

Stanislav JUŽNIČ
Gorazd STARIHA
Damir GLOBOČNIK
László VÖRÖS
Senta JAUNIG
Mateja ERČULJ

CENA: 8,00 €

ZGODOVINA ZA VSE, leto XIV, št. 1, 2007

ZGODOVINA ZA VSE

leto XIV, 2007

VSE ZA ZGODOVINO št. 1

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Stanislav Južnič

**Naravoslovno-matematična in glasbena dela jezuitov
v Turjaški »knežji« fidejkomisni knjižnici** **5**

NATURWISSENSCHAFTLICH-MATHEMATISCHE UND MUSIKALISCHE WERKE
DER JESUITEN IN DER „FÜRSTLICHEN“ FIDEIKOMMISS-BIBLIOTHEK DES GESCHLECHTES AUERSPERG

Gorazd Stariha

»Z nobenim delom se ne pečajo, le z lažnivo beračijo!« **37**

Odgon kot institucija odvrčanja nezaželenih

„SIE BESCHÄFTIGEN SICH MIT KEINER ARBEIT, NUR MIT VERLOGENER BETTELEI!“

Die Abschiebung als Maßnahme zur Abwehr gegen unerwünschte Personen

Damir Globočnik

»Novovaška dogodba na Štajerskem« **77**

Ilustracije Gustava Jaroslava Schulza v Pavlihi

„EINE BEGEBENHEIT IN NOVA VAS IN DER STEIERMARK“

Die Illustrationen von Gustav Jaroslav Schulz im Blatt Pavliha

László Vörös

Slovaki: »najboljši Ogri« ali »svobodni narod«? **98**

Podoba Slovakov v madžarskem tisku v letih 1914–1918

DIE SLOWAKEN: „DIE BESTEN UNGARN“ ODER „EIN FREIES VOLK“?

Das Bild der Slowaken in der ungarischen Presse in den Jahren 1914–1918

Senta Jaunig

Dr. Tomaž Furlan versus bela smrt **121**

Zdravnik, ki je pisal s klicaji!

DR. TOMAŽ FURLAN VERSUS DER WEISSE TOD

Der Arzt, der mit Rufzeichen schrieb!

Mateja Erčulj

Podoba ženske v slovenskem celovečernem filmu **131**

DAS BILD DER FRAU IM SLOWENISCHEN ABENDFÜLLENDEN SPIELFILM

Zapisi

Tatjana Rozman

Podoba telesa v luči predstave o smrti v času od 13. do 16. stoletja 147

Lev Centrih in Jernej Kosi

**Med Slovenskim narodnim vprašanjem in
Slovensko nacionalno zgodovino – komentarji k Slovenski novejši zgodovini** 155

S knjižne police

Aleksander Žižek

Dve za s sabo 166

Tita Porenta

Nekaj o žlendranju, plozanju in tračanju 167

Aleksander Žižek

»Osvobojeni« so gradili 169

Stanislav Južnič

Naravoslovno- matematična in glasbena dela jezuitov v Turjaški »knežji« fidejkomisni knjižnici

JUŽNIČ Stanislav, prof. dr., Oddelek za zgodovino
Univerze v Oklahomi, Norman, ZDA

929 Volf Engelbert Turjaški
001.821: 929 Volf Engelbert Turjaški

NARAVOSLOVNO-MATEMATIČNA IN
GLASBENA DELA JEZUITOV V TURJAŠKI
»KNEŽJI« FIDEJKOMISNI KNJIŽNICI

Opisujemo poglobljena dela graških jezuitov v knjižnici njihovega najpomembnejšega ljubljanskega prijatelja in nekdanjega študenta, deželnega glavarja grofa Volfa Engelberta Turjaškega. Ob njih omenjamo še dela drugih habsburških jezuitov, pa tudi dela najvidnejših rimskih in nemških jezuitov. Petnajstletni Volf se je med zadnjimi Kranjci vrnil v katoliški vero tudi zato, ker sicer ne bi smel študirati na univerzi v Gradcu. Med graškim študijem je prišel v stik s sodobno znanostjo in za svojo knjižnico nabavljal številna dela graških jezuitov. Nekatere rokopise iz Volfove knjižnice prvič predstavljamo javnosti.

Volf je svoja študijska leta nadaljeval v Severni Italiji, saj so zavoljo tridesetletne vojne nemške univerze izgubile prestiž. Tako se je navzel predvsem italijanskih ali celo beneških vplivov, ki so bili značilni za Ljubljano dotlej, manj pa pozneje. Volf je v Ljubljano vpeljal italijansko operne, glasbene in fizikalne novosti Galilejevega toskanskega in Kircherjevega jezuitskega rimskega kroga.

Ključne besede: Turjaška »knežja« fidejkomisna knjižnica v Ljubljani, zgodovina matematike, zgodovina fizike, zgodovina glasbe, jezuiti.

JUŽNIČ Stanislav, Ph.D., Professor, Department of
History, University of Oklahoma, Norman, USA

929 Volf Engelbert Turjaški
001.821: 929 Volf Engelbert Turjaški

NATURAL HISTORY-MATHEMATICAL WORKS
OF HABSBURG, GERMAN, AND ROMAN JESUITS
AT PRINCE AUERSPERG'S TRUST LIBRARY OF
LJUBLJANA

Count Volf Engelbert Auersperg, once a student of the Graz Jesuits, was also their greatest patron. The article describes the most important works of the Graz Jesuits held by the Volf Engelbert Auersperg library, as well as giving a brief depiction of the works of other Habsburg, Roman and German Jesuits. Fifteen year-old Volf was one of the Carniolans to revert to the Catholic faith, otherwise he would not have been permitted to study at Graz University where he first became acquainted with early modern science, and compiled a considerable personal collection of Graz Jesuit manuscripts and books, of which several are described for the first time in this article.

When the German universities lost their standing because of the Thirty Years War, Volf continued his studies in Northern Italy. Here Volf was influenced by Italian and even Venetian culture, the effects of which were significant also at that time in Ljubljana and which tapered off later when German ascendancy prevailed. Volf introduced the opera, music, and the physics innovations of Galileo's Tuscan and Kircher's Roman Jesuit circles to Ljubljana.

Keywords: Prince Auersperg's Trust Library of Ljubljana, History of Mathematics, History of Physics, History of Music, Jesuits.

Uvod

Deželni glavar Volf Engelbert Turjaški je ljubljanskim jezuitom iz deželnih zalog priskrbel 150 starov pšenice, ki je bila vredna prav tolikšno število goldinarjev. Leta 1652 je za jezuitski kolegij sezidal obsežen zid in posredoval, da je dežela Kranjska dala kolegiju hišo v bližini ter 1500 goldinarjev za gradnjo nove šole. Leta 1655 je ljubljanskim jezuitom daroval knjige, po smrti pa jim je zapustil 3000 goldinarjev obrestne mere. Prve kataloge Volfovih knjig je sestavil njegov najboljši prijatelj in prvi knjižničar, jezuit Janez Ludvig Schönleben. Kako so študentska popotovanja vplivala na Volfovo politiko in zbiranje znanstvenih knjig?

Volf, študent v Gradcu

Preglednica 1:

Študentska leta Volfovega očeta Ditriha Turjaškega, njegovih bratov in sinov

Ime	Študij (vir)	Profesorji
Herbard, Vajkard	Strasbourg, 1587	
Ditrih	Strasbourg, 1591	
Herbard, Vajkard, Ditrih	Tübingen, 26. 8. 1592 ¹	Maestlin, astronom
Ditrih	Padova, 1596	Galilei, matematik, 1592–1610
Volf	Ljubljana, 1625–	Poljak Albert Ocicky, rektor
Volf	Gradec, 1627, poezija ²	Durand, filozofija s fiziko, 1628–1630; Kobav, repetitor matematike, 1627–1633
Volf	Benetke, Padova, Bologna	
Volf	Dunaj, 1629	Guldin, matematik, 1623–1637
Volf	Siena, 15. 6. 1630–; višje študije, univerza ³	Gallaccini, matematik
Volf	Cleves, 1631 ⁴	
Herbard	München, 1630–23. 1. 1632	Nižje študije jezuitskega kolegija, nato na dvoru ⁵
Herbard	Strasbourg, 1631–21. 1. 1632 ⁶	Nižje šole
Herbard	Gradec, pomlad 1633–jesen 1633 ⁷	Durand, matematik, 1632–1654
Janez	München, 1630–15. 1. 1632	Nižje študije jezuitskega kolegija, nato na dvoru. Filozof Franz Schildt ⁸
Janez	Strasbourg	Nižje šole ⁹
Janez	Bologna, pomlad 1633–jesen 1633	Riccioli
Janez	Siena, junij/julij 1635–1636 ¹⁰	Gallaccini

¹ Preinfalk, Miha. Auerspergi. Po sledih mogočnega tura. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 2005, str. 99, 111; Hermelink, Heinrich (ur.). Die Matrikeln der Universität Tübingen. Kraus reprint, Nendeln/ Liechtenstein 1976. 1. knjiga, str. 696.

² Lukács, Ladislaus S. J. Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. II (1601-1640). Institutum Historicum S. I., Romae 1982; Von Radics, Peter. Denner. Der verirrte Soldat; oder: Des Glück's Probirstein. Ein deutsches Drama des XVII. Jahrhunderts aus einer Handschrift der k.k. Studienbibliothek in Laibach. Franz Suppan, Agram 1865, str. X; Andritsch, Johann. Die Matrikel der Universität Graz. Band 6/2 (1630-1662). Graz 1977, 1. knjiga, str. 82.

³ Weigle, Fritz. Die Matrikel der deutschen Nation in Siena (1573-1738). 1-2. Max Niemeyer, Tübingen 1962. 1. knjiga, str. 255.

⁴ Von Radics, Peter. Ernstes und Heiteres aus einer Cavalierbibliothek des 17. Jahrhunderts. V: Bilder Oesterreichischer Vergangenheit und Gegenwart. 1885, 3/12; str. 416–421. Separat: IV. Ernstes und Heiteres aus einer Cavalierbibliothek des 17. Jahrhunderts. Sacher-Masoch, Leipzig 1885, str. 26–36, tu str. 36; Bircher, Martin. The "splendid library" of the Counts of Auersperg in Ljubljana. The German Book 1450-1750. (ur. Flood, John L.; Kelly, William A.). British Library, London 1995, str. 285–297, tu str. 286.

⁵ Sienell, Stefan. Die geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. Peter Lang, Frankfurt am Main 2001, str. 87; Mecenseffy, Grete. Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Werken des Johann Weikhard Auersperg (1618-1677). Archiv für österreichische Geschichte. 1938, 114/2; str. 295–509, tu str. 299.

⁶ Von Radics, Peter. Ernstes und Heiteres aus einer Cavalierbibliothek des 17. Jahrhunderts; str. 34.

Volf Engelbert Turjaški je leta 1627 študiral poezijo v Gradcu kot 104. dijak *Wolfgangus Engelbertus L. Baron ab Auersperg Dominus in Schemberg*. Med njegovimi sedemindvajsetimi sošolci so bili iz krajev, poseljenih tudi s Slovenci, tile: Peter Anton pl. Trost iz Gorice, Ludovik pl. Bonomus (Bonomo) iz Trsta, Bernard Peter Gallus iz Gorice, Johannes Peterlin iz Ribnice, novomeški meščan Michael Sgainer, Peter Rugerius iz Gorice, Stephan Renzicher iz Gorice, Leonard Schock iz Kranja, Gregor Scholz iz Celja in Abraham Miernig iz Celovca. Tik pred njihovim vpisom je bil graški rektor Rafael Kobencl (10. 8. 1621–26. 1. 1626) slovenskega rodu, v njihovem času pa je rektorsko palico že prevzel pater Marcellus Pollart (Pollardt, Pallart, 16. 1. 1626–27. 9. 1628). Februarja 1627 je Pollart odslovil z univerze vse nezakonske otroke in heretike. Med slednje so seveda spadali predvsem protestanti; tako je moral Volf dve leti prej prestopiti v katoliško vero, da se je sploh lahko vpisal na graške nižje študije. Leta 1627 je bil prefekt Volfovih nižjih študijev in dekan jezikoslovja Vincentius Amigoni (Amigoli). Leta 1657 je retoriko v Gradcu študiral sin Volfovega bratranca, grof z enakim imenom – Volf Engelbert Turjaški.¹¹

Preglednica 2:

Turjaški študentje v Gradcu¹²

Številka matrikulacije v določenem letu in ime	Leto matrikulacije
104. Volf Engelbert, baron	1627 (poetika)
Volf Engelbert, grof (*1641)	1657
136. Joannes Jacobus, grof	1670
125. Franciscus Antonius, grof	1671
77. Theodoricus, grof	1673
164. Leopoldus, grof	1676
133. Georgius Sigismondus Weichardus, grof	1685
177. Joannes Carolus Josephus	1687
12. Adamus Siegfriidus, grof	1692
1179. Wolfgangus Jacobus, grof štajerski	Promocija

Preglednica 3:

Profesorji matematike in fizike v Gradcu v Volfovi dobi¹³

Učitelj	Leto, matematika/fizika (navedba pri Lukács, 1978/1: ali 1982/2)
Simeon Joannes Sedecius (Siderius, *1586, Moldauthen na Češkem; †1629, Praga)	1618 M (Andritsch, 1977, 1: XXV), 1619 F (2: 215)
Michael Sumerecker, rektor, 1638–1640	1618 F (2: 200; Andritsch, 1977, 1: XXV)
Volgang Quelmetz	1612–1619 M (2: 113, 125, 138, 150, 162)
Henric Philipp	1611 F (2: 113)
Joannes Heumondt (Heumont, *1676, Lorena; †1617, Gradec)	1612, 1615 F (2: 113, 125, 162)

⁷ Prav tam, str. 36; Steklasa, 1881, str. 613.

⁸ Sienell, n. d., str. 87; Mecenseffy, n. d., str. 299–300.

⁹ Herbarda in Janeza Knod (1897) ne omenja. (Knod, Gustav C. (ur.). *Die alten Matrikeln der Univeristät Strassburg 1621 bis 1793*. Kraus-Thomson, Nendeln/Liechtenstein 1976).

¹⁰ Weigle, Fritz. *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena*; 1. knjiga, str. 263.

¹¹ Andritsch, Johann. *Die Matrikel der Universität Graz. Band 6/2 (1630-1662)*. Graz, 1977, 1. knjiga, str. XVII, XIX, XXVII, 80, 82; izdaja 1980, 2. knjiga, str. 103.

¹² Andritsch, Johann. *Die Matrikel der Universität Graz. Band 6/2 (1630-1662)*. Graz, 1977, 1980.

¹³ Andritsch, Johann. *Die Matrikel der Universität Graz. Band 6/2 (1630-1662)*. Graz 1980, 1. knjiga, str. XXV, 2. knjiga, str. XVII; Lukács, Ladislaus S. J. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. I (1551-1600) in II (1601-1640)*; sporočilo dr. Jerneja Sekolca 7. 1. 2006.

Učitelj	Leto, matematika/fizika (navedba pri Lukács, 1978/1: ali 1982/2)
Paul Guldin	1618–1619 M, pisec 1637–1644, prefekt M 1639 (2: 201, 215, 437, 496, 518)
Joanes Gans (Jansonius, *1591, Würzburg; †1662, Dunaj)	1616, 1617, 1621 M (2: 187, 236; Andritsch, 1977, 1: XXII)
Joanes Molitoris	1621 F (2: 236)
Andrej Kobav	1614–1633, 1639, 1640, 1645–1649 M (2: 247, 261, 309, 322, 335, 350, 494, 522)
Georgius Dobronoki	1624 F (2: 275)
Mattheus Cossubius	1624 F (2: 247)
Joannes Nervius (Neronis)	1623 F (2: 261)
Janez Muchan	1623, 1624–1625, 1627 M (2: 275, 285)
Philipp Alegambe (Allegambe, *1592, Bruselj; †1652, Rim)	1625 F (2: 285)
Andrej Zergol (Cergol)	1624, 1626, 1630 M, 1640 F (Andritsch, 1977, 1: XXIV; 2: 275, 335, 528)
Bonifacius Förch	1629 F (2: 322)
Hermannus Horstius (*1600, Hezogenbusch v Brabantu; †1675, Dunaj)	1630 F (2: 335; Andritsch, 1977, 1: XXII)
Lucas Krajačić	1630 F (2: 335)
Balthasar Conrad	1630 M (Andritsch, 1980, 2: 4)
Zacharias Trinkelius	1633 F (2: 368)
Joannes Benderus	1633 F (2: 368)
Thomas Jasberini	1628, 1634 F (2: 309 403)
Paulus Opazewski	1634 F (2: 403)
Leonardus Bachin (*1602, Gradec; † 1665, Gradec)	1635 F (2: 423)
Hieronymus Marentz	1633 F (2: 385)
Franciscus Pizzon	1636 F (2: 441)
Bernardus Geyer	1637 F (2: 460)
Georgius Plazer	1637 F (2: 461)
Joanes Baptista Suadonella (Zuadonella)	1638 F (2: 479)
Georgius Schimonski	1638 F (2: 479)
Sigismundus Mogilnicki	1639 F (2: 497)
Philippus Müller	1639–1640 F (2: 496, 519)
Joannes Betholdus	1640 F (2: 518)
Jakob Honoratus Durandus	1629 F, 1632–1644 M (2: 385, 403, 423, 441, 460, 478, 495)
Henricus Oderwolff, Matthias Kirchmayr	1638 M (2: 479)
Michael Kodella (Codella)	1638, 1654– M (2: 479; Andritsch, 1980, 2: XVII)
Michel Haintz (Heinz, *1625, Graz; 1684)	1643, 1654 M (Andritsch, 1980, 2: XXI)
Mathias Kirchoffen	1650–1653, 1659–1660 M
Janez Cruxilla	1656 M (2: 265)
Franciscus Menegatti (*1631; 1710)	1659–1661 M (Andritsch, 1980, 2: XVIII)
Christophorus Dell (*1630, Celovec; 1683, Celovec)	1663 M

*Preglednica 4:**Jezujski profesorji matematike in fizike na Dunaju v Volfovi dobi¹⁴*

Učitelj	Leto, matematika/fizika (navedba po Lukács, 1978/1: ali 1982/2)
Alfonsus Seldetti (Seidetti)	1610 F (2: 98)
Bartholomeus Wetzger	1611 F (2: 111)
Joannes Nagy	1603, 1608 M+F (2: 25, 79), 1613 F+M (2: 136)
Joannes Ostorius	1612 F (2: 115)
Thomas Politius	1614 F (2: 149)
Andreas Schwaiger	1615 M (2: 161)
Daniel Wazarelli (Vásárhelyi)	1615 F (2: 161)
Martinus Malczigk (Melczigg)	1617, 1618 F (2: 185, 199)
Josephus Metsler	1620 F (2: 225)
Joannes Rumer	1620 F (2: 226)
Georgius Sigismundi (*1589, Leitmeritz na Češkem; †1633, Znaim)	1618, 1620, 1621 M (2: 226, 234)
Mathias Bastiantzz (Boštjančič)	1621 F (2: 234)
Georgius Nagy	1622 F (2: 245)
Eustachius Steinaperger	1623 F (2: 258)
Paul Guldin	1622, 1623, 1624 M (2: 245, 258, 273)
Gasparus Tausch	1624 F (2: 273)
Joannes A. Gratz	1627 F (2: 295)
Leonardus Bagnus	1628 F (2: 307)
Josephus Kupferschiz	1625, 1629 F (2: 283, 320)
Laurentius Kintopf	1630 M (2: 333)
Philippus Divinar	1630 F (2: 333)
Jurij Turkovič, Hrvat	1631 F (2: 350)
Andreas Zergoll	1632, 1633 M (2: 363, 381)
Petrus Duchastel	1632 F (2: 363)
Leonardus Bachin (*1602, Gradec; 1665, Gradec)	1633 F (2: 381)
Bernardus Geyer	1634, 1635 N (2: 401, 419; Andritsch, 1980, 2: XX)
Laurentius Sengenschmidt	1631, 1634 F (2: 347, 400)
Bonifacius Förg	1635 F (2: 419)
Ferdinandus Sinabel	1637 F (2: 458)
Joannes Baptista Schwanari	1627 M, 1637 (2: 295, 458)
Leonardus Rolinus	1638 F (2: 476)
Carolus Sinich	1638 F (2: 476)
Janez Cruxilia	1657 M (2: 265)

¹⁴ Lukács, Ladislaus S. J. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. I (1551-1600) in II (1601-1640)*. Institutum Historicum S. I., Romae 1978, 1982.

Volf v Sieni

Preglednica 5:

Devetnajst turjaških študentov v baročni Sieni

Številka matrikulacije in ime	Datum vpisa	Plačilo	Weigle, 1962
181. Andreas (*1556/7, Šumberk; †1594)	28. 4. 1574	1 skud	1: 48
3244. Weichardus (*1575; †1607); Volfov stric	1. 6. 1601	2 skuda	1: 153
3787. Georgius Jacobus, baron (*7. 9. 1586; †26. 5. 1649, St. Pölten)	14. 6. 1605		1: 171
5064. Johannes Stephanus, baron (*1594; †28. 2. 1620, Horn)	22. 2. 1616		1: 214
6322. Volf Engelbert, baron (*1610)	15. 6. 1630		1: 255
6455. Sigismund Erasmus, baron (* 2. 5. 1613; † 25. 12. 1661)	28. 12. 1634	2 skuda	1: 260
6456. Wolfgang Matheus, baron (*16. 9. 1616, St. Leonard; †24. 5. 1678)	28. 12. 1634	2 skuda	1: 260
6541. Janez Vajkard, grof (*1615) grof	1635	3 skude	1: 263
6742. Johann Andreas, grof (*1615, Ljubljana; †1664); Volfov bratranec	24. 7. 1636	2 skuda	1: 271
7756. Johannes Herbardus, grof	19. 7. 1662	2 skuda	1: 310
8469. Wolfgang Jakob grof (*25. 7. 1656, Brestanica; †1700); Volfov nečak, Herbardov sin	1678		1: 338
8472. Franc Anton, grof (*16. 1. 1659, Samobor; †15. 4. 1729, Križ); Volfov nečak, Herbardov sin	1678		1: 338
8473. Franciscus Carolus, grof; pozneje 3. knez	22. 5. 1678	2 skuda	1: 338
9002. Wolfgangus Honorius, baron	8. 6. 1691	1 skud	1: 358
9094. Georgius Sigismundus Weichardus, grof (*16. 12. 1674, Gradec; †25. 9. 1734, Gradec)	1693		1: 361
10001. Andreas Christianus Disma, grof (*11. 11. 1680, Kirchberg am Wald; †27. 12. 1742, Soteska)	2. 11. 1707		1: 395
10061. Christophorus Albertus, grof (*11. 7. 1689; †29. 8. 1717, Breisach)	29. 11. 1708		1: 397
10413. Aleksander, grof (*14. 9. 1702; †12. 6. 1759, Šrajbarski turn); Herbardov vnuk	26. 7. 1721		1: 414
10493. Wolfgang Moritz, grof (*29. 12. 1707, St. Pölten; †25. 5. 1756)	3. 9. 1727		1: 419

Turjačani so se na univerzo v Sieni vpisovali stari od 18 do 23 let; le Vajkard (*1575) in Andrej Kristjan Dizma (*1680) sta bila nekoliko starejša. Trije sienski študentje so bili Herbardovega rodu s Šrajbarskega turna, dva sta bila kneza, približno polovica turjaških sienskih študentov pa je izhajala iz vej zunaj Kranjske.

Volf je bil 6322. sienski študent, Janez pa je kot 6541. moral ob vpisu odšteti 3 skude,¹⁵ vredne v tistih časih neposredno po najhujši inflaciji 21 florentinskih lir. Oba sta bila vpisana med visokim plemstvom grofov in baronov, tako kot leta 1635 Janezov sošolec Janez Ambrož grof Thurn-Valsassina (*Joannes Ambrosius Turrianus et Valsassina Comes*) pod številko 6553,¹⁶ radovljiški graščak in pozneje lastnik ene boljših kranjskih knjižnic z Galilejevimi deli. Drugi kranjski sošolec Tobija Engelhauser je bil dne 12. 5. 1635 vpisan pod številko 6571 med nižjim plemstvom in meščani; tako je plačal le 3 skude, trikrat manj od Janeza Vajkarda Turjaškega.¹⁷

Volfov bratranec Janez Andrej Turjačan je 24. 7. 1638 plačal 2 skuda kot 6742. študent v Sieni ob svojem ljubljanskem sosedu Janezu Andreju grofu, pozneje knezu Porcia, ki je dobil naslednjo številko 6743.¹⁸ Tretji turjaški knez Franc Karel je 22. 9. 1678 ob vpisu na univerzo v Sieni plačal 2 skuda. Nobeden od Turjačanov ni bil promoviran v Sieni, saj so se tam predvsem navadili svetovljanstva. Do leta 1804 so v Sieni doktorirali štirje kandidati iz Kranjske, med njimi dva Ljubljana. Večinoma so študirali

¹⁵ Wolfgang Engelbert baron Auersperg Dom in Sekau und Seiseberg (Weigle, Fritz. *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena*; 1. knjiga, str. 255, 263).

¹⁶ Weigle, Fritz. *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena*; 1. knjiga, str. 264; Smole, Majda. *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. DZS, Ljubljana 1982, str. 407, 691.

¹⁷ Weigle, Fritz. *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena*; 1. knjiga, str. 265.

¹⁸ Prav tam, str. 271.

pravo.¹⁹ Tudi sin Volfovega mitničarja Janez Daniel pl. Erberg je končal svoje študije v Sieni. Leta 1667 je diplomiral v Gradcu in nadaljeval študij na Dunaju pri Georgu Wohinzu (Bohincu) s pravno disputacijo leta 1671.²⁰

Leto dni pred Janezom Vajkardom Turjaškim je v Sieni matrikuliral njegov poznejši sodelavec med člani Leopoldovega cesarskega tajnega sveta, Johan Adolph pl. Schwartzberg.²¹ Vpisali so ga pod številko 6444 takoj za bratom, s katerim sta skupaj popotovala in študirala v Parizu.

Na univerzo v Sieni se je dne 4. 1. 1626 vpisal poznejši cesar Ferdinand III.; kot petinpetdeseti gojenec je plačal kar 40 *skudov*. Leta 1586 se je markiz Karel Avstrijski vpisal kot enajsti dijak, leta 1577 pa je matrikuliral kardinal Andrej Avstrijski.²²

Univerzo v Sieni so ustanovili sredi 13. stoletja, posebno pa se je razširila s prilivom bolonjskih profesorjev in študentov leta 1321. Siena je bila konzervativna tako glede literature, kot glede upodablajočih umetnosti; tako se humanizem v njej ni posebno razmahnil. Največji sin Siene je bil Enea Silvio Piccolomini, po katerem se še danes imenuje knjižnica v Sieni. Vseeno pa Volf razen del očetovega padovskega profesorja Francesca Piccolominija ni nabavil ravno veliko knjig, natisnjenih v Sieni, čeravno sta tam tako Volf kot Janez Vajkard zaključila svoj študij.

V zgodnjem 16. stoletju so v Sieni predavali jurist Claudio Tolomeo (Tolomei) ter humanista Eurialo Ascolano in Jacopo Griffolli. Leta 1555 je mesto izgubilo samostojnost in je prišlo pod florentinske Medičejce.²³ Politično ponižanje je po drugi strani sprostito vplive Galileja in Akademije *del Cimento* iz Firenc.

Med zdravniki in naravoslovci je slovel profesor matematike, redovnik Pifferi, član sienske akademije *Intronati* in favorit ustanovitelja akademije *Lincei* Cesija.²⁴ Pifferi je leta 1595 v Sieni objavil knjigo o napravi za viziranje v topografiji in stavbarstvu *Monicometro*. Dne 25. 5. 1604 je v Sieni posvetil nadvojvodi Cosimu de'Mediciju II. komentiran prevod Sacrobosca. Knjigo je razdelil na 25 poglavij, začenši z bolj geometrijskimi opisi Zemlje in vesolja, dokazovanjem okroglosti Zemlje s pomočjo prijetnih skic,²⁵ naravo znamenj zodiaka,²⁶ opisom Mlečne poti, vetrov, voda, plime, oseke, plovbe in končno še nepogrešljivih sončnih ur.²⁷ V predgovoru se je skliceval na svojega pokojnega padovskega kolega Alessandra Piccolominija, na četrti strani še vedno nepaginirane predstavitve vsebine pa je opozoril na napake pri Sacroboscu; le-te je naštel že Francesco Baroccio v *Kozmografiji*, ki si jo je nabavil tudi Volf. Kopernikovo »fantastično mnenje« o gibanju Zemlje je Pifferi previdno kar večkrat proglasil za nemogoče in je bolj zaupal teoriji mrkov Kopernikovega padovskega sošolca Girolama Fracastora.²⁸ Objavil je preglednico zemljepisnih širin in dolžin važnejših mest, med njimi Trsta in Dunaja, ne pa Ljubljane, Gorice ali Gradca.²⁹

Ob koncu nepaginirane predstavitve astronomije je Pifferi med starimi mojstri naštel Kopernika, Peurbacha, Regiomontanusa, Sacrobosca in kastiljskega kralja Alfonza X., med sodobnimi pa Tycha Braheja, Claviusa in prikritega kopernikanca Giovannija Antonija Maginija, ki je leta 1588 premagal Galileja v tekmi za eno od obeh matematičnih kateder v Bologni. Pifferi ni omenjal Galileja, ki dotlej še ni imel objavljenih del, medtem ko je Magini leta 1589 objavil slovite račune orb po Kopernikovi domnevi, leta 1614 pa prve efemeride, izračunane po Keplerjevih principih, trinajst let pred Rudolfskimi iz leta 1627. Magini je slovel kot kartograf, astrolog in učitelj matematike vojvod Gonzaga iz Mantove. Posebej se je zanimal za

¹⁹ Weigle, Fritz. *Die deutschen Doktorpromotionen in Siena von 1485-1804. Quellen und Forschungen aus itallienischen Archiven und Bibliotheken*. 1944, 33, str. 199-251, tu str. 213, 217.

²⁰ Pogačnik, Fedor Marija. *Schloss Lustal eine zukunftsweisende Kulturgestaltung*. S Melzer GmbH, Wien-München 1983, str. 36-37.

²¹ Weigle, Fritz. *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena*; 1. knjiga, str. 260; Sienell, n. d., str. 85.

²² Weigle, Fritz. *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena*; str. 35-36, 40.

²³ Weigle, Fritz. *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena*; 1. knjiga, str. 3.

²⁴ Maranini, Anna. *La bibliotheca di un erudito: Francesco Pifferi da Siena*. *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1999/47; str. 127-196; tu str. 127-128.

²⁵ Pifferi, Francesco. *Sfera di Gio. Sacro Bosco tradotta, e dichiarata da don Francesco Pifferi*. *Salvestro Marchetti, Siena* 1604, str. 194.

²⁶ Prav tam, str. 221.

²⁷ Prav tam, str. 377.

²⁸ Prav tam, str. 61-62, 87, 185, 395.

²⁹ Prav tam, str. 356.

prazen prostor med planeti.³⁰ Dopisoval si je tudi s Tycho Brahejem; že pred Tychovo smrtjo mu je Kepler junija 1601 pisal iz Gradca. Magini je 20. 4. 1610 opozoril Keplerja na Galilejevo odkritje novih planetov, v resnici satelitov Jupitra. Magini je takoj po izidu dne 26. 5. 1610 ocenil Keplerjevo *Dissertatio cum nuncio sidereo*,³¹ ki je bila obenem natisnjena v Pragi in Firencah. Kepler je ocenil Origanusove *Efemeride* v pismu Maginiju že 10. 5. 1610, le nekaj mesecev po prvi izdaji,³² ki jo je nabavil tudi Volf. Kepler je Maginija celo vabil v Prago na ogled svojih meritev in računov, vendar Magini ni prišel in je raje računal po svoje, sprejemajoč le določene dele Keplerjevega nauka.

Med matematiki in arhitekti v Sieni je prednjačil Gallaccini, sin siromašnih, a uglednih plemiških staršev. Študiral je pri jezuitih, ki so mu zaradi izjemnih vrlin edinemu dovolili preskočiti tečaj gramatike pred vpisom na retoriko. Sprva se je posvetil filozofiji in medicini; doktoriral je v Sieni dne 19. 6. 1583. Leta 1602 se je iz Rima vrnil v Sieno, se poročil z domačinko, leta 1608/1609 pa prevzel Pifferijeva matematična predavanja. Leta 1621 je postal univerzitetni profesor matematike po smrti slovitega Guglielma Gangiolija; leta 1623 je prevzel še pouk logike in filozofije. Konec 16. stoletja je napisal knjigo o arhitekturi pristanišč, njegove rokopise o teoriji arhitekture pa so natisnili šele leta 1767. Zgledoval se je po načrtovalcu ljubljanske stolnice Pozzu.

Jezuit Pozzo je bil vsaj v zgodnjih letih pod vplivom Rubensa, katerega slike in knjige je hranil tudi Volf. Učil se je v delavnici Palma mlajšega (*il Giovane*), pozneje pa se je v delavnici Andrea Sacchija seznanil s tehnikami visokega baroka. Nato je Pozzo potoval v Como in Milano, kjer so ga leta 1668 jezuiti dodelili v *Casa Professa San Fidele* ter hvalili njegova slavnostna okraševanja. Kot umetnik je dozoreval v Genovi in Milanu. Pozzove zgodnje slike kažejo vplive lombardske šole: bogate barve in grafika *chiaroscuro*. Okraševal je jezuitske cerkve v Milanu, Bologni in Arezzu, leta 1676 pa že s svojo iluzionistično tehniko cerkev v Mondo-

viju. V Torinu je leta 1678 poslikal strop jezuitske cerkve svetih mučencev. Leta 1681 ga je jezuitski general Oliva povabil v Rim, kjer je med letoma 1685 in 1694 poslikaval cerkev sv. Ignacija.

Gabrijel Gruber je nabavil Pozzovo knjigo o perspektivi, poznejšo izdajo pa so imeli novomeški frančiškani. Pozzo jo je posvetil cesarju Leopoldu I. in jo okrasil s 118 gravurami, zvečine brez skic zgradb in arhitekture, s katerimi se je začel v večji meri ukvarjati šele v naslednjem stoletju. V letih 1702–1703 ga je Anton Florijan knez Liechtenstein, ambasador Leopolda I. pri papežu v Rimu, povabil na dunajski dvor. Leta 1707 je zgradil Herkulov hodnik pri Liechtensteinovi dunajski vrtni palači, ohranilo pa se je več Pozzovih fresk v dunajski jezuitski cerkvi. Leta 1708 je na povabilo operozov zgradil ali vsaj izdelal načrte za stolno katedralo sv. Nikolaja v Ljubljani³³ po vzoru rimskih cerkev *Il Gesu* in *Sv. Ignacij*. Pozzo je umrl ravno pred začetkom načrtovanja beneške cerkve sv. Ignacija.

Gallaccini se je z matematičnimi raziskovanji zelo približal Galileju, še posebno po Galilejevem obisku pri sienskem škofu Ascanu II. Piccolominiju avgusta 1633. Galilei je obiskal Sieno neposredno po procesu v Rimu, ki ga je med 12. 4. 1633 in 21. 6. 1633 vodil generalni komisar inkvizicije Vincenzo Maculamo (da Firencuola), vojni inženir papeža Urbana VIII.³⁴

Gallaccini je bil član akademije *Filomati* skupaj s Cesarom Ripo, Francescom Piccolominijem, Giulijem Piccolominijem in Claudiom Tolomeijem.³⁵ Gallaccini se je pri svojem raziskovanju vakuumu skliceval na Bramerjevo knjigo, ki je sledila Galilejevim načelom. Bramer je zasnoval poskus, podoben poznejšemu Guerickovemu; menil je, da je vakuum predvsem zrak, ki ga iztisnemo iz teles z vodo ali ognjem. Za Bramerja je po očetovi smrti skrbela sestra, ki je bila poročena z Bürgijem. Joost Bürgi je leta 1604 vzel Bramerja s seboj za pet let v Prago, kjer je v letih 1603–1612 Keplerju pomagal pri računanju.

³⁰ Magini, Anton. *Ephemerides Coelestium Motuum...* Damian Zenar, Venetiis 1616, str. 17.

³¹ Magini, Anton. *Supplementum Ephemerides, ac Tabularum Secundorum Mobilium...* Damian Zenar, Venetiis 1614, str. 253, 265, 267.

³² Prav tam, str. 266.

³³ Prelovšek, Damjan. *Ljubljanska arhitektura 18. stoletja. Zgodovina Ljubljane. Kronika, Ljubljana 1984; str. 177–188, tu str. 179.*

³⁴ Kuznecov, Boris Grigorjevič. *Galileo Galilei. Nauka, Moskva 1964, str. 210, 216.*

³⁵ Morolli, Gabrielé (ur.). *Siena 1600 Circa: Dimenticare Firenze. Santa Maria Della Scala, Siena 2000, str. 33, 36, 48, 60, 62.*

S Sieno so bili povezani še drugi pomembni učenjaki. Giovanni Francesco Palmieri je leta 1620 v Sieni objavil prvo italijansko pisano (kratko) knjigo o sončnih urah Claviusovega študenta, jezuita Giovannija Girolama Chiniga. Rokopis, ki ga je fizik, jezuit Francisco da Paula, napisal v Sieni v 17. stoletju, hranijo v vatikanskih jezuitskih arhivih. Jezuit Guarini je predaval fiziko v Sieni leta 1703, pozneje pa na rimskem kolegiju.

Sienski profesor medicine, botanik Gabrielli, je leta 1691 ustanovil Akademijo *Fisiocritica*. Leopold I. je pod vplivom nekdanjega sienskega študenta, svojega prvega ministra kneza Janeza Vajkarda, univerzo v Sieni na novo organiziral in ji povečal število kateder. V Sieni sta delovala matematika Pistoi ter raziskovalec strelovodov in Vezuva Bartaloni.

Dela habsburških glasbenikov

Preglednica 6:

*Habsburška dela o glasbi po Schönlebnovem katalogu turjaških knjig iz leta 1668, prepisanem leta 1762*³⁶

Pisec	Leto	Naslov in kraj izdaje	Stran ³⁷
Vimina, Alberto	1652	La Gara. Opera dramatica representata in musica, Viennae ³⁸	poezija; 416
Schmelzer, Gio. (Guidelbech)	1674	Drama per la musica (Musik), Viennae	362, poezija
Sbarra	1662	Del Musik la Generosita D'Alessandro, Viennae	397, glasba
Sbarra, Francesco	1668	Il pomo d'oro, Viennae	397, glasba; 357
Appolloni, Giovanni Filipo	4. 11. 1655	Argia, Insprugg	

Volf je najbolj zaupal domačim habsburškim glasbenikom, saj je v glasbenem oddelku svoje knjižnice hranil kar tretjino domačih del. Glasbeni okus si je resda izpilil med študijem v Italiji, kljub temu pa se je prepustil tudi domačim vplivom. Potem ko je Volf leta 1655 podaril ljubljanskemu jezuitskemu kolegiju več knjig,³⁹ je v letih 1645–1647 ter od leta 1656 do januarja 1658 v kolegiju služboval Janez Krstnik Dolar kot *Scholarum simul et Musicae*. Leta 1656 je Dolar v Ljubljani poučeval retoriko, leta 1661 pa je kot vodja glasbe jezuitske cerkve *Am Hof* na Dunaju postal najpomembnejši glasbenik v avstrijski jezuitski provinci. Tja je gledališke predstave hodil gledat sam cesar Leopold I.⁴⁰ v družbi svojega prvega ministra, turjaškega kneza Janeza Vajkarda.

Volf se je zanimal za prve evropske opere; po krstni izvedbi pri florentinskih aristokratih (1594)⁴¹ so po njihovem zgledu vpeljali še navado tiskanja libretov v obliki knjig, ki so jih obiskovalci lahko nabavili kar ob uprizoritvi. Prvi libretto v nemškem jeziku je bila Schützova *Dafne* (1627) s tekstom Martina Opitzja po Rinucciniju. Viminovo dunajsko *La Gara* (Tekma) je Radics⁴² proglasil za prvo italijansko opero, odigrano v novozgrajeni Volfovi palači leta 1652. Delo je bilo tiskano in igrano na Dunaju ob praznovanju rojstva cesarjeve hčerke Margarite Marije.

Viminovo predstavo *La Gara* je oskrbel Volfov vrstnik Giovanni Burnacini. Burnacini je bil učenec Alfonsa Parigija, ki je po vzoru na svojega brata Giulia Parigija in učitelja Bernarda Buontalentija za-

³⁶ HHStA, FAA; Žargi, Matija. Auerspergov knežji dvorec v Ljubljani (Lozar Štamcar, Maja; Žvanut, Maja. (ur.)). *Theatrum Vitae et Mortis Humanae*. Narodni muzej, Ljubljana 2002, str. 277–308, tu str. 287.

³⁷ Stran v katalogu 1668/1662; številka v Sotheby's prodajnem katalogu iz leta 1982 ali 2: (1983).

³⁸ Žargi, n. d., str. 290.

³⁹ Baraga, France (ur.). *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Družina, Ljubljana 2003, str. 196, 223.

⁴⁰ Dolinar, France-Martin. *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597-1704, Dissertatio ad Doctoratum in Facultate Historiae Ecclesiasticae Pontificiae Universitatis Gregoriana*. Tiskarna Ljubljana, Ljubljana 1976, str. 62, 150; Höfler, Janez. *Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem. Partizanska knjiga*, Ljubljana 1978, str. 100–102.

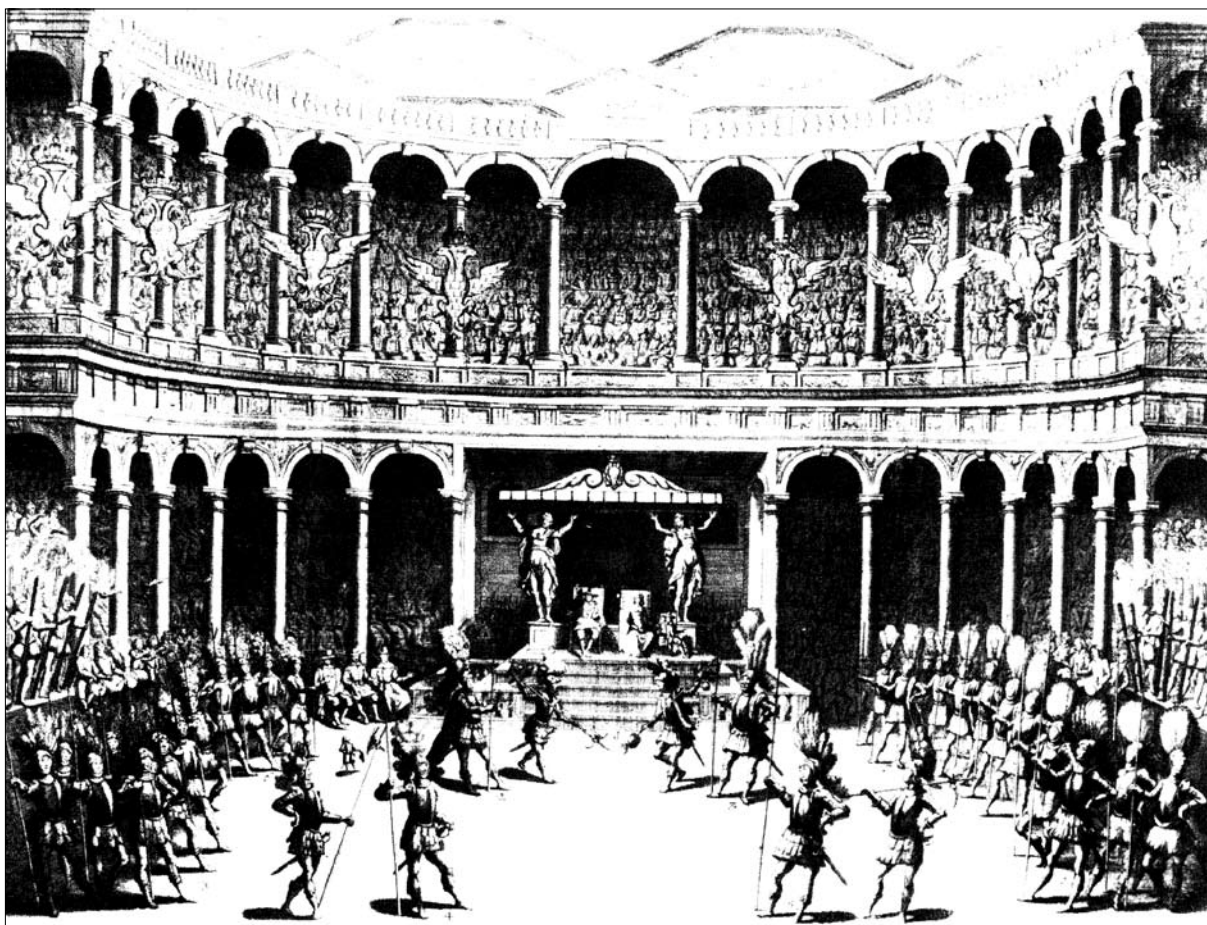
⁴¹ Höfler, n. d., str. 28.

⁴² Von Radics, Peter. *Frau Musica in Krain*. Ljubljana 1877, str. 21; Höfler, n. d., str. 126.

snoval medičejsko proslavo v Firencah. Giovanni Burnacini je svojo pot gledališčnika in scenografa začel v Mantovi ali Ferrari; leta 1640 je prišel v Benetke, leta 1642 pa je postavil provizorični teater v Ferrari in na proslavi Device Marije v Benetkah. Leta 1643 je delal kot scenograf in impresarij za teater sv. Janeza in Pavla v Benetkah. Leta 1646 sta ga cesar Ferdinand III. in mantovska princesa cesarica Eleonora II. povabila na Dunaj, gotovo po posvetu z Janezom Vajkardom Turjaškim, domačim učiteljem svojega prvorojenca. Leta 1651 sta se Giovanni in njegov sin Lodovico Ottavio Burnacini začela uveljavljati na dunajskem dvoru. Giovanni je pri dvornem teatru in v plesni dvorani uredil avtomatski sistem kulis na »italijanski način« in tu uprizoril opero *La Gara* z Viminovo (Vienina) in A. Bertalijevo glasbo. Giovanni je lesen teater za več tisoč gledalcev postavil tudi v Regensburgu, kjer je leta 1653 sodeloval na državnem zboru ob proglasitvi Janeza Vajkarda Turjaškega za kneza, Giovannija Burnacinija za barona, Ferdinanda IV. pa za kralja in prestolonaslednika. Ob smrti Ferdi-

nanda IV. leta 1654 je Giovanni Burnacini postavil mrtvaški oder v dunajski avguštinski cerkvi. *La Gara* je bila odigrana leta 1652 v dunajskem teatru, imenovanem *Burnacinis* po Giovanniju. Med petimi bakrorezi v libretu, tiskanem ob predstavi, je Giovanni Burnacini prvič objavil bakrorez teatra, ki ga je postavil na Dunaju. Volf in Janez sta si predstavo gotovo ogledala in libreto shranila v svoji knjižnici. Naslednje leto (1653) je Burnacini v Regensburgu objavil še sedem scenskih gravur z libretom opere *Inganno d'amore* z italijanskim libretom Benedetta Ferrarija in nemškim povzetkom, ki ga Volf ni nabavil.

Giovannija je po smrti kot scenograf dunajskega cesarskega dvora nasledil sin Lodovico Ottavio Burnacini, ki je leta 1668 postavil predstavo Cestijeve opere *Il pomo d'oro*, leta 1674 pa Draghijevo in Schmelzerjevo opero *Il fuoco eterno*; Volf je nabavil oba libreta. Na Dunaju so med letoma 1661 in 1700 izdali devet libretov s scenografijo Lodovica Ottavia; Volf ni nabavil prav vseh, tem-

Slika z dunajske predstave Viminove *La Gara* (Vimino, 1652).

več predvsem tiste, ki sta si jih z bratom Janezom osebno ogledala. Dunajski libreti so po italijanskih vzorih na naslovnici imenovali libretista, skladatelja in scenografa, ne pa pevcev. Nemci so bili bolj »varčni« in so pogosto spuščali libretista ali celo skladatelja.

Lodovico Ottavio ni izdeloval le dekoracij, odrskih naprav in kostumov za vse dvorne predstave, temveč je postal kar vodilni arhitekt cesarja Leopolda I. Sezidal je krilo *Hofburga*, restavriral *Favorito*, postavil teater *Cortina* (1666–1668) na kraju poznejše dvorne knjižnice, sezidal dvorec *Laxenburg*, izdelal številne spomenike, figure in skice, ki jih danes hranijo v dunajskem muzeju teatra.

Ob uprizoritvi opere *La Gara* naj bi pri Volfu v istem času igrali še *dramma fantastico musicale* »*Le vicende del tempo*«. To opero z libretom genovskega grofa Bernarda Moranda na Manellijevo glasbo so prvič uprizorili ob obisku toskanskih nadvojvod Sigismunda, Francesca in Ane leta 1652 v teatru mesta Faenza, ustanovljenem v letih 1617–18. Bila je ena prvih odmevnih predstav v Faenzi; seveda pa ni bila nujno odigrana tudi v Ljubljani. Podobno velja za domnevno pri Volfu izvedeno Apollonijevo (Appolloni) »glasbeno dramo« *L'Argia* skladatelja Cestija, ki so jo pozneje velikokrat ponatisnili v Italiji. Schönleben je v libreto opere *Argia* vpisal ekslibris leta 1658 in s tem dal Radicsu povod za domnevo o postavitvi predstave v Ljubljani leta 1655. Prvo izdajo so objavili in odigrali v Innsbrucku v počastitev prestopa švedske kraljice Kristine iz evangeličanske v katoliško vero dobro leto poprej (6. 6. 1654). Na jezuitski univerzi v Innsbrucku je do prevzema prestola študiral bodoči cesar Leopold I. in si je kot petnajstletni nadvojvoda gotovo ogledal *Argio*. Prestop kraljice Kristine je pripravljala rimski profesor matematike jezuit Paolo Casati, ki je bil eden poglavitnih piscev knjig ljubljanskih jezuitov. Prestop je bil dogodek leta, zato je profesor matematike na liceju v Padovi Andrea Argoli že leta 1652 dve svoji deli posvetil prav Kristini Švedski. Volf je nabavil kar šest Argoljevih astronomskih del.

Radics je prav tako navajal neimenovano italijansko opero, ki naj bi se pri Volfu v Ljubljani igrala ob postu marca 1660. Radics je petintrideset let pozneje svojo trditev spremenil; brez pojasnila

je prvo ljubljansko predstavo italijanske opere predstavil na obisk cesarja Leopolda dne 9. 9. 1660. O tedanji *Commedia Italiana in musica* na Volfovem vrtu je poročal cesarski glasnik Lovrenc Kurelič (Churelichz) in tedaj še ne dvajsetletni Valvasor v *Slavi*.⁴³

Radics ni imel trdnejših dokazov za svoje trditve iz leta 1877, saj je v opombi bralca napotil le na Volfovo knjižnico. Zato so ga ostro kritizirali po najdbi pozlačene ploščice med kopanjem temeljev Plečnikovega NUK-a (1. 2. 1937) na prostorih nekdanje Volfove palače; ploščica je ob datumu 20. 4. 1660 navajala Volfovo ime z nazivi. Sprva so menili, da gre za letnico začetka gradnje knežje palače, ki naj še ne bi obstajala ob natisu opere *La Gara* leta 1652.⁴⁴ Pozneje se je izkazalo, da se datum na ploščici nanaša predvsem na Volfovo dograditev palače. Dovolj opeke za prekrivanje palače je Volf nabavil šele leta 1660 in 13. 10. 1661.⁴⁵ Vsekakor pa je Radics pri tej in drugih svojih raziskavah temeljito izrabil fond turjaške knjižnice kot zadnji med ljubljanskimi raziskovalci; dokazal je vsaj ljubljansko uprizoritev italijanske opere septembra 1660, deset let pred Parizom.⁴⁶ Tedaj so uprizorili operno predstavo neznanega imena v *Ballhausu* Volfovega vrta ob cesarjevem obisku v Ljubljani. Nastopali so ugledni kranjski diletanti in morda peli celo v italijanskem jeziku, podobno kot leta 1700.

Ni mogoče z gotovostjo dokazati ne Radiceve domneve o operi *Argia* v Ljubljani leta 1658 niti nastopa italijanske opere v Ljubljani ob postu marca 1660,⁴⁷ kljub podatkom o izdatkih za igralce s strani Deželnih stanov, ki so začeli svoje protokole pisati leta 1633. Tako so med junijem 1653 in 9. 6. 1654 plačali 25 srebrnih kron splošno znani

⁴³ Höfler, n. d., str. 126.

⁴⁴ Von Radics, Peter. *Frau Musica in Krain*; str. 21; Von Radics, Peter. *Die Entwicklung des deutschen Bühnenwesens in Laibach. Ljubljana 1912*, str. 20; Škerlj, Stanko. *Italijanske predstave v Ljubljani od XVII. do XIX. stoletja. Kronika slovenskih mest. 1934*, 1, str. 98–105 in 179–185, tu str. 103–105; SBL, 3: 634–635, 637–638, 4: 428.

⁴⁵ Weigl, Igor. *Ljubljanska palača knezov Auerspergov. Kronika*, 2006, 54/1, str. 29–48 in; Molè, Rudolf. *K zgodovini knežjega dvorca. Kronika*, 1937, 4/4, str. 48–50.

⁴⁶ Von Radics, Peter. *Denner. Der verirrt Soldat; oder: Des Glück's Probirstein*, str. VI–VII; Höfler, n. d., str. 126.

⁴⁷ Von Radics, Peter. *Denner. Der verirrt Soldat; oder: Des Glück's Probirstein*, str. XV.

skupini Andreja Trillerja za igro, uprizorjeno na Kranjskem.⁴⁸

Volf je kupil kar dve Sbarrajevi deli, *Generosità d'Allessandro* in *Pomo d'oro*. Sbarra je bil pesnik na nadvojvodovem dvoru v Innsbrucku; malo pred smrtjo se je preselil na Dunaj in pisal glasbene drame za cesarico, vdovo po Ferdinandu III. Po Sbarrajevi smrti se je v dunajskih glasbenih krogih uveljavil njegov sin Francesco Sbarra, med drugim na prvi seji Akademije, ki jo je 7. 1. 1674 sklical cesar Leopold I.⁴⁹ *Il pomo d'oro* je Cesti komponiral za cesarjev rojstni dan; Leopold I. je deseturno predstavo razdelil na dva dela. Cesti je bil sprva minorit, nato tenor in za tem član papeške kapele. Leta 1652 se je pridružil dvorni glasbi v Innsbrucku, dne 22. 4. 1666 pa je postal glasbeni operni intendant na Dunaju.⁵⁰

Volf se je ob italijanskih opernih novostih zanimal tudi za novo pariško komedijo, kot jo je razvijal njegov dvajset let mlajši sodobnik Molière. Ob tem je seveda podpiral tudi bolj klasično zasnovan ljubljanski jezuitski teater, ki je v marsičem obvladoval ljubljanski okus še dolgo po Volfovi smrti.

Volf ni hranil le Galilejevih fizikalnih del, temveč je kupil tudi sonate in drugo glasbo za lutnjo Galilejevega mlajšega brata Michelangela (1620). Michelangelo je šel po glasbenih stopinjah očeta Vincenza, ki je prav tako pisal glasbo za lutnjo. Žal Michelangelo ni veliko zaslužil; brat Galileo Galilei mu je priskrbel službo pri bogatem poljskem aristokratu in po Michelangelovi smrti skrbel za njegovo številno družino.⁵¹

Volfova naslovnica Knoblochovega prevoda Tessonnerieve tragikomedije, nastale v Molièrovem krogu (Tessonnerie, 1659).

Volfovi graški rokopisi in disertacije

Preglednica 7:

Knjige in rokopisi o matematiki in fiziki iz Gradca v Volfovi knjižnici po Schönlebnovem katalogu turjaških knjig iz leta 1668, prepis iz leta 1762⁵²

Pisec	Leto	Naslov	Stran
Auersperg, Wolfgang	1659	Orbis Lusus (4 izvodi)	333
Durandi, Jacobi Honorati	1636	Elementa Euclidus geometria	335
Anonymi (Molitoris)	1622	Cursus philosophicus Gracensis	337
Herwart, Joannis Caroli	1646	Theoremata peripatetica	342
Sikuten (Šikuten, Sguter), Michaelis	1657	Philosophia tripartite	344

⁴⁸ Škerlj, n. d., str. 103, 105, 181; Von Radics, Peter. Denner. *Der verirrt Soldat; oder: Des Glück's Probirstein*, str. VI–VII, XI, XV; Arhiv Republike Slovenije (AS), Registraturni protokol Deželnih stanov 1653 (1653–1659) folio 37a.

⁴⁹ Seifert, Herbert. *Akademien am Wiener Kaiserhof der Barockzeit. Akademie und Musik. Festschrift für Werner Braun zum 65. Geburtstag* (ur. Frobenius, W. in drugi). Saarbrücken 1993, str. 215–223, tu str. 219.

⁵⁰ Seifert, Herbert. *Der Sig-prangende Hochzeit-Gott. Hochzeitsfeste am Wiener Hof der Habsburger und ihre Allegorik 1622–1699*. Musikwissenschaftlicher Verein, Wien 1988, str. 24–25.

⁵¹ Kuznecov, Boris Grigorjevič. *Galileo Galilei*. Nauka, Moskva 1964, str. 157, 303.

⁵² HHStA, FAA.

Volf je hranil številne doslej neznane jezuitske rokopise z univerze v Gradcu. Anonimni tečaj filozofije v turjaški knjižnici je leta 1622 v Gradcu gotovo napisal ali narekoval tamkajšnji profesor filozofije. Poleg Cerkníčana Andreja Kobava so v tem in naslednjem letu filozofijo v Gradcu predavali Dobronoki (1623–1626), Cossubius (1619–1624), Nerovius (1621–1624) in Molitoris. Najpomembnejši pisec med njimi je bil Prekmurec Dobronoki, ki je bil leta 1611 in 1612 novic v Brnu, v letih 1613–1615 pa študent filozofije v Gradcu. Med letoma 1616 in 1618 je predaval na nižjih študijih v mestu Humenné, ki je danes na Slovaškem. Naslednje leto je začel študirati bogoslovje v Gradcu in študij nadaljeval leta 1622 v Rimu. Leta 1627 je bil v Györu, v letih 1628–1630 prvi rektor v Zagrebu, v obdobju 1631–1637 in 1645–1648 pa prvi rektor kolegija, po letu 1635 univerze v Trnavi. Leta 1638 in 1639 je bil superior v Sopronu in v letih 1640–1644 rektor v Hemennéju. Leta 1607 je v Trnavi objavil madžarsko-latinski slovar fraz, ki so ga v Trnavi ponatisnili leta 1709 in 1728, pozneje pa še v Košicah. Več njegovih zgodovin jezuitov je ostalo v rokopisu. Poleg slovenskega, latinskega, ogrskega in hrvaškega jezika je znal tudi italijansko in nemško. Bil je tesen sodelavec kardinala Pázmánya, ki ga je celo predlagal cesarju Ferdinandu II. za svojega naslednika; vendar Dobronoki ponudbe ni sprejel.

Nerovius je po poučevanju filozofije štiri leta predaval moralno teologijo, deset let svete spise, nato pa je postal rektor; tri leta je pripravljaval kandidate za tretjo aprobacijo. Leta 1628 je napisal 230 strani dolg priročnik o zdravljenju duše.⁵³

Najverjetnejši pisec Volfovega anonimnega rokopisa *Tečaja filozofije* iz leta 1622 je Johannes Molitoris, ker je leta 1622 zaključil svoj triletni tečaj filozofije v Gradcu s predavanji o metafiziki.⁵⁴ Leta 1607 je bil novic v Brnu, v letih 1608–1611

pa je na Dunaju predaval začetnico in gramatiko kot prefekt. Med letoma 1612 in 1615 je študiral bogoslovje v Gradcu, leta 1616 pa je bil misijonar in prefekt v Passauu. V letih 1617–1619 je predaval triletni tečaj filozofije v Olomoucu in obenem spovedoval. Isto je naslednja tri leta ponovil v Gradcu, kjer je tudi vodil kongregacije. Leta 1623 je v Eben-dorfu opravil tretjo aprobacijo. Zato svojega *Tečaja filozofije* ni objavil in je tako ostal brez natisnjenih del. Sommervogel ga ne omenja, saj mu Volfova zbirka rokopisov ni bila znana.

Elfinstonis je takoj po vstopu med jezuite delal v Neaplju leta 1586. V Rimu je študiral bogoslovje (1590) in opravil zadnje zaobljube (1598). Od leta 1599 do 1610 je bil na Dunaju profesor filozofije in polemične teologije, prefekt šolnikov, superior, spiritual, katehet, spovednik ter svetovalec. Leta 1599 je predaval logiko, leta 1600 pa fiziko, ki jo je naslednje leto po njem prevzel Rafael Kobenc.⁵⁵ V tem času je Elfinstonis napisal rokopisa iz metafizike in fizike, ki ju je nabavil Volf; rokopis logike naj bi nastal kar ducat let po Elfinstonisovi smrti. Leta 1610 je Elfinstonis odšel v misijone. V Gradcu je bil profesor teologije, dekan učiteljev teologije, prefekt, spiritual in spovednik (1614–1622) v času, ko je Molitoris domnevno napisal *Tečaj filozofije* iz Volfove zbirke. Vsa Elfinstonisova dela so ostala v rokopisih.⁵⁶

Volf je nabavil doslej neznani graški rokopis tridelne filozofije pomembnega hrvaškega jezuita Šikutena. Šikuten je opravil noviciat v Leobnu (1631–1632), nato pa je študiral teologijo kot graški predavatelj filozofije (1633–1637). S predavanji filozofije je nadaljeval na Dunaju (1638–1640), kjer je bil pomočnik dekana filozofov in spovednik; leta 1640 je ob promociji bakalavrov objavil knjigo *D.O.M.A. Honoris ac Laboris Typographia as Illustriss...* V letih 1641–1642 je bil v domačem Zagrebu prefekt šolnikov, svetovalec in administrator. Na Dunaju je bil profesor polemične teologije in prefekt filozofskih študijev (1643–1646), v Zagrebu pa rektor (26. 6. 1646–1649). V letih 1650–1651 je bil na Dunaju pomočnik provinciala, 1652 in 1653 pa rektor v Gradcu; medtem je

⁵³ Andritsch, Johann. *Die Matrikel der Universität Graz. Band 6/2 (1630–1662)*. Graz, 1977, str. XXI–XXIII; Sommervogel, Carlos, S. J. *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, Première partie: Bibliographie par les Pères Augustin et Aloys de Backer, Nouvelle Édition par Carlos Sommervogel, S. J. Strasbourgeois, publiée par la province de Belgique, Tome I–IX. Bruxelles-Paris 1890–1900*. 3. knjiga, str. 109–110 in 5. knjiga, str. 1637; Lukács, Ladislaus S. J. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. II (1601–1640)*, str. 477, 495, 575.

⁵⁴ Prav tam, str. 226, 236, 247, 681.

⁵⁵ Lukács, Ladislaus S. J. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. I (1551–1600)*, str. 586, 60 in II (1601–1640), str. 1.

⁵⁶ Stöger, 1978, 2: 661; Sommervogel, n. d., 3. knjiga, str. 378–379.

gotovo spoznal brata Volfa in Janeza Turjaškega. Med letoma 1654 in 1657, ko je sestavil rokopis iz Volfove zbirke, je bil v Trnavi profesor ter dekan teologov, kancler, svetovalec in knjižničar. Nato je v Gradcu predaval teologijo kot svetovalec (1658–1659), v letih 1660–1662 pa je bil tam ponovno rektor, potem v Judenburgu inštruktor za tretjo aprobacijo, prefekt, spiritual, spovednik in administrator (1663–1665). V letih 1666–1668 je bil provincial na Dunaju,⁵⁷ nato pa znova rektor v Gradcu (1669–1671). Po padcu Janeza Vajkarda Turjaškega je bil v letih 1673 in 1674 na Dunaju inštruktor tretje aprobacije, prefekt, spiritual, spovednik, svetovalec in prefekt študentskega dela knjižnice. Med letoma 1675 in 1679 je bil znova rektor v Gradcu,⁵⁸ pozneje prefekt študijev in knjižničar na Dunaju (1680–1681), od leta 1682 do smrti pa namestnik rektorja in dekan teologov v Gradcu.⁵⁹

Preglednica 8:

Habsburška dela o fiziki, matematiki in medicini v Volfovi knjižnici po Schönlebnovem katalogu turjaških knjig iz leta 1668, prepisanem leta 1762⁶⁰

Pisec	Leto	Naslov in kraj izdaje	Stran
Guldin (Guldini)	1635	Centro gravitatis 1 (2 izvoda), Dunaj	326; 175
Guldin (Guldini)	1640	Centro gravitatis 2, Dunaj	326; 176
Auersperg, Wolfgang	1659	Orbis Lusus, Gradec (4 izvodi)	333; -
Kobavis, Andrea	1643	Vindica Astronomica, Dunaj	334; -
Mayerhauser, Francisci	1661	Cometa Anno 1661, Carinthia (2 izdaji)	334; -
Durandi, Jacobi Honorati	1636	Elementa Euclidus geometria, Gradec	335; -
Gautruchi, Petri	1661	Philosophiae ac Mathematicae institutio, Vienna	335; -
Geyer (Gayer), Bernardi	1635	Dialectica. M. S. (Dunaj)	338; -
Dietrichstein, grof Francisci Ant. (Geraldini)	1661	Questiones philosophiae, Vienna	341; -
Dietrichstein, grof Francisci	1661	Questiones, Vienna	341; -
Wolff, Georgis	1675	Theses difficiliores ex universa philosophiae, Praegae	341; -
Elfinstonis, Georgis	1601	Metaphysica, Vienna	341; -
Elfinstonis, Georgis	1600	Physica (rokopis), Vienna	341; -
Elfinstonis, Georgis	1659	Logica, Vienna	341; -
Stengel, Georgis S.J.	1623	Syllogismo, Ingolstadt	341; -
Dietl, Georgis	1663	Theses philosophicae de Mundo et coelo, Salisburgi (dva izvoda)	341; -
Citardi, Henrici	1589	Metaphysica (rokopis)	341; -
Walis, Joannis Roberti	1668	Conclusiones philosophicae, Praegae	342; -
Lindelauff (Lindelauf), Joannis	1662	Philosophia rationalis, Vienna	343; -
Schmigleci (Smiglecki), Martini	1618	Logica, Ingolstadt	344; -
Weiss, Mathia	1628	Dialectica, Salisburgi	344; -
Ciceronis, Marcis Tullii		Philosophia volumen 2dum	344; 88, 89
Cornai, Melchioris (Cornaeus)	1657	Curriculum Philosophiae peripateticae	344; -
Liechtenstein, Mauri	1679	Questiones Philosophicae, Salisburg	344; -
Mayerhauser, Francisci	1661	Cometa Anno 1661, Carinthia (dve izdaji)	334; -
	1632-1699	... variorum Callendaria. po eden iz Trnave (1675), Dunaja in Salzburga ⁶¹	335; 2: 285, 2: 369
Guarionis, Hypoliti	1610	Die Greuer der Vewüstung menschlichen Geschlechts, Ingolstadt	314; -
Democratis, Mitridatis	1659	Nova dispensatio in pharma, Viennae	314; -

⁵⁷ Vanino, Miroslav. *Isusovci i hrvatski narod, I. Rad u XVI stoljeću, Zagrebački kolegij. Filozofsko-teološki institut družbe Isusove, Zagreb 1969, str. 146, 240, 301, 454.*

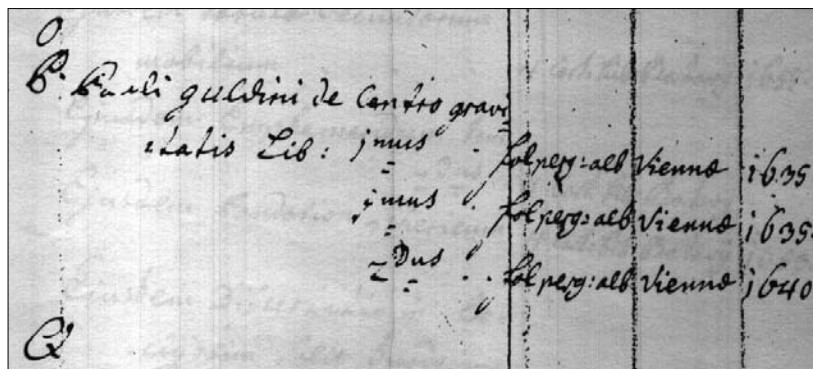
⁵⁸ Andritsch, Johann. *Die Matrikel der Universität Graz. Band 6/2 (1630-1662). Graz, str. 20.*

⁵⁹ Lukács, Ladislaus S. J. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. II (1601-1640), str. 753; Sommervogel, n. d. (1896), 7. knjiga, str. 1205–1206.*

⁶⁰ HHStA, FAA.

Pisec	Leto	Naslov in kraj izdaje	Stran
Rok, Ferdinandi Friderici		Dissertatio medica de circulatione sanguinis, Viennae	316; -
Marci, Joannis	1635	Idearum operatricum Idea, Praga	317; 239
Verbec (Sorbait)	1661	Disputatio medica de natura et usu acidularum, Viennae (10 izvodov)	318; -

Ob graških je Volf nabavil še dunajski rokopis *Dialektike* (1635) tedaj osemindvajsetletnega Geyerja. Geyer je, kot je bilo v navadi, po predavanjih na nižjih šolah poučeval filozofijo, nato teologijo, vse dokler ni postal rektor in končno celo avstrijski provincial na Dunaju (1655–1656). Leta 1672 je prispeval spis o Brezmadežni Devici za Gumpfenbergovo knjigo, ki so jo velikokrat ponatisnili.⁶²

Popis Guldiniovih del v Volfovem katalogu iz leta 1668, prepisanem leta 1762 (HHStA, FAA, stran 326).

O brezmadežni devici Mariji sta pisala tudi Schönleben in Dunajčan Lindelauf.⁶³ Volf je kupil Lindelaufovo *Racionalno filozofijo*. Lindelauf je po poučevanju na nižjih študijih tri leta predaval retoriko, štiri leta filozofijo, pet let polemično teologijo, osem let moralno teologijo in dve leti kanonsko pravo. Bil je superior v Gradcu in na Dunaju ter rektor kolegijev v Judenburgu, Ljubljani in Kremsu. Ljubljansko rektorsko palico je imel od 17. 1. 1682 do 24. 1. 1685, neposredno po Schönlebenovi smrti.

Dietrichsteini s Koroške so se razvili v eno najpomembnejših evropskih rodovin. Volf je nabavil dunajski zagovor filozofskih tez mladega grofa Franca Antona Dietrichsteina pri jezuitu Geraldiniju; dve lepo tiskani knjigi sta skupaj presežali 1000 strani. Geraldini je bil dovolj pomemben profesor, da je Volf nabavil kar dva Dietrichsteinova izpitna zagovora pri njem; tretji izvod iste knjige je posebej navedel še pod Geraldinijevim imenom. Dietrichstein je štel dve leti manj od mlajšega Volfa Engelberta, sina bratranca deželnega glavarja. Moč Dietrichsteinove rodovine je bila domala primerljiva s Turjaško, kar je lahko Volfa napeljalo k nabavi kar treh Dietrichsteinovih del. Volf Engelbert Turjaški z Altschloss-Purgstalla se je dne 24. 6. 1687 poročil z Margareto Konstanco baronico Dietrichstein⁶⁴ in tako utrdil vezi med obema mogočnima družinama.

Georg Sigfrid grof Dietrichstein iz Gradca je leta 1661 popisal promovirane študente profesorja Cruxilla; istega leta je profesorju pomagal pri popisu rodovine svojih prednikov v Gradcu. Naslednje leto je Georg Sigfrid grof Dietrichstein na izpitu zagovarjal filozofijo profesorja Cruxilla v Gradcu in jo izdal v bogati usnjeni knjigi A4- formata. Po šestdesetih straneh logike je sledil drugi del s posebej oštevilčenimi 94 stranmi fizike. Vakuum je opisal brez skic poskusov.⁶⁵ Tretji del je imel za tedanji čas nenavadno so-

⁶¹ Žargi, n. d., str. 289; Bircher, Martin. *The "splendid library" of the Counts of Auersperg in Ljubljana. The German Book 1450-1750.* (ur. Flood, John L.; Kelly, William A.). British Library, London 1995, str. 295; Sotheby's, London. *Second Day's Sale: 27th May, 1983 at 10:30 AM precisely, Continental and Early Printed Books and Bindings, The property of Señor German Mailhos and Señora Johanna Auersperg de Mailhos, of Montevideo, Uruguay. The Catalogue of Valuable Printed Books and Atlases.* Sotheby's, London 1983, str. 133–171, 2: 285.

⁶² Sommervogel, n. d. (1892), 3. knjiga, str. 1365, 1952–1955.

⁶³ Sommervogel, n. d., 4. knjiga, str. 1839.

⁶⁴ Preinfalk, Miha. *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 2005, str. 328, 339, 354.*

⁶⁵ Cruxilla, Joanne Baptistae Soc. Jesu & Georg Sigfridus Comes Dietrichstein Gracensis AA. LL. Et Philosophiae Baccalaureus nec non Academiae Juventutis Parthenius Princeps praes. Joanne Baptist. Cruxillae e Societatis Jesu... Graecii philosophia

doben naslov: fizika-matematika. V njem je obravnaval aritmetiko, geometrijo, astronomijo, optiko, mehaniko, glasbo, celo astrologijo in kozmologijo.⁶⁶ Kopernikove ideje je opisal kot predpostavko brez navedb Keplerja ali Galileja; ob obravnavi teleskopa je pohvalil Kircherjevo *Ars Magna*.⁶⁷ Med geografi je seveda izpostavil Mercatorja, pa tudi Stevina.⁶⁸ V četrtem delu je obravnaval etiko, v zaključnem petem pa metafiziko. Posebej je opisal samosvoja Cabeova razmišljanja o Aristotelu.⁶⁹ Začetek prvega in četrtega dela sta krasili lepi gravuri Melchiorja Küssella. Naslovnice ostalih treh delov so krasile risbe Wolfganga Kiliana.⁷⁰

Cruxilla je bil rojen v tedaj beneškem Tolminu.⁷¹ V letih 1640–1645 je bil novic in študent filozofije na Dunaju. Leta 1645 je ponavljal snov z dijaki nižjih humanističnih študijev v Leobnu, v Gorici pa je predaval na nižjih študijih kot prefekt (1646–1649). V letih 1650–1652 je študiral bogoslovje v Gradcu in nato do leta 1654 v Trnavi. Leta 1655 je opravil tretjo aprobacijo v Judenburgu in doktoriral v Gradcu, kjer je naslednje leto postal profesor matematike, dekan humanistične fakultete (jezikov)⁷² in spovednik. Na Dunaju je bil profesor matematike, spovednik, katehet, vodja kongregacij in profesor filozofije (1657–1659). V letih 1660–1662 je bil profesor filozofije in spovednik v Gradcu, nato pa profesor polemične teologije in spovednik v Celovcu. V Gorici je bil profesor polemične teologije, prefekt šolnikov in spovednik (1664–1665). V Ljubljani je bil profesor polemične teologije, spovednik in misijonar (1666–1674) v zadnjih letih deželnega glavarja Volfa. Med leto-

ma 1675 in 1677 je predaval polemično teologijo kot spovednik v Gradcu, leta 1678 pa v Passauu. V Gorici je bil prefekt šolnikov, vodja kongregacij in spovednik (1679–1681), zadnja leta življenja pa v Celovcu profesor cerkvenega prava, prefekt šolnikov in spovednik. Objavil je dve knjigi o družini Dietrichstein in eno o filozofiji.⁷³ Vsekakor spada med naše najvidnejše prirodoslovce.

Med matematičnimi deli je Volfov knjižničar naštel še disertacijo sina Volfovega bratranca Volfa Engelberta *Svet je igra* ali *Igra geografije* (*Orbis Lusus*), branjeno pri Kirchofferju v Gradcu avgusta 1659; v ljubljanski knežji knjižnici so jo hranili kar v štirih izvodih. Matematične dele namizne družabne igre z uporabo zemljevida sveta je zapisal izkušenejši Kirchoffen, manj zahtevne pa domnevno kar študent grof Volf Turjaški mlajši. Navajala sta dela, ki jih je deželni glavar Volf imel v svoji ljubljanski knjižnici: Seneko, Cicerona, Ovida, Aristotela, Ptolemaja in Tassa. Vsekakor celo več enakih knjig. Volf mlajši se je s svojo igro ukvarjal še pozneje, ko jo je tri desetletja po graški objavi javno predstavil v Ljubljani. Ob tej priložnosti je svoje graško delo delil poslušalcem;⁷⁴ po tej poti se je en izvod znašel v knjižnici ljubljanskih operozov. K operozom je delo gotovo zanesel kateri od potomcev, članov nekdanjega Volfovega omizja.

Volf Engelbert Turjaški mlajši je po očetovi smrti postal dedni maršal; poročil se je s Katarino Elizabeto pl. Trilleck iz družine poznejših baronov. Volf Engelbert Turjaški mlajši si je kot član družbe *Združenih* (sv. Dizme) izbral pridevek Bogoljubni. Portreta Volfa mlajšega in njegove soproge sta do leta 1943 visela v gradu Turjak, nato tri leta v Narodnem muzeju in od leta 1946 v Narodni galeriji. Tako po barvi kot po vsebini podobna slika Volfa mlajšega je visela v nekdanjem Turjaškem in Apfalterjevem gradu Križ-Mekinje pri Komen-di; obe sta bili verjetno izdelani po neki skupni predlogi, ki danes ni ohranjena.⁷⁵ Dedni deželni

quinquepartita quam sub Augustissimis Auspiciis invictissimis, ac Potentissimi Leopoldi I. Romanorum Imperatoris semper Augusta Hungariae, et Bohemiae Regi set. Em. In Alma et Celeberima Gracensi Universitatem pro conceq...
Graecii 1662. 2. knjiga, str. 81–82.

⁶⁶ Prav tam, 3. knjiga, str. 2, 12.

⁶⁷ Prav tam, 3. knjiga, str. 26, 29.

⁶⁸ Prav tam, 3. knjiga, str. 40, 48.

⁶⁹ Prav tam, 5. knjiga, str. 50; Craig, Martin. *With Aristotelians Like These, Who Needs Anti-Aristotelians? Corpuscular Matter Theory in Niccolò Cabeo's Meteorology*. *Early Science and Medicine*. 2006, 11/2; str. 135–161.

⁷⁰ Sommervogel, n. d., 2. knjiga, str. 1708.

⁷¹ Sommervogel, n. d., 2. knjiga, str. 1798; Andritsch, Johann. *Die Matrikel der Universität Graz. Band 6/2 (1630-1662)*. Graz 1980. 2. knjiga, str. XVIII. Po drugih virih rojen v Benetkah (Lukács, Ladislaus S. J. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. II (1601-1640)*, str. 565).

⁷² Andritsch, Johann. *Die Matrikel der Universität Graz. Band 6/2 (1630-1662)*. Graz 1980. 2. knjiga, str. XVI.

⁷³ Krones, Franz. *Die Geschichte der Karl Franzes Universität in Graz 1585-1885*. Verlag Karl Franzes Universität, Graz 1886, str. 382, 579.

⁷⁴ Žargi, n. d., str. 289.

⁷⁵ Šerbelj, Ferdinand. *Portret Volfa Engelberta grofa Auerperga mlajšega (*1641; †1709) in njegove žene Katarine Elizabete rojene pl. Trilleck*. *Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem*. (ur. Murovec, Darja in drugi). Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2005, str. 159–161, tu str. 159.

maršal Kranjske Volf Engelbert Turjaški (*1641) je leta 1698 zašel v dolgoletni spor z deželniimi stanovi Kranjske, deželnim upravnikom Kranjske Janezom Herbertom pl. Kacijanarjem iz Begunj in deželnim glavarjem Kranjske Eggenbergom zaradi volitev deželnega glavarja, deželnih prejemnikov in stanovskih poverjenikov.⁷⁶ Dne 17. 3. 1680 je kupil Jamo v Zgornji Šiški, leta 1692 Namršelj, leta 1686 pa je pod opuščenim starim gradom Nadlišek (Zvezda-Tabor) sezidal Pajkovo, ki je bilo od leta 1739 del fidejkomisa skupaj s Turjakom. Valvasor je leta 1680 grofu Volfu Engelbertu Turjaškemu mlajšemu posvetil umetelno izoblikovane Ovidove *Metamorfoze*, v *Slavi* pa podobo Turjaka z razgledom na gorenjske planine.⁷⁷

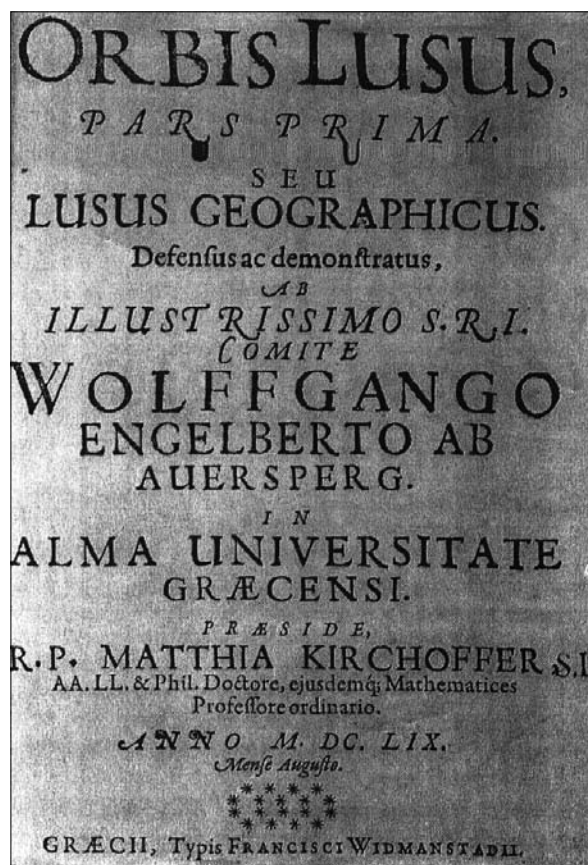
Deželni glavar Volf je v svoji zbirki poleg *Orbis Lusus* hranil še številne druge knjige o družabnih igrah, med njimi Weikhsannovo knjigo o šahu ter podobno delo Avgusta II. vojvode Braunschweig-Lüneburga in Francesca Barozzija, objavljeno pod psevdonimom Gustav Selenius.⁷⁸ Volf je imel tudi F. Barozzijevo *Kozmografijo* s kritiko Sacrobosca, druga Barozzijeva dela pa je v svoji knjižnici hranil celo Galilei.

Orbis Lusus so igrali z 38 figurami, med katerimi so bili orel, konj, jadrnica, pasja vprega, potapljača, vrhovodca in podobno. Za vsako figuro so veljala pravila glede *areol* (prostorčkov), v katere sme igralec potovati oziroma jih okupirati. Tako je bil orel univerzalna figura in je lahko zasedel katero koli *areolo*, medtem ko so imele ostale figure omejitve. *Areole* na zemljevidu so imele luknjice, v katere je bilo treba zabosti figuro, ki *areolo* okupira. *Areole* so predstavljale resnične zemljepisne površine, ki so bile dobro opisane. Seveda je bila med njimi Kranjska, pa tudi splošen opis ameriške celine, očitno izdelan tudi na podlagi številnih tovrstnih knjig v Volfovi knjižnici. Glede *areol* z južnih morij ali neraziskanih krajev so bili opisi razmeroma kratki, včasih kar: »nič drugega kot morje«. Umetelne figure so lahko izdelali po vzoru

⁷⁶ Umek, Ema. Erbergi in Dolski arhiv. 1-2. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1991. 2. knjiga, str. 324.

⁷⁷ Smole, n. d., str. 241; Reisp, Branko. Janez Vajkard Valvasor. Mladinska knjiga, Ljubljana 1983, str. 125, 243.

⁷⁸ Bircher, Martin. The "splendid library" of the Counts of Auersperg in Ljubljana. The German Book 1450-1750. (ur. Flood, John L.; Kelly, William A.). London 1995: British Library, str. 285-297, tu str. 295; Sotheby's (1983), str. 91 št. 375; Sotheby's (1983), 2: 374.

Naslovnica zemljepisne igre *Orbis Lusus*, ki jo je grof Volf Engelbert Turjaški objavil v Gradcu kot svoje zaključno delo pri profesorju Kirchofferju.

na šahovske, zaradi prihranka časa in denarja se je smelo igrati kar z listki, na katerih je pisalo, katero figuro predstavljajo. Uporabljali so posebno igralno mizo z raznimi predali.⁷⁹ Oče Volfa mlajšega, Janez Andrej Turjaški, je bil ob svoji nenadni smrti leta 1664 lastnik Dragomlja, Turjaka in ljubljanske palače, v kateri je zapustil dve igralni mizi;⁸⁰ morda sta bili namenjeni prav za igranje *Orbis Lusus*, ki jo je pet let prej zasnoval njegov sin.

Kirchoffer je bil leta 1649 novic na Dunaju, od leta 1650 do 1653 pa je študiral filozofijo in ponavljal matematiko s študenti v Gradcu. Leta 1654 je predaval gramatiko v Linzu, v letih 1655-1657 pa je študiral teologijo v Rimu. Leta 1657 je postal profesor filozofije, v letih 1659-1660 pa še matematike na graški univerzi.⁸¹ Obenem je bil spovednik in vodja kongregacij v času študija Volfa mlajšega

⁷⁹ Informacija dr. Jerneja Sekolca, 2006.

⁸⁰ Žmuc, Irena. Zapuščina grofa Janeza Andreja Auersperga. Kronika. 2003, 51/3, str. 249-266, tu str. 262.

⁸¹ Žargi, n. d., str. 288-289.

v Gradcu. Fiziko je v Gradcu tisti čas poučeval Cruxilla; le-ta je bil resda desetletje starejši od Kirchofferja, vendar sta v Gradcu študirala vzporedno, saj je Kirchofferju kot plemiču študij hitreje stekel. Tako je Cruxilla s svojimi predavanji vplival na Volfa mlajšega.

Leta 1661 je Kirchoffer v Judenburgu opravil tretjo aprobacijo, nato pa je izstopil iz Družbe⁸² sedem let po mlajšem Schönlebnu. Kot kanonik v Königrätzu (*Kutná Hora*) je kar v Benetkah priobčil trgovski priročnik o obrestih, leta 1673 pa je pri Benečanih objavil še knjigo o aritmetiki. Na beneškem trgu sv. Marka je bil vsekakor dovolj domač, saj je bil rojen v beneški Veroni. Pri računih mu je pomagal jezuitski pater Michael Codella, ki je leta 1638 ponavljal matematiko s študenti, v letih 1639–1640 pa je kot magister predaval sintakso in poezijo v Gradcu.⁸³ Leta 1648 je Codella dosegel filozofski doktorat v Gradcu in tam postal profesor gramatike, filozofije (1651–1653), matematike ter moralne teologije. Med letoma 1657 in 1660 je bil dekan humanistične fakultete, torej nižjih (jezikoslovnih) študijev.⁸⁴ Tako je bil pri matematičnih predavanjih Kirchofferjev predhodnik. Leta 1666 je Codella postal dvorni učitelj nadvojvode na Dunaju,⁸⁵ kjer je tisti čas še vedril in oblačil cesarjev prvi minister knez Janez Vajkard Turjaški.

Kirchoffer je uporabljal Schottovo *Magijo* (1657–1658),⁸⁶ v prvem delu *Aritmetike* pa je podrobno opisal Neperjevo raziskovanje logaritmov. V drugem delu je v prvih štirih poglavjih opisal naraščajoče vrste; domačim bralcem se je še posebej prikupil z opisom beneških matematičnih zanimivosti. Igre na srečo je le mimogrede omenil⁸⁷ in tako ni nadaljeval razmišljanj iz knjige *Orbis Lusus*.

Volf je takoj po natisu nabavil opisa kometa iz leta 1661, ki sta ga istega leta objavila jezuita Erhard Weigel in koroški pater Franciscus Mayrhauser (Mayerhauser) na dobrih štiristo straneh. Volfa so »zvezde repatice« zelo zanimale, saj je kmalu po natisu nabavil prvo izdajo Heveliusovega opazovanja kometa (april 1665); istega leta je komet iz leta 1664 opisal tudi Leibnizov učitelj Weigel.

Bartoli v Volfovi knjižnici

Preglednica 9:

Bartoli v katalogu Volfovih knjig⁸⁸

Leto	Naslov in kraj izdaje	Stran in razred kataloga
1653	L'Asia della compagnia di Gesu, Rim	221, zgodovina Cerkev
1656	Vita e opere del istituto Sto Ignazio, Rim	221, zgodovina Cerkev
1663	Dell' historia della Compagnia di Gesu la Cina: terza parte dell' Asia, Rim	221, zgodovina Cerkev
1662	Il historia della compagnia di Gesu, Rim	221, zgodovina Cerkev
1669	L'uomo al punto, Bologna	38, teologija
1668	L'uomo al punto, Bologna	57, polemična teologija

Volf je nabavil več Bartolijevih knjig, natisnjenih v Bologni. Bartoli je bil dve leti starejši od Volfa. Šolske klopi je žulil v Piacenzi in Parmi, bogoslovja pa se je učil v Milanu in Bologni. V Bologni mu je predaval jezuit Riccioli, ki ga je pozneje poslušal tudi Janez Vajkard Turjaški.

⁸² Lukács, Ladislaus S. J. *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1555-1773)*, II-III. Institutum Historicum S. I., Romae 1988. 2. knjiga, str. 723.

⁸³ Kirchoffen, Franciscus Matthias Kirchoffer di. *L'Aritmetica macherata com 18. centurie di problemi novissimi, matematici, politici, e curiosi, insieme coll' idea dell' arte d'approfitarsi nel caminar per il mondo*. Appresso Gio. Giacomo Hertz. In Venetia 1673, str. 11; Lukács, Ladislaus S. J. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. II (1601-1640)*. Institutum Historicum S. I., Romae 1982, str. 479, 497, 519.

⁸⁴ Andritsch, Johann. *Die Matrikel der Universität Graz. Band 6/2 (1630-1662)*. Graz 1977, 1980. 2. knjiga, str. XVI.

⁸⁵ Andritsch, Johann. *Die Matrikel der Universität Graz. Band 6/2 (1630-1662)*. Graz 1980. 2. knjiga, str. XVII.

⁸⁶ Kirchoffen, n. d., str. 13.

⁸⁷ Kirchoffen, n. d., str. 17.

⁸⁸ HHStA, FAA.

Po potovanjih se je Bartoli leta 1650 vrnil v Rim in postal rektor rimskega kolegija (1670–1675). Prijatelju Francescu Lana Terziju je leta 1677 pisal o omejitvah pri opisovanju fizikalnih resnic, ki jih postavlja jezuitska kuta »nam ubogim peripatetikom«.⁸⁹ Volf je nabavil knjigo Kircherjevega študenta Lana Terzija s slovitim opisom vakuumskega balona, njegovo poznejše delo pa so kupili ljubljanski jezuiti.

Bartoli je ponovil Pascalov poskus merjenja višin z barometrom.⁹⁰ Kljub jezuitu Franciscusu Linusu⁹¹ je zagovarjal tlak zraka v nasprotju z zastarelim pojmovanjem napetosti oziroma strahu pred praznim. Primerjal je dokaze o napetostih v praznoti po starejših teorijah Torricellijevega tlaka nad vakuumom; sprejel je sodobno prepričanje,⁹² čeprav je zavrnil Magnijeve⁹³ in druge filozofske razlage vakuuma. Najbolj fizikalno obarvano Bartolijevo delo *Napetosti in tlaki* je izšlo tik pred smrtjo kneza Janeza Vajkarda. Janeza bi snov glede na njegovo sodelovanje z Guerickejem utegnili še posebej zanimati, knezovim manj razgledanim dedičem pa se je nakup znanosti te vrste morda zdel za malo.

Bartoli ni verjel v stisljivost vode,⁹⁴ ki sta jo skoraj stoletje pozneje dovolj prepričljivo dokazala šele Herbert in njegov učenec, ljubljanski profesor Anton Ambschell. Bartoli je napačno domneval, da je Torricelli opravil poskuse v Firencah pred Rimljanom Gasparom Bertijem;⁹⁵ zmoto so zgodovinarji popravili šele sredi 20. stoletja.

Bartoli je leta 1664 objavil še knjigo o zemljepisu, ki jo je že štiri leta po natisu Mayr ponu-

jal Ljubljancanom.⁹⁶ Bartolijeva *Geografija* je bila označena kot prvi del, čeravno drugega dela ni izdal. Ni objavil zemljevidov, v šestdesetih poglavjih obeh delov pa je opisal vse dežele od juga Afrike do Svete dežele in Egipta. V zadnjem poglavju drugega dela je opisal pomen astronomskih iznajdb pri plovbi in prometu. Leta 1682 je Bartoli zaslovel z objavo odmevne biografije jezuita Nicolója Zucchija.

Volf je hranil Bartolijevo *Zgodovino jezuitov* in tridelni popis njihovega delovanja v Aziji, ki se je končal z opisom Kitajske. Bartolijevega *Človeka* je Volf nabavil kar v dveh izvodih, ki sta izšla le leto dni vsaksebi v Bologni, leta 1668 in 1669. Starejši izvod so osem let po natisu nabavili tudi ljubljanski jezuiti. Bartoli je posvetilo v njem datiral v Benetkah 10. 12. 1667, ob bogoslovnih temah pa je opisoval še vpliv Lune na plimovanje.⁹⁷ Bartoli se je kot rektor in visok jezuitski veljak rad posvečal moralnim vprašanjem. Objavil je celo knjigo o *Zadovoljstvu revežev v poduk bogatašem*, ki jo je poleg drugih Kranjcev nabavil tudi graščak Franc Adam Langenmantl na kostelskem gradu in so jo našli med njegovimi sedemindvajsetimi knjigami, popisanimi v zapuščinskem inventarju leta 1681.⁹⁸

Proclutionis Accademiam (1617) je bilo mladostno delo jezuita Famiana Strade, ki se je pozneje, leta 1645 in 1648, izkazal z lepo ilustrirano zgodovinsko knjigo o belgijski (nizozemski) vojni v dobi Karla V. in v letih 1578–1590 še v dveh zvezkih neenakih formatov. Leta 1682 je vsaj drugi del imel v svoji knjižnici Erazem Sigfrid Rasp, ki je bil v zadnji polovici 17. stoletja lastnik graščine Dol, preden so jo njegovi nečaki prodali sinu Volfovega mitničarja Janezu Danijelu Erbergu. Volf je hranil Stradove *Belgijske vojne* v dveh folio zvezkih iz let 1640/1647,⁹⁹ ob njih pa še Stradove *Akadem-*

⁸⁹ Gorman, Michael John. *Jesuit Explorations of the Torricellian Space: Carp-Bladders and Sulphurous Fumes*. MEFrim. 1994, 106/1; str. 7–32, tu str. 7.

⁹⁰ Bartoli, Daniello. *La tensione e la pressione disputanti qual di loro sostenga l'argentovivo ne'cannelli dopo fattone il Vuoto. Discorso del P. Daniello Bartoli della compagnia di Gesù*. Gioseffo Longhi, Bologna 1677, str. 66.

⁹¹ Prav tam, str. 96.

⁹² Prav tam, str. 185, 233, 241; Benvenuto, E. *L'instituzione di una nuova scienza: de resistenza solidorum*. Tribute to Galileo in Padova. IV. Lint, Trieste 1992, str. 225–272, tu str. 253; Gorman, Michael John. *Jesuit Explorations of the Torricellian Space: Carp-Bladders and Sulphurous Fumes*. MEFrim. 1994, 106/1; str. 7–32, tu str. 9.

⁹³ Bartoli, Daniello. *La tensione e la pressione disputanti*, str. 274.

⁹⁴ Prav tam, str. 75.

⁹⁵ Prav tam, str. 91.

⁹⁶ Mayr, Joannis Baptistae. *Catalogus Librorum qui Nundinis Labacensibus Autumnalibus in Officina Libraria Joannis Baptistae Mayr, Venales prostant. Anno M.DC.LXXXVII (sic!)*. Mayr, Ljubljana 1678, str. 67.

⁹⁷ Bartoli, Daniello. *L'uomo al punto cioè l'huomo in punto da morte considerato dal padre Daniello Bartoli dalla Compagnia di Gesù*. Nicolò Pezzana, Venetia 1668, str. 49.

⁹⁸ AS, Zap. inv. lit. L, fasc. XXIX, št. 27/1, str. 37–40, 11. knjiga.

⁹⁹ Sotheby's, Bloomfield Place, New Bond Street, London W1A 2AA. *The Catalogue (A Collection) of Valuable Printed Books and Atlases of the Fifteenth to the Seventeenth Century Formed in the Seventeenth Century by a Continental Nobleman and Now the Property of Senhor German Mailhos*

ske razprave iz leta 1617. Med učenci in prijatelji Famiana Strade je bil Sforza Pallavicini, ki je leta 1637 vstopil k jezuitom, postal znamenit retorik družbe in napisal knjigo o jezikovnem slogu pri znanstvenem pisanju.¹⁰⁰

Nemški jezuit Schott

Preglednica 10:

Schottove knjige v Volfovi knjižnici¹⁰¹

Leto	Naslov, kraj	Stran popisa in razred
1662	Physica curiosa, 1–2. Herbipoli (Würzburg, dela zapisana posebej)	276, posvetna zgod.; 369
1664	Technica curiosa sive mirabilia artis. Herbipoli	376, jezikoslovje; 370
1657	Magia universalis naturae et artis. Herbipoli (2 izvoda)	377, jezikoslovje; 367
1661	Cursus mathematicus. Herbipoli	–; 366
1657	Mechanica hydraulico pneumatica. Herbipoli	388; 368, 2: 360

Volf je kupil Cornaeusovo *Filozofijo*; Ljubljancanom jo je pozneje ponujal novi knjigarnar Mayr,¹⁰² ki se je k nam priselil iz Salzburga po posredovanju Volfovega prijatelja in prvega knjižničarja Schönleba.¹⁰³ Jezuit Cornaeus se je pred tridesetletno vojno umaknil v Francijo in sedem let poučeval filozofijo v Toulousu. Po vrnitvi na Nemško je predaval sholastično in polemično bogoslovje v Mainzu in Würzburgu kot sodelavec deset let mlajšega profesorja matematike jezuita Schotta. Postal je rektor v Würzburgu in nato v Mainzu, v Franciji pa je vplival predvsem na cistercijanca Eustachiusa à Sancto Paulo,¹⁰⁴ katerega knjige je Volf prav tako kupoval.

Seveda je Cornaeus zagovarjal peripatetično filozofijo, tako da sta s Schottom ob podedovani vakuumski črpalki gradila kar novo znanost s previdnim »dopolnjevanjem« Aristotelovega nauka. Schott je hvalil Cornaeusovo pazljivo preučevanje poskusov in je v svoji *Mechanica Hydraulica* celo ponatisnil del opisov eksperimentov v praznem iz Cornaeusove *Curriculum Philosophia* pod naslovom *Melchioris Cornaei Diatriba de Novo Experimento*. O Cornaeusovih stališčih do vakuuma je Schott razpravljal kar na samem začetku svojih prvih poročil o »magdeburških« Guerickovih poskusih, pri katerih je sodeloval turjaški knez in gotovo vplival na nabavo osmih Schottovih del za turjaško knjižnico, med njimi treh v skupnem privezu. Schottovo *Mehaniko* je Schönleben sicer uvrstil h knjigam o arhitekturi. Volf je Schottovo *Mehaniko* hranil v dveh izvodih, med njimi je bil en privezan s poznejšimi Schottovimi deli. Schott je v svojem delu ponatisnil Kircherjevo pismo, poslano iz Rima dne 26. 2. 1656, o Cornaeusovi hidravliki vakuumske posode, ki je ni imel za povsem prazno. Kircher je ponudil še enostavna pojasnila drugega jezuita, hidravlika Valentina Stansela. Vsekakor je Kircher vztrajal pri Aristotelovih idejah, nasprotnih »vakuumistom«, saj se v praznem ni znal izogniti nezveznostim in problemom sunka sile (*impetusa*); zato je bil prepričan, da tudi po črpanju ostane nekaj zraka,¹⁰⁵ Schott pa je vendarle sprejel Ricciolijev

and Senhora Johanna Auersperg de Mailhos from Uruguay. Days of Sale Monday, 14th June 1982 Lots 1-223. Tuesday, 15th June, 1982 Lots 223-440 at eleven o'clock precisely each day. Sotheby's, London 1982, str. 92 (št. 386); Strada, Famiano. Famiani Stradae Romani e Societate Jesu de Bello Belgico. Jacob Marc, Lugd. Batav. 1645, str. 506/507; Smole, n. d., str. 136.

¹⁰⁰ Verhulst, Sabine. »L'inegnator di scienze« dans le trattato dello stile e del dialogo de Sforza Pallavicino. Archives Internationales d'Histoire des Sciences. 2005, 154/71, str. 115–126, tu str. 115.

¹⁰¹ HHStA, FAA.

¹⁰² Mayr, Joannis Baptistae. Catalogus Librorum qui Nundinis Labacensibus Autumnalibus in Officina Libraria Joannis Baptistae Mayr, Venales prostant. Anno M.DC.LXXXVII (sic!). Mayr, Ljubljana 1678, str. 72.

¹⁰³ SBL, 3: 239.

¹⁰⁴ Poppi, Antoinino. La scientificità del discorso teologo della scuola Padovana del seicento. La presenza dell'Aristotelismo padovano nella filosofia della prima modernità (ur. Piaia, Gregorio). Antenore, Roma-Padova 2002; str. 399–392, tu str. 380.

¹⁰⁵ Schott, Gaspar. P. Gasparis Schotti Mechanica hydraulico-pneumatica qua praeretur quod aquei elementa natura, proprietates, vis motrix, atque occultis cum aëre conflictus, à primis, fundamentis demonstratur: omnis quoque generis experimenta Hydraulico-pneumatica recluduntur: & absoluta machinarum aqua & aëre animandarum ratio ac methodus praescribitur: opus bipartitum, cujus Pars I., Mechanicae hydraulico-pneumaticae theoriam continet: Pars II., Ejusdem praxin exhibet,

opis teže zraka. Nekaj strani z lepimi slikami je posvetil Heronovemu vodnjaku in vodometu.¹⁰⁶ Med sedemindvajsetimi Cornaeusovimi objavljene deli so bila tudi njegova pisma, ki jih je Kircher priobčil v *Iter Exaticum*.¹⁰⁷

Volf je hranil kar pet knjig Kircherjevega učenca jezuita Schotta. Schottove matematične in tehnične priročnike je imel v svoji knjižnici tudi Valvasor.¹⁰⁸ Schott je v knjigi *Magia universalis* poročal o Kircherjevem raziskovanju Cerkniškega jezera.¹⁰⁹ Konec leta 1655 je poljski jezuit Adam Kochanski na begu pred rusko zasedbo Vilna obiskal Schotta v Würzburgu. Narisal mu je slike za *Magia universalis*, Schott pa je k svojem *Cursus mathematicus* leta 1661 dodal na koncu uvoda dve strani pesmi-hvalnice svojemu delu izpod peresa Kochanskega, tedanjega profesorja matematike v Mainzu.¹¹⁰

Schott je delo *Physica curiosa* (1667) posvetil bavarskemu volilnemu knezu, takoj za njo pa je objavil še elegijo četrto stoletja mlajšemu Kochanskemu, ki je tisti čas – med 10. 7. 1666 in koncem leta 1669 – služil pri nadvojvodi Ferdinandu II. in njegovem bratu kardinalu Leopoldu, predsedniku *Accademie del Cimento* v Firencah. Leta 1677 je

machinasque aquarias innumeras, uti & organa, aliaque instrumenta, in motum as sonum concitat: nec non varia technasmata, quae motum perpetuum v aquae spondent, exponit: accessit experimentum novum Magdeburgicum, quo vacuum alij stabilire, alij evertere conantur. Heredum Joannis Godefridi Schönwetteri excudebat Henricus Pogrin, Typographus Herbipoli, Francoforti ad Moenum 1657, str. 451, 453.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 169, 193, 384.

¹⁰⁷ Prav tam, 465–486; Sommervogel, n. d., 2. knjiga, str. 1467, 1471; Kircher, Athanasius. *Iter Exaticum II. Qui et Mundi Subterranei Prodromus dicitur. Quo Geocosmi opificium sive Terrestris Globi Structura...* In III. *Dialogos distinctum (Structura globis terrestris)*. Mascardi, Romae 1657, str. 509–512.

¹⁰⁸ Dular, Anja. Valvasorjeva knjižica. *Theatrum vitae et mortis humanae*. Narodni muzej, Ljubljana 2002, str. 259–275, tu str. 263.

¹⁰⁹ Schott, Gaspar. *Magia universalis naturae et artis. Optica Acustica I-II; III-IV*. Hertz, Herbipoli 1657, 1658. Ponatis: Joh. Martin Schönwetter, Bambergae 1677. 4/2, str. 518–533, 554–555.

¹¹⁰ Grzebien, Ludwik. Kochanski and the Jesuits. *Organon (Varšava)* 1978. 14: str. 51–59, tu str. 53; Schott, Gaspar. *Cursus mathematicus, sive absoluta omnium mathematicarum*. Schönwetter (T), Herbipoli 1661. Ponatis: Cholin, Francoforti 1674. *Cursus mathematicus, sive absoluta omnium mathematicarum*. Moen, Francoforti 1699.

Kochanski na povabilo kralja Jana III. Sobieskega odšel v Varšavo, kjer je četrto stoletja prej Valerian Magni navdušil dvorjane z vakuumskimi poskusi. Čez šest let je Sobieski rešil Dunajčane pred Turki; cesarsko mesto se je kmalu »oddolžilo« s tremi zaporednimi delitvami, ki so izbrisale poljsko kraljestvo z zemljevidov.

Kljub naslovu je bila Schottova *Physica curiosa* predvsem fiziologija. Opisal je različne vrste ljudi, pohlevne in nasilne živali, izjemne ali ognjene padavine,¹¹¹ nenavadno poraščene osebe ter razvoj zarodka.¹¹² Več fizike je objavil v *Zanimivi tehniki*, ki jo je posvetil würzburškemu in wormskega knezoškofu, nadškofu ter volilnemu knezu Mainza Johannu Philippu von Schönbornu, ki je desetletja prej kupil vakuumsko črpalko od Guericke. Podaril jo je jezuitski univerzi v Würzburgu, malo preden je Schott tam začel predavati. Pozneje je tekmeč kneza Janeza Vajkarda Turjaškega, Wenzel Lobkowitz, komaj pregovoril Schönborna, da je dal svoja volilna glasova Leopoldu I. S tem je na državnem zboru v Frankfurtu na Majni leta 1658 – kljub Cromwellovim spletkam na rovaš bavarskega vojvode – vendarle prevesil tehtnico za pridobitev cesarskega naslova v Leopoldov prid. Zbora se je udeležil tudi Henry Oldenburg kot domači učitelj R. Boylevega nečaka Jonesa in je tam srečal turjaškega kneza Janeza. Na ta način je Robert Boyle posredno izmenjal svoje izkušnje s črpanjem zraka z Guerickevim nekdanjim pomočnikom Janezom. Pozneje sta Oldenburg in njegov varovanec obiskala Mainz in tam spoznala obetajočega mladega Becherja,¹¹³ ki je napisal kar tri knjige iz Volfove knjižnice.

Poznejšo posmrtno izdajo Schottove *Technica curiosa* so ljubljanski jezuiti kupili ob ustanovitvi svojih študijev filozofije, Volf pa jo je imel že prej v prvi izdaji. V tem pomembnem delu je Schott natančno popisal zgodnje vakuumске poskuse v Evropi in pri Robertu Boyleu,¹¹⁴ ki so prvega turjaškega kneza Janeza še posebej zanimali.

¹¹¹ Schott, Gaspar. *Physica curiosa*. Endter, Herbipoli 1662. Ponatis: *Physica curiosa, sive mirabilia naturae et artis libris XII. Pars I et II*. Endter, Herbipoli 1667, str. 1181, 1207.

¹¹² Prav tam, str. 480–481.

¹¹³ Boas Hall, Marie. Henry Oldenburg. *Shaping the Royal Society*. Oxford 2002: University Press, str. 34, 36.

¹¹⁴ Schott, Gaspar. *Technica curiosa, sive mirabilia artis libris XII. Pars I. II*. Hertz, Herbipoli 1664. Ponatis: Endter, Herbipoli 1687, str. 185–223.

Schott se je skliceval na svojo *Mechanica hydraulico-pneumatica* in znova zavrnil obstoj vakuumu s Kircherjevimi trditvami.¹¹⁵

Ljubljanski jezuiti so ob začetku svojih višjih študijev filozofije leta 1706 ob *Technica curiosa* nabavili še Schottovo *Panometrijo* z opisom Kircherjevega merilca kotov po predlogih opisovalca Kircherjevega dela, jezuita Nikolaja Mohra. Kircher je idejo gotovo deloma povzel po starejši uporabi Galilejevega geometrijskega in vojaškega kompasa (1612), ki jo je Volf prav tako hranil v svoji knjižnici skupaj s podobnimi opisi številnih drugih piscev.

Medtem ko so Volf in ljubljanski jezuiti imeli Schottov *Cursus mathematicus* v različnih izdajah, je Mayr leta 1678 ponujal druge tri Schottove matematično obarvane knjige. Turjačan je kupil prvo izdajo *Cursus mathematicus*, jezuiti pa zadnjo (tretjo), izdano že po Schottovi smrti. Zajetna knjiga A4-formata je v vseh natisih obsegala osemindvajset delov, podanih v duhu enciklopedije. Schott je knjigo posvetil cesarju Leopoldu I. Andreas Frölich mu je upodobil vladarja pred naslovnico; prikazal ga je v gosposki drži na prestolu nad matematičnimi napravami. Na pritlična tla je skiciral parabole leta bombe, povzete po Galileju, ravnovesje navorov, Pitagorov izrek, obrnjeno sliko predmeta po lomu na leči in Tychove sistem osončja, ki je pravzaprav močno spominjal na Kopernika ali v perspektivi celo na Keplerjeve elipse. Druge skice je objavil sproti med tekstom.

Po uvodnih predstavitvah poglavij dela je najprej objavil pismi svojega učitelja Kircherja in jezuitskega profesorja matematike Conrada. Conrad je predaval na univerzah v Pragi, Gradcu, Wroclawu (v času pisanja pisma 12. 12. 1658) in Olomoucu, končno pa je postal rektor v Glatzu. Kot praški sodelavec Kircherjevega prijatelja Johanna Marcusa Marcija je leta 1639 v Olomoucu objavil razpravo o plamenu, leta 1650 v Pragi pa o merjenju časa.¹¹⁶

Na začetku paginiranega dela knjige je Schott opredelil matematiko po razmišljanjih jezuitov Romanusa, Guldina in Honorata Fabrija. Romanus je leta 1593 postal profesor medicine na univerzi v Würzburgu, kjer so pol stoletja pozneje nastavili Schotta.

Zaradi spremenjenih pojmovanj večji del pisanja predvsem v drugi polovici Schottove *Matematike* danes spada k fiziki. Po aritmetiki, geometriji, trigonometriji in praktični geometriji, ki jo je zaključil z geodezijo, se je Schott že v sedmi knjigi lotil osnov astronomije. Seveda je opisal negibno Zemljo, saj je proti Koperniku navedel tako odloka kongregacij iz let 1616 in 1633 kot Jozuev biblični ukaz Soncu. Narisal je šest svetovnih sistemov, kot zadnjega pa je navedel Ricciolijevega, imenovanega »*Semi Tychonicum*«. ¹¹⁷ Po teorijski in praktični astronomiji je razmeroma kratkih osem strani desete knjige posvetil – astrologiji. Poglavju se zaradi tedaj še vedno močne vpetosti astrologije v akademske kroge ni mogel povsem ogniti, močno pa ga je skrajšal zaradi papeških odlokov, ki so astrologijo prepovedovali zavrlo domnevnih groženj sveti stolici. Sledile so knjige o meritvah časa, geografiji, hidrografiji z navigacijo, horografiji, mehaniki, statiki, hidrostatiki, hidrotehniki, optiki, katoptriki, dioptriki, vojni arhitekturi, obleganju in obrambi mest, taktiki, harmonični glasbi, algebri, logaritmih ter zaključno zbirno poglavje, ki ga je kronal z matematično teorijo glasbe. Dodal je še poseben oddelek o novi mehaniki strojev. Te snovi so predavali matematiki v prvem letu filozofskih študijev.

V osemnajsti knjigi o hidrotehniki in hidravličnih strojih je opisal Heronov vodnjak in skiciral naprave z nadtlakom in podtlakom vode; vakuumске črpalke ni podrobneje opisal, temveč je bralca napotil na svojo *Mechanica Hydraulica*.¹¹⁸

Schott je sedemindvajseto (predzadnje) poglavje knjige posvetil logaritmom. Povzel je raziskovanja Nepera, Briggsa, Vlacqa, Galileje-

¹¹⁵ Prav tam, str. 255, 258.

¹¹⁶ Poggendorff, Johann Christian. *Biographisch-Literarisches Hadwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften von J. C. Poggendorff, I-II. Johann Ambrosius Barth, Leipzig 1863-1898. Ponatis: B. M. Israël N.V., Amsterdam 1965, str. 472.*

¹¹⁷ Schott, Kaspar. *Cursus mathematicus, sive absoluta omnium mathematicarum. Schönwetter, Herbipoli 1661. Ponatis: Cholin, Francoforti 1674. Cursus mathematicus, sive absoluta omnium mathematicarum. Moen, Francoforti 1699, str. 243, 262/263.*

¹¹⁸ Schott, Kaspar. *Cursus mathematicus, sive absoluta omnium mathematicarum. Moen, Francoforti 1699, str. 462-463.*

vega učenca Francesca Bonaventure Cavalierija, Keplerja in Ursinusa,¹¹⁹ ki je leta 1617/1618 izdal okrajšane Neperjeve logaritme. Ob razlagi pravil za računanje logaritmov je Schott objavil še preglednico logaritmov celih števil do 1000, ki jo je Speidall prvi sestavil leta 1619.¹²⁰

Schottov *Cursus mathematicus*, predelan iz tretjega dela *Magia universalis*, so uporabljali na vseh jezuitskih šolah. Osredotočil se je predvsem na računske operacije, pravilom za računanje pa je odmeril manj prostora.¹²¹

Kircherjeva fizika in teorija glasbe v Volfovi knjižnici

Deželni glavar Volf je bil seveda dovolj vpliven, da mu vseh knjig ni bilo treba kupovati – marsikatero je dobil v dar. Schottov učitelj, rimski profesor matematike Kircher, mu je osebno podaril vsaj tri svoja dela, ki jih je Schönleben posebej zaznamoval na naslovnica.

Najstarejša med Kircherjevimi knjigami v Volfovi knjižnici je bila posvečena magnetom. Ob glasbenih prireditvah v svoji palači se je Volf dobro oskrbel z razmišljanji svojih sodobnikov; hranil je kar dva izvoda Kircherjevega dela o teoriji glasbe *Musurgia*, posvečeni nadvojvodi Leopoldu Wilhelmu, bratu cesarja Ferdinanda III. in upravitelju habsburške Nizozemske v mejah sodobne Belgije od aprila 1647 do maja 1656, pozneje pa regentu v imenu mladoletnega nečaka Leopolda I. Leopold Wilhelm je leta 1656 in 1657 na Dunaju ustanovil prve italijansko usmerjene akademije lepih umetnosti s Francescom Sbarrom in drugimi Italijani.¹²² Kircher je leta 1661 Leopoldu Wilhelmu posvetil še knjigo *Diatriba*, ki seveda ni manjkala v Volfovi knjižnici.

¹¹⁹ Prav tam, str. 588.

¹²⁰ Prav tam, str. 593–604.

¹²¹ Dadić, Žarko. *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata*. Zagreb 1982: SNL. 1. knjiga, str. 243, 260–261; Sotheby's, *The Catalogue (A Collection) of Valuable Printed Books and Atlases of the Fifteenth to the Seventeenth Century Formed in the Seventeenth Century by a Continental Nobleman and Now the Property of Senhor German Mailhos and Senhora Johanna Auersperg de Mailhos from Uruguay*. London 1982, str. 366.

¹²² Seifert, Herbert. *Die Oper am Wiener Kaiserhof im 17. Jahrhundert*. Wiener Veröffentlichungen zur Musikwissenschaft. Zv. 25. Hans Schneider, Tutzing 1985, str. 197.

Poleg obeh Volfvih so v Ljubljani vsaj že od leta 1681 hranili še tretji izvod knjige *Musurgia*; leta 1756 so ljubljanski jezuiti vanj vpisali svoj lastniški zaznamek. Kircherjeva *Musurgia* je vsekakor vsekoli ohranjala piščev znanstveni sloves v glasbeni teoriji, medtem ko so bila ostala Kircherjeva dela do nedavnega na slabem glasu zavrlo Galilejevih kritik.

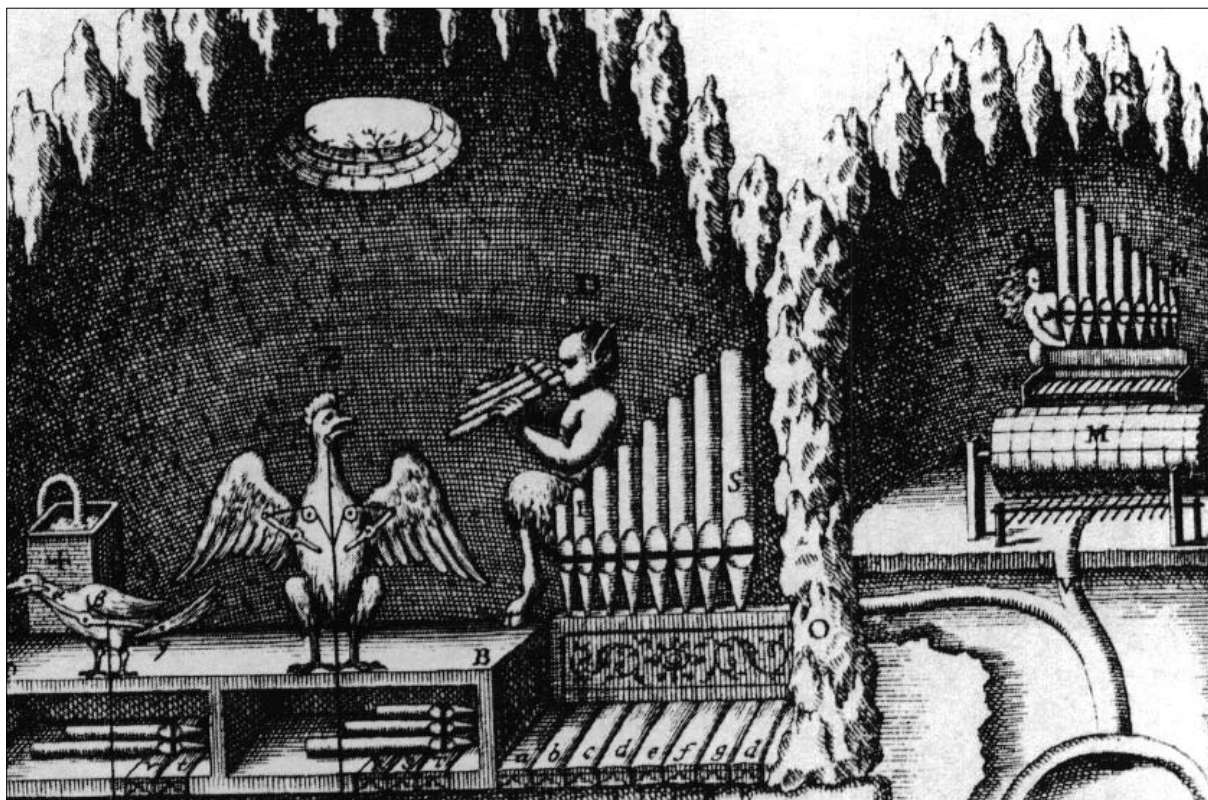
Kircher se je zanimal za tedaj še nedokazano neprehodnost vakuumu za zvok in je na dveh slikah ponazoril Torricellijev šest let star poskus s praznim prostorom v živosrebrnem barometru.¹²³ Prvi je opisal Eolovo harfo,¹²⁴ ki so jo ljubljanski jezuiti za svoj pouk nabavili dobro stoletje pozneje (leta 1755); na univerzi v Gradcu so jo kazali študentom celo dve stoletji po Kircherjevem izumu.

Kircher je svoje edino povsem astronomsko delo *Itinerarius* podaril Volfu dve leti po izidu, leta 1658, kar je Schönleben vestno ovekovečil na naslovnici knjige. Kircher je z novim teleskopom opazoval komete, mrke Sonca in Lune. Kopernika je omenil, vendar je imel raje sistem Tycha Braheja, podobno kot večina jezuitov. Seveda gre tu za svojevrstno igro usode, saj je bil Tycho Brahe protestant, Kopernik pa katolik. Tako Kircher kot njegov cenzor, ki je svoje misli zapisal na konec knjige, sta verjela v obstoj drugih svetov v vesolju.

Istega 1658. leta je Volf nabavil še Kircherjevo *Iter Extaticum* s prvim opisom spreminjanja voda Cerknškega jezera, izdano osem let pred slovitim *Mundus subterraneus*; žal si jezera ni nikoli osebno ogledal. Schönleben, Janez Vajkard Valvasor, Gruber in vsi drugi poznejši pisci so gradili na Kircherjevih domnevah o Cerknškem jezeru. Kircher je pisal o notranjosti Zemlje, vulkanih, vetrovih in vodah. Pojasnil je sestavo zemlje, fosilov, mineralov in oceanov. Med prvimi je popisal potrese in iskal vzroke zanje.

¹²³ Kircher, Athanasius. *Musurgia universalis, sive Ars magna consoni et dissoni in X. libros digesta. Quà Universa Sonorum doctrina, et Philosophia, Musicae que tam theoreticae, quam practicae scientia, summa varietate traditur; admirandae Consoni, et Dissoni in mundo, adeoque Universà Naturà vires effectusque, uni nova, ita peregrina variorum speciminum exhibitione ad singulares usus, tum in omnipote facultate, tum potissimum in Philologià, Mathematicà, Physicà, Mechanicà, Medicinà, Politicà, Metaphysicà, Teologià, aperiuntur et demonstratur*. Dediči Francisca Corbellettija, Romae 1650, str. 11.

¹²⁴ Prav tam, str. 310.

Glasbena skrinjica rimskega jezuita Kircherja, najpogostejšega pisca v Volfovi knjižnici.¹²⁵

Volfovo zanimanje za potrese, povezano z njegovimi skrbmi za dobrobit potresno precej ogrožene Kranjske, izpričuje tudi Kircherjeva knjiga *Diatriba* iz leta 1661. Na njeni naslovnici je Schönleben ob zapisu ekslibrisa prav tako omenil Kircherjev dar leta 1663. Kircher je tu opisal številne nenavadne objekte na nebu pred bruhanjem Vezuva poleti in jeseni 1660. Spomnil je na podobne dogodke iz let 363, 419, 958 in 1550.

Osebni stiki med Kircherjem in Volfom so tako trajali vsaj v letih 1658–1663, ko mu je Kircher daroval svoja dela. Pri tem si je seveda obetal dobro priporočilo glede na Volfov visoki položaj in sloves zbiralca knjig z žlahtnim okusom.

Novembra 1645 je Kircher prvo izdajo dela *Ars magna* posvetil nadvojvodi Ferdinandu, prvorojencu cesarja Ferdinanda III. Cesarjevič je bil nekaj mesecev pozneje izvoljen za kralja Češke (21. 6. 1646), tako da je dobro obveščeni Kircher gotovo ujel ravno pravi trenutek za posvetilo. Volfov brat Janez Vajkard Turjaški je bil tisti čas že prestolonaslednikov novi vzgojitelj. Tako je Kircherjeva pobuda za posvetilo šla predvsem skozi vzgojite-

ljeve roke in je po tej poti knjiga bržkone prišla v Volfovo knjižnico. Kircher mu je ni ravno podaril, saj je takšne primere Schönleben posebej omenil v lastniških zaznamkih. Kircher pa je gotovo kakšen izvod knjige dal Janezu, ki ga je pozneje prinesel v bratovo knjižnico. Kakor koli že, *Ars magna* ni bila med Volfovimi knjigami ob popisu leta 1668, čeprav je leta 1658 Schönleben na njeno naslovnico zapisal Volfov ekslibris. Pričakovali bi jo v oddelku za arhitekturo, vendar je katalog tam ne omenja. Turjačani so jo namreč podarili ljubljanskim jezuitom, ki so vanjo leta 1697 dodali še svoj ekslibris. Postala je poglobitveni priročnik za prvo desetletje visokošolskega pouka fizike in matematike v Ljubljani.

¹²⁵ Prav tam, list 343.

Preglednica 11:
*Kircherjeve knjige v Volfovi knjižnici*¹²⁶

Ekslibris	Tiskano	Naslov, kraj; oseba, ki ji je bila knjiga posvečena	Stran in oddelek v katalogu
1655	1641	Artis Magnetica, Rim; cesar Ferdinand III.	327, matematika
1658	1646	Ars Magna lucis, Rim; Ferdinand IV.	
	1650	Musurgia Universalis. 1-2, Rim; nadvojvoda Leopold Wilhelm	397, glasba
	1650	Musurgia Universalis. 1. del, Rim; nadvojvoda Leopold Wilhelm	397, glasba
	1650	Musurgia Universalis. 2. del, Rim; nadvojvoda Leopold Wilhelm	397, glasba
	1652, 1654	Oedipus Aegyptiacus, Rim	
1658	1656	Itinerarium, Rim (Donum Authoris)	329, matematika
	1656	Structura globi Coelestis (Iter Extaticum I), Rim	327, matematika
1658	1657	Structura globi terrestris (Iter Extaticum II; Mundus Subterranei). 1-3, Rim	327, matematika
	1658	Scrutinium physico medicum, Rim	315, medicina
1663	1661	Diatribae de prodigiis, Rim; nadvojvoda Leopold Wilhelm (ex dono Authoris)	233, zgodovina Cerkev
1664	1663	Polygraphia, Rim (dar pisca v Rimu 3. 3. 1664)	
	1667	Historia Chinensis. Amsterdam	244, posvetna zgodovina
	1667	Regnum natura magneticum, Rim	337, filozofija
	1669	Ars Magna sciendi seu combinatorica, Amsterdam	369, jezikoslovje
	1671	Descriptio Latium veteris et nova, Amsterdam	244, posvetna zgodovina

Zaključek

Študentska popotovanja so Volfa vzpodbudila k zbiranju del jezuitov Kircherja, Schotta, Bartolija pa tudi njihovih florentinskih nasprotnikov v knjižnici, ki se je s 7000 zvezki povzpela med najboljše baročne zbirke v Evropi. Baron Janez Vajkard Valvasor in drugi mladi kranjski plemenitaši so se prav ob Volfovem omizju in z branjem njegovih knjig navzeli ljubezni do kranjske domovine. S pisanjem Valvasorja, ki je v lastni knjižnici zbral kar dvaindvajset Kircherjevih del, so jezuitske knjige iz Volfove knjižnice prispevale k poznejši samobitnosti slovenskega naroda.

V času Volfa Engelberta Turjaškega nemške dežele in habsburška monarhija niso bile tako pomembno tiskarsko središče ali torišče novih idej kot severna Italija. Kljub temu je bil Volf močno navezan na pisce iz Gradca, Dunaja in drugih domačih habsburških mest, tako da je tam nabavljal številne knjige in rokopise naravoslovno-matematične vsebine. Predvsem pa je seveda nabavljal domača glasbena dela, ki so kmalu začela uspešno tekmovali z italijanskimi vzorniki in so jih z Mozartom celo presegla.

Zahvala

Dr. Matiji Žargiju se zahvaljujem za kopije kataloga Volfovih knjig (HHStA, FAA).

Viri in okrajšave

AS – Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani

HHStA, FAA - Dunaj, Minoritenplatz 1, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dep. Fürstlich Auersperg'sches Archiv, VII Laibach, A 14/4 conv. 1 Laibach-Fürstenhof 1729-1895.

NUK – Signature Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani

T – Turjačanove knjige in rokopisi, naštet v Volfovem katalogu iz leta 1668 po dopolnjenem prepisu iz leta 1762 (HHStA, FAA).

¹²⁶ HHStA, FAA.

Literatura

- Andritsch, Johann.** *Die Matrikel der Universität Graz.* Band 6/2 (1630-1662). Graz 1977, 1980.
- Auersperg, Wolfgang Engelbert.** *Orbis lusus, pars prima; seu Lusus geographicus. Defensus... ab illustrissimo ... comite Wolffgango Engelberto ab Auersperg in alma universitate graecensi, praeside R. P. Matthia Kirchoffer. Typis F. Widmanstadii, Graecii 1659.* (T; Semeniška knjižnica).
- Baraga, France** (ur.). *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596-1691).* Družina, Ljubljana 2003.
- Barozzi, Francesco; August, vojvoda Braunschweig-Lüneburg.** *Das Schach, oder König Spiel.* Sexennium, Lipsiae 1616/1617. (T).
- Bartoli, Daniello.** *Dell' historia della Compagnia di Gesu. L'Asia... parte prima.* Roma 1653 : I. de' Lazzeri (T). Ponatis oziroma naslednja dva dela: Roma 1662: (T).. *Dell' historia della Compagnia di Gesu la Cina: terza parte dell' Asia.* Roma, Varese 1663. (T).
- Bartoli, Daniello.** *La povereta contenta.* Baba, Venetia 1661. (NUK-4957).
- Bartoli, Daniello.** *De la Geographia transformata al morale parte prima (Geographia Politico-Moralis).* Egidio Ghezi, Roma 1664. (NUK-386).
- Bartoli, Daniello.** *L'uomo al punto cioè l'huomo in punto da morte considerato dal padre Daniello Bartoli dalla Compagnia di Gesù.* Nicolò Pezzana, Venetia 1668 (T; NUK-14691). Ponatis: Bologna 1669. (T).
- Bartoli, Daniello.** *La tensione e la pressione disputanti qual di loro sostenga l'argentovivo ne'cannelli dopo fattone il Vuoto. Discorso del P. Daniello Bartoli della compagnia di Gesu.* Gioseffo Longhi, Bologna 1677. (T).
- Benvenuto, E.** *L'instituzione di una nuova scienza: de resistenza solidorum.* Tribute to Galileo in Padova. IV. Lint, Trieste 1992. Str. 225-272.
- Bircher, Martin.** *The "splendid library" of the Counts of Auersperg in Ljubljana.* The German Book 1450-1750. (ur. Flood, John L.; Kelly, William A.). British Library, London 1995. Str. 285-297.
- Boas Hall, Marie.** *Henry Oldenburg. Shaping the Royal Society.* University Press, Oxford 2002.
- Craig, Martin.** *With Aristotelians Like These, Who Needs Anti-Aristotelians? Corpuscular Matter Theory in Niccolò Cabeo's Meteorology.* Early Science and Medicine. 2006,11/2; str. 135-161.
- Cruxilla, Janez Krstnik.** *Placita Philosophia ... de ente Logico cognoscibili qua sub auspiciis serenissimi Caroli Josephi Archeducis Austriae Magnorum caesarum fratris, filii Nepotis, publicae disputationi proponit Georgis Siegfrius S.D.I. Comes a Dietrichstein.* Widmanstand, Graecii 1661. (NUK-4729).
- Cruxilla, Janez Krstnik.** *Cruxilla, Joanne Baptistae Soc. Jesu & Georg Sigfridus Comes Dietrichstein Gracensis AA. LL. Et Philosophiae Baccalaureus nec non Academiae Juventutis Parthenius Princeps praes. Joanne Baptist. Cruxillae e Societatis Jesu... Graecii philosophia quinquepartita quam sub Augustissimis Auspiciis invictissimi, ac Potentissimi Leopoldi I. Romanorum Imperatoris semper Augusta Hungariae, et Bohemiae Regi set. Em. In Alma et Celeberima Gracensi Universitam pro conceq...* Widmanstand, Graecii 1662. (NUK-5030).
- Dadić, Žarko.** *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata.* SNL, Zagreb 1982.
- Dolar, France-Martin.** *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597-1704, Dissertatio ad Doctoratum in Facultate Historiae Ecclesiasticae Pontificiae Universitatis Gregoriana.* Tiskarna Ljubljana, Ljubljana 1976.
- Dular, Anja.** *Valvasorjeva knjižica. Theatrum vitae et mortis humanae.* Narodni muzej, Ljubljana 2002. Str. 259-275.
- Galilei, Michelangelo.** *I primo libro d'intavolatura di liuto Nelquale si contegono varie sonate: come, toccate, gagliarde, correnti, volte, passemezzi, & salterelli, nuovamente composto e dato in luce.* Monaco de Baviera 1620. (T).
- Gorman, Michael John.** *Jesuit Explorations of the Torricellian Space: Carp-Bladders and Sulphurous Fumes.* MEFrim. 1994,106/1; str. 7-32.
- Gumpfenberg, Wilhelm.** *Idea Atlas Mariani de Imaginibus miraculosis B. V. Mariae.* Carol Zanotti, Tridenti 1655. Ponatis: Atlas Marianus. Viennae 1672 (z Geyerjevim prispevkom: Imago B.V.M. Societatis Jesu, No.

- CCXI, strani 321-322 in No. CDLXXI, stran 565).
- Grzebien, Ludwik.** Kochanski and the Jesuits. *Organon* (Varšava) 1978, 14; str. 51– 59.
- Hermelink, Heinrich** (ur.). *Die Matrikeln der Universität Tübingen*. Kraus reprint, Nendeln/Liechtenstein 1976.
- Höfler, Janez.** *Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem*. Partizanska knjiga, Ljubljana 1978.
- Kircher, Athanasius.** *Magnes sive de Arte Magnetica libri tres Authore P. Athanasio Kirchero...* (*Artis Magnetica*). Ludovic Grignan, Romae 1641. (T).
- Kircher, Athanasius.** *Athanasii Kircheri Fulden-sis Bvchonii e Soc. IESU Presbyteri Olim in Herbipolensi, & Avenionensi Societatis IESU Gymnasiis Orientalium linguarum, et Math-esos, nunc huius in Romano Collegio Profes-soris Ordinarii Ars Magna Lucis et Umbrae, In decem Libros digesta Quibus Admirandae Lucis et Umbrae in mundo, atque adeò uni-versa natura, vires effectusq. uti nova, ita varia nouorum reconditorumq. speciminum exhibitione, ad varios mortalium usus, pand-untur. Cum Privilegio Sac. Caesar. Maies-tatis. Romae 1646. Sumptibus Hermann Scheus. MDCXLVI: Ex Typographia Ludo-vici Grignani. Superiorum Permissu. Liber I Physiologia Lucis, Sciasiphia, Ars Chromat-ica. Liber Primus Physiologia Lucis & Um-brae. Pars Prima Photosophia, sive de lucidis mundi corporibus, luminisque ab iis proflu-entis naturae & affectione* (T, NUK-8100).
- Kircher, Athanasius.** *Musurgia universalis, sive Ars magna consoni et dissoni in X. libros digesta. Quà Universa Sonorum doctrina, et Philos-ophia, Musicae que tam theoreticae, quam practicae scientia, summa varietate traditur; admirandae Consoni, et Dissoni in mundo, adeòque Universâ Naturâ vires effectusque, uni nova, ita peregrina variorum specimi-num exhibitione ad singulares usus, tum in omnipoene facultate, tum potissimum in Phi-lologiâ, Mathematicâ, Physicâ, Mechanicâ, Medecinâ, Politicâ, Metaphysicâ, Teologiâ, aperiuntur et demonstratur. Dediçi Fran-cisca Corbellettija, Romae 1650.* (T).
- Kircher, Athanasius.** *Oedipus Aegyptiacus. Oedi-pus Aegyptiacus Tomi secundi Pars altera...* Vitalis Masscardi, Romae 1652,1654. (T).
- Kircher, Athanasius.** *Itinerarium Extaticum quo mundi opificium id est Coelestis expansi, siderumque tam errantium, quam fixorum natura, vires, proiprietates, singulorumque compositio & structura, ab infimo telluris globo usque ad ultima Mundi confinia, per ficti raptus integumentum explorata, nova hypothesei exponitur ad veritatem. Interlocu-toribus Cosmiele et Theodidacto (Structura globis Coelestis). Vitalis Mascardi, Romae 1656.* (T).
- Kircher, Athanasius.** *Iter Extaticum II. Qui et Mun-di Subterranei Prodromus dicitur. Quo Geo-cosmi opificium sive Terrestris Globi Struc-tura... In III. Dialogos distinctum* (Structura globis terrestris). Mascardi, Romae 1657. (T).
- Kircher, Athanasius.** *Athanasii Kircheri e Soc. Jesu Scrutinum Physico-Medicum Contagiosae Louis, quae Pestis dicitur. Quo Origo, causae, signa, prognostica Pestis, nec non insolentes malignatis Naturae effectus, qui statis temn-poribus, caelestium influxuum virtute et ef-ficacia, tum in Elementis; tum in epidemiis hominum animantiumque morbis elucescunt, una cum appropriatis remediorum Autidotis nova doctrina in lucem eruuntur. Ad Alexan-drum VII. Pont. Opt. Max. Typis Mascardi, Romae 1658.* (T).
- Kircher, Athanasius.** *Athanasii Kircheri Soc. Iesu Diatribe. De prodigiosis Crucibus, quae tam supra vestes hominum, quam res alias non pridem post ultimum uncendium Vesuvij Motis Neapoli comparuerunt.* Vitali Mascar-di, Blasius Dversin, Romae 1661. (T).
- Kircher, Athanasius.** *Athanasii Kircheri e Soc Jesu, China monumentis: qua sacris qua profanis, nec non variia naturae & artis spectacularis, aliarumque rerum memorabilium argumen-tis illustrata, auspiciis Leopoldi Primi Roman. Imper. Joann Jansson (Janszon) a Waesberge & Elizeum Weyerstraet, Amstelodami 1662.* (T).
- Kircher, Athanasius.** *Athanasii Kircheri e Soc Jesu Polygraphia nova et universalis, ex com-binatoria arte detecta. Quà Quiuis etiam Linguarum quantumvis imperitus triplici methodo, Prima, Vera et reali sine ulla latentis Arcani suspitione, manifestè; Secunda, per Technologiam quandam artificiosè disposi-tam. Tertia, per Stenographiam impenetrabili*

- scribendi genere adornatam, unius vernaculae linguae subsidio, omnibus populi set linguis clam, aperte; obscure, et dilucidè scribere et respondere posse docetur, et demonstratur. In III. Syntagmata distributa In Principum gratiam ac recreationem inventa et in lucem edita. Felicibus Auspiciis Leopoldi Rom. Imperat. Semper Augusti. Ex Typographia Varjesij, MDCLXIII, Romae 1663. (T).
- Kircher, Athanasius.** Athanasius Kircheri e Soc Iesu, Magneticum Naturae regnum, sive disceptatio Physiologica De triplici in Naturam rerum Magnete, iuxta triplicem eiusdem Naturae gradum digesto Inanimato Animato Sensitivo Quae Occultae prodigiosarum quarundam motionem vires et proprietates, quae in triplici Naturae Oeconomia nonnullus in corporibus noviter detectis observantur, in apertam lucem eruuntur, et luculentis argumentis, experientia duce, demonstratur. Ad Inclutum, et Eximium Virum Alexandrum Fabianum Novi orbis Indigenam. Typis Ignatii de Lazaris, Romae 1667. (T).
- Kircher, Athanasius.** Athanasii Kircheri, e Soc Iesu Ars Magna sciendi seu combinatorica, in XII Libros Digesta, qua nova et universali Methodo Per Artificiosum Combinationum contextum de omni re proposita plurimis et prope infinitis rationibus disputari, omniumque summariaquedam cognitio comparari potest. Ad Augustissimum Rom. Imperatorem Leopoldum Primum, Justum, Pium, Felicem. Apud Joannem Janssonium (Janszon) à Waesberge, et Viduam Elizei Weyerstraet, Amstelodami 1669. (T).
- Kircher, Athanasius.** Latium, id est nova et parallela Latii tum veteris tum novi descriptio: Qua quaecunque vel natura, vel veterum Romanorum ingenium admiranda effecit, geographico-historico-physico ratiocinio, juxta rerum gestarum, temporumque seriem, juxta rerum gestarum, temporumque seriem exponitur & enucleatur. Apud Joannem Janssonium à Waesberge, et haeredes Elizei Weyerstraet, Amstelodami 1671. (T).
- Kircher, Athanasius.** Ath. Kircheri Epistola responsoria ad Quir. Kuhlmani Epistolam de Arte magnâ sciendi. Batavorum, Lugduni 1674. (T).
- Kirchoffen, Franciscus Matthias Kirchoffer di.** L'Aritmetica macherata com 18. centurie di problemi novissimi, matematici, politici, e curiosi, insieme coll'idea dell'arte d'approfittarsi nel caminar per il mondo. Appresso Gio. Giacomo Hertz. In Venetia 1673.
- Knod, Gustav C.** (ur.). Die alten Matrikeln der Universität Strassburg 1621 bis 1793. Kraus-Thomson, Nendeln/Liechtenstein 1976.
- Krones, Franz.** Die Geschichte der Karl Franzes Universität in Graz 1585-1885. Verlag Karl Franzes Universität, Graz 1886.
- Kuznecov, Boris Grigorjevič.** Galileo Galilei. Nauka, Moskva 1964.
- Lukács, Ladislaus S. J.** Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. I (1551-1600). Institutum Historicum S. I., Romae 1978.
- Lukács, Ladislaus S. J.** Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. II (1601-1640). Institutum Historicum S. I., Romae 1982.
- Lukács, Ladislaus S. J.** Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1555-1773), I. Institutum Historicum S. I., Romae 1987.
- Lukács, Ladislaus S. J.** Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1555-1773), II-III. Institutum Historicum S. I., Romae 1988.
- Maranini, Anna.** La biblioteca di un erudito: Francesco Pifferi da Siena. Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1999/47; str. 127-196.
- Magini, Anton.** Supplementum Ephemerides, ac Tabularum Secundorum Mobilium... Damian Zenar, Venetiis 1614.
- Magini, Anton.** Ephemerides Coelestum Motuum... Damian Zenar, Venetiis 1616.
- Mayr, Joannis Baptistae.** Catalogus Librorum qui Nundinis Labacensibus Autumnalibus in Officina Libraria Joannis Baptistae Mayr, Venales prostant. Anno M.DC.LXXXVII (sic!). Mayr, Ljubljana 1678.
- Mayrhauser (Mayerhauser), Franciscus.** Cometa anni M.DC.LXI, Poitquam lucere defijt, in lucem elucubratus iterum, ac Reverendissimo, et Amplissimo Proefuli Domino, Domino Christophoro Celeberrimo... Oblatus à Cliente Fr. Francisco Mayrhauser... Georgy Kramer, Provincie Carinthie 1661. (T).

- Mecenseffy, Grete.** *Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Werken des Johann Weikhard Auersperg (1618-1677).* Archiv für österreichische Geschichte. 1938, 114/2; str. 295-509.
- Molè, Rudolf.** *K zgodovini knežjega dvorca. Kronika*, 1937, 4/4, str. 48-50.
- Morolli, Gabrielé** (ur.). *Siena 1600 Circa: Dimenticare Firenze.* Santa Maria Della Scala, Siena 2000.
- Pifféri, Francesco.** *Sfera di Gio. Sacro Bosco tradotta, e dichiarata da don Francesco Pifféri.* Salustro Marchetti, Siena 1604.
- Poggendorff, Johann Christian.** *Biographisch-Literarisches Hadwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften von J. C. Poggendorff, I-II.* Johann Ambrosius Barth, Leipzig 1863-1898. Ponatis: B. M. Israël N. V., Amsterdam 1965.
- Poppi, Antoinino.** *La scientificità del discorso teologico della scuola Padovana del seicento. La presenza dell'Aristotelismo padovano nella filosofia della prima modernità* (ur. Piaia, Gregorio). Antenore, Roma-Padova 2002; str. 399-392.
- Pozzo (Putei), Andrea.** *Perspectiva pictorum et architectorum Andreae Putei e Societatis Jesu pars secunda in qua proponitur modus expeditissimus delineandi opticè omnia que pertinent ad architecturam (Prospettiva de' pittori e architetti a' Andrei Pozzo...)* Pars secunda in qua proponitur nodus opticè omnia quae pertinent ad architecturam. Joan Jacob Bohemi apud J. Angelina Custodi, Romae 1693, 1700. (NUK-8049). Ponatis: 1708 (Frančiškanski samostan Novo mesto).
- Preinfalk, Miha.** *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura.* Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 2005.
- Prelovšek, Damjan.** *Ljubljanska arhitektura 18. stoletja. Zgodovina Ljubljane.* Kronika, Ljubljana 1984; str. 177-188.
- Von Radics, Peter.** *Die Fürst Carlos Auersperg'sche Hausbibliothek in Laibacher Fürstenhofe.* Wiener Zeitung (priloga) Beilage zur k. Österreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst, und öffentliches Leben. Herolds Sohn, Wien 1863; str. 624-631.
- Von Radics, Peter.** *Denner. Der verirrt Soldat; oder: Des Glück's Probirstein.* Ein deutsches Drama des XVII. Jahrhunderts aus einer Handschrift der k.k. Studienbibliothek in Laibach. Franz Suppan, Agram 1865.
- Von Radics, Peter.** *Frau Musica in Krain.* Ljubljana 1877.
- Von Radics, Peter.** *Der Erste Fürst Aursperg als Student in Bologna (1633).* V: Bilder Oesterreichischer Vergangenheit und Gegenwart; 1885, 3/12. Separat: Sacher-Masoch, Leipzig 1885. Str. 37-40.
- Von Radics, Peter.** *Ernstes und Heiteres aus einer Cavalierbibliothek des 17. Jahrhunderts.* V: Bilder Oesterreichischer Vergangenheit und Gegenwart. 1885, 3/12; str. 416-421. Separat: IV. Ernstes und Heiteres aus einer Cavalierbibliothek des 17. Jahrhunderts. Sacher-Masoch, Leipzig 1885. Str. 26-36.
- Von Radics, Peter.** *Die Entwicklung des deutschen Bühnenwesens in Laibach.* Ljubljana 1912.
- Reisp, Branko.** *Janez Vajkard Valvasor.* Mladinska knjiga, Ljubljana 1983.
- Schott, Gaspar.** *P. Gasparis Schotti Mechanica hydraulico-pneumatica qua praeeretur quòd aquei elementa natura, proprietates, vis motrix, atque occultis cum aëre conflictus, à primis, fundamentis demonstratur: omnis quoque generis experimenta Hydraulico-pneumatica recluduntur: & absoluta machinarum aquarum & aëre animandarum ratio ac methodus praescribitur: opus bipartitum, cujus Pars I., Mechanicae hydraulico-pneumaticae theoriam continet: Pars II., Ejusdem praxin exhibet, machinasque aquarias innumeras, uti & organa, aliaque instrumenta, in motum ac sonum concitat: nec non varia technasmata, quae motum perpetuum v aquae spondent, exponit: accessit experimentum novum Magdeburgicum, quo vacuum alij stabilire, alij evertere conantur.* Heredum Joannis Godefridi Schönwetteri excudebat Henricus Pogrín, Typographus Herbipoli, Francoforti ad Moenum 1657. (T, v pravezu s Schottovima Physica (1667) in Technica (1664); NUK-4158).
- Schott, Gaspar.** *P. Gasparis Schotti e Societate Jesu Schola steganographica: in classes octo distribute...* Johann Andrea Endter, Job Herz, Nuremberg 1665. Ponatis: Endter, Nuremberg 1680.
- Schott, Gaspar.** *Physica curiosa.* Endter, Herbipoli 1662. (T) Ponatis: *Physica curiosa, sive mirabilia naturae et artis libris XII. Comprehensa,*

- quibus pleraue, que de Angelis, Daemonibus. Hominibus, Spectris, Energumenis, Monstris, Portenslis, Animalibus, Meteoris, etc, rara, arcana, curiosaque; circumferuntur, ad Veritatis trutinam expenditur variis ex historia ac philosophia petitis disquisitionibus excutuntur, et innumeris exemplis illustrantur. Pars I et II. Endter, Herbipoli 1667. (NUK-8192).
- Schott, Gaspar.** *Magia universalis naturae et artis. Optica Acustica* I-II; III-IV. Hertz, Herbipoli 1657, 1658. (T) Ponatis: Joh. Martin Schönwetter, Bambergae 1677. (T) (NUK-8525).
- Schott, Gaspar; Kircher, Athanasius.** *Pantometrum Kircheriana hoc es instrumentum geometricum novum.* Hertz, Herbipoli 1660; Schönwelt, Francoforti. (NUK-4138).
- Schott, Kaspar.** *Cursus mathematicus, sive absoluta omnium mathematicarum.* Schönwetter, Herbipoli 1661. (T) Ponatis: Cholin, Francoforti 1674. *Cursus mathematicus, sive absoluta omnium mathematicarum.* Moen, Francoforti 1699. (NUK-4217).
- Schott, Gaspar.** *Technica curiosa, sive mirabilia artis libris XII. Comprehensa; quibus varia experimenta, variaque technasmata pneumatica, hydraulica, hydrotechnica, graphica, cyclometrica, chronometrica, automatica, cabalistica aliaque artis arcane ac miracula, rara et antehac inaudita eruditi orbis utilitati, delectationi disceptationique proponuntur.* Pars I. II. Hertz, Herbipoli 1664. (T) Ponatis: Endter, Herbipoli 1687. (NUK-8347).
- Sienell, Stefan.** *Die geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof.* Peter Lang, Frankfurt am Main 2001.
- Seifert, Herbert.** *Die Oper am Wiener Kaiserhof im 17. Jahrhundert. Wiener Veröffentlichungen zur Musikwissenschaft.* Zv. 25. Hans Schmeider, Tutzing 1985.
- Seifert, Herbert.** *Der Sig-prangende Hochzeit-Gott. Hochzeitsfeste am Wiener Hof der Habsburger und ihre Allegorik 1622-1699.* Musikwissenschaftlicher Verein, Wien 1988.
- Seifert, Herbert.** *Akademien am Wiener Kaiserhof der Barockzeit. Akademie und Musik. Festschrift für Werner Braun zum 65. Geburtstag* (ur. Frobenius, W. in drugi). Saarbrücken 1993. Str. 215–223.
- Smole, Majda.** *Graščine na nekdanjem Kranjskem.* DZS, Ljubljana 1982.
- Sommervogel, Carlos, S. J.** *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, Première partie: Bibliographie par les Pères Augustin et Aloys de Backer, Nouvelle Édition par Carlos Sommervogel, S.J. Strasbourgeois, publiée par la province de Belgique, Tome I-IX.* Bruxelles-Paris 1890-1900.
- Sotheby's,** Bloomfield Place, New Bond Street, London W1A 2AA. *The Catalogue (A Collection) of Valuable Printed Books and Atlases of the Fifteenth to the Seventeenth Century Formed in the Seventeenth Century by a Continental Nobleman and Now the Property of Senhor German Mailhos and Senhora Johanna Auersperg de Mailhos from Uruguay.* Days of Sale Monday, 14th June 1982 Lots 1-223. Tuesday, 15th June, 1982 Lots 223-440 at eleven o'clock precisely each day. Sotheby's, London 1982.
- Sotheby's,** London. Second Day's Sale: 27th May, 1983 at 10:30 AM precisely, Continental and Early Printed Books and Bindings, The property of Señor German Mailhos and Señora Johanna Auersperg de Mailhos, of Montevideo, Uruguay. *The Catalogue of Valuable Printed Books and Atlases.* Sotheby's, London 1983. Str. 133–171.
- Strada, Famiano.** *Proclusionis Accademiam.* I. Mascard, Romae 1617. (T).
- Strada, Famiano.** *Famiani Stradae Romani e Societate Jesu de Bello Belgico.* Jacob Marc, Lugd. Batav. 1645. (T).
- Šerbelj, Ferdinand.** *Portret Volfa Engelberta grofa Auersperga mlajšega (*1641; †1709) in njegove žene Katarine Elizabete rojene pl. Trilleck. Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem.* (ur. Murovec, Darja in drugi). Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2005. Str. 159–161.
- Škerlj, Stanko.** *Italijanske predstave v Ljubljani od XVII. do XIX. stoletja. Kronika slovenskih mest.* 1934, 1, str. 98–105, 179–185.
- Umek, Ema.** *Erbergi in Dolski arhiv.* 1-2. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1991.
- Vanino, Miroslav.** *Isusovci i hrvatski narod, I. Rad u XVI stoljeću, Zagrebački kolegij.* Filozofsko-teološki institut družbe Isusove, Zagreb 1969.
- Verhulst, Sabine.** *»L'inegnator di scienze« dans le trattato dello stile e del dialogo de Sforza Pal-*

- lavicino. *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*. 2005, 154/71. Str. 115–126.
- Weigel, Erhard.** *Speculum Uranicum aquilae romanae sacrum, das ist. Himels Spiegel darinnen ausser denen ordentlichen, auch die ungewöhnlichen Erdscheinungen des Himmels mit gebührenden Anführungen abgebildet, vornehmlich aber der im Gestirne des Adlers jügendthin entstandene Comet: nebenst einer neuen Himmels-Charte unter dem Asler des H. Römischen Reiches dargestellt wird.* Thomas Matthias Götzen/ Samuel Krebsen, Franckfurt/Jena 1661. (T).
- Weigl, Igor.** Ljubljanska palača knezov Auerspergov. *Kronika*. 2006, 54/1. Str. 29–48.
- Weigle, Fritz.** Die deutschen Doktorpromotionen in Siena von 1485–1804. *Quellen und Forschungen aus itallienischen Archiven und Bibliotheken*. 1944, 33. Str. 199–251.
- Weigle, Fritz.** Die Matrikel der deutschen Nation in Siena (1573–1738). 1–2. Max Niemeyer, Tübingen 1962.
- Weikhsman (Weickhsman, Weihman), Christoph.** *New-erfundenes grosses Königs-Spiel: Welches sich zwar mit dem Sinnreichen und jederzeit hoch berühmten Schach=Spiel in etwas vergleicht jedoch aber von demselbigen hierinnen mercetlichen unterschieden wird dasz desselbige nicht ner allein selbse under wei das gewohnliche Schache: Spiel...* Balthasar Kühnen, Ulm, 1664. (T).
- Žargi, Matija.** *Auerspergov knežji dvorec v Ljubljani* (Lozar Štamcar, Maja; Žvanut, Maja. (ur.)). *Theatrum Vitae et Mortis Humanae*. Narodni muzej, Ljubljana 2002. Str. 277–308.
- Žmuc, Irena.** *Zapuščina grofa Janeza Andreja Auersperga*. *Kronika*. 2003, 51/3. Str. 249–266.
- Kazalo oseb**
- Aleksander VII.** (Fabio Chigi, *1599; papež; †1667).
- Fabrizio Chigilio** (*1599, Siena; papež Aleksander VII., 1655; †1667)
- Domenico Bartaloni** (*1750, Rocca-strada; 1798, Siena).
- Daniello Bartoli** (*12. 2. 1608, Ferrara; SJ¹²⁷ 1623, Rim; †13. 1. 1685, Rim).
- Benjamin Bramer** (*1588, Felsberg; †1652, Ziegenhain).
- Marc Antonio Cesti** (*1623; †1669).
- Balthasar Conrad** (*1599, Niesse; †17. 5. 1660, Glatz).
- Mattheus Cossubius** (*1586, Pischkowitz v Šleziji; SJ 6. 1. 1603, Brno; †14. 6. 1642, Teschin).
- Georgius Dobronoki** (György Dobronocký, Dobronoky, Jurij, *2. 3. 1588, Dobrovnik (Dobronok); SJ 22. 10. 1610, Brno; †11/21/27. 5. 1649, Trnava).
- Janez Krstnik Dolar** (Dollar, Tollar, Tholarius, *1621, Kamnik; †1673, Dunaj).
- Pirro Maria Gabrielli** (*1643; †1705).
- Teofilo Gallaccini** (*22. 9. 1564, Siena; †27. 4. 1641, Siena).
- Bernard Geyer** (*23. 8. 1607, Stockerau; SJ 19. 8. 1623; †1. 9. 1676, Dunaj).
- Ignazio Guarini** (*1676, Lecce; SJ 1693; †1748, Dresden).
- Joseph Edler von Herbert** (Herverth, *2. 9. 1725, Celovec; SJ 28. 10. 1740, Celovec; †28. 3. 1794, Linz).
- Adam Kochanski** (*5. 8. 1631, Dobrzyn; SJ 24. 8. 1642, Wilno; †19. 5. 1700, Cieplce).
- Wolfgang Kilian** (*1581; †1662).
- Leopold Wilhelm Habsburžan, nadvojvoda** (*5. 1. 1614, Wiener Neustadt; †20. 11. 1662, Dunaj).
- Cosimo II. de Medici** (*12. 5. 1590, Firenze; nadvojvoda Toskane 1609; †28. 2. 1621, Firenze).
- Johannes Molitoris** (*1582, Koblenz; SJ 6. 9. 1606, Brno; †24. 10. 1625, Jidrichov Hradec (Novodomus, Neodomi)).
- Joannes Neronius** (Neronius, *1585/88, Tišnov (Tost) v Šleziji; SJ 25. 10. 1607, Brno; †29. 8. 1656, Praga).
- Péter Pázmány** (*1570; †1637).
- Vandido Pisto** (Pisto, *okoli 1736, Siena; †okoli 1780, Siena).
- Francesco Pifferi** (*okoli 1548, Monte San Savino).
- Andrea Pozzo** (Andreas Puteus, *30. 11. 1642, Trento; SJ 25. 12. 1665, Milano; †31. 8. 1709, Dunaj).
- Peter Pavel pl. Radics** (*26. 9. 1836, Postojna; †1912, Dunaj).
- Giovanni Battista Riccioli** (*17. 4. 1598, Ferrara; SJ; †25. 6. 1671, Bologna).
- Adrianus Romanus** (Adriaan van Roomen, *29. 9. 1561, Leuven; SJ; †4. 5. 1615).
- Johan Adolph pl. Schwartzberg** (*20. 9. 1615, Weibelkirchen; †1683).

¹²⁷ Societas Iesu – jezuiti.

- Valentin Stansel* (*1621, Olmutz; †18. 12. 1705, Bahia).
- Famiano Strada* (*1572, Rim; SJ: †6. 9. 1649, Rim).
- Michael Šikuten* (Sikuten, Sicuten, *26. 9. 1608, Šašinovec vzhodno od Zagreba; SJ 1. 11. 1630, Leoben; †17. 9. 1687, Gradec).
- Andrej Turjaški*, grof (Auersperg, *1556, Šumberk; †1594).
- Andrej Turjaški* (*1557; †1599).
- Ditrih (Teodorik) Turjaški*, grof (*2. 6. 1578, Ljubljana; †25. 8. 1634, Ljubljana).
- Ferdinand (Johann Baptist Ferdinand Franz) Turjaški*, 2. knez (*29. 9. 1655, Ljubljana; †22. 7. 1706, Ljubljana).
- Franc Karel Turjaški*, 3. knez (*22. 11. 1660, Dunaj; †6. 11. 1713).
- Herbard Turjaški* (Auersperg, *8. 11. 1613, Žužemberk; †28. 4. 1669, Zagreb).
- Janez Andrej Turjaški* (Auersperg, *16. 7. 1615; †8. 10. 1664).
- Janez Vajkard Turjaški* (Johann Weikhard Auersperg), 1. knez (*11. 3. 1615, grad Žužemberk; †13. 11. 1677, Ljubljana).
- Vajkard Turjaški* (Auersperg, *1575; †1607 Praga).
- Volf Engelbert Turjaški (Wolfgang Auersperg)*, grof (*22. 10. 1610, Žužemberk; †28. 4. 1673).
- Volf Engelbert Turjaški (Wolfgang Auersperg)*, grof (*1641; †1709).
- Urban VIII.* (Maffeo Barberini, *1568, Firenze; papež 1623; †29. 7. 1644, Rim).
- Janez Vajkard Valvasor* (*1641; †1693).
- Erhard Weigel* (*16. 12. 1625, Weiden na Rabi; SJ; †21. 3. 1699, Jena).

Zusammenfassung

NATURWISSENSCHAFTLICH-MATHEMATISCHE UND MUSIKALISCHE WERKE DER JESUITEN IN DER „FÜRSTLICHEN“ FIDEIKOMMISS-BIBLIOTHEK DES GESCHLECHTES AUERSPERG

Der Beitrag beschreibt die wichtigsten Werke der Grazer Jesuiten in der Bibliothek ihres bedeutendsten Laibacher Freundes und ehemaligen Studenten, des Landeshauptmannes Graf Wolf Engelbert Auersperg. Außerdem werden Werke anderer habsburgischer Jesuiten sowie Werke der namhaftesten römischen und deutschen Jesuiten vorgestellt. Der fünfzehnjährige Wolf kehrte als einer der letzten Krainer unter anderem deshalb zum katholischen Glauben zurück, da er sonst nicht an der Universität in Graz studieren hätte können. Während des Studiums in Graz kam er in Kontakt mit der zeitgenössischen Wissenschaft und erwarb zahlreiche Werke der Grazer Jesuiten für seine Bibliothek. Einige Handschriften aus Wolfs Bibliothek werden im Beitrag erstmals der Öffentlichkeit vorgestellt.

Wolf setzte seine Studienjahre in Norditalien fort, da aufgrund des Dreißigjährigen Krieges die deutschen Universitäten an Prestige verloren hatten. Daher nahm er vor allem italienische und venezianische Einflüsse auf, die bis dahin für Ljubljana charakteristisch waren (nicht so sehr in der Folgezeit). Wolf brachte italienische Neuerungen in den Bereichen der Oper, der Musik und der Physik aus dem toskanischen Zirkel von Galileo und dem jesuitischen römischen Zirkel von Kircher nach Ljubljana.

Schlagwörter: „fürstliche“ Fideikommiss-Bibliothek des Geschlechtes Auersperg in Ljubljana, Mathematikgeschichte, Physikgeschichte, Musikgeschichte, Jesuiten

»Z nobenim delom se ne pečajo, le z lažnivo beračijo!«

Odgon kot institucija odvracanja nezaželenih

STARIHA Gorazd, dr., arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

316.344.7"15/18"

»Z NOBENIM DELOM SE NE PEČAJO, LE Z LAŽNIVO BERAČIJO!«

Odgon kot institucija odvracanja nezaželenih

Revežev oblasti že od nekdaj niso marale, čeprav brez njih tudi bogatih ne bi bilo. Vedno se je pojavljalo vprašanje, kdo je dolžan skrbeti zanje, kakšne pravice sploh imajo. S tem vprašanjem so se ukvarjali deželni in policijski redi že od 16. st. dalje, z nastopom pravnega absolutizma pa je postajalo pravno vedno bolj urejeno. Odganjanje revežev in ostalih obrobnežev v domače kraje (domovinske občine) je postajalo vedno bolj urejeno. V Avstro-Ogrski je bila ureditev policijske odprave in odgonskih stvari, ki so jih prej urejali različni in številni zakoni in odredbe, urejena z državnim zakonom leta 1871. Deželni zakon iz leta 1873 pa je določal odgonskopostajne občine kot odgonske oblasti s prenesenim delovanjem. Ena odgonskih občin je bila tudi v Kranju, kjer so so v arhivskem gradivu ohranili med drugim odgonski protokoli strnjeno za leta 1876-1881, ter tudi drugo odgonsko gradivo, ki nam lahko predstavi, kako je odgon potekal, kdo in od kod so bili gnanci, kakšni so bili stroški, organizacija itd.

Ključne besede: revščina, beračenje, klateži, odgon

STARIHA Gorazd, Ph.D., Archival Advisor, Historical Archives of Ljubljana, Department for Gorenjska, Kranj, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

316.344.7"15/18"

»THE ONLY THING THEY TURN THEIR HANDS TO IS FALSE BEGGARY!«

Forcible removal as an institution for determent of the undesirables

Authorities, since time immemorial, have had a dislike for the poor, although the rich cannot exist without them. The question that has always seemed to crop up is, who is obliged to care for them and what rights do they have. It is an issue that has occupied the minds of regional and police authorities from the 16th century onwards and the legal aspects of which became increasingly more regulated with the advent of legal absolutism. With it, the forcible relocation of the poor and other marginalised segments of the population back to the place or municipality of their birth also became more regulated. In Austria-Hungary, the forcible removals and relocations carried out by the police, previously regulated by various and numerous laws and decrees, were governed by the State Law passed in 1871. Furthermore, the Provincial Law of 1873 appointed the municipalities in which relocation stations were located as authorities with jurisdiction through referral of legislative powers for all matters pertaining to relocation. One of these municipalities was also located in Kranj, where the preserved archival material includes, amongst other things, the complete expulsion protocols for 1876-1881 as well as other expulsion-related material which shows how these forcible removals proceeded, who the relocated persons were and where they came from, as well as details such as the cost and organisation of such proceedings.

Key words: poverty, begging, homeless, forcible removal

Ljudje so že zelo zgodaj začutili potrebo po medsebojnem nadvladovanju in razlikovanju, zlasti v materialnem pogledu. Tukaj ne mislimo razpravljati, ali je to v človekovi naravi ali v božji danosti, dejstvo je pač, da je človek raje bogat kot reven in da brez revežev tudi bogatih ne more biti. Nas bo zanimalo, kako so bogati urejali odnos do revežev, ko tega vprašanja niso mogli več urejati z individualno milosrčnostjo ali enostavno z ignoriranjem. Z naraščanjem števila prebivalstva se je večalo število premožnejših, še neprimerno bolj pa število revežev in s strani bogatih se je porajala vedno večja nuja po sistemskem nadzorovanju te »nadloge, ki ne zna ali noče živeti od svojega dela«. K sistemskemu nadzorovanju je sodilo tudi odganjanje nezaželenih »nazaj, od koder so prišli«. Seveda bi se bogata srenja manj srečnih soljudi najraje odkrižala kar za vedno, tako kot so za to znale poskrbeti kolonialne države, ko so kaznjence pošiljale na druge konce sveta – najbolj znan primer je seveda Avstralija. Vendar pa se je z absolutistično razvijala tudi pravna država in človek, ki ni kršil zakonov, je bil načeloma svoboden. Seveda pa je bila družba pripravljena izkoristiti že najmanjši povod, da je reveža prekvalificirala v zločinca in se ga znebila. V času velikih transportov angleških kaznjencev v Avstralijo (1787–1868) je bilo tako dovolj že, da je revna starka ukradla hleb sira in kriminalko so brž transportirali v »deželo tam spodaj«.¹ To je bil seveda »kazenski odgon«, mi pa se bomo posvetili »upravnemu odgonu«, torej vsakodnevnemu odganjanju revežev, ki v glavnem niso zagrešili drugega, kot da so bili marginalci. Seveda revežev v pravni državi niso mogli odganjati kar »nekam« oz. ena upravna oblast k drugi. Da bi se temu izognili, je pravna znanost izumila »domovinsko pristojnost«. V naših deželah je odgonski sistem polnokrvno začel v ustavni dobi, po letu 1861, ko se je zakonodaja nasploh začela področno sistemsko urejati in je tudi »odgon« dobil svoj (sistemski) zakon. Kako je to delovalo, si bomo pogledali na primeru odgonske občine mesta Kranja.

Potrebni in nepotrebni reveži ter njihovo razmnoževanje

Zelo zgodaj se je že začelo razlikovanje med »poštenimi« berači, ki se ne morejo preživljati z

lastnim delom, in nepoštenimi, ki so sposobni za delo, vendar raje beračijo in kradejo. Potrebo po razlikovanju med reveži in zavračanje pravice do miloščine tistim, ki so sposobni za delo, so poudarjali tako cerkveni očetje kot številni srednjeveški teologi in cerkveni pravniki. Cerkevne oblasti, družbeni in pravni spisi pa so nenehno obsojali klateštvo. Cerkev se je strinjala z delovanjem mestnih oblasti, ki so uredile problem beračev ali organizirale preganjanje potepuhov.²

Razmišljanje najpomembnejšega predstavnika poljske družbene misli v 16. stoletu, Andrzeja Frycza Modrzewskega, je bilo značilno tudi za ostalo Evropo. V svojem traktatu *De republica emendanda* je ostro obsodil brezdelje in hvalil delo. Ni dopustno, da bi za delo sposobne osebe beračile, »resničnim siromakom« pa je treba zagotoviti življenjske razmere. To načelo moderne socialne politike je v celoti izpeljal iz srednjeveškega razlikovanja med »namišljenimi« in »resničnimi« berači. Najdemo ga v teoretičnih razmišljanjih in v zakonskih aktih. Temeljna usmeritev socialne politike je bila, odkriti tiste, ki se izmikajo življenjskim naporom, in jih kaznovati s prisilnim delom ali z izgonom iz mesta, za delo nesposobne berače pa zapreti v zavetišča za reveže. Ta zavetišča pa morajo razpolagati z zadostnimi rednimi (mestnimi proračunskimi) sredstvi in ne smejo biti odvisna od individualnih prispevkov, ki so seveda dobrodošli. Frycz meni, da je treba tuje berače poslati v domači kraj. To je bila ena od podlag v srednjeveški doktrini in je bila povezana z dolžnostjo vsake krščanske skupnosti, da poskrbi za svoje reveže. Berače so izganjali že v srednjem veku. Za reformatorje v 16. stoletju in njihovo stališče, da je socialno skrbstvo mogoče uresničevati tako z institucionalizacijo človekoljubja kakor z nasilnimi sredstvi, je bil izgon tujih beračev povsem vsakdanja prva socialna politika.³

Šestnajsto stoletje je bilo prelomno tudi za naše kraje. Tako Josip Žontar iz historiata deželnih in policijskih redov, iz stanovskih predlogov in vladarjevih posebnih določb za slovenske pokrajine med drugim razbira, da »smo ugotovili težnjo, da bi zaposlili razpoložljivo delovno silo na pravem kraju.

¹ Robert Hughes, *The Fatal shore, A History of the Transportation of Convicts to Australia 1787-1868*, Pan Books, 1988, London, str. 72.

² Bronisław Geremek, *Usmiljenje in vislice; zgodovina revščine in milosrčnosti (dalje: Usmiljenje)*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1996, str. 28, 86.

³ Prav tam, str. 218, 220.

Od tod so izvirali predpisi zoper berače in postopache, prepovedi odselitve dela zmožnih in sprejemanja oseb, ki so neupravičeno zapustile službo, dalje predpisi o višini mezde in honorarjev in o odpovedi delovnega razmerja. (...) Najvažnejša ugotovitev, ki jo je posredovalo objavljeno gradivo, je po mojem mnenju močna diferenciacija v vseh slojih prebivalstva, ki je nastopila v začetku 16. stoletja. Stara misel o nekem nespremenljivem redu na svetu, ki je mogla dotlej izravnnavati napetosti v družbi, je izgubila svojo moč. (...) Na kmetih se je položaj pravih kmečkih gospodarstev gotovo nekoliko poslabšal zaradi zvišanja naturalnih in denarnih dajatev, davkov in raznih pristojbin, ki so jih terjali funkcionarji zemljiških gospodov. Dasi je naraslo število prebivalcev, je na kmetih manjkalo poslov. Močno pa je naraščal sloj kajžarjev, ki so krčili 'gmajno' in si izbrali kako gosposko za zaščitnico. Omenjeni kajžarji pa so bili tudi pomembni za razvoj platnarstva ter trgovine z živino in platnom. Tretjo plast kmečkega prebivalstva so tvorili gostači, ki so se zaposlili kot posli in dninarji. Oboji so bili podeželski proletarijat, ki ga srečamo v časih stisk kot berače in postopache po mestih in v podeželju.«⁴

Da pa bi se ljudje lahko gibal po deželi in beračili (ali postopali), so morali biti vsaj deloma svobodni. Ker je bila značilnost fevdalnega reda odvisnost podložnikov od lastnika zemlje, zemljiškega gospoda, se je z beračenjem torej lahko ukvarjal le višek prebivalstva, ki ni bil potreben za obdelovanje zemlje. Prvotno je prebivalstvo, ki je neposredno obdelovalo zemljo, po stopnji svobode pripadalo raznim kategorijam – od pridvornih hlapcev kot popolnih nesvobodnjakov, prekkmetov z omejenimi stopnjami svobode, do pravih svobodnjakov. Od 14. stoletja sta dejansko obe skrajnosti odpadli, ostale in oblikovale pa so se take kategorije, ki niso bile niti popolnoma nesvobodne niti svobodne. V nastanku je bil enoten podložniški, na grudo vezan kmečki razred, katerega nosilec je bil seveda kmet kot obdelovalec zemlje; tako ugotavlja Vlado Valenčič.⁵ Sergij Vilfan pa dodaja, da od 15. stoletja osebno plat podložnosti pogostoma označujejo kot priklenjenost na »grudo«, vendar

da na Slovenskem take vezave kmeta na določen grunt ni zaslediti, pač pa njegovo vezanost na določeno gosposčino. Ta vezanost da se je kazala v omejeni svobodi gibanja, omejeni ženitni svobodi in omejitvi pri izbiri poklica.⁶

Z uvedbo parlamentarne demokracije v Avstriji je vprašanje ženitve revežev postalo tudi predmet poslanskih razprav. V kranjskem deželnem zboru so na šestnajsti seji tretjega zasedanja, aprila 1864,⁷ poslanci razpravljali o ženitnih dovoljenjih, ki so jih podeljevala županstva. Šlo je za prastrah županov, da se jim ne bi v občini slučajno »zaredili« reveži, če bi se lahko ženil kar vsak. To bi seveda pomenilo stroške.⁸ Od ukinitve osebne glačanstva leta 1772 se ženitna dovoljenja (*Eheconsens*) niso več podeljevala oz. zahtevala, ampak samo ženitne prijavnice (*Ehemeldzettel*), ki naj bi se nikomur ne smele odreči in so služile samo za evidenco. Od leta 1850, po sprejetju občinskega zakona, pa je ljubljanski občinski statut spet uvedel izdajanje ženitnih dovoljenj in jih je izdajal do 1863.; v nasprotju z zakonom, kot je to ugotovila vlada.⁹ Naloga deželnega zbora je bila, da zdaj vladi predlaga, kakšen zakon glede tega želi. Nekateri so bili za popolno ženitno svobodo, Janez Bleiweis pa je ženitni konsenz zagovarjal, češ »da naša dežela neče te postave, po kateri bi bilo dovoljeno, da bi se vse vprek ženilo in možilo, kakorkoli kdor hoče«. Seveda je to zagovarjal s sklicevanjem na odgovornost, ki bi jo imele občine do beraških družin: »Na svetu ne more vladati absolutna svoboda – to bi bila razuzdanost; človek človeka omejuje, da ne sega nobeden predaleč, da ne stopi v pravico drugih. Če bi absolutna svoboda tako daleč segala, kam pridemo? – v komunizem.« Za pretres tega vprašanja je bil ustanovljen poseben odbor, ki je sprejel predlog, da naj dežela zakonsko uredi ženitni konsenz. Predlog so, sicer v nekoliko spremenjeni obliki, sprejeli na naslednji seji.¹⁰ Proti je bil poslanec Karl Dežman, ki se je zavzemal za svobodo osebnosti. Spraševal se je, zakaj se je prav v Ljubljani ravno

⁴ Josip Žontar, *Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine*, v: ZČ, 1956–1957, str. 34 ss.

⁵ Vlado Valenčič, *O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma (dalje: O ženitni svobodi)*, v: ZČ, 3-4/1968, str. 225–226.

⁶ Sergij Vilfan, *Uvod v pravno zgodovino (dalje: Uvod)*, Uradni list RS, Ljubljana 1998, str. 52.

⁷ *Stenografski zapiski zasedanj kranjskega deželnega zbora z dne 9. 4. 1864.*

⁸ Več v: Gorazd Stariha, *Novoizvoljeni župani in njihove težave ob začetku občinske samouprave*, v: Melikov zbornik, ZRC SAZU, 2001, str. 519–521.

⁹ Več v: Valenčič, *O ženitni svobodi*, str. 225–260.

¹⁰ *Stenografski zapiski zasedanj kranjskega deželnega zbora z dne 11. 4. 1864.*

v petdesetih letih proletariat še pomnožil, če pa je bojda zakonski konsenz tako učinkovit pri zatiranju revščine. V sosednjih deželah, ki so tudi revne, posebno goriška, da se za kaj takega ne zavzemajo, samo Kranjska je goreča v zahtevi po zakonskem konsenzu. Predlagal je, da se vladi pošlje pojasnilo, da za zakonsko uvedbo političnega poročnega konsenza na Kranjskem ni osnove. Predlog je bil gladko zavržen, saj sta zanj glasovala samo še poslanca Lukman in Jombart.

Značilna za to vprašanje je tudi razprava, ki se je godila na občinski seji v Vodicach 3. 5. 1850. Po dnevnem redu so obravnavali tudi prošnjo tatarskega rokodelca (30), da bi se poročil z deklo (22). On je imel samo zdrave, pridne roke, ona pa je »našparala« 120 glđ.

Prvi odbornik je dejal: »Komaj so dobile županije pravico v ženitnih zadevah kaj govoriti in določiti, pa že hočejo po stari struni brenkati, kakor poprej, ko se je vsak hlapčon smel ženiti. Naj bo delavec še tako dober, če mu roke odrečejo, bo pa županii na rame padel, – naj bo nevesta še tako varčna, če ne bo mož nič zaslužil, ne bo imela nič varovati. Tistih 120 glđ. bo šlo kmalu rakam žvižgat, ako pridejo 3 ali 4 ferkolini v hišo, česar je pričakovati, ker sta oba še mlada in terdna. Kaj pa bo potem, ako moža kakršna nesreča zadene? Ali nimamo še dosti gostačev, ki nam po polju in po borštih po sadežih in lesu segajo. Ako se zdaj ne bomo ustavljali, ko imamo pravico zato, nam ni pomagati, – jez sim in bom vselej zoper take ženitve.«

Drugi odbornik ga je zavrnil, da so ljudje pač različni, vsi reveži da niso enaki. Tudi bogatini pridejo na beraško palico in marsikdo se povzpne v boljši stan. Pa tudi – »če bi le bogatini pravico imeli, se ženiti, kje pa se bojo vojaki jemali?«

Po glasovanju je občinski svet poroko dovolil.¹¹

Odgon in domovinska pravica

Z nadaljnjim razvojem pravne države se je vedno bolj jasno postavljala zahteva po pravni ureditvi skrbi za reveže. Samo dobrodelnost Cerkev že zdavnaj ni več zadoščala za zadovoljivo reševanje tega vprašanja, saj se je kazala vedno večja potreba,

¹¹ Novice, 21. 5. 1851.

da bi zadevo urejala država, ki pa je končno skrb za reveže prenesla na občinsko samoupravo.

Leta 1868 je baron dr. Ernst Exterde v časopisu za upravo,¹² v svojem prispevku *O domovinski pravici*, sodobno pravno normiranje domovinske pravice razdelil na štiri dobe (do svoje, recimo ji peta). Za prvo sta mu mejnika cesarski odlok z dne 16. 11. 1754 in dekret dvorne pisarne z dne 18. 4. 1789, ki sta glede načina pridobitve občinske pripadnosti ukazovala, da naj se domicil pridobi ali s posestvom hiše, pridobitvijo meščanske ali obrtne pravice, ali s stalnim, neprekinjenim desetletnim bivanjem. Občinsko pripadnost pa je nekdo lahko izgubil z izselitvijo iz dednih dežel, z izgonom iz občine, s pridobitvijo domovinske pravice v drugi občini ali enostavno z odpovedjo domovinski pravici. *Glebae adscripti* in podložniki so s strani gosposke dobili odpustno pismo, da so lahko izstopili iz podložništva in občinske zveze.

Druga doba se je začela z letom 1804 – kot posledica konskripcijskega patenta z dne 25. 10. 1804 –, ko se začnemo srečevati z bolj določnimi predpisi glede domovinske pravice; ta doba traja do leta 1849. Konskripcijski patent pravi, da gre za domače šteti vse v kraju rojene (seveda gre tu za povezavo z domovinsko pravico staršev).

Tretja doba se je začela leta 1849 s provizoričnim občinskim zakonom,¹³ ki je razlikoval med občani in tujci. Občane pa je delil še na sodruge (deležnike) in domačine.

Četrta doba se je začela z občinskim zakonom iz aprila 1859.¹⁴ Ta je poznal občane in »zunanje«. Občane je delil še na domačine in občinske deležnike. Prebivalci občine pa so bili vsi, občani ali »zunanji«, ki so imeli v občini bivališče. Pristojnost v določeno občino se je lahko izgubila: a) s pridobitvijo pristojnosti v drugo občino, b) z izgubo avstrijskega državljanstva, c) z odpovedjo (pripadnosti), ki pa je bila povezana s pridobitvijo pripadnosti v drugi občini.

¹² Dr. Ernst Baron Exterde, *Ueber das Heimatrecht*, v: *Oesterreichische Zeitschrift für Verwaltung*, Gradec, 1868, I. letnik, str. 2–3, 5–7, 9–10, 13–14, 17–18.

¹³ RGB, 1849, št. 170, str. 203–222.

¹⁴ RGB, 1859, XIV/58, str. 95–168.

Končno je bilo načelo domovinske pravice kodificirano v zakonu z dne 3. 12. 1863,¹⁵ ki je uredil domovinske pravice. V tem zakonu ni več govora o »pripadnosti«, ampak se uporablja beseda »domovinska pravica«. Že prvi člen je zagotavljal: »*Domovinska pravica v neki občini daje pravico nemotenega bivanja in pravico do ubožne oskrbe v tej občini.*« Posamezniku naj bi bilo zagotovljeno neko mesto, kjer bi lahko vsaj živel, četudi je popolnoma obubožan, brez dela in zaslužka. To mesto naj bi zagotovila občina, ki naj bi bila kot družina in naj bi nudila dom tistim, ki jim ga ni mogla družina. Domovinsko pravico je nekdo lahko imel le v eni občini.

Željo premožnih staroselcev po ekskluzivnem dodeljevanju domovinske pravice, in posledice le-tega, obravnava v svojem delu o avstrijski občinski samoupravi tudi Jiří Klabouch, ki ugotavlja, da vprašanje občinske pripadnosti v praksi ni nepomembno in da imajo premožni meščanski sloji, ki gospodujejo v občinah, glede tega samosvojo predstavo. Njihova osnovna zahteva da je popolna svoboda občine. Občina naj bi določila krog svojih pripadnikov in se tako zaprla, postala nedostopna osebam, ki so nezaželene iz takih ali drugačnih razlogov. Svobodna pravica občine, da sprejema pripadnike, je bila res med osnovnimi pravicami občine v osnutku ustavodajnega odbora iz leta 1848, enaka zahteva pa je bila postavljena v razpravi v državnem zboru 31. 1. 1849 in že prej v nekaterih deželnih zborih. Toda provizorični občinski zakon tej zahtevi premožnih, staroselskih slojev ni povsem ugodil. Že res, da občinske pripadnosti po njegovih določilih ni mogel dobiti praktično nihče, ki bi lahko postal ubožno breme občini (§ 25), vendar pa je dobil domovinsko pravico v občini vsak, ki je na njenem območju preživel 4 leta (§ 12, odst. b).

Bachov občinski zakon, katerega določbe glede domovinske pravice so bile v veljavi od leta 1859, je to načelo odpravil in zaupal podeljevanje domovinske pravice občinskemu organu. Obstajala pa je možnost pritožbe na politične oblasti, če so bili določeni pogoji izpolnjeni, občinski odbor pa je prošnjo za domovinstvo zavrnil (§ 39).

Šele z domovinskim zakonom iz leta 1863 je premožnim meščanom uspelo popolnoma uve-

ljaviti svojo voljo. Če ne upoštevamo možnosti pridobitve domovinske pravice z rojstvom in poroko, je bila od takrat podelitev domovinske pravice izključno v rokah občinskega odbora, ne da bi obstajala možnost ugovora na njegovo odločitev in ne da bi bilo na razpolago kakršnokoli pravno sredstvo proti negativni odločitvi.

To določilo se je izkazalo za izjemno pomembno in je imelo na razvoj avstrijske občinske samouprave zelo negativne učinke. Pripadnost občini je bila s tem popolnoma ločena od dejanskih razmer. Krog občinskih pripadnikov se je moral postopoma nujno začeti razlikovati od kroga ljudi, ki so dejansko živeli v občini. Nujna posledica tega stanja je bila po eni strani od pripadnosti občini popolnoma odtujena občinska volilna pravica, po drugi pa dejstvo, da tako ubožna oskrba kot tudi brezpogojna pravica do bivanja, ki sta bili najpomembnejši posledici domovinske pravice, vedno večjemu številu ljudi v občinah, v katerih so preživeli največji del svojega življenja in dela, nista bili priznani.

Te določbe zakona o domovinski pravici so pomenile brezobzirno uveljavitev interesov premožnega meščanstva velikih industrijskih mest, katerega poslanci so predstavljali večino državnega zbora. Tako so si glede izdatkov za ubožno oskrbo zagotovili ugoden položaj v breme ubožnejših deželskih občin.

Nasprotje med formalno občinsko pripadnostjo in dejanskim gibanjem prebivalstva je v kasnejših desetletjih zaradi hitro rastoče industrializacije hitro naraščalo.¹⁶

Zadrtnost filistrskega meščanstva po mestih oziroma občinah, ki si je prilaščalo absolutno pravico razsojanja, kdo je primeren, da živi v »njegovi« okolici, se je kazala tudi, ali pa predvsem, na področju moralnih zahtev. Vendar pa tu nadrejene oblasti niso bile vedno naklonjene občinskim zahtevam po čistunstvu. Pri tem bi težko rekli, da zaradi kakšnih bolj liberalnih pogledov na vso zadevo, bolj je šlo za čisto birokratsko držo in dosledno upoštevanje zakonodaje. Seveda pa tudi vsem predlogom podrejenih oblasti ne gre prisluhniti,

¹⁵ Gesetz vom 3. December 1863, betreffend die Regelung der Heimatverhältnisse; RGB, 1863, XLIII/105, str. 368–376.

¹⁶ Jiří Klabouch, *Die Gemeindegeldverwaltung in Österreich 1848–1918*, R. Oldenburg München-Wien, 1968, str. 69–70.

podrejene je treba brzdati, jih podučevati, da znajo ceniti milost nadrejenih. Poglejmo si dva tipična primera, ko so se občinske oblasti hotele znebiti, po njihovem, nemoralnih žensk. V obeh primerih je moralo dokončno sodbo izreči notranje ministrstvo. Oba primera sta iz graške *Oesterreichische Zeitschrift für Verwaltung*.

V prvem je samska šivilja, pristojna v občini A, ki je že šestkrat nezakonsko rodila in je od župnijskega urada njenega prebivališča v občini B dobila skrajno nezadovoljivo npravstveno spričevalo, od občinskega predstojništva B na podlagi čl. III. zakona z dne 5. 3. 1862 zaradi oporečnega življenja dobila odločbo o odpravi za vedno iz občine B. Okrajni urad B pa je to odločbo iz odprave spremenil v enostaven (enkratni) odgon.

Šivilja se je pritožila in deželno namestništvo je odločbo razveljavilo, češ da zgolj okoliščina, da je šestkrat nezakonsko rodila, ne more biti razlog za odgon, niti ni v breme javni dobrodelnosti. Namestništvo je menilo, da šivilji ni moč prepovedati bivanja v občini B, vse dokler niso izpolnjeni zakonski pogoji za odgon po zakonu s 5. 3. 1862.¹⁷

Zoper to odločbo se je občinsko predstojništvo B pritožilo na notranje ministrstvo, ki je z odločbo z dne 9. 4. 1868 reaktiviralo odločbo okrajnega urada B, češ da javnosti znano, nedostojno obnašanje šivilje ni neoporečno, zato pa da ima županstvo na podlagi člena III. pravico prepovedati ji nadaljnje zadrževanje v občini B, saj da je po členu III. uživanje pravice do nemotenega bivanja v tuji občini odvisno od dveh pogojev: da je oseba neoporečna in da ni v breme javni dobrodelnosti. Z neizpolnjevanjem le enega od teh dveh pogojev ta pravica ugasne.¹⁸ V tem primeru je torej ministrstvo ugodilo zahtevi občine, in to navkljub predhodni drugačni odločitvi namestništva.

V drugem primeru pa je pravna znanost ugotovila, da okoliščina, da samsko žensko vzdržuje moški, še ne daje zakonske osnove za odgon le-te iz občine (člen III zak. z dne 5. 3. 1862). Nežna B. so odgnali iz občine St., ker se je potikala po občini brez namena in je živela z Johannom S. v nemoralni, splošno pohujšanje vzbujajoči zvezi.

Odločitev občine je potrdil tudi okrajni urad kot popolnoma primerno.

V pritožbi na deželno instanco je Neža poudarila, da se preživlja s svojim ročnim delom in da še nikdar ni bila od občine deležna javne dobrodelnosti, niti je ni zahtevala. Občina je odgovorila, da ni res, da se preživlja s svojim ročnim delom, ker da je splošno znano, da živi v skupnem gospodinjstvu z Johannom in da se preživlja po zaslugi tega razmerja. Deželna instanca je nato Nežino pritožbo zavrnila, ker dejstev, ki jih je navedla občina glede nemoralnega razmerja, ni bilo mogoče zanikati. Notranje ministrstvo pa je na Nežino nadaljnjo pritožbo deželno odločbo zavrnilo, češ da sklep občine o njenem izgonu ni zakonsko utemeljen, ker da »Neža dotedaj ni bila deležna dobrodelnosti občine, niti ji ni bilo dokazano, da je brez zaslужka, niti očitano ji javno pohujšanje«.¹⁹

Iz obeh primerov se vidi, da je šlo za povsem arbitrarno odločanje o tem, ali nekdo živi nemoralno ali ne. V obeh primerih je bilo vrhovni arbiter notranje ministrstvo, ki pa bi se lahko odločilo tudi ravno obratno – pač odvisno od dnevnih moralnih norm odločujočega uradnika.

Avstro-ogrski zakonodajalci glede domovinstva se je prenesla tudi v prvo Jugoslavijo. Še leta 1933 je glasilo županske zveze *Samouprava*, ko je obravnavalo vprašanja glede pritožbe v primeru izгона iz občine, navajalo kot veljavne člene občinskega reda iz leta 1866:²⁰

»Izgon iz občine je prepoved prebivanja v izvestni krajevni občini, ki pa seveda v nobenem primeru ne sme biti domovna občina.

Po določilu § 10. občinskega reda za bivšo Kranjsko, Štajersko in Koroško ima namreč občina pravico prepovedati tujcem ali vnanjim prebivanje na svojem teritoriju. (...)«²¹

Odgon in prisilna delavnica

Iz dosedanjega razpravljanja je razvidno, da so se stalno pojavljale zahteve po ločevanju »upravičenih« beračev, ki so za delo nesposobni, od »ne-

¹⁷ RGB, 1862, IX/18, str. 36–41.

¹⁸ *Oesterreichische Zeitschrift*, str. 84.

¹⁹ *Oesterreichische Zeitschrift*, str. 126.

²⁰ LGBK, 1866, II/2, str. 4–30.

²¹ S. V., *Izgon iz občine*, v: *Samouprava*, Glasilo županske zveze v Ljubljani, leto I., Ljubljana, 1933, str. 56–58.

Schub-Paß

für *Maria Koželj*, 18 Jahre alt

zuständig nach } Ort *Krainburg*
 } Gemeinde *Krainburg*
 } Land *Krain*

Beschäftigung: *Zwängling*

Statur: *slan*

Gesicht: *rötlich*

Augen: *braun*

Nase: *gerade*

Mund: *gut*

Kinn: *gerade*

Augenbrauen: *schwarz*

Haare: *schwarz*

Bart: *keine*

Besondere Kennzeichen: *keine*

Derfelbe wird in Folge Schuberkennnisses der kais. königl. Bezirkshauptmannschaft in *Krainburg* vom *19. Febr. 1874* Zahl *1078* in Schub gesetzt und in seine Heimat an die Schubstations-Gemeinde in *Lankowitz* zu Fuß mit Gewährung eines $\frac{1}{2}$ Vorspannwagens überstellt.

Der Abgeschobene ist laut obigen Erkenntnisses mittels Anlegung von Handschließen zu befördern.

Demselben wurde ein Baarbetrag von *fl.* *—* fr. gegen Empfangsbescheinigung von der Schubstations-Gemeinde in *—* abgenommen und die Einsendung desselben an den Landesauschuß in *—* veranlaßt.

Schubstations-Gemeindeamt in *Krainburg*
 am *20. Februar* 1874

 Polermann

(Formular) E. Eger's Druck in Laibach.

Odgonski list, ki je pospremil Marijo Koželj v prisilno delavnico (ZAL, KRA-2, t. e. 255, a. e. 4112).

upravičenih«, za delo zmožnih klatežev, ki bi jih bilo najbolje zdraviti s prisilnim delom.

Preden je zapor postal splošno uveljavljen način kaznovanja in poboljševanja prestopnikov, je po vsej zgodnjenovoveški Evropi služil kot orodje za uresničevanje socialne politike v zvezi z berači. Potem ko je srednji vek najprej prisilno osamil gobavce in pozneje še kužne bolnike, so prišli na vrsto za izključitev norci in berači.²²

V zgodnjem novem veku je bilo raznim pogledom na reveže skupno prepričanje, da je delo dolžnost siromakov in temelj njihovega družbenega statusa. V očeh novoveškega človeka je šel moralni razkroj zaradi revščine z roko v roki z moralnim propadom zaradi brezdelja in življenja na račun družbe. Zato je bilo prisilno delo stalnica v načrtih socialne politike in najpogostejša metoda državnega poseganja v sistem socialne pomoči.²³

Za Kranjsko je bila ustanovljena prisilna delavnica v Ljubljani. Ta zavod je v Ljubljani obstajal od 15. 10. 1847 do 1. 6. 1920, za prednico pa lahko štejemo že tudi prvo kaznilnico-strahovalnico, ustanovljeno na Žabjeku leta 1754. V statutu delavnice z dne 18. 6. 1847 takoj na začetku, v drugem odstavku prvega člena, piše, da prisilna delavnica »ni tedej kraj strahovanja, ampak polizajska hisha poboljševanja je«. Kdo mora v ta zavod priti, pa govori § 16: »V delavshnico priti so vgodni (nemško: *eignen sich*): 1) Pred vsimi drugimi tisti, ktere je po § 455 perviga dela strahovavnih postav sa nekaj zhasa polizajsko sapreti treba, in sicer posebno tisti, kteri so ismed na Kranjskim snanih Rokonazhev. 2) Tisti, kteri s soperpostavnim rasmusdanim shivljenjem v soseskah nepokoj delajo in se s polizajskimi shtrafnigami vstrahovati ne dajo. 3) Postopazhi, lenuhi in sanikerniki, ki se delu vgibajo.«²⁴

Na prvi stopnji je oblast po zakonih o domovinski pripadnosti potepuhe odganjala v domovne občine, bolj neobvladljive pa je zapirala v prisilne delavnice. Sam sistem odgona je imel res mnogo pomanjkljivosti, z nekaterimi se bomo srečali tudi v pregledu konkretnih primerov iz kranjske občine. Nad pomanjkljivo učinkovitostjo sistema

odgona so se zgražali tudi višji uradniki, ki so imeli opraviti z njim, oziroma so ga поблиže poznali. Ponavadi so bili to zagovorniki trde roke in se jim je zdel odgon vse premil; ti bi najraje vse potepuhe stlačili v prisilne delavnice, da bi jih tako »dokončno ozdravili delomrzništva«. Poglejmo si, kako se je še pred sprejetjem krovnega odgonskega zakona (1871) hudoval nad sistemom odgona urednik že omenjene graške *Oesterreichische Zeitschrift für Verwaltung*, dr. Carl Jaeger, v članku z naslovom »Etwas über die heutige Vagabundenpolizei«:²⁵

»(...) Potepuška policija je nekaj čudežnega v naši upravi. Ni ga lista v Avstriji, ki se ne bi že večkrat ukvarjal s to problematiko, nobenega deželnega zastopstva, ki se ne bi srečalo z resnimi pripombami, pritožbami nad vedno bolj rastočim potepuštvom in z nezadostnostjo policije glede tega, in skorajda ni državljana, ki ne bi mogel tem pritožbam pritrditi tudi na podlagi lastnih izkušenj. (...)»

Potepuh je samo v najredkejših primerih nesrečnik, ki ne more najti nobenega dela. Potepuh je največkrat, med sto primeri gotovo v devetdesetih, delomrznež, ki dela niti ne išče niti ga noče sprejeti. Če ima potepuh srečo in poseduje kakšen potovalni dokument, in je toliko previden, da ga v neki okolici prevečkrat ali v kratkem času zapored ne najdejo, da pohajkuje in prosjači, lahko dokaj svobodno živi na račun sodržavljanov in od dela drugih. Če pa nima te sreče, če njegovi potovalni dokumenti ne zadoščajo več, ali če ima smolo v srečanjih z varnostnimi organi, bo ravno tako brez večje škode še naprej večno pohajkoval okrog, samo z manjšimi spremembami, ki njegovo kariero nekoliko popestrijo, oblastem pa dajo nekaj več dela. Če torej takšnega potepuha primejo, potem ko se je preživljal z beračenjem/zajedanjem drugih, ga predajo političnim oblastem, ki ga bodo seveda lahko največ za 48 ur oskrbovale na državne stroške, ker zakon z dne 27. 10. 1862²⁶ daljšega pridržanja ne dovoljuje. Potem pa ga morajo odgnati. Če se zdi oblastem dovolj neškodljiv, mu dajo dokument za obvezno pot v pristojno občino – kamor bo odberačil naprej, ali pa ga bodo tja poslali/spremili na deželne stroške z odgonom.

Občina, ki nima nobenih ustanov za nastanitve potepuhov, ne ve s svojimi popotovanja željnimi sodržavljanji kaj početi in je res srčno vesela, ko se le-ti spet odpravijo na pot. Nato se začne novo pohajkovanje, po možnosti z novim pohodniškim kro-

²² Geremek, *Usmiljenje*, str. 233.

²³ Geremek, *Usmiljenje*, str. 266.

²⁴ Metod Dolenc, »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice (dalje: »Usoda«), v: *Kronika slovenskih mest*, IV, 1937, str. 74.

²⁵ *Oesterreichische Zeitschrift*, str. 189–190.

²⁶ Zakon o varovanju osebnih svobode (RGB, 1862, XXXIX/87, str. 243–245).

gom, pri čemer za vzdrževanje potepuha skrbijo posamezniki, država, dežela in eventualno še občina. Najprej pa mora biti opravljenih kar nekaj takšnih pohodniških smeri, preden se doseže upravičenost, da se potepuha odda v prisilno delavnico. (...)

Potepuštvo po svojem izvoru ni niti v moralnem, niti v gospodarskem smislu stvar občine. To je eminentno socialno zlo in ima, če povzamem, v vseh svojih pojavih natanko take lastnosti kot epidemija. Potepuštvo je torej treba obravnavati kot socialno nadlogo in ga tako kot epidemijo brezobzirno zatreti, kjerkoli se pojavi. Da bi to uresničili, bi morali zgraditi na stroške države ali dežel več prisilnih delavnic, najmanj eno na dve, tri okrajna glavarstva. Te prisilne delavnice bi pokrivala vsa območja okrajnih glavarstev in ko bi ujeli potepuha, bi ga spravili v prisilno delavnico občine, na katere območju so ga ujeli, ne glede na njegovo občinsko pripadnost, o kateri ne bi več poizvedovali. Že prvo prijetje bi zadostovalo za oddajo v prisilno delavnico. Ena sodba o potepuhovi stvari bi bila dovolj. Odgon, obvezna pot, transport v domovino – vse to bi odpadlo. Prisljenca bi izpustili takoj, ko bi dokazal, da je zmožen in pripravljen samostojno zaslužiti z delom itd, itd.

Da bi bilo z vzpostavitvijo številnih manjših prisilnih delavnic precej težav, si ne gre prikrivati. Vendar pa take težave ne bi smele biti vzrok, da bi se ustrašili izpeljati plemenito nalogo.

Kam lahko vodijo, oz. kam so vodile, vedno strožje zahteve ljudi na položajih po urejanju socialnih problemov s trdo roko, nam bo v nadaljevanju pokazalo razmišljanje visokega uradnika, čigar misli so kar logično nadaljevanje avtorja zgornjih zahtev po urejanju problema potepuštva in brezdelništva. Dr. Fran Ogrin²⁷ se je čez slabih sedemdeset let po objavi članka dr. Carla Jaegra navduševal nad fašističnimi metodami urejanja socialnih problemov:

»Že med svetovno vojno, posebno pa v poprevratni dobi je nastalo veliko gibanje, ki mu je namen preureditev gospodarsko-socialnega reda. Vzporedno s tem pokretom so se pojavile med drugimi zlasti

sledeče nadloge: beračenje, potepuštvo in ciganstvo, ki so dobile v obstoječi gospodarski in moralni krizi najboljše netivo in hranivo.

Kljub vsem prizadevanjem in socialnim reformam se bodo delili ljudje vedno v dvoje vrst, v premožne in revne ter v dobre, pridne in malomarne, lene, t. j. beračev in potepuhov ne bo zlepa zmanjkalo. To zlo, kakor vidimo, pa še narašča, saj beračijo poleg potrebnih ljudi tudi mladi, zdravi ljudje, ki se potepajo kot delomržneži iz kraja v kraj, nagnjeni običajno k nemoralnim in zločinskim dejanjem. Taki elementi so dostikrat tudi nasilni in nevarni posameznemu človeku ter vplivajo kvarno na mladino, posebno, ker vodijo s seboj mlado deco ali jo pošiljajo na beračenje. Prav posebno pa postaja ciganska nadloga čezdalje bolj odvratna in občutna.«

Nato avtor našteje tri paragrafe iz kazenskega zakonika iz leta 1929, s katerimi se »da pobijati te nadloge«. ²⁸ To so določbe kazenskega zakonika, ²⁹ glede upravnopravnih določb pa Ogrin še vedno navaja določila odgonskega zakona iz leta 1871. Navaja tudi naredbo bana Dravske banovine z dne 29. marca 1933 o podpiranju brezposelnih in pobijanju delomrznosti.

Ogrin nadaljuje: »Iz vseh določb sledi, da beračenje samonasebi, to je v sili, ni prepovedano. Tudi se beračenje in potepanje s sedanjimi zakonitimi odredbami ne da odpraviti. Potreben je enoten zakon o pobijanju v tem članku opisanega zla. (...) Splošna prepoved beračenja se je n. pr. že izrekla v Splitu, pa tudi v sosednjih državah. Tako bo s 1. novembrom 1936 na Madžarskem vsako beračenje zabranjeno.

Beračenje in potepanje, zlasti še ciganstvo, pa se ne dajo pobijati samo z upravnimi in kazenskimi odredbami in z njih izvajanjem, marveč so za to potrebne še razne socialne ustanove:

1. Poglobiti in izboljšati je obstoječo ubožno preskrbo. (...)

2. Odprava brezposelnosti. (...) Brezposelnost se da v glavnem pobijati z izvajanjem velikih javnih

²⁷ SBL, Ljubljana, 1933, peti zvezek, str. 219–220: Fran Ogrin je bil rojen leta 1880 na Vrhniki, bil med vojnoma okrajni glavar v Kočevju, Kamniku, od septembra 1931 sreski načelnik v Kranju. Povsod se je zavzemal za gospodarske potrebe okrajev, veliko je pisal in publiciral. Leksikon piše o njem pohvalno, seveda je leksikon izšel že leta 1933. Zanimivo bi bilo poznati njegovo povojno usodo, glede na njegovo predvilo spogledovanje s fašističnimi in nacističnimi metodami, zlasti glede ciganov.

²⁸ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 74, 1929, str. 573–588, Kazenski zakonik za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

²⁹ Za kaznovanje potepuštva so uporabljali tudi šesti člen Zakona o zaščiti države. Sodbo je izreklo okrajno sodišče, po prestani zaporni kazni pa je bil prijeto izročen odgonski občini, da ga je »odvedla v domovno občino.« (Zakon kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev o zaščiti javne varnosti in reda v državi, Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 95/1921, str. 469).

del. Vsakega, ki je delazmožen in nima lastnih sredstev za preživljanje in je navezan sam nase, je pritegniti k javnemu delu, da je zaposlen in da ima svoj kruh. V ta namen je bila izvedena v raznih državah (v Nemčiji, v Italiji) že brezhibna organizacija, ki temelji na prisilnih taboriščih in v prisilni pritegnitvi delazmožnih oseb k javnemu delu. (...)

3. Zgraditi oziroma izpopolniti je čimpreje dosedanje zavode za izvajanje očevalnih odredb zoper delomrzneže, manj vračunljive osebe in pijance. (...)

4. Posredovanje dela. (...)

Ako se združi brezhibno izvajanje upravnih in upravno-kazenskih ter socialnih odredb, se bo moglo beračenje, potepanje in ciganstvo ob skrbni organizaciji ne samo omiliti, marveč v veliki meri sploh odpraviti. Kar se ciganov posebej tiče, je skrajni čas, da pade odločitev: ali je cigane in njih življenje vključiti v obstoječi socialni in državni red (z rednim izpolnjevanjem šolske in vojaške dolžnosti itd.), ali pa je cigane eliminirati iz zveze s splošno družbo, tako da se jih naseli n. pr. na posameznih samotnih otokih ob morski obali, kakor je bilo to že v nekem listu nasvetovano. Ciganska nadloga postaja namreč ob rastočem številu ciganov že opasna za javni red in moralo.³⁰

Kakšne so bile razmere oz. razpoloženje glede beračenja in postopanja v tridesetih letih, nam pove tudi prispevek profesorja prava Metoda Dolenca³¹ v Kroniki iz leta 1937. Objavil ga je ob »nedavni stoletnici« idejnega ustanovitelja ljubljanske prisilne delavnice. Omenili smo že, da je bil ta zavod ukinjen leta 1920, Dolenc pa ugotavlja, »da njegov pomen pač ni bil dovolj upoštevan, sicer bi se bila široka javnost morala zganiti, ko so bili Ljubljani vzeli prisilno delavnico, njena poslopja pa so se meni nič tebi nič izročila drugemu namenu, ki se niti oddaleč ne more primerjati z vzgajališčem poštenosti in delavnosti.«³² Dolenc nadaljuje s pregledom zgodovine prisilne delavnice in pove tudi, »da so se mladi in stari delomrzneži, pa tudi mladi potepini, ki še niso okusili kazni, 'prisilne delavnice'

bolj bali kakor sodnih kazni. Kajti v tem zavodu so morali delati, in sicer kar 3 leta! Marsikak starejši sodnik je še danes priča, kako so obsojenci kleče in s povzdignjenimi rokami prosili, naj se jim rajši kazni zviša, samo da ne pridejo v – prisilno delavnico.«³³ Ob koncu članka nam avtor še enkrat položi na srce pomembnost izgube prisilne delavnice: »Vsakdanja izkušnja kaže – šestnajst let po ukinitvi ljubljanske prisilne delavnice – da je potepuhom naravnost zrasel greben, da se je potepuštvu nekako organiziralo ... Po dva in dva potepuha hodita vedno skupaj, pod krinko brezposelnosti 'prositá' za podporo ... Prvo, kar hočeta, je, da dobita priliko, da kaj ukradeta ali da vsaj izvohunita priložnost za izvedbo tatvine. Če dobita podporo v denarju, dobro, jo porabita za kino ali za pijačo. Če dobita podporo v kruhu – ga najraje 'odložita' že na stopnicah ... Tako v mestih in trgih. Na vasi gre za drug sistem: Tam se ljudje boje za svoj dom. Potepuha ga lahko zažgeta ... Dobita torej, kar želita, pa haj dalje ... v mesto ali selo, samo da delati ne bo treba. In koliko umorov se je že pripetilo, ki so jih zagrešili potepuhi.

Strah pred prisilno delavnico je korenito izginil. To je prvi glavni vzrok potepuštvá.«³⁴

Preden pa preostro obsodimo pisanje obeh citiranih avtorjev, je vendarle treba upoštevati duha dobe tridesetih let. Velika gospodarska kriza je namreč vzpodbujala zahteve po večji vlogi (močne) države. Kriminal, ki je bil posledica krize, naj bi zatrli z močjo države. Kot vedno v podobnih situacijah so tisti, ki so imeli kaj izgubiti, zahtevali red (več so imeli izgubiti, močnejše so bile njihove zahteve). Zato ni čudno, da je (nekaterim) intelektualcem imponiral »red in mir« v Italiji in Nemčiji. Tako tudi besede sicer nedvoumno liberalnega misleca, Benedetta Crocea, v letih 1922/23 pozdravljajo močno državo: »Srce fašizma je ljubezen do Italije. To je pravo prepričanje, da država brez avtoritete ni država.«³⁵

Kjer je želja po redu, v katerem naj se ve, kaj kdo dela in kam spada, se hitro pojavijo tudi želje po predalčkanju, po »navodilih«, kaj je treba s kom storiti, če ne sodi v »naš« sistem. V tem duhu dobe je ugledni filozof Edmund Husserl »pritrjeval samovšečni evropski vasezagledanosti in zanosno po-

³⁰ Dr. Fran Ogrin, Beračenje, potepanje in ciganstvo v socialni in pravni obleki, v: Samouprava, Glasilo županske zveze v Ljubljani, leto IV, Ljubljana, 1936, str. 93–97.

³¹ Enciklopedija Slovenije, 2: Ce–Ed, 1988, str. 285–286: Metod Dolenc (1875–1941) je bil teoretik prava in publicist; v letih 1921–1941 redni profesor za kazensko pravo na pravni fakulteti v Ljubljani. »Upravičeno velja za utemeljitelja slovenske pravnozgodovinske znanosti.«

³² Dolenc, »Usoda«, str. 72.

³³ Prav tam, str. 75.

³⁴ Prav tam, str. 76.

³⁵ Peter Vodopivec, Trideseta leta, v: Slovenska trideseta leta; simpozij 1995, Slovenska matica, 1997, Ljubljana, str. 7.

veličeval evropsko duhovno enkratnost, ki ji ne bodo mogla nikoli pripadati ljudstva kot Eskimi, cigani in Indijanci potujočih menažerij.«³⁶

V zborniku simpozija o slovenskih tridesetih letih Peter Vodopivec ugotavlja, da je priljubljenost korporativnih, stanovskih in fašističnih družbenih in političnih vzorov rasla, kjer so prevladale konservativne politične sile, ki so se zatekale k avtoritarnim političnim rešitvam in prevzemanju fašističnih zgledov in modelov (v Jugoslaviji po atentatu na kralja Aleksandra leta 1934). Od tod ni bilo več daleč do skrajno nacionalističnih, šovinističnih in protisemitskih gesel.³⁷

Opombo o razpoloženju v tridesetih letih, pred vojno, sklenimo z besedami Janka Pleterskega iz omenjenega zbornika: »Mnogi Slovenci, ki so protiklerikalni in obenem jugoslovanski nacionalisti, natihem občudujejo Mussolinijev radikalizem v Italiji. Vsevprek zbuja že kar zavist Hitlerjev radikalizem v Nemčiji, ki zmore vse, od odprave brezposelnosti do gradnje velikanskih avtomobilskih cest.«³⁸

Odgonska zakonodaja Avstro-Ogrske

Reveži, stranski produkt bogatenja, so postopoma prehajali od laičnega in cerkvenega skrbstva pod domeno države, ki je vprašanje morala urejati z vedno bolj določno zakonodajo. Država je na tem področju želela red, zaradi stroškov in zaradi (javne) varnosti. Razumljivo je, da želi država čim večjo kontrolo nad državljani, da ima lepo popredalčkane. Zato je tudi nujno, da ve, kam kdo spada. V nekdanjih absolutističnih državah (nena zadnje tudi v novodobnih!) je bilo zaželeno, da je prebivalstvo čim manj migriralo, da se je vedelo, kam kdo spada in da je tam tudi bil. Skratka, da je bilo »nepotrebnih potov« čim manj.

Domovinski zakon iz leta 1863 je določal, da je vsakdo nekam pristojen (v določeno občino). S tem je lahko postajala določnejša tudi odgonska zakonodaja. Ureditev policijske odprave in odgon-skih stvari, ki so jih prej urejali različni in številni zakoni in odredbe, je bila urejena z zakonom z dne

27. 7. 1871 (RGB, 1871, XXXV/88, str. 229–233).³⁹ Slovenski prevod imena zakona se je glasil: »Postava (zakon) od 27. julija 1871, da se dene v red policijska odprava in odgonstvo.«⁴⁰ Zakon je v prvem členu najprej določil, koga se odganja:

§ 1 Odgon ljudi iz določenega kraja v njihovo domovno občino, oz. tujcev, ki ne spadajo na ozemlje, kjer velja ta zakon, je iz policijskih ozirav dovoljen za:

- a) potepuhe in druge delomrzneže, »kateri javno v boga ime prosijo«;
- b) ljudi brez dokumentov in določenega imena, ki se niso mogli izkazati z nič dohodka in neprepovedanega zaslužka;
- c) za javne vlačuge, ki niso hotele odpotovati, ko jim je to velela oblast;
- d) za iz ječe izpuščene kaznjence in prisiljence iz prisilne delavnice, »kadar so opasni (nevarni) ljudem in svojini.«

Drugi člen pa je takoj zatem prepovedoval odganjanje in odpravljanje oseb iz domovinske občine.

Naslednje leto je odgonskemu zakonu sledilo še navodilo za izvajanje: »Oznanilo c. kr. deželne vlade za Kranjsko od 7. aprila 1872, št. 2348, ki zadevajo to, kako se imajo uravnati veliki (glavni) in posamski odgoni (šubi), odgonske postaje in odgonsko spremljanje, potem nadzor nad odgonstvom in na podlagi postave zastran uravnave policijske odprave in odgonstva od 27. julija 1871.«⁴¹ S tem Oznanihom je odgon z okrajnih glavarstev prešel na občine, ki so jih določili za odgonske postaje.⁴²

³⁹ Oesterreichisches Staatswörterbuch. Handbuch gesammten österreichischen öffentlichen Rechtes herausgegeben unter Mitwirkung zahlreicher hervorragender Fachmänner von Dr. Mischler, Ernst, Ulbrich, dr. Josef, Dunaj 1895, str. 1034. »Državni besednjak« navaja ta zakon kot prvi, ki je združil dotedanje razpršene dele zakonodaje glede odгона v drugih zakonih.

Tudi Landesgesetze und Verordnungen für das Herzogtum Krain zum gebrauch für die k. k. Gendarmerie iz leta 1907 glede odgon-skih stvari povzema samo iz zakonov po letu 1871, kakšni starejši niso omenjeni.

⁴⁰ Odprava (Abschaffung) je v prvi vrsti prepovedovala zadrževanje (za določen ali nedoločen čas) v nekem kraju, območju in je seveda vsebovala tudi odgon (Abschiebung), ki pa je bil enkratno ukrep.

⁴¹ LGBK, 1872, IV/13, str. 19–23.

⁴² Odgonske občine je določila Postava od 10. maja 1873 (LGBK, 1873, VII/19, str. 51). Za odgonskopostajne občine kot odgonske oblasti s prenesenim delovanjem so bili določeni ljubljanski magistrat in okrajno glavarstvo Ljubljana

³⁶ Prav tam, str. 8.

³⁷ Prav tam, str. 14.

³⁸ Janko Pleterski, Politika naroda v krizi družbe, države in idej, v: Slovenska trideseta leta ..., str. 54.

Okrajna glavarstva in ljubljanski magistrat so od takrat dalje razsojala v odgonskih zadevah, izpeljava odgonov pa je bila stvar odgonskih občin.

Naslednji zakon, ki je še nadalje preciziral kaznovanje in nadzorovanje nezaželenih, je bila *Postava od 10. maja 1873*.⁴³ Ta je v prvem členu določala, kdo je »vlačugar«:

§ 1 »Kdor se brez določenega stanovanjskega ali zapustivši svoje stanovanjsko brez opravljanja in dela okoli potepa ter ne more izkazati, da ima ob čem živeti ali da si pošteno prizadeva živež dobiti, ta naj se šteje za vlačugarja (potepina) ter bodi kaznjen z zaporom od osmih dni do na mesec dni.

Kadar se kdo vdrugič obsojuje, naložiti mu je oster zapor od 1 do 3 mesecev in pa eno ali več v § 253 kazenske postave od 27. maja 1852 pod a-e naštetih kazenskih poostilil.«

Leta 1885 so gornji zakon nekoliko spremenili in ga še poostilili s *Postavo od 24. maja 1885*, s katero se ukreplejo kazensko-pravna določila o tem, koga je dopuščeno držati v prisilnih delarnicah ali popravnih.⁴⁴ Prvi člen te Postave je ostal enak, drugi pa je določneje kaznoval beračenje:

»§. 2. – Zaradi beračenja bodi pokaznjen:

1. Kdor na javnih mestih ali od hiše do hiše hodeč berači ali iz delomrznje javno v boga ime prosi.
2. Kdor nedoraslega otroka k beračenju zavede (zapelje), beračit pošlje ali v to komu drugemu prepusti.

Kazen je oster zapor od osmih dni do treh mesecev.«

Obenem z razvojem absolutistične in pravne države se je vedno bolj izpopolnjeval tudi sistem določanja domovne (krajne) pripadnosti posameznika, ki je osnova za sistem preganjanja vsakovrstnega »pohajkovanja« (ne pozabimo – absolutistična pravna država ima rada red!). V obdobju pravnega absolutizma je nastajalo vedno več zakonov, ki so podrobneje urejali to problematiko, z razvojem ustavne države pa se je dotedanja odgonska zakonodaja poenotila in delovati je začel sistem odgonskih občin z odgonskimi postajami. S tem je odgonski sistem dosegel vrhunec in država je bila bogatejša še za eno institucijo, sv. Birokracij pa si je nastavljal še en vpisnik in imenik, po katerem lahko zgodovinarji sledimo konkretnemu odgonskemu dogajanju. Zato sledi poglavje, ki nam bo neposredno predstavilo odgonsko dogajanje na primeru mestne, oziroma v tem pogledu odgonske, občine Kranj.

Mestna občina Kranj kot odgonska občina

Najprej si pogledimo nekaj statistike iz odgonskih protokolov, ki so se ohranili v fondu mestne občine Kranj, v kranjski enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana.⁴⁵ Za leta od 1876 do 1881 so protokoli ohranjeni neprekinjeno in nam tako nudijo vrsto podatkov o tem, kdo so bili gnanci, od kod, zakaj so bili gnani, njihova starost, spol, kolikšne in kakšne vrste stroškov je imela oblast z njimi.

V prvi tabeli si pogledimo njihovo številčnost v omenjenih letih, spolno in starostno povprečje ter stroške, ki jih je z njimi imela občina.

okolica ter 29 drugih občin oz. sedežev sodnih okrajev (bivših okrajnih uradov): Ilirska Bistrica, Črnomelj, Idrija, Kamnik, Kočevje, Kostanjevica, Kranj, Kranjska Gora, Krško, Litija, Škofja Loka, Lož, Lukovica (Brdo), Metlika, Mokronog, Novo mesto, Planina, Postojna, Radeče, Radovljica, Ribnica, Senožeče, Trebnje, Tržič, Velike Lašče, Vipava, Vrhnika, Višnja Gora in Žužembek.

⁴³ RGB, 1873, XXXVIII/108, str. 385–388.

⁴⁴ RGB, 1885, XXVIII/89, str. 208–210.

⁴⁵ Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko Kranj (ZAL), fond: Mestna občina Kranj (KRA-2), tehnična enota (t. e.) 254, arhivska enota (a. e.) 4106.

Tabela 1: Število gnancev, spol, starost, stroški

Leto	Vsi gnanci	Moški	%	Ženske	%	Povprečna starost	Odgonski stroški
1876	520	421	81	99	19	34	997,71 gld ⁴⁶
1877	689	559	81	130	19	33,4	944,61 gld ⁴⁷
1878	348	277	79,6	71	20,4	34,3	225,42 gld ⁴⁸
1879	238	184	77,3	54	22,7	34,25	112,88 gld ⁴⁹
1880	310	258	83,2	52	16,8	35,5	198,25 gld ⁵⁰
1881	404	327	81	77	19	32,65	273,84 gld ⁵¹
Skupaj	2.509	2.026	80,5	483	19,5	34	2.752,71 gld

Iz tabele lahko vidimo, da je število gnancev iz leta v leto precej nihalo. Poleg naključnosti gre to pripisati tudi različnim navodilom glede odganjanja oz. »odgorskemu vzdušju«. Moških gnancev je bilo štirikrat več kot žensk, v računanje povprečne starosti pa so zajeti tako dojenčki kot osemdesetletni starci. Pri odgonskih stroških pa vidimo, da je občina dejansko krila povprečno manj kot četrtno le-teh in da tudi absolutni zneski niso visoki. Kot bomo videli v nadaljevanju, nikakor niso v razmerju med jadikovanjem, kakšni da so, v primerjavi z velikostjo letnega proračuna.⁵² Občinam je bil enostavno vsak krajcar za odgon proč vržen denar.

Sledi tabela o vzrokih odgona.

Tabela 2: Vzrok odgona

Leto	Potepuhi, brez sredstev, brez izkazov	Cigani	Prisiljenci	Odpuščeni kaznjenci	Bolniki, dobrodelnost	Odpuščeni prisiljenci	Berači	Tatvina	Vlačuge
1876	356	42	58	24	9	20	1	3	
1877	512	80	32	34	15	9	2	1	
1878	279	24	16	12	10	4			1
1879	167	22	12	28	2	4			
1880	263		9	15	11	8			2
1881	348	16	9	12	6		9		1
Skupaj	1.925	184	136	125	53	45	12	4	4

⁴⁶ Za stroške oskrbovanja, sprevoda, priprege, železnice, zdravniške preiskave in snaženje je odgonska postaja dobila povrnjeno od deželnega odbora 850,85 gld oz. 85,3 %.

⁴⁷ Povrnjenih 879,9 gld oz. 93,1 %.

⁴⁸ Povrnjenih 183,58 gld oz. 81,4 %.

⁴⁹ Povrnjenih 88,52 gld oz. 78,4 %.

⁵⁰ Povrnjenih 165,23 gld oz. 82,3 %.

⁵¹ Povrnjenih 214,275 gld oz. 78,2 %.

⁵² Odgonski stroški občine za obravnavana leta so v povprečju znašali en odstotek občinskega proračuna, s tem da so največ znašali v prvih dveh letih (1876 in 1877), potem pa so se spustili na okrog pol odstotka.

Nadaljevanje tabele 2: Vzrok odgona

Leto	Ubežni naborniki, dezertjerji	Brez dela	Splošna nevarnost	Pobeg iz službe, vajenci	Slabo-umni	Dninar	Brez pravic	Ponar. dokum.	"Malar"	Brezdomec	§ 101 obrt. zak. ⁵³
1876	2		2	1		1	1				
1877	1	1	1					1			
1878		1							1		
1879				2	1						
1880										1	1
1881	1	1			1						
Skupaj	4	3	3	3	2	1	1	1	1	1	1

Daleč najpogostejši vzrok za odgon je bilo potepuštvo, ki so ga zapisovali različno – kot prijetje oseb brez sredstev za preživljanje, brez dokumentov za potovanje ali kot potepuštvo. V to rubriko bi pogojno sodili tudi berači (ki so bili zapisani kot berači, ker so jih pač ujeli pri dejanju). Pri ostalih odgon-skih skupinah bi lahko združili tudi tiste, ki so bili napoteni na prisilno delo in pa odpuščene s prisilnega dela ter odpuščene kaznjence, ki so bili deležni posebnega nadzorovanja. Dokaj številčni so tudi gnani cigani, do katerih so imele oblasti (in prebivalstvo) izrazito negativen odnos. Posebna kategorija so bili reveži, ki sami niso zmogli poti domov (največkrat povsem obubožani bolniki) in jih je občina spravila v domovno občino na odgonske stroške. Pri »podeželskih«⁵⁴ prostitutkah, ujetih v mestih (ki so jih lahko odganjali v domačo občino), so tudi najraje zapisali, da so brez sredstev ali izkazov, tako vpisov »vlaču-ga«⁵⁴ skorajda ni. Tudi ubežnih nabornikov odgonska policija ni (u)lovila, ostali vpisi pa so navedeni zgolj zaradi enkratnosti.

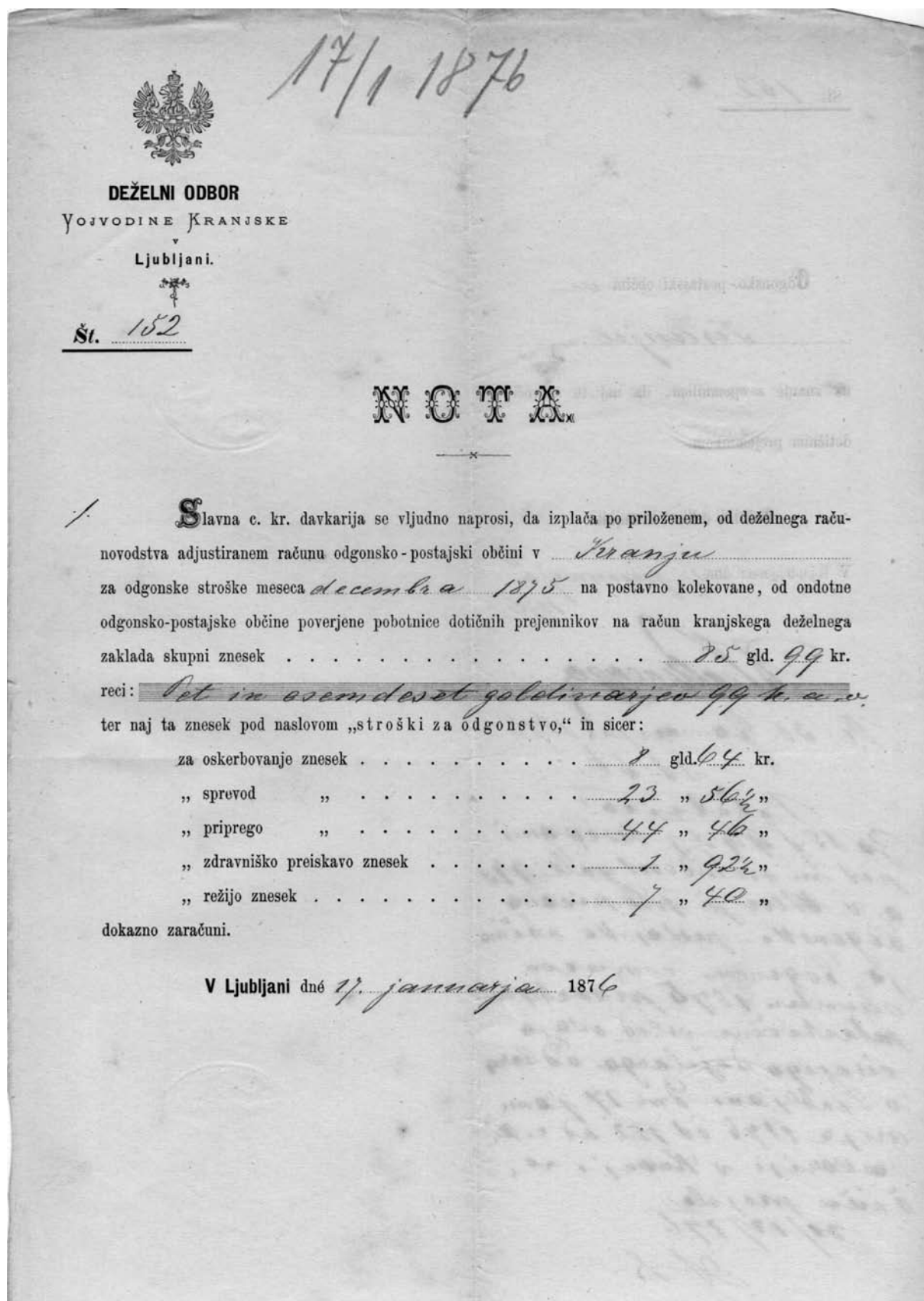
Tabela 3: Deželna pristojnost gnancev znotraj in izven Avstrije

Leto	Kranjska	Koroška	Štajerska	Goriška	Tirolska	Hrvaška	Ogrska	Istra	Češka	Zg. Avst.
1876	405	66	2	5	16	11	1	8	2	1
1877	583	47	24	10	5	3	6	1	2	3
1878	299	13		6	2	2	7	1	1	2
1879	218	12		2	2		1		1	1
1880	283	15	1	5	1	1				1
1881	355	17	11	2		3	1	4	5	1
Skupaj	2.143	170	38	30	26	20	16	14	11	9

Nadaljevanje tabele 3: Deželna pristojnost gnancev znotraj in izven Avstrije

Leto	Italija	Trst	Saška	Švica	Salzburg	Sp. Avst.	Bavarska	Baden	Šlezija	Nemčija ⁵⁴	Franc.	Dunaj	Dalma.
1876	1		1			1							
1877	2	2											1
1878	5	2	2	3				1			1	1	
1879		1											
1880		1			2								
1881						1	2		1	1			
Skupaj	8	6	3	3	2	2	2	1	1	1	1	1	1

⁵³ Pobegli vajevec.⁵⁴ To je edini primer vpisa pod »Nemčija«, drugače so vpisane posamezne kronovine.

Delno povračilo stroškov kranjski odgonski občini s strani deželnega odbora (ZAL, KRA-2, t. e. 52, a. e. 839).

Iz tabele o deželni pristojnosti gnancev vidimo, da je bilo daleč največ gnancev iz domače dežele, sledijo pa ji seveda sosednje dežele. Naslednja tabela nam bo pokazala pristojnost gnancev znotraj dežele Kranjske glede na okraje.

Tabela 4: Pristojnost gnancev v okraje Kranjske

Leto	Kranj	Kamnik	Ljublj. ⁵⁵	Radovlj.	Postojna	Kočevje	Litija	Logatec	Novo mesto	Črnomelj	Krško	Skupaj
1876	183	36	43	74	34 ⁵⁶	9	8	9	4	5		4.056
1877	300	35	59	60	78 ⁵⁷	13	6	13	6	6	7	583
1878	205	33	26	9	7	8	6	2	1		2	299
1879	151	14	13	3	22 ⁵⁸	1	3	5	3	2	1	218
1880	201	29	20	8	2	8	5	5	3	1	1	283
1881	233	51	29	15		6	11	5	5			355
Skupaj	1.273	198	190	169	143	45	39	39	22	14	11	2.143

Iz tabele vidimo, da je spet največ gnancev spadalo kar v domači okraj, sledijo pa gnanci v sosednji okraj. Zaradi velikega števila ciganov iz postojnskega okraja je le-ta v tabeli uvrščen nesorazmerno visoko.

Tabela 5: Pristojnost gnancev glede na odgonsko postajo Kranj

Leto	Kranj mesto	Okraj Kranj brez mesta	Prehodni	Prijeti in odgnani iz Kranja	Skupaj
1876	13	167	281	59	520
1877	28	270	284	107	689
1878	23	181	85	59	348
1879	16	134	73	15	238
1880	24	179	93	14	310
1881	37	194	119	54	404
Skupaj	141	1.125	935	308	2.509

Iz tabele najprej vidimo, da je bilo v mesto Kranj pristojno razmeroma malo gnancev – v šestih letih samo 141, veliko več pa v okolico kranjskega okraja. Dosti pa je bilo prehodnih gnancev, to je tistih, ki so jih prijeli drugje in so v Kranju samo prespali na poti v svojo domovno občino. Gnancev, ki so jih prijeli v Kranju in ki so bili pristojni drugam, izven kranjskega okraja, tudi ni bilo veliko. Poglejmo, od kod vse so prihajali ti nezaželeni »turisti« v mesto Kranj.

Tabela 6: Gnanci, prijeti v Kranju in pristojni v druge okraje Kranjske

Leto	Postojna	Ljubljana ⁵⁹	Kamnik	Radovljica	Litija	Logatec	Kočevje	Krško	Novo mesto	Skupaj
1876	15 ⁶⁰	8	16	6	2	4				51
1877	46 ⁶¹	16	11	7	1	2		3		86
1878	6	16	10	3	3		3	2		43
1879		4	5		1	2			1	13
1880		3	1		1	1	6	1		13
1881		13	13	4	5	2	1			38
Skupaj	67	60	56	20	13	11	10	6	1	244

⁵⁵ Združena sta mesto Ljubljana in ljubljanski okraj.

⁵⁶ Od tega 28 ciganov.

⁵⁷ Od tega 68 ciganov.

⁵⁸ Od tega 21 ciganov.

⁵⁹ Združena sta mesto Ljubljana in ljubljanski okraj.

⁶⁰ Od tega 14 ciganov.

⁶¹ Od tega 45 ciganov.

Od domačih okrajev vodi Postojna, seveda spet zaradi ciganov, drugače pa je bilo največ nezaželenih obiskovalcev iz ljubljanskega in kamniškega okraja.

Tabela 7: Gnanci, prijeti v Kranju in pristojni v tuje dežele

Leto	Štaje.	Koroš.	Italija	Goriška	Češka	Istra	Sp. Av.	Hrvaška	Dunaj	Trst	Zg. Av.	Franc.	Skupaj
1876	2		1	1	1	2	1						8
1877	13	3	2	1				1	1				21
1878		3	4	3	1	2				1	1	1	16
1879				1	1								2
1880	1												1
1881	9	3			2	1	1						16
Skupaj	25	9	7	6	5	5	2	1	1	1	1	1	64

Od sosednjih deželanov so v Kranju prijeli največ Štajercev, zanimivo pa, da v Kranju v tem času niso odgnali nikogar iz nemških dežel.

Koliko pa je bilo Kranjčanov, ki niso bili zaželeni na tujem, in kje vse so se mudili?

Tabela 8: Gnanci, pristojni v mesto Kranj in vrnjeni iz drugih okrajev Kranjske

Leto	Ljubljana ⁶²	Kočevje	Radovljica	Kamnik	Postojna	Skupaj
1876	2		1			4
1877	4	1	1	1		12
1878	12	6				12
1879	11					11
1880	12			1	1	14
1881	21					21
Skupaj	62	7	2	2	1	74

Glede na deželo Kranjsko je daleč največ nezaželenih Kranjčanov obiskovalo deželno glavno mesto in okolico.

Tabela 9: Gnanci, pristojni v mesto Kranj in vrnjeni iz drugih dežel

Leto	Štajerska	Trst	Koroška	Sp. Av.	Dunaj	Zg. Av.	Hrvaška	Tirolska	Ogrska	Salzburg	Skupaj
1876	3	2	3					1			9
1877	3	2	2	1	1	1	2	1	1		14
1878	5	2	1		2	1					11
1879	2	1	1		1						5
1880	4	1	1	1		1				1	9
1881	3	5	4	4							16
Skupaj	20	13	12	6	4	3	2	2	1	1	64

Od drugih dežel so očitno najraje pohajkovali po Štajerski, privlačna pa sta bila tudi Trst in Koroška.

⁶² Združena sta mesto Ljubljana in ljubljanski okraj.

Poglejmo si še, kod vse pa so najraje pohajkovali prebivalci širšega kranjskega okraja.

Tabela 10: Gnanci, pristojni v kranjski okraj (brez mesta) in vrnjeni iz drugih okrajev Kranjske

Leto	Ljubljana ⁶³	Radovljica	Kamnik	Novo mesto	Krško	Litija	Postojna	Logatec	Črnomelj	Kočevje	Skupaj
1876	39	9	3	1	1	1					54
1877	62	18	8			1			1	1	92
1878	46	8	7	7	1	1					73
1879	35	3	2		1	2					44
1880	49	5	2	1							59
1881	62	2	2	1	2						69
Skupaj	293	45	24	10	5	5	4	3	1	1	391

Glede na kranjsko deželo je bila tudi za okoličane⁶⁴ najbolj privlačna Ljubljana z okolico, za njo pa sosednja okraja Radovljica in Kamnik.

Tabela 11: Gnanci, pristojni v kranjski okraj (brez mesta) in vrnjeni iz drugih dežel

Leto	Koroška	Štajerska	Trst	Zg. Avstrija	Hrvaška	Sp. Avstrija	Salzburg	Dunaj
1876	26	23	5	3	8	9	4	5
1877	50	41	14	12	6	6	4	4
1878	40	27	4	5	4	2	1	2
1879	24	25	5	3	8	2	5	1
1880	50	34	5	10	3	2	3	4
1881	50	26	5	2	5	2	6	1
Skupaj	240	176	38	35	34	23	23	17

Nadaljevanje tabele 11: Gnanci, pristojni v kranjski okraj (brez mesta) in vrnjeni iz drugih dežel

Leto	Tirolska	Ogrska	Goriška	Češka	Istra	Vorarlberg	Italija	Nemčija
1876	2	1			1			
1877	4	1	1					
1878	2	1	1				1	
1879	3	3	2	1		1		
1880	1		2					1
1881	2	2	1	1				
Skupaj	14	8	7	2	1	1	1	1

Glede na tuje dežele so se kranjski okoličani očitno najraje potikali po Koroški in zatem po Štajerski. Prisotni so bili seveda tudi povsod drugod po Avstro-Ogrski, po eden pa je bil nepreviden celo v Nemčiji in v Italiji.

Po pregledu statističnih podatkov pa si oglejmo še konkretne odgonske zapise iz te dobe kranjske zgodovine. Najprej nekaj kratkih zapisov o prijetih potepuhih.

Jožefa Goloba, berača, rojenega leta 1842, pristojnega v ljubljanski okraj, so prijeli 23. 5. 1876. Drugega je bil mlinar, znal je brati in pisati, saj se je podpisal. Na vprašanje, ali ima kaj povedati, je dejal, da bi rad delal, npr. pri svojem županu, za malo plačilo, vendar pa da ga župan ne mara.⁶⁵ Jožef se je ponovno

⁶³ Združena sta mesto Ljubljana in ljubljanski okraj.

⁶⁴ Kranjski upravni »okoliš« je bil kar velik, saj sta vanj spadala tudi škofjeloški in tržiški sodni okraj.

⁶⁵ ZAL, KRA-2, t. e. 52, a. e. 839.

»oglasil« v Kranju novembra 1886. V odgonskem zapisniku so pri vprašanju »Kedaj je bil zadnjekrat prijet, zakaj in po kateri gosposki?« zapisali, da »izpraševanec tega ne ve povedati, ker je slaboumen.«⁶⁶ Glede na to, da je znal brati in pisati (obakrat se je podpisal) in da je ob vprašanju o dokumentih izjavil, da ima delovno knjižico pri poštnem mojstru na Bledu, kjer naj bi bil zaposlen kot slamorezec (če si je to izmislil, je bil še toliko manj slaboumen), je precej verjetno, da je izpraševalec (župan Šavnik) nasedel igri potepuha.

Ferdinanda Hudobivnika so prijeli 21. 7. 1876 zaradi delomrznega potepanja, ker je bil brez izkazov in ker je pobegnil staršem. Star je bil šestnajst let, v Kranju pa se je zadrževal pri Edvardu Koblerju, ki je bil znan sodišču in lastnini nevaren. Ferdinand je bil drugače čevljarski vajenec, pristojen v Predoslje, znal je brati in pisati nemško in »kranjsko«. Na vprašanje, od kod mu denar, ki so ga dobili pri njem, je izjavil, da je tri dni pri nekom delal, zaslužil 15 krajcarjev in hrano, v nedeljo pa da je s še tremi igral igro »fucat« in je priigral 8 gld, s katerimi se je preživiljal.⁶⁷

Predrzejši potepuški primeri so se končali tudi pred okrajnim sodiščem. Februarja 1877 je Silvester Steirer iz Loke »odgonskim potom« prispeal v odgonski zapor, kjer je bil oskrbovan čez opoldne, pri tem pa je po besedah stražnika Švarca žalil cesarja z besedami kot »smrkavi cesar, prekleti lump, 'naužar', itd.« Sodišču so ga predali v nadaljnjo obravnavo.⁶⁸

Prav tako so okrajnemu sodišču v nadaljnjo obravnavo predali 40 let starega Janeza Čebula iz Šenčurja, ki je marca 1877 nadležno beračil po Kranju in nato še zmerjal.⁶⁹

Zaradi potepuštva in prepovedanega vračanja v Kranj so januarja 1877 predali sodišču tudi Jožefa Jenka iz Mavčič. Pri tem je občina sodišču sporočala, da je bil Jožef zaradi velike nevarnosti za tuje imetje z občinsko sodbo 25. 5. 1875 za vedno izgnan iz Kranja.⁷⁰

Okrajnemu sodišču so junija 1877 predali 29 let staro Heleno Mrak iz kamniškega okraja, ki jo je stražnik Švarc prijel 22. 6. ob pol polnoči, ko je »izvrševala nečistost« (moški je pobegnil). Že najmanj štirinajst dni naj bi se vlačila po Kranju in okolici in se vdajala moškim.⁷¹

Zaradi postopanja brez dela in ker je svoji ženi grozil z umorom, so 11. 3. 1877, ob tričetrt na osem zvečer, zaprli 30 let starega Ferdinanda Cvetreznika, sicer pristojnega v Ljubljano. V Kranju se je preživiljal kot soboslikar, potem pa je začel postopati (mogoče pijača, podpis pismenega človeka je precej raztresen za starost 30 let; op. p.) in občina Kranj ga je izgnala v domačo občino Ljubljana. Za ženo piše, da se zadržuje v Kranju v vulgo Kocarjevi hiši. Kot soboslikar je posedoval tudi odgovarjajoče orodje. Nikdar še ni bil odgnan.⁷²

Septembra 1879 je petdesetletni Andrej Uršič iz Tolmina za zapisnik izjavil, da zna brati in pisati, vendar slabo in samo slovensko. Pri podpisu pa je opomba, da se je samo podkrižal, češ da se zaradi slabih oči ne more lastnoročno podpisati.⁷³

Oktober 1879 so zaslišali 30 let starega Josefa Dudeka iz Humpolec, Nemški Brod, Češka. Imel je ponarejeno delovno spričevalo v delovni knjižici. Zaradi brezdelnosti in pijančljivosti naj bi bil nevaren tuji lastnini in domov so ga odgnali s prisilnim potnim listom.⁷⁴ Na svojih popotovanjih se je v Kranju ponovno oglašil decembra 1884 in bil s prisilnim potnim listom znova odgnan v domovinsko občino.⁷⁵

Konec januarja 1884 so žandarji zvečer v gostilni pri Ostanku na Orehku »sneli« Martina Knorra oz. Dragotina Otomana in ga predali sodišču. Prijeli so ga, ker je bil brez dokumentov in denarja za potovanje. Sodišče ga je najprej obsodilo na osemdnevni zapor in ga nato predalo občini za odgon v domovino. Na občini so ga zaslišali, da bi vedeli, kam naj ga pošljejo. Martin je za zapisnik povedal, da se je rodil 20. 5. 1864 na Bavarskem (Reuth, občina Forchheim). Mati, vdova Magdale-na Knorr, naj bi bila na Bavarskem zemljiška pose-

⁶⁶ ZAL, KRA-2, t. e. 69, a. e. 1063.

⁶⁷ ZAL, KRA-2, t. e. 52, a. e. 839.

⁶⁸ ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 865.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 860.

⁷¹ ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 865.

⁷² ZAL, KRA-2, t. e. 56, a. e. 885.

⁷³ ZAL, KRA-2, t. e. 57, a. e. 907.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ ZAL, KRA-2, t. e. 65, a. e. 1017; t. e. 255, a. e. 4112.

stnica. Govoril je nemško, pisati ni znal. Po poklicu naj bi bil vrtnar.

Nadalje je navedel, da je bil januarja že v Ljubljani osem dni zaprt, ker pa tam niso mogli ugotoviti (potrditi) njegove identitete, so ga izpustili z 80 kr žepnine. Martin namreč tudi sam ni bil prepričan o svoji domovinski pravici (čeprav je vedel natančno navesti svoj rojstni kraj, datum, starše). Njegova eksotična zgodba je bila namreč taka, da naj bi ga dve leti starega ukradli cigani in ga kasneje prodali nekemu posestniku v Turčiji, pri katerem je bil, ko je odrasel, za vrtnarja. Za časa okupacije Bosne naj bi njegov gospod zbral vojsko 400 prostovoljcev, vključno z njim. Potem da so ga zajeli Avstrijci in ga odpeljali v Gradiško. Po približno dveh mesecih pa naj bi ga odpeljali nazaj v Turčijo in ga izpustili. Kako se je potem vrnil k materi, Martin ni povedal, pri njej naj bi bil pet mesecev, kot je dejal do »približno« 10. 12. 1883, se nato odpravil z železnico (ne peš, kot kak potepuh! – op. p.) iz Forchheima preko Nürnberga, Münchna, Salzburga do Beljaka, od tam pa peš v Ljubljano, kjer so ga prijeli, kaznovali z osmimi dnevi zapora in nato izpustili z 80 kr žepnine. V Kranju se po tej izpovedi niso preveč obremenjevali s preverjanjem o resnični pristojnosti Martina Knorra, alias Dragotina Otomana, ampak so ga hitro odgnali iz Kranja, očitno v kraj, ki ga je navedel.⁷⁶

Tukaj omenimo še enega potepuškega eksota z Nemškega, katerega fotografija se nam je celo ohranila. Oktobra 1900 so v Kranju zaradi potepušstva prijeli 42 let starega Emila Oswalda in ga obsodili na en mesec strogega zapora. Zaradi beračenja in potepušstva je bil že petkrat predkaznovan, imel je potno dovoljenje in rojstni list, po poklicu je bil fижakar. Bil je pismen, v celoti je odslužil vojsko in bil pet let pri francoski tujski legiji v Alžiru. Kot posebno znamenje pri osebnem opisu je imel navedeno tetoviranje pod obema pazduhama.⁷⁷

V naslednjem pismu pa bomo videli, da za »navadne, poštene« ljudi ni bilo večje sramote, kot da so jih prignali v domači kraj po odgoni poti, s »šubom«. Pismo je iz Zagreba v Kranj v velikih skrbih pisala takrat brezposelna dekla, služkinja. V pismu je prosila, da naj ji čim prej pošljejo njeno poselsko knjižico, da je ne bodo odgnali domov kot potepuhinjo.

⁷⁶ ZAL, KRA-2, t. e. 65, a. e. 1017.

⁷⁷ ZAL, KRA-2, t. e. 97, a. e. 1201.

Potepuh Emil Oswald je bil med drugim tudi legionar (ZAL, KRA-2, t. e. 97, a. e. 1201).

»V Zagrebu ta 20 Okt

Visoki Spoštovani Pirgermajster

Jest jih prav ponižno prosem ako mi morejo moje poselske bukle poslat jest sim jih o divač pri gospodu Himelmajerju pozabila in on jih je v naklo poslov in jest sim že v naklo pizala in so rekli deje v krajn in zdej jih prav lepo prosem denej mijih pošlejo ker jest jih zdej nucam Visoki spoštovani gospod in jest prosem de nej mi jih pošlejo v 48 urah dergač jest bom mogla ponah iti to bi bila moja nar vekša v sramota požub v svoj rojstni kraj iti jest nečem take velike sramote.

Visoki spoštovani gospod nikar nej meni neč nezamerijo ker jim tako verdnar pišem jest bi že bol pisala in zahvalila se jim bom bolši in kar jim je za plačat bo že stric plačav iz Čirč Matevž Terpinc N 34 v Čirčah če pa ne nej mi pa taperverga oni pišejo jim bom pa tud poslala kolker bo koštal ta.

Visoki spoštovani gospod jest jih še enkrat prav lepo prosem nej mi jih pošlejo hitri ko je mogoče debom jest mogla slušt jet zdej sem pri teti pa

nemorem bit kose sami martrajo de kaj zaslusjo, jih prosem nej mi pošlejo moj pos.

Visoki in spoštovani gospod Pirgermajster za to peršono jest pišem Frana Močilnikar rojena v čirčah in spadam pod Krajn

Visoki spoštovani gospod jest jimbla že pret pisala pasi nisem upala in jest jih še enkrat prav lepo prosem nej mijih pošlejo alpa hitro odpišejo Moj Adres Frau Frančiška Močilnikar Opatovina N 14 v Zagrebu prosem zaen hitri odgovor čebojo alne

Zbogom Franca Močilnikar

in jih lepo posdravim nih in celo njihno familio»⁷⁸

Na splošno velja omeniti, da so v arhivskem gradivu ohranjene številne poizvedbe o krajevni pristojnosti oseb, dokazila, ubožni listi. Vse to dokazuje, da je bilo res dosti birokratskega poizvedovanja in dokazovanja, v katerega koristnost in potrebnost so poznavalci problema, kot smo že omenili, mnogokrat dvomili. Sedaj si pogledjmo dva primera brezdelnih pridaničev, ki nista bila povsem brez šol, kakšno pravo delo pa jima tudi ni dišalo in kot taka sta bila večkrat deležna odgonškega popotovanja.

Prvi je bil Leopold Breclnik, menjalniški agent iz Ljubljane. Junija 1877 je bil star enainvajset let, samski, bral in pisal je nemško in slovensko. Dvakrat je bil na naboru, vendar obakrat nesposoben. Prijeli so ga, ker je bil brez izkazov in zaradi »namernega poškodovanja državnega cestnega zemljišča« pri kokrškem mostu. Preživljal se je s provizijo od prodanih srečk, kar je zneslo od 60 do 80 gld mesečno. Od aprila dalje je hodil po Tržiču, Kranju, Šenčurju, Brniku, Kovorju, Lescah in Podnartu.⁷⁹ Junija jo je odnesel brez posledic, avgusta istega leta pa je bil zaradi kaljenja nočnega miru in pretepa zaprt za 48 ur in nato glede na zapisnik iz junija 1877 zaradi brezposelnosti policijsko odgnan z območja mesta Kranj.

Oktobra istega leta se je Breclnik na kranjskega župana obrnil s pismom, v katerem mu je zagrozil z deželno vlado, če mu ne bo prosta pot v Kranj, »kjer ima še dosti opraviti od zadnje kupčije: Velečastiti gospod župan!

Ko sem mesca augusta t. l. v kupčijskih zadevah v Kranju bival, obsodili ste me v 24 urni zapor zaradi ponočnega pretepa na javni ulici.

Po dostojeni kazni rekli ste mi, da ne smem zopet v Kranj; z ozirom na to, da jaz pri zadni affeure nisem bil kriv, temveč so mene drugi napadli, ker jim je Jernej Globočnik kupil žganja v ta namen, da bi me bili pretepli - in glede na to, da imam v Kranju in njeni okolici še dosti opraviti od zadnje kupčije, kakor tudi bom moral na teržne dni večkrat v Kranj po kupčiji priti, prosim Vas, da odstopite od Vašega ukaza o izogibanji mesta Kranjskega in blagovolite mi to naznaniti, ker jaz se gotovo ne bom spuščal v nikakoršne družbe in ne bom najmanjšega povoda dal, k kaki zopetni affeure.

Ko bi mi pa, gospod župan tega dovoliti ne hotli, primoran sem deželno vlado tega prositi, kateri bom stvar to natančno poročil s prošnjo, da mi ona odpre prosto pot v Kranj, kamor sme vsak državljan, ako ima postavno potnico.

Pričakujem kmalega blagohotnega odgovora ter ostajam z odličnim spoštovanjem ponižni L. Breclnik v Ljubljani.»⁸⁰

Kaj in kako je kranjski župan odgovoril ljubljanskemu podjetniku (če mu sploh je), na žalost v arhivu občine ni ohranjeno, glede na pismo pa Breclnik verjetno ni kar tako odnehal.

Naslednji šolani pridanič, že bolj očitno gojlufive sorte, je bil pristojen v Kranj, čeprav je bil rojen v Ljubljani. Rad je potoval po železnici, če ne drugače, pa »odgonskim potom.«

Maja leta 1880 je kranjsko okrajno glavarstvo občino zaprosilo za izjavo o nravi, premoženju in družinskih razmerah v Gradcu zaprtega domnevne učiteljskega kandidata Aleksandra Markiča. Župan je odgovoril, da Aleksander nima nič premoženja, njegov oče da je reven krojaški pomočnik v Ljubljani. Aleksander je bil rojen v Ljubljani leta 1859, samski, pristojen v Kranj. Februarja 1876 so mu v Kranju izdali domovinski list kot trgovskemu vajencu, februarja naslednje leto pa so ga kot brezposelnega natakarka z odgonom vrnili iz Gradca. V Kranju so mu nato izdali delovno knjižico kot natakarku, potem pa naj bi se po njegovi izjavi podal v Ljubljano k očetu. Že junija 1877 so ga kot brezposelnega natakarka ponovno z odgonom vrnili iz Gradca v Kranj, kjer so ga z ukorom izpustili.

⁷⁸ ZAL, KRA-2, t. e. 60, a. e. 957.

⁷⁹ ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 860.

⁸⁰ ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 865.

Kako je nato iz natakarja postal učiteljski kandidat, v Kranju niso vedeli in so to spraševali v Gradec, od koder pa so jim samo sporočili, kje v Gradcu Markič stanuje, na vprašanje pa niso odgovorili.

Septembra 1878 se je nato Markiču od občinskega predstojništva v Beljaku posrečilo dobiti predujem štirih goldinarjev za vožnjo v Ljubljano, pod pretvezo, da je njegov oče sodni uradnik (in da bo že povrnil posojeno). Še istega meseca si je »pridobil« predujem dveh goldinarjev od občinskega urada Vuhred na koroški železnici, da bi lahko odpotoval v Gradec, kjer naj bi nadaljeval študij. Ker je šlo to na račun njegove pripadnosti, to je občine Kranj, je župan oktobra 1878 zaprosil okrajno glavarstvo, naj z objavo v policijskem listu občinske urade opozori na tega goljufa, kar je glavarstvo tudi storilo v policijskem listu za Kranjsko št. 24 z dne 19. 10. 1879.

Najbolj zanimivo pri vsem pa je, da se v arhivu nahaja osebna izkaznica (*Legitimations-Karte*) za Aleksandra Markiča kot učiteljskega kandidata (*Lehramtskandidat*) z dne 14. 7. 1879, ki jo je izdalo kranjsko okrajno glavarstvo, s podpisom okrajnega glavarja Derbiča.⁸¹ Markiča očitno niso več preganjali kot goljufa, ampak so mu izdali še izkaznico za njegov novi poklic. Najprej je iz Kranja odšel kot trgovski vajenec, nato so ga iz Gradca vrnili kot natakarja in v Kranju je dobil delovno knjižico za natakarja. Potem se je prijavil kot učiteljski kandidat, pa je dobil še to osebno izkaznico, vmes pa so kar pozabili na goljufije in objave v policijskem listu!? Očitno ne poznamo cele zgodbe, sicer pa nas tukaj zanima le njen odgonski del.

Naslednji gnanec ni bil šolan kot prejšnja dva, njegova zgodba je bolj klasična, zgodba nezakonskega otroka brez prihodnosti, ki je tudi umrl pravzaprav še otrok.

Junija 1877 so s kranjske občine pisali na okraj, da so nezakonskega sina Katarine Gabrič, okrog petnajst let starega Simona Gabriča, v zadnjega pol leta šestkrat vrnili v Kranj z odgonom, kar da je povzročilo velike stroške. Občina da nima sredstev, da bi vzdrževala krepkega fanta, ki bi se lahko polotil kakršnegakoli dela, ne pa da moralno propadel pohajkuje okoli, zato da prosijo za dovo-

ljenje, da bi Simona odpravili v ljubljansko prisilno delavnico, v oddelek za mladoletne.

Okrajni glavar Derbič je občini odgovoril, da glede na veljavno zakonodajo oddaja Simona Gabriča v prisilno delavnico ni mogoča. In sicer zato, ker da ni niti sodnega sklepa za dopustitev oddaje v prisilno delavnico, niti zahteve zakonitega zastopnika Simona Gabriča; pa tudi da ni dokaza, da Gabrič spada v kategorijo oseb, ki jih navaja zakon z dne 15. 7. 1870 (koga se odda v prisilno delavnico). Pri tem da ne more mimo tega, da občino opozori na člene zakona z dne 3. 12. 1863 (domovinski zakon) in jo pozove, da za Gabriča poskrbi z nastanitvijo pri kateremkoli obrtniku, da bi ta skrbel zanj in ga obdržal pri delu. To je – ne glede na zakonite obveze – tudi v interesu občine, saj se stroškov za vzdrževanje za delo nezmožnega osebk nikakor ne da primerjati z malimi stroški za vzgojo fanta, da se nauči kakršnegakoli dela, obrti.

Decembra 1877 je občina ponovno pisala okrajnemu glavarstvu glede Simona Gabriča. Takrat naj bi bil v mestnem špitalu. Župan je pisal, da zato, ker da ga zaradi njegove zlobe in pokvarjenosti noben obrtnik ne mara vzeti v uk, še celo takrat ne, če jim ponuja plačilo za to. Prejšnje leto da je bil petkrat prigan nazaj v Kranj, to leto pa osemkrat. Petnajst let da je že star, mestni špital da ni primerno zatočišče za zanemarjeno mladino, župan pa da tudi nima pravnih sredstev, da bi iz imenovanega delomrzneža, nemoralneža naredil vsaj za silo uporabnega člana človeške družbe. To bi zmogli samo še v »popravni hiši«, zato župan ponovno prosi okrajno glavarstvo, da glede Gabriča postopa v smislu zakona z dne 15. 7. 1870 (o oddaji v prisilno delavnico).

Glavar Derbič je občinskemu uradu za božič odpisal, da je bila s sodbo okrajnega sodišča v Velikih Laščah z dne 21. 12. 1877 izrečena dopustitev odprave v prisilno delavnico v Kranj pristojnega Simona Gabriča. Občina da naj pošlje ubožno spričevalo.⁸² Januarja 1878 je Derbič županstvo obvestil še, da je bilo z odlokom deželne vlade z dne 5. 1. 1878 ukazano oddati Simona Chromyja alias Gabriča v ljubljansko prisilno delavnico, to je v mladinski popravni oddelek. Mestno županstvo je

⁸¹ ZAL, KRA-2, t. e. 59, a. e. 935.

⁸² ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 863.

0/8
1878

Foglio di sfratto e trasporto forzoso. Potirni potni list.

per
za
di anni
starega lét 28.

Gregor Melisa / Melina / Gregor, Katarina in Apolonia

pertinente pristojnega v (na)	{	al luogo di kraj	<i>Lessana</i>	Bocca	
		del comune di	<i>Lessana</i>	Usta	<i>redna</i>
		občina		Mento	
		nella provincia di	<i>Primorsko</i>	Brada	<i>~</i>
		dežela		Sopracciglia	
Professione o mestiere				Obradek	<i>redni</i>
Delo				Capelli	
Statura				Lasje	<i>crne</i>
Postava				Barba	
Faccia				Brada	<i>redna in brke</i>
Obraz				Vestiti	
Occhi				Obleka	
Oči				Segni particolari	
Naso				Posebna znamenja	<i>~</i>
Nos					

Il quale in seguito alla nozione pronunciata da
in data Nr. viene respinto in patria ed inviato alla stazione di sfratto di
. mediante trasporto forzoso a piedi, con 1/4 di carro di Vorspann, mediante la
ferrovia

In seguito della nozione suddetta l'espulso deve essere inoltrato con ferri alle mani.
Le rispettive stazioni di trasporto forzoso sono richieste d'inoltrare l'espulso nella maniera prescritta dalla sud-
detta nozione fino al luogo di sua destinazione.
L'ultima stazione di trasporto forzoso, che riceverà l'espulso, lo consegnerà al Comune di sua pertinenza e ri-
metterà senza indugio questo foglio alla suindicata autorità giudicante, confermando l'arrivo dell'espulso.
Danaro o effetti levati all'espulso
. documenti allegati al presente foglio

On se vsled potirnega izreka *zapravil v Kranju.*
od *6. avgusta 1878* št. *447/Kr*, potira in izroč v svojo domovino potirni postajni občini v (na)
Lessana peš dovoljuje se mu četrto voza, prepeljava s železnico.
Odtiranec mora biti po zgoraj omenjenem izreku med potjo v sponah (uklenjen).
Zadnje potirne postaje so naprosene, naj potiranece, kakor je zgoraj predpisano, v določeni kraj odpravijo.
Zadnja potirna postaja, ktere se izroči potiranec, mora ga izročiti občini, v katero je pristojin, in brez odloga
poslati ta potirni list zgoraj omenjeni potirni gosposki s potrdilom, da je potiranec prišel.
Potiranec se je vzelo denarja ali robe in spričal kar se je vse temu potirnemu
potnemu listu priložilo.

**Podestaria quale stazione di trasporto forzoso
Potirni postajni občinski ured**

Kranju li dne *6. avgusta* 1878

V Kranju so se potrudili in za odgon v Sežano poiskali italijansko-slovenski »potirni potni list« (ZAL, KRA-2, t. e. 57, a. e. 907).

moralo povrniti 5 gld 51 3/4 kr odgonskih stroškov za Simona Gabriča.⁸³

Že naslednje leto, maja 1879, pa so iz ljubljanske deželne prisilne delavnice sporočili, da je 24. 10. 1863 rojeni Simon Chromy (Gabrič) tega dne umrl za tuberkulozo.⁸⁴ Tako je bil problem za kranjsko občino rešen, iz dopisa prisilne delavnice glede Simonove starosti pa je tudi razvidno, da leta 1877 še ni bil star petnajst let (kot je zapisal župan) in da so ga vtaknili v prisilno delavnico takoj, ko so ga lahko – glede na starostno omejitev štirinajst let, ki jo je določal zakon z dne 15. 7. 1870.

V zgornjem primeru smo videli, kako se je župan bal odgonskih stroškov, ki mu jih je povzročal Simon. Odgonski in oskrbni stroški, ki so jih povzročali občini njeni revni občani, so bili večna tema prelaganja odgovornosti. V naslednjem primeru bomo videli natančno specifikacijo stroškov, ki je nastala pri t. i. »dobrodelnem odgonu«, poleg tega pa še odnos do epileptikov, ki so jih v tistih časih kaj hitro razglasili kar za norce.

Decembra leta 1876 je preiskovalni sodnik celjskega okrožnega sodišča celjskemu mestnemu uradu pisal, da naj se proti zaporniku Leu Puharju (*Pucher*), 26 let staremu sinu vrvarja Leopolda Puharja iz Kranja, uvede kazenski postopek. Zdravnik naj bi namreč ugotovil, da ima Leo epilepsijo in občasne napade besnila, da je nerazsoden in zelo nevaren.

Potem pa je celjski župan pisal kranjskemu, da bodo, upoštevajoč mnenje celjskega mestnega zdravnika Kočevarja, Puharja transportirali v Kranj v prisilnem jopiču. Kranj so tudi opozorili, da bi bilo spričo velike nevarnosti, ki jo Puhar predstavlja sebi in drugim, le-tega najbolje vtakniti v norišnico.

Puharja so nato poslali v Kranj in celjski župan je kranjskemu izstavil račun za odpravo:

- oskrba za dva dni: 54 kr
- stroški za poslani telegram: 50 kr
- voznina po železnici za imenovanega in dva spremljevalca od Celja do Ljubljane: 7 gld 29 kr

- nakup para copat za Puharja, ki jih je nujno potreboval: 70 kr
- voznina po železnici od Ljubljane do Kranja za tri osebe: 1 gld 98 kr
- voznina od Kranja do Ljubljane za dve osebi: 1 gld 34 kr
- voznina od Ljubljane do Celja: 4 gld 86 kr
- sprevod Puharja v Celju na železnico: 60 kr
- jed v Ljubljani za bolnika: 50 kr
- oskrba obeh spremljevalcev: 2 gld 50 kr
- plačilo posebej najetega drugega spremljevalca: 2 gld
- skupaj: 22 gld 81 kr

Po prejeti pošti je kranjski župan odpisal celjskemu. V pismu je pripominjal, da za Lea Puharja v Kranju vedo, da ima epilepsijo, a da je popolnoma nenevaren in da se ni še nikdar pripetilo nič, kar bi dalo sklepati na njegovo občo nevarnost in besnilo. Zato da župan tudi ne more pristati na izkazane stroške, ker bi Puharja lahko poslali v Kranj z odkazano maršruto ali z odgonom (brez spremstva), tako da bi znašali stroški:

- oskrba za dva dni: 54 kr
- železnica od Celja do Ljubljane za eno osebo: 2 gld 43 kr
- copate: 70 kr
- železnica od Ljubljane do Kranja: 66 kr
- hrana v Ljubljani: 50 kr
- skupaj: 4 gld 83 kr

To vsoto da je tudi pripravljeno plačati kranjsko občinsko predstojništvo.

Kot že omenjeno, se je to dogajalo decembra 1876. V letu 1877 se na to temo ni dogajalo nič. Konec maja 1878 pa je celjski župan pisal kranjskemu, da so izgubili koncept svojega dopisa kranjski občini z dne 11. 12. 1876, glede transportnih stroškov za Puharja, na katerega da so dobili odgovor iz Kranja 22. 12. 1876. Koncepta svojega dopisa da ne morejo najti, pa prosijo v Kranj, naj jim vrne njihov dopis ali pa pošlje vsaj prepis. Kaj slajšega za kranjsko občino? Seveda jim niso odgovorili, še manj pa poslali njihov lastni spis z zahtevo po plačilu stroškov.

Vendar pa se v Celju očitno niso vdali v zahtevo po vrnitvi stroškov in čez leto dni (sic!), maja 1879, je kranjska občina odgovarjala svojemu okrajnemu glavarstvu na njegovo zahtevo, da naj

⁸³ ZAL, KRA-2, t. e. 56, a. e. 885.

⁸⁴ ZAL, KRA-2, t. e. 57, a. e. 909.

občina plača zahtevane stroške Celju ali pa pošlje odgovor. Župan je pojasnjeval štorijo, da so se na kranjski odgovor z dne 22. 12. 1876 iz Celja oglasili šele čez leto in pet mesecev, spomnili na svojo zahtevo in obenem še prosili za svoj izgubljeni dopis Kranju z dne 11. 12. 1876. Vendar da jim ga iz Kranja niso poslali. V Kranju da so mnenja, da niso dolžni plačati stroškov, ki so nastali zaradi prena-gljene odločitve. Puhar da se tudi sedaj neovirano giblje po Kranju in glede njega ni niti najmanjše pritožbe. Kdaj pa kdaj ima epileptične napade, to pa da je tudi vse. O kakšnem besnilu in potrebi po oddaji v norišnico da ni niti pomisliti. Glavarstvo naj si pridobi še mnenje okrajnega zdravnika Mal-lyja in spozna, da Kranj ni dolžan plačati Celju pre-tiranih stroškov (spremljave; op. p.).

Že julija 1879 je nato kranjsko okrajno gla-varstvo občini izdalo svoje »spoznanje«. V njem ugotavlja, da je celjski preiskovalni sodnik izjavil, da se je aretirani Leo Puhar pri okrajnem sodišču Vransko upiral jetniškemu pazniku in žandarju, po uvedbi kazenskega postopka pa da je bil pre-dan mestnemu uradu Celje kot neprišteven. Tako ga je Celje kot nevarnega odpravilo v Kranj, ne da bi se prej posvetovalo s Kranjem. Kranjski okrajni zdravnik je povedal, da ima Puhar epilepsijo, da ga zdravi že dvanajst let in da ni pri njem niti sle-du kakega besnila, da je popolnoma neškodljiv in miren, je samo duševno malo omejen. Da je bilo možno kvečjemu to, da je v ječi trenutno vzkipel in se zoperstavil ječarju. Tudi sosedje da so potrdili, da je Puhar že od mladosti epileptik, neškodljiv, da ni zloben, ampak omejen. Celjski mestni urad da se je zaradi nepoznavanja stvari prena-glil in tako povzročil prevelike stroške. Okrajni urad da zato spoznava, da občina Kranj ni dolžna plačati stroškov, ki so jih naračunali v Celju, ampak samo tiste, ki jih v dopisu Celju priznava sama.

Celjski župan je nato kranjskega še enkrat prosil za nujno potreben prepis svojega dopisa Kranju z dne 11. 12. 1876, iz Kranja pa so se iz-muznili, češ da so vse zadevne dokumente poslali kranjskemu okrajnemu uradu v instančno presojo in da jih še niso prejeli nazaj.⁸⁵

Vsa zadeva se je nato ponovno začela medi-ti in nato izvemo, da je 20. 6. 1880 celjska občina glede na odločbo kranjskega okrajnega glavarstva

z dne 18. 7. 1879, ki jo je potrdila deželna vlada 31. 8. 1879, od kranjske zahtevala povračilo stroškov v višini 4,83 gld za prevoz Leopolda Puharja. Po treh letih in pol od Leovega odgona iz Celja v Kranj so nato 18. 7. 1880 iz Celja potrdili prejem povračila stroškov.⁸⁶

Med najbolj pogoste gnance, pristojne v Kranj, so spadale prostitutke, ki so iskale stranke po večjih mestih, najraje kar v bližnjem deželnem mestu Ljubljani. Vendar pa v statistiki o vzrokih odgona, kot smo videli, ne zavzemajo vidnejšega mesta pod oznako »vlačuge«. Največkrat so jim kot vzrok odgona zapisali kar potepuštvu. Na kratko si pogledjmo žalostno zgodbo ene izmed njih.

Z Marijo Koželj so že leta 1868, ko ji je bilo komaj petnajst let, naredili zapisnik »zavolj posilne nečistost z Janezom Kavčičom iz Kokrice«. »Posil-na nečistost« pomeni posilstvo. Marija je bila pri petnajstih posiljena in okrajno sodišče je nato od občine zahtevalo poročilo o njeni moralnosti.⁸⁷ Kaj več o zločinu bi lahko izvedeli, če bi bili zadevni kazenski spisi kranjskega sodišča ohranjeni, kar pa na žalost niso. Iz ohranjenih fragmentov je še celo videti, kot da je ona posilila Janeza, in ne on njo. Vsekakor pa je v duhu dobe odtlej veljala za ne-čisto in verjetno je to najbolj pripomoglo k njeni nadaljnji življenjski poti.

V naslednjih letih so iz Kranja pošiljali v ljubljansko bolnišnico ubožna spričevala za Mari-jo Koželj, leta 1871 pa so jo komaj osemnajstletno že prvič spravili v prisilno delavnico.⁸⁸ Leta 1874 so jo ponovno gnali v prisilno delavnico.⁸⁹ Za ta njen odgon je ohranjen tudi njen odgonski potni list,⁹⁰ na katerem sicer piše, da je stara osemnajst let, vendar jih je takrat imela »že« 21. Kot prisiljen-ko so jo odpravili v prisilno delavnico v Lankowitz na Štajerskem, kjer so jo sprejeli 23. 2. 1874. Bila je majhne postave, okroglega obraza, rjavih oči, čr-nih obrvi in las, somernega nosu, ust, brade – oči-tno čedno dekle. Iz prisilne delavnice so jo izpustili naslednje leto.⁹¹

⁸⁶ ZAL, KRA-2, t. e. 59, a. e. 935.

⁸⁷ ZAL, KRA-2, t. e. 230, a. e. 3911 (18., 30. 7. 1868).

⁸⁸ ZAL, KRA-2, t. e. 230, a. e. 3913 (29. 1. 1870); a. e. 3914 (29. 4., 16., 24. 8., 7., 21. 9. 1871).

⁸⁹ ZAL, KRA-2, t. e. 231, a. e. 3916 (10., 20. 2. 1874).

⁹⁰ ZAL, KRA-2, t. e. 255, a. e. 4112.

⁹¹ ZAL, KRA-2, t. e. 231, a. e. 3917 (13. 12. 1875).

Iz leta 1876 se nam je ohranil spremni list za dobrodelno vožnjo za osemnajst let staro (dejansko 23 let) Marijo Koželj iz deželne bolnišnice v domačo občino Kranj,⁹² v letu 1877 so povpraševali iz Trsta, ali je Marija Koželj, hči pokojnega Petra, 24 let stara dekla, pristojna v Kranj,⁹³ spomladi naslednje leto pa je ljubljansko okrajno sodišče Marijo zaradi potepušstva (vlačuganja) obsodilo na štirinajstdnevni zapor in obenem odobrilo njeno zadržanje v prisilni delavnici. Kranjski okrajni glavar Derbič je o tem obvestil občino in jo obenem pozval, da se izjasni o njeni pristojnosti in premoženjskih razmerah. Spraševal je še, ali je občina v primeru, da Koželjevo zadržijo v deželni prisilni delavnici, stroške zanjo pripravljena kriti v celoti, deloma ali celo nič.

Županstvo je na to odgovorilo, da je vlačuga Marija Koželj pristojna v Kranj in da je brez premoženja. Če je bilo zanjo izrečeno pridržanje v prisilni delavnici, pa da občina ni v stanju prispevati kakršnegakoli plačila za tako kurbo.

Marije potem niso obdržali v prisilni delavnici, ampak so jo odgonsko poslali v njeno ljubečo občino, ki pa jo je predala v nadaljnjo obravnavo okrajnemu glavarstvu.⁹⁴ Na prvi dan v letu 1879 je okrajni glavar Derbič od županstva zahteval ubožno spričevalo za Marijo Koželj, ker da je njena oddaja v prisilno delavnico ponovno odobrena (z ubožnim spričevalom da bodo dokazovali, da nima nobenega premoženja, iz katerega bi se povrnili stroški z oddajo v prisilno delavnico).⁹⁵

Tudi s tokratno oddajo v prisilno delavnico očitno ni bilo nič, ker so 22. 5. 1879 z mestne občine Ljubljana pisali okrajnemu glavarstvu Kranj, da so Marijo Koželj že 22. 7. 1878 odgnali iz Ljubljane za nedoločen čas in ji prepovedali vrnitev. Ker se je vrnila, so jo zaprli za tri tedne in jo izpustili 20. maja tega leta. Prejšnji dan pa da so jo ponovno privedli zaradi pohajanja in prepovedane vrnitve ter jo tega dne zaradi prepovedane vrnitve tudi predali c. kr. mestnemu delegiranemu sodišču. Marija da je bila od prepovedi vračanja v Ljubljano že enajstkrat prijeta. Tožijo, da po odgonu ostane kvečjemu dan ali dva v Kranju, potem pa se spet

vrne v Ljubljano. Obračajo se na kranjsko glavarstvo, naj poskrbi, da bo Marija po odgonu ostala v Kranju, ker da povzroča s svojim vračanjem znatne stroške.

Marijo so nato avgusta 1879 zaslišali na okrajnem glavarstvu Kranj. Nastal je zapisnik, iz katerega izvemo, da so Marijo, roj. 23. 6. 1853 v Kranju, s kostnim kariesom, kostno gnilobo v levi rami, postavili pod policijsko nadzorstvo. Marija naj bi že od leta 1871 živela vlačugarsko življenje in od takrat so jo leto za letom kar naprej odganjali iz Ljubljane v Kranj. Zaradi svojega vlačugarskega, potepuškega življenja, je bila od 21. 2. 1874 do decembra 1875 v prisilni delavnici. Kasneje jo je sodišče ponovno spoznalo za primerno za oddajo v prisilno delavnico, vendar je tam niso mogli sprejeti zaradi njene neozdravljive bolezni (zato so jo leta 1879 sklenili dati pod policijsko nadzorstvo v domači občini). Marija glede svojega načina življenja ni vedela reči nič v zagovor, pripomnila pa je, da pri svojih tetah Ceciliji in Jožefini v Kranju noče biti zato, ker jo neprestano zasipata z očitki. Glede na § 9 zakona z dne 10. 5. 1873 in glede na gornje okoliščine ji je okrajno glavarstvo izreklo takšnole »spoznanje«:

»Kot kraj bivanja ji je določeno mesto Kranj, od koder ne sme nikamor brez dovoljenja glavarstva.

2) Vsako spremembo stanovanja mora še isti dan naznaniti občinskemu uradu. Prav tako mora biti na vsak poziv doma oz. pred stanovanjem in se izkazati, s čim se ukvarja in s kom se druží.

3) Občinski urad ji lahko določi časovne roke, ko se mu mora javljati, lahko ji prepove obiskovanje določenih prostorov in da bi ponoči zapuščala stanovanje.

4) Vsako kršenje določenih ji pravil se bo po § 10 zakona z 10. 5. 1873 kaznovalo z zaporom od 1 do 4 dni.«

To so Mariji prebrali in ona se je s tem strinjala.

V dopisu občini so na okrajnem glavarstvu zapisali, da glede na njeno bolezen ni nobene ovire, da je ne bi takoj dali v kakšno bolnišnico. Za izvrševanje policijskega nadzora pa po potrebi lahko uporabijo tudi žandarje.

⁹² ZAL, KRA-2, t. e. 255, a. e. 4112.

⁹³ ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 863.

⁹⁴ ZAL, KRA-2, t. e. 56, a. e. 886.

⁹⁵ ZAL, KRA-2, t. e. 57, a. e. 909.

Marijo so nato predali občini, ki jo je naslednji dan z zdravniškim izvidom poslala v ljubljansko deželno bolnišnico, od koder pa je še isti dan pobegnila. Magistrat jo je 9. 9. ponovno odgnal v Kranj, kjer so jo dali v občinski zapor. Okrajni glavar Derbič je že takoj 11. 9. 1879 opozoril občino, naj Marijo policijsko nadzorujejo, saj očitno niso zaprosili za Marijino ponovno oddajo v deželno bolnišnico. Marija pa je po osmih dneh v Kranju ponovno pobegnila in nazaj v Kranj so jo prejeli s šubom 31. 10. Do nadaljnjega so jo zaprli v občinski zapor in o tem obvestili okrajnega glavarja, ki je odpisal, da naj jo zaradi prekršitve policijskega nadzora predajo okrajnemu sodišču.⁹⁶

V letu in pol se nato verjetno ni zgodilo nič posebnega, marca 1881 pa so Marijo Koželj iz Ljubljane ponovno poslali domov. Pripisali so, da ta nemarna vlačuga s svojimi tako pogostimi odgoni povzroča deželnemu fondu velike stroške in da tudi ne kaže, da bi se lahko kaj poboljšala. Kranjsko okrajno glavarstvo naj nujno poskrbi, z energičnimi ukrepi, da se ne bo več mogla vrniti v Ljubljano.⁹⁷

Kmalu nato, v aprilu, je kranjski mestni zdravnik ukazal, da Marijo Koželj zaradi podkožnih tumorov takoj pošljejo na operacijo v ljubljansko mestno bolnišnico. Ker da je pod policijskim nadzorstvom, naj jo po končanem zdravljenju z odgonom vrnejo v Kranj.⁹⁸ Še istega dne je uprava deželne dobrodelne ustanove v Ljubljani potrdila, da so po zdravniškem ukazu v deželno bolnišnico sprejeli Marijo Koželj.⁹⁹ Ampak kaj, ko so že julija ljubljanske mestne oblasti ponovno odpravljale Marijo Koželj v rodni Kranj, spet z milo prošnjo, naj za božjo voljo v Kranju že enkrat za vselej poskrbijo, da se ne bo kar naprej vračala v Ljubljano.¹⁰⁰

Kdo ve, kako dolgo se je še ponavljala ta igra bežanja v Ljubljano in odganjanja nazaj v Kranj? Glede na Marijino zdravje in njen način življenja verjetno ne prav dolgo. To je seveda že druga zgodba; nas je za zdaj zanimal njen »odgonski del«. Za

konec kranjskih primerov pa pogledajmo še eno odgonsko skupino – cigane.

Spomladi 1876 je nastal odgonski zapisnik s poglavarjem sedemglave ciganske družine, Antonom Raihartom, rojenim leta 1826 in pristojnim v Kropo. Kot svojo dejavnost je navedel, da je glasbenik (*Musiker*) in gledališki igralec. Bil je pismen in podpisal se je *Reichard*, pravilno nemško, medtem ko je zapisnikar njegov priimek zapisal kar fonetično *Raihart*. Na vprašanje, kaj ima pripomniti, je protestiral, da je laž, da bi on ali kdo njegovih beračil!¹⁰¹

Naslednje leto so žandarji zaradi potepuštva v Zgornji Besnici prijeli cigansko družino Hudorovič. Nevarni naj bi bili, ker jih je bilo veliko in zaradi nadležnega beračenja. Iz Prema naj bi šli skozi gozdove iz svojega domačega kraja na romanje.

Čez deset dni so prijeli drugo skupino Hudorovičev, iz Podkraja. Tudi te so prijeli in odgnali v Ljubljano.¹⁰²

Naslednji primer bo tipično pokazal nemoč odgona, če prijeti ni hotel povedati, kam je pristojen, ali če se je zlagal, da je pristojen drugam, kot je bilo res.¹⁰³

Avgusta leta 1878 so žandarji s postaje Tupaliče prijeli sedemglavo cigansko družino (štirje odrasli, trije otroci) Gregorja Helda, starega 28 let. Cigane so zaprli, ti pa so jim naslednji dan pobegnili iz odgonskega zapora. Samo na sebi to ne bi bilo nič posebnega. Toda iz dopisa kranjske občine okraju, ki je nastal enajst mesecev kasneje, izvemo, da je prejšnje leto Gregor Held na zaslišanju dejal,

¹⁰¹ ZAL, KRA-2, t. e. 52, a. e. 839.

¹⁰² ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 860, 865.

¹⁰³ Na ta problem je med drugim opozarjala tudi okrožnica deželnega odbora odgonskopostajnim občinam iz leta 1881: »Dalje se opozarja, da je pred izrekom odgonskega razsodila oziroma pred odtiranjem domovinstva dotičnega odgonca natanko določiti in sicer na podlagi pisanih dokazil, katere ima odgonec v rokah, ali pa na podlagi poizvedovanja pri oni občini, katero je odgonec obznanil kot svojo domovno občino; nikakor pa ne zadostuje, da se osebe od sodnij še zaporom kaznovane in izročene na podlagi sodnijske obsodbe – brez konstatovanja domovinstva in brez izreka odgonskega razsodila kar naravnost odpravljajo. Vsako odgonsko razsodilo se ima potem naznaniti deželnemu odboru one dežele kamor je odgonec pristojen.« (ZAL, KRA-2, t. e. 67, a. e. 1037; 17. 12. 1881).

⁹⁶ ZAL, KRA-2, t. e. 57, a. e. 910.

⁹⁷ ZAL, KRA-2, t. e. 60, a. e. 955.

⁹⁸ ZAL, KRA-2, t. e. 60, a. e. 957.

⁹⁹ ZAL, KRA-2, t. e. 255, a. e. 4112.

¹⁰⁰ ZAL, KRA-2, t. e. 60, a. e. 955.

Št. 19. 11/1876

Ubožni list

bolniku, kateri ne more plačati stroškov, ki jih je imela
ž njim bolnica (špital).

Podpisano županstvo potrjuje, da *Marija Kečelj*
v občini *Kranjski* hiš. št. — doma, nima premičnega niti nepremičnega
blaga, tudi ne rodbe (žlahte), ktera bi mogla zanj plačati, in da toraj ni mogoče pri
njem izterjati tistih *stroškov* kr., ktere je za njegovo bolezen in postrežbo
Ljubljanska bolnica potrošila *IV* kvatre 1875 leta.

Županstvo *na Kranjsi*
dne *11. januarja* 1876

[Signature]

Videl in poterdil

Župnik (fajmošter). Župan.

Ubožni list s katerim je občina »plačevala« bolniške stroške za svoje reveže (ZAL, KRA-2, t. e. 53, a. e. 841).

da so pristojni v Sežano. Ko so jih odgnali tja, so ugotovili, da v Sežano niso pristojni in so jih vrnili v Kranj. Na ponovnem zaslišanju v Kranju se je Held opravičil, da je pri prvem zaslišanju prišlo do pomote in da so v resnici pristojni v Šempas pri Gorici, v drugo kronovino.

V občinskem dopisu okraju so nadalje zapisali, da je po tem drugem zaslišanju prišlo do nesporazuma na odgonski občini, da je občinski sluga očitno napačno razumel nadrejene in je cigane izpustil. Dejansko seveda ni šlo za noben nesporazum, ampak se je občina ciganske težave elegantno rešila tako, da so jih izpustili, češ, naj se z njimi ukvarja kdo drug, kje drugje. V dopisu stoji, da so se cigani po Poljanski dolini vrnili v svojo domovino (?), občinskega slugo pa so odpustili. Problem pa je bil, ker je sežanska občina že prej izstavila račun za 14,57 gld (železnica, oskrba, spremljava) za vrnitev ciganov v Kranj (od koder so nato »pobegnili« domov).

Naslednji mesec, leto dni po prvem prijetju Heldov, je okrajno glavarstvo Kranj na to temo pisalo deželnemu odboru v Gorico. V dopisu so obnovili cigansko štorijo in opozorili na dejstvo, da so iz Šempasa prav tako odgovorili, da Heldi niso pristojni k njim. V nadaljevanju so povedali še, da kranjska občina ni dolžna nositi stroškov vrnitve ciganov iz Sežane. Nekako v smislu, da v Kranju res niso ravnali najbolj prav, ko so cigane kar brez preverjanja »vrnili« v Sežano, saj da se za pravo pristojnost ciganov še vedno ne ve in je zato stroške odгона obvezna kriti občina, ki odgon odredi (tu so verjetno mislili na sežansko vrnitev ciganov v Kranj).

Vendar pa očitno ni nič pomagalo in oktobra je kranjski okrajni glavar Derbič pisal občini, da bo stroške za Helde treba plačati.¹⁰⁴

Tudi zadnji ciganski primer nam bo pokazal, kako so se vsi otepali gnancev, ciganov pa sploh. Ohranjeni zapisnik iz leta 1881 nam predstavi Marijo Brešjak, staro 55 let, kot vdovo, mater štirih otrok, zeliščarico. Pri sebi je imela tudi poselsko knjižico, izdano v Kresnicah leta 1874, s katero je izkazovala svojo pristojnost v Kresnice, torej so jo Kranjčani odgnali v Kresnice. S tem pa se ni stri-

njal kresniški župan, kar je tudi pisno obrazložil kranjskemu županstvu v petih oz. šestih točkah:

»Podpisano županstvo v Kresnici oznanjuje vradno, de je 'prisilni potni list 28. Julija 1881 št. 243 Marija Brešjak imenovana' res tukajšnjemu županstvu izročila; kt'ri prisileni potni list spet sl. županstvu v Krajnu nazaj pošlem s tem:

1/ Marija Brešjak nema domovinske prevrice v občni Kresnice; je le hoče z silo dobiti; ker silno golufno govori.

2/ Pravi de je bila omožena; in vender noče to z poročilnim listam dokazati - če je bila cerkveno poročena ali postavno in je mož bil iz te občne tako se precej sprejme v občna in vsi zakonski njeni otroci - če se je le vlačila ž njim nespada sem v občna ona ne otroci toje sploh postava.

2/¹⁰⁵ Nobeden ne pozna v tukajšni občni in se tudi ne ve spomniti za Jakopa Brešjak in v pol drugo sto letih še v tej fari nobeden z imenam Brešjak ni bil keršen in je ta primek za tukaj čisto nov - tedaj ni on iz te občne bil in ki tudi res tukaj v tej občni bil gostoval ni za to še iz te občne - tedaj tirja županstvo nej ona dokaže, de je bil on iz te občne z pričami - ter je tukaj več starih ljudi - pa nobeden za to nič ne ve.

3/ Bukvice je poprej z golfijo dobila od poprejšniga župana; zdaj se pa mora vse dokazati in potem je še le v občna vzeta.

4/ Tudi se ne piča z zelšam kot pravi - temuč je ona in otroci 'ciganka' Vagabundin - ter se z nobenem delam ne pičajo, le z ležniva beračija.

5/ Ob kratkim dokler z pravičnimi pismi tukaj domovinsko pravico ne izkaže; tako dolgo nema v tej občni nobene pravice in more iz občne iti; tje ker je ona doma, tam ima domovinsko pravico.

Županstvo Kresnice 9. Augusta 1881

Janez Kovič

župan«

Kresniški župan je v svojem pismu zapisal, da je Marija Brešjak dobila delovno knjižico od prejšnjega župana z goljufigo. Decembra istega leta, 1881, pa so Marijo Brešjak v Kranju ponovno prijeli zaradi potepuštva, tokrat skupaj z dvajsetletnim sinom Gregorjem; obsodili so ju na tri dni zopora. Pri vsem tem pa je najbolj zanimivo to, da je imela Marija pri sebi delovno knjižico, izdano v Kresnicah 6. 8. 1881 od občinskega urada, to je od župana. Torej ji je kresniški župan izdal delovno knjižico tri dni prej, preden je pisal v Kranj, da Marija ni pristojna v Kresnice? Kakorkoli že, Marija

¹⁰⁴ ZAL, KRA-2, t. e. 56, a. e. 885; t. e. 57, a. e. 907.

¹⁰⁵ Očitno se je zmotil in dvakrat pisal točko 2.

je ponovno romala »odgonskim potom« v (domovinsko) občino Kresnice.¹⁰⁶

Kakšen je bil uradni odnos do ciganov, nam pokaže tudi dopis kranjskega okrajnega glavarstva mestni občini kot odgonski občini leta 1881. V njem piše, da je problem klateških ciganov Kranjsko kmetijsko družbo napotil, da se za rešitev problema obrne na deželno vlado. Ta je nato ukazala (16. 5. 1881), naj se oblasti strogo držijo predpisov glede ciganov, to je ukaza notranjega ministrstva z dne 11. 5. 1851 in ministrstva za deželno brambo in splošno varnost z dne 17. 8. 1869, in sicer, da se cigane, ki se potikajo okrog brez zaslužka in name na, naganja v njihovo domovino. Po ukazu notranjega ministrstva z dne 14. 1. 1874 morajo oblasti glede nedelavnih klateških ciganov ravnati po zakonu z dne 10. 5. 1873 in jih predajati pristojnim sodiščem. Še posebej pa morajo na klateške cigane paziti odgonske občine in se pri tem strogo držati odgona glede tega »ljudskega razreda«.¹⁰⁷

Občine so bile uradno opozorjene tudi na ostro postopanje s cigani na Hrvaškem in v Slavoniji. Maja 1875 je okrajno glavarstvo občini posredovalo obvestilo notranjega ministrstva, da na Hrvaškem in v Slavoniji zaradi vzdrževanja javne varnosti brezdomne cigane ostro nadzorujejo, tiste brez izkazov pa primejo in odženejo nazaj, od koder so prišli. Zadnje čase da drugje v cesarstvu prijeti cigani radi za svojo domovino navedejo Hrvaško in Slavonijo, ker pa v resnici ne spadajo tja, jih od tam vračajo tja, od koder so jih prignali, s tem pa nastajajo stroški. Deželna vlada zato opozarja, da se je treba poprej pisno prepričati, ali cigani res spadajo na Hrvaško in v Slavonijo in da jih odženejo tja šele potem, ko o tem ni več dvoma.¹⁰⁸

Odgon in odgonski stroški

Posebno poglavje odgonske institucije so bili seveda stroški, ki jih je s tem imela država. Kot smo videli, je približno osemdeset odstotkov odgonskih stroškov odgonska občina dobila povrnjenih iz deželnega fonda. Zato je bilo v interesu deželnega odbora, da so bili ti stroški čim nižji; v tem smislu je odbor tudi pritiskal na odgonske občine. Poglejmo, kako je to bilo videti v Kranju.

Deželni odbor je strogo pregledoval odgonske stroške, ki so mu jih pošiljale občine, in stroške, ki so se mu zdeli neupravičeni, tudi zavračal: »Pri števil. 447 so bili stroški zaračunjeni za odgonca Tomaža Jakelj-na, kateri je sprevozniku pobegnil, iz računa izključeni. Z ozirom na drž. zakonik dne 27. julija 1871, števil. 88, §. 18 mora odgonske stroške, katere narastejo po zanikarnosti odgonskih postaj plačati dotična odgonska postaja.«¹⁰⁹

Istega leta je Deželni odbor Kranjski odgon-skopostajno občino Kranj opozarjal: »Postajna občina se opozaruje, da od 1. 6. t. l. se bode priprega samo za tiste odgonce adjustirala, kateri bodo od tamšnjega zdravnika kot bolni v zdravniškem izreku konstatirani, na vse druge izraze, na priliko: zarad raztergane obleke in obutala, kakor tudi nagnjenja k ubežanju se ne bode ozir jemalo.«¹¹⁰

Seveda pa so najprej poskušali izterjati stroške od domovinske občine gnanca. Glede bolnih gnancev (in revnih bolnikov sploh) je deželni odbor naročal občini: »Stroški za prepeljavanje bolnih oseb spadajo med stroške okrajne policije in so tirjati od iste soseske, kamor je dotični bolnik pristojen. Dotične priloge se v prigribu v daljno rabo nazaj vračajo.«¹¹¹

Leta 1877 je deželni odbor sklenil, da morajo odgonske postaje za bolne gnance uporabljati železnico (kjer je bilo to seveda možno), ki je bila cenejša od dražje priprege. Odgonsko postajna občina Kranj je na ta navodila odgovorila (1. 11. 1877): »Visoki deželni odbor! Vsled cenjenega tamšnjega ukaza od 28. sept. t. l. št. 5485 se smejo odgonci kateri so od zdravnika bolni in za peš hoditi kot nesposobni spoznani le po železnici odpraviti, ker se priprega ne bode več adjustirala.

Navedeni ukaz je postajska občina prejela še le 16. oktobra t. l. a se tudi v drugi polovici pretečenega meseca ni mogla iz sledečih vzrokov po njem ravnati.

Ker se težko dobe zanesljivi odgonski spremljevalci se tukaj za to opravilo rabijo srenjski služabniki. Primeri se na ta račun večkrat, da so vsi trije na poti, kar je po legi tukajšne občine iz katere se odgonci odtiravajo v postajske občine Ljubljana,

¹⁰⁶ ZAL, KRA-2, t. e. 60, a. e. 955.

¹⁰⁷ ZAL, KRA-2, t. e. 60, a. e. 959.

¹⁰⁸ ZAL, KRA-2, t. e. 51, a. e. 815.

¹⁰⁹ ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 860 (28. 9. 1877).

¹¹⁰ Prav tam (5. 6. 1877).

¹¹¹ ZAL, KRA-2, t. e. 56, a. e. 885 (23. 11. 1878).

Škofjaloka, Radoljica, Tržič, Kamnik in Koroško jezero čisto naravno.

Tako spremljajo srenjski policaji odgonce na vse strani, namesto, da bi doma opravljali svoje službe.

Razumljivo je tedaj, ako postajska občina gleda na to, da se srenjski služabniki vernejo prej domu, kar po železnici pri sedanjem voznem redu celo mogoče ni, ker spremljevalec ves dan zgubi in se šele zvečer verne domu, razen tega mora od maja meseca t. l. počenši spremljevalec vožnjo domu na železnici iz svojega plačati.

Postajska občina sicer ve ceniti namen visokega deželnega odbora, ki namerava zmanjšati silnih stroškov, ki jih odgonci deželi prizadevajo. Glede pa na zgorej navedene vzroke predlaga vljudno prošnjo, da se v prihodnje še smejo odgonci iz Kranja po pripravi odpravljati in to vsaj za čas sedajnega voznega reda na Rudolfovi železnici, kar je tem bolj opravičeno, ker se odgonci iz Ljubljane v Kranj morajo iz tistih vzrokov nikdar po železnici in vedno le po pripravi odtiravajo!

Konečno se visoki deželni odbor naprosi, da zgorej navedene priloge v daljno rabo verniti blagovolji.«

Kmalu so iz Ljubljane sledila nadaljnja navodila za varčevanje (25. 11. 1877):

»Od deželnega odbora vojvodine Kranjske. Okrožnica na odgonsko-postajске občine na Kranjskem.

Državna postava od 27. julija l. 1871 o tem, da se dene v red policijsko odpravljanje in odgonstvo, naznanja v §. 3. dva načina prisilnega odгона, in sicer:

a. ali da se odgoncu s prisilnim potnim listom odkazejo pot in postaje, po katerih mora v določenem času odpotovati (prisiljeno odkazani pot).

b. ali pa, da se odgonec prisiljeno z odgomom dalje odtira pod spremstvom straže.

Postava veljeva, da se je odгона pod spremstvom straže ogibati, dokler se da namen odгона doseči s prisilnim potnim listom (prisiljeno odkazani pot).

Pravico odločbe o vsakem posameznem slučaju, ali se da namera odгона s prisilnim potnim listom (s prisiljeno odkazanim potom) doseči, (kar deželnemu zakladu manjše stroške prizadeva) imajo po postavi odgonska oblastva, ki imajo razsodila na odgon ali na odpravo izrekat; pravico, način odгона odločevati, imajo tedaj na Kranjskem po

deželni postavi od 10. maja l. 1873 št. 19. tudi odgonsko-postajске občine. Deželni odbor pa opazuje, da se prav redkokrat kdo s prisilnim potnim listom na odgon da.

Brez namena, odgonsko-postajskim občinam s tem samostojno odločevanje kratiti, po katerem načinu se da namera odгона v enem ali drugem slučaju doseči, mora deželni odbor iz obzira na močno obteženi deželni zaklad vendar le opominjati, da odgonsko-postajске občine veže dolžnost, da se pri razsodilih na odgon, v katerih se ima tudi način odločiti, po katerem se ima odgon zgoditi, ogibajo odгона pod spremstvom straže v vseh slučajih, kadar se da namera odгона s prisilnim potnim listom doseči.

Potem naj se odgonsko-postajске občine ravnajo ter naj prejem te okrožnice sem naznanijo.«

Iz Kranja so odgovorili: »Podpisana odgonsko postajska občina potrjuje semošnji prejem cenjene okrožnice dne 25. nov. št. 6771 in vljudno naznani, da se je pri tukajšni odgonsko postajski občini že zdaj v smislu omenjene okrožnice ravnalo, ker se je skorej pri vseh tukajšnjih razsodilih odločilo, da se odgonce le s prisilnim potnim listom odpravi in so se le od tukajšne c. kr. sodnije semkaj izročeni odgonci pod spremstvom straže odtiravali.«

Ob koncu leta 1877 pa je deželna vlada izdala še Pravila o glavnem odgonu med Ljubljano in Beljakom, kjer med drugim lahko preberemo:

»1) Od 1. 1. 1878 dalje je bilo vse odgone na tej relaciji odpravljati po železnici, v tretjem razredu, za pol vozne karte.

2) Določili so odgonske postaje - Ljubljana, Škofja Loka, Kranj, Radovljica, Kranjska Gora, Trbiž, Podklošter in Beljak.

3) Za odgonska dneva iz Ljubljane v Beljak in nazaj sta bila določena torek in petek.

4) Odgonska oblast v Ljubljani je nastavila glavnega odgonskega sprevodnika, ki je ta dva dneva spremljal gnance gor in dol po železnici.

5) Ta sprevodnik je sprejemal ter oddajal gnance na kranjskih in koroških odgonskih postajah ter skrbel za njihove dokumente.

6) Vmesne odgonske postaje so bile dolžne k vsakemu 'odgonskemu' vlaku pošiljati nekoga, ki je oddajal in sprejemal gnance.

7) V Beljaku je moral glavni odgonski sprevodnik dostavljati gnance z železniške postaje in na postajo, ne da bi zahteval za to posebno plačilo, pri

tem pa je moral imeti vsaj enega pomočnika iz odgonske postaje Beljak.»¹¹²

Čez dve leti (2. 1. 1880) so z okrožnico deželnega predsedstva nekoliko spremenili dneve odgona – iz Ljubljane v Beljak so začeli odganjati v ponedeljek in petek, iz Beljaka v Ljubljano pa v torek in soboto.¹¹³

In kakšni so bili stroški za odpravo gnance iz Kranja v ljubljansko prisilno delavnico leta 1878? Oskrba (hrana) – 17 kr, spremstvo – 59 kr, voznina po železnici – 80 kr, zdravniški pregled – 8 $\frac{6}{8}$ kr, režija – 20 kr; skupaj 1,84 $\frac{6}{8}$ gld.¹¹⁴

Za prehranjevanje gnancev je občina podeljevala koncesijo: »*Hrano odgoncem daje odgonski varuh, kojemu se plačuje opoldanska kuhana jed po 17 soldov za osebo, zjutrajni in večerni kruh pa, ker se je cena kruha podražila, po 4 $\frac{1}{2}$ soldov.*»¹¹⁵

Leta 1878 so bili stroški enaki. Deželni odbor je namreč povpraševal občino o stroških, ki jih ima za hrano, in kranjsko županstvo je odgovarjalo, da je odgonsko postajna občina »*pri oddaji hrane za odgonce sledeče cene za leto 1878 dosegla in sicer za zjutrajni in večerni kruh za $\frac{1}{4}$ kilo 4 $\frac{1}{2}$ kr tedaj skupaj 9 krajc in za opoldansko kuhano jed 17 krajc.*»¹¹⁶ Kruh je bil seveda črn, iz pšenične in koruzne moke, cena pa je bila veljavna tržna cena v Kranju – 18 krajcarjev za kilogram črnega kruha in 22 krajcarjev za kilogram belega.¹¹⁷

Odgonski zapor je občina leta 1872, ko je začela delovati kot odgonska občina, najela v hiši Franca Gogale, št. 158. Polletna najemnina je znašala 37 gld 50 kr.¹¹⁸

Preden sklenemo predstavljanje kranjskih odgonskih razmer, omenimo še problem odganjanja inozemskih gnancev, ki jih je bilo treba odgnati preko avstro-ogrskih meja. Leta 1878 se je tako deželni namestnik iz Linza obrnil na deželno vlado v Ljubljani, češ da so pogosti primeri, ko odgonske postaje iz notranjosti Avstrije pošiljajo na odgon-

sko postajo Braunau inozemske, bavarske odgonce, ki jih potem kraljeva bavarska odgonska postaja Simbach noče sprejeti, ker nimajo v redu odgonskih dokumentov, primerne obleke, primerne obutve ali pa so ušivi. Zato da potem ti ostajajo dalj časa v Braunauu, kar seveda pomeni velike stroške in prenatrpanost v zaporu. Odgonske postaje naj poskrbijo, da se bodo držale odgonskih predpisov, da ne bo prihajalo do takih primerov zavrtnitve s strani Bavarske.¹¹⁹

O teh problemih je čez dve leti občini pisal tudi kranjski okrajni glavar Derbič, češ da ima deželna vlada v Tropauu v Šleziji podobne probleme z begunci, ki so pristojni v Prusijo, kot oblasti v Linzu z bavarskimi (dokumenti, obleka, ušivost, dolgotrajno poizvedovanje o natančni pristojnosti, veliki stroški zaradi dolgih čakalnih dob na nadaljnji odgon). Sicer pa naj bi leta 1875 avstro-ogrška monarhija in nemški rajh sklenila sporazum glede medsebojnega vračanja svojih državljanov (ravnanja z njimi itd.).¹²⁰

Odgon naš vsakdanji

Pri poglavjih o domovinstvu in prisilnih delavnicah je bilo že omenjeno, da se je avstro-ogrška odgonska zakonodaja več ali manj prenesla v prvo Jugoslavijo. Tudi odgonska praksa se je nadaljevala enako kot v prejšnji državi. Potepuhe, berače, cigane in druge marginalce so preganjali in odganjali tako kot prej, prav tako prostitutke, ki so motile visoko razviti čut za javno moralo. Le slog je bil nekoliko modernejši, primeren novjšim časom. Če so včasih vlačugo enostavno prijeli pri dejanju in jo odgnali, je sedaj župan poslal nemarnici dopis v stilu:

»*Podpisano mestno županstvo Vam naznana, da je občinski odbor mesta Kranja v svoji seji dne 8. junija 1928 vsled naročila g. sreskega poglavarja v Kranju z dne 1. junija 1928 št. 7777 in na podlagi poročila tukajšnje žandarmerijske stanice soglasno sklenil, da morate vsled nemoralnega življenja v smislu § 10 občinskega reda tekom enega meseca zapustiti tukajšnjo občino ter Vam prepovedal nadaljno bivanje na občinskem ozemlju.*»¹²¹

¹¹² ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 860.

¹¹³ ZAL, KRA-2, t. e. 59, a. e. 934.

¹¹⁴ ZAL, KRA-2, t. e. 56, a. e. 886.

¹¹⁵ ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 860 (18. 2. 1877).

¹¹⁶ ZAL, KRA-2, t. e. 56, a. e. 885.

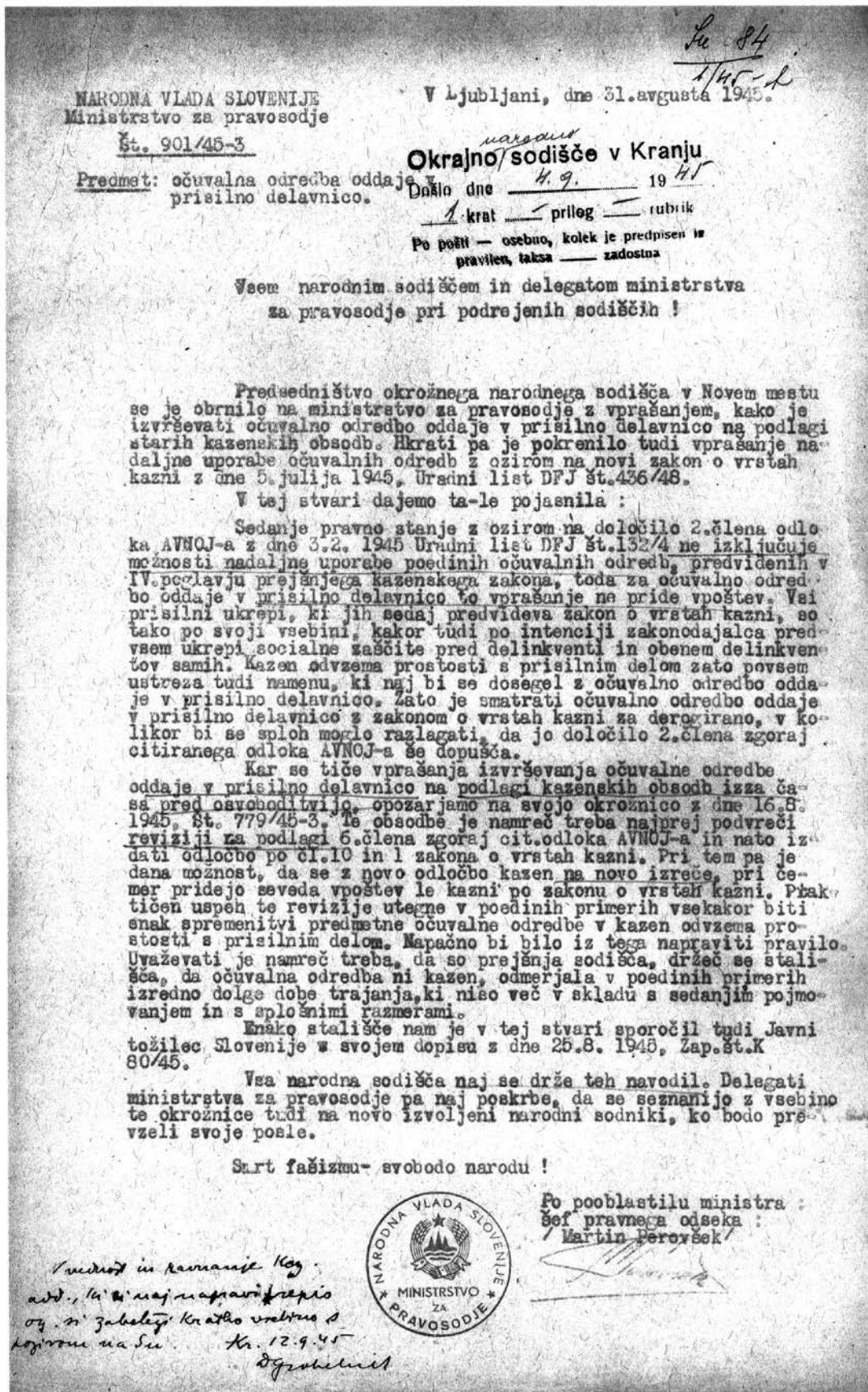
¹¹⁷ ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 853; t. e. 55, a. e. 876.

¹¹⁸ ZAL, KRA-2, t. e. 48, a. e. 760.

¹¹⁹ ZAL, KRA-2, t. e. 56, a. e. 885.

¹²⁰ ZAL, KRA-2, t. e. 59, a. e. 934.

¹²¹ ZAL, KRA-2, t. e. 169, a. e. 2119 (9. 6. 1928).

Po letu 1945 je novim razmeram ustrezno pojmovanje odгона in prisilnega dela spremenilo tudi zadevno zakonodajo (ZAL, KRA-150, t. e. 661, a. e. 868).

V omenjenem poročilu žandarjev glede nemoralnega življenja občini nezaželene osebe lepo vidimo hinavščino družbe, ki preganja samo kurbe, kurbirjev pa ne:

»(...) Nima že več let odkar je v Kranju nobene ga zaslužka ali opravila, odnosno družega rednega dohodka in se preživlja največ od tajne prostitucije, na ta način, da ob tržnih, pa tudi drugih dnevi lovi svoje žrtve po raznih gostilnah mesta Kranj. Druži se z raznimi kriminalnimi tipi, ter se jo najde ob vsaki nočni uri po gostilnah in ulicah. Tukajšnja stanica je dobila ponovno pritožbe od večih oženjenih moških, ki so bili v njeni družbi okradeni, kateri so pa z ozirom na njih družinske razmere in javnosti odustali od nadalnje preiskave, tako, da je za razna taka dejanja ostala nekaznovana.«¹²²

Podoben duh veje tudi iz drugega žandarskega poročila, ki so ga za drugo osebo spisali istega dne:

»Frančiška R., ki je ločena od svojega moža Gašperja, (...) živi v konkubinatu z Jurijem L., (...) ki je istotako ločen od svoje žene. Razen tega ima razmerje še z drugimi oženjenimi moškimi, tako je pred kratkim Terezija K. iz Stražišča našla svojega moža Matevža v stanovanju R-ove skritega v omari za obleko, kar je dovedlo do družinskih sporov. (...)«¹²³

Z nastankom nove Jugoslavije in spremembo družbene ureditve so se stvari na področju odgona in oddaje v prisilne delavnice nekoliko spremenile. Odgon in oddaja v prisilno delavnico sta v stari Jugoslaviji spadala med »očuvalne naredbe«, ki se niso pojmovali kot kazni, ampak prej kot upravni ukrepi.¹²⁴ Po novem pa je te stvari urejal *Zakon o vrstah kazni*, ki je med drugim poznal tudi izgon iz kraja bivanja in prisilno delo.¹²⁵ Izgon iz kraja bivanja je bilo mogoče izvesti na dva načina: kot odgon v rojstni kraj ali kot izgon v neki drug kraj (prisilna nastanitev); taka prisilna nastanitev je lahko trajala od enega meseca do pet let¹²⁶ in je imela seveda povsem drug značaj kot odgon v domači kraj.

Prisilno delo po tem zakonu je bilo možno bodisi z odvzemom svobode ali pa tudi brez nje.¹²⁷ Prisilno delo je bilo kot poboljševalno delo v upravnem kazenskem postopku možno tudi po *Temeljnem zakonu o prekrških* iz leta 1947,¹²⁸ ki je poznal tudi kazni izгона od enega do šestih mesecev.¹²⁹ Leta 1949 je izšel še *Zakon o prekrških zoper javni red in mir*, ki je poleg kazni poboljševalnega dela poznal tudi ukrep družbeno koristnega dela (od šestih mesecev do dveh let).¹³⁰

Vse tri oblike prisilnega dela (prisilno delo, poboljševalno delo in družbeno koristno delo) ter izgon je leta 1951 ukinil *Uvodni zakon h kazenskemu zakoniku*.¹³¹ Temu sta sledila novi *Kazenski zakonik*¹³² in novi *Temeljni zakon o prekrških*¹³³ s tem, da kazni prisilnega dela in izгона nista več predvidevala. V praksi pa se je to izkazalo za pomanjkljivo, o čemer nam govorijo poročila kranjskega okrajnega sodnika za prekrške Senatu za prekrške pri Državnem sekretariatu za notranje zadeve LRS:

»Precej primerov je bilo v postopku zaradi delomrznosti. Pometamo takorekoč z vsemi, ki se prikladijo v tukajšnji okraj pa niti po večmesečnem zadrževanju nimajo stalne zaposlitve ali pa jo dobe, nekaj časa delajo, nato se potikajo sem in tja po mestu, gredo zopet h kakemu priložnostnemu delu za dan, dva spoznavajo razmere in priložnostno krađejo. Čutiti je pomanjkljivost v sankciji za prekršek po čl. 2. t. 11¹³⁴ *Zakona o prekrških zoper javni red in mir*, ker ni v 3. čl.¹³⁵ predviden varstveni ukrep izгона, kar bi prišlo v poštev v večini slučajev, ko postopamo zoper klateže - delomrznosti došle iz južnih krajev. Predno ti pridejo do Gorenjske se že dobršen čas klatijo tudi po drugih krajih in nimamo, ko prestanejo kazni, zakonite možnosti, da bi ga izgnali, od koder je prišel. Taki ljudje silno otežujejo kontrolo terena po varnostnih

¹²⁷ Prvi in četrti člen *Zakona o vrstah kazni*.

¹²⁸ Šesta točka šestega člena *Zakona* je kot vrsto upravne kazni naštevila poboljševalno delo do treh mesecev (Ur. l. FLRJ, št. 107/1947, str. 1497).

¹²⁹ 35. člen omenjenega *Zakona*.

¹³⁰ Ur. l. LRS, št. 16/49, str. 115–116.

¹³¹ 5. člen *Uvodnega zakona h kazenskemu zakoniku* (Ur. l. FLRJ, št. 11/51, str. 165).

¹³² 24. člen *Kazenskega zakonika* (Ur. l. FLRJ, št. 13/51, str. 187).

¹³³ 6. in 11. člen *Temelnega zakona o prekrških* (Ur. l. FLRJ, št. 46/51, str. 517).

¹³⁴ Drugi odstavek omenjenega člena se je glasil: »Z zakonom ali uredbo se lahko predpišejo tudi drugi varstveni ukrepi.«

¹³⁵ Tretjega odstavka namreč ni bilo.

¹²² Prav tam, 30. 5. 1928.

¹²³ Prav tam.

¹²⁴ ZAL, fond: Okrajno sodišče Kranj (KRA-150), t. e. 661, a. e. 868. Navodilo ministrstva za pravosodje narodnim sodiščem z dne 31. 8. 1945.

¹²⁵ Ur. l. DFJ, št. 48/1945, str. 417–418.

¹²⁶ Drugi odstavek sedmega člena *Zakona o vrstah kazni*.

organih. Številka navedena v poročilu o pravnomočnih upravnih kaznih v koloni 4 se nanaša na take delikvente, h katerim spadajo tudi cigani nastanjeni v premičnih vagonih v Seničnem pri Trziču, na Jesenicah in v Gorjah pri Bledu. Dva, trije od njih imajo pravico opravljati od hiše do hiše brusaško obrt, z njimi pa hodijo okoli vsi ostali in beračijo.«¹³⁶

»V zvezi z delomrzneži pojasnim, da gre v 6 primerih za ljudi, ki so bili zaradi tega že predkaznovani, pa so zaposlitev, ki smo jim jo preskrbeli, vnovič opustili. V zvezi s tem imamo problem zlasti na Jesenicah, kamor prihajajo moški, pa tudi ženske, z juga, se tam brez dela potikajo in končno največkrat poskušajo beg. Težava s temi je v tem, ker poleg kazni za delomrzneže ni predviden izgon, da bi jih tako po prestani kazni vsaj za nekaj časa zakonito odstranili s tukajšnjega obmejnega področja.

Glede podatkov o beračenju pripomnim, da gre skoraj v vseh primerih za stare, že odslužene ljudi brez sredstev, ki pa smo jih tudi izganjali v domače občine in sicer smo to storili v 7 primerih. Ravno tu je očitno, kako potreben bi bil varstveni ukrep izгона tudi pri delomrznežih, ki so večinoma mlajši ljudje, ko istočasno moremo uporabljati izgon zoper stare, ki nam v bistvu kaj posebno ne škodujejo.«¹³⁷

Družba očitno še ni bila pripravljena za »brezizgonsko liberalizacijo« in to napako je »popravit« novi *Temeljni zakon o prekrških* iz leta 1959,¹³⁸ ki je ponovno predvideval izgon v drugem odstavku 11. člena: »Z zakonom se lahko predpišeta za posamezne prekrške kot varstvena ukrepa: izgon iz določenega kraja in določitev prebivališča.«

Ukinjanje »varstvenih ukrepov«, ki so določali in omejevali svobodo gibanja, je bilo nato postopno. Naslednji *Temeljni zakon o prekrških* iz leta 1965 je odpravil izgon, ohranil pa je še določitev prebivališča.¹³⁹ Informativno si lahko pogledamo tabelo o številu pravnomočnih izrečenih varstvenih ukrepov v Sloveniji za leta 1963-1965.¹⁴⁰

Vrsta varstvenega ukrepa	1963	1964	1965
Izgon iz določenega kraja	521	462	60 ¹⁴¹
Določitev prebivališča	5	9	10
Odvzem stvari	910	1.145	1.001
Odvzem voznškega dovoljenja	3.053	3.309	4.130
Skupaj	4.489	4.925	5.201

Šele naslednji *Zakon o prekrških*, iz leta 1973,¹⁴² je ponovno izpustil izgon in prisilno določitev kraja bivanja, kar so najprej poizkusili že pred 22 leti, pa je bilo očitno prezgodaj. Zanimivo je, da se ideja o prisilni delavnici vedno znova ponuja uradnikom, ki imajo opravka z marginalci. Še leta 1961 je takšno idejo priporočil kranjski okrajni sodnik v svojem poročilu Okrajnemu senatu za prekrške: »Prav tako bi bili primerni zavodi za delomrzneže, delomrznice, prostitutke. Zaporna kaznen za tovrsto ljudi, vsaj v znatni meri za nekatere, nikakor ni primerna. Le delo je najboljše sredstvo da se take osebe spravijo na redno pot življenja, a nikakor ne za številne zapor, ker iz zapora večkrat pridejo še slabši.«¹⁴³ Z zamisljijo se je očitno strinjal tudi šef Okrajnega senata za prekrške, ki jo je posredoval Senatu za prekrške pri državnem sekretariatu za notranje zadeve LRS s pripombo, da »bi bilo potrebno najti zakonito podlago in materialne možnosti, da se tak zavod ustanovi. (...)«¹⁴⁴

V naslednjih letih so poročila o kaznovanju klatežev, brezdelnežev in beračev postajala vedno bolj šablonska, prepisovala so se iz leta v leto: »Klateže, brezdelneže in berače smo obravnavali v hitrem postopku. Po prestani kazni s takojšnjo izvršitvijo pa so bili napoteni v kraj stalnega bivališča. Domači brezdelneži pa so po večini kronični alkoholiki.«¹⁴⁵

Preostane nam še sklepno razmišljanje o vlogi odгона »kot socialnega ukrepa, ki je stvari reševal represivno«. Povrnimo se na konec Geremekove knjige, k spremni besedi Marka Štuhca: »Če je v srednjem veku siromaštvo, predvsem prostovoljno,

¹³⁶ ZAL, fond: Okrajni sodnik za prekrške Kranj (KRA-59), t. e. 29, a. e. 51 (7. 7. 1956).

¹³⁷ ZAL, KRA-59, t. e. 30, a. e. 52 (15. 10. 1957).

¹³⁸ Ur. l. FLRJ, št. 2/59.

¹³⁹ »Za hujše kršitve zoper varnost občanov in za druge hujše kršitve javnega reda se sme predpisati z zakonom kot varstveni ukrep določitev prebivališča za dobo dveh let.« (Ur. l. SFRJ, št. 26/65, tretji odstavek 11. člena, str. 1098).

¹⁴⁰ Slobodan Rakočević, Obravnavanje pravnega stanja glede določanja prekrškov in družbenopolitičnih ter ostalih teme-

ljev za zadevno pravno stanje, v: Problematika upravno kaznivih dejanj, Inštitut za javno upravo in delovna razmerja pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Ljubljana, 1965/1966, str. 135.

¹⁴¹ Aprila 1965 je izšel že novi *Zakon o prekrških*, ki ne pozna več izгона.

¹⁴² Ur. l. SRS, št. 7/73.

¹⁴³ ZAL, KRA-59, t. e. 31, a. e. 56 (28. 9. 1961).

¹⁴⁴ ZAL, KRA-59, t. e. 31, a. e. 56 (2. 10. 1961).

¹⁴⁵ ZAL, fond: Občinski sodnik za prekrške Kranj (KRA-186), t. e. 186, a. e. 8011.

veljalo za krepost in od boga hoteno stanje, pomoč siromaku pa je izražala krščansko ljubezen do bližnjega in bila pomembno priporočilo na poti v večno življenje, se je med sredino 14. stoletja in začetkom 17. stoletja odnos do revščine in revežev radikalno spremenil. Ne le, da se je spremenila narava dobrodelnih ustanov in socialnega skrbstva, reveži so iz tistih, ki vzbujajo krepostno vedenje in imajo zato svojo družbeno funkcijo, postali 'brezkoristna teža sveta' afunkcionalni in odrinjeni. Naposled pa so vse bolj kriminalizirani zdrsnili v družbeno disfunkcionalnost. Če je bil v začetku obdobja, ki ga obravnava Geremek, poudarek na usmiljenju, ob branju knjige kot priča doživljamo, da se poudarek premika k vislicam.»¹⁴⁶

Miloščina ali odgon? Naj se reveža hrani ali odganja? Kot odgovor na ta vprašnja se je že zelo zgodaj pojavila delitev na resnične in namišljene reveže, na tiste, ki naj bi bili resnično potrebni pomoči, in one druge, ki naj bi si prostovoljno izbrali beraški način življenja, kot lažjo pot preživetja. Tej delitvi se je kot reševanje vprašanja takoj pridružila še druga, in sicer delitev na domače in tuje reveže, berače, potepuhe. Dolžnost vsake krščanske skupnosti je, da poskrbi za svoje reveže (in to se je vedno bolj izražalo tudi v posvetni zakonodaji), tuje berače in potepuhe pa je treba poslati v domači kraj. Z odganjanjem v domači kraj pa je neposredno povezan pojem domovinske pravice, to je končne odgonske postaje nekega gnanca, kjer je morala skupnost (občinska oblast) tako ali drugače poskrbeti zanj in ga ni mogla odgnati dalje. Za resnične reveže naj bi torej poskrbeli v domačem kraju, za tiste, ki se ne bi hoteli preživljati s poštnim delom (pa naj bi se sicer lahko), pa je obstajalo prisilno delo, oziroma kasneje prisilne delavnice – od absolutizma dalje strah in trepet vseh potepuhov.

Povzeto v enem stavku – s siromaščino se ravna tako, da se tujo odžene v domači kraj, za potrebno domačo se poskrbi z najnujnejšim za preživetje, za nepotrebno pa s prisilnim delom.

In kako je z odnosom do marginalcev danes, ko strpnost tako visoko kotira na političnem odru? Tako neposrednega besednjaka glede nezaželenih sodržavljanov, kot smo ga brali v 19. stoletju, si danes vsaj na oblast ciljajoči politiki ne morejo več

¹⁴⁶ Geremek, *Usmiljenje*, str. 308.

privoščiti in neposreden odgon je postal mednarodna, globalizacijska zadeva. Če so si včasih siromaščino vračali iz občine v občino, si jo danes iz države v državo, vsaka politika pač skrbi za svoje volivce in ne za druge. Ljudje pa smo na tem področju ostali enaki: na revnejše od sebe gledamo kot na lene ali nesposobne, bogatejši so pa tako vsi lopovi, ki živijo na naš račun. Namen gospodarskega napredka pač ni odpravljanje družbenih neenakosti, ampak posledica želja vsakogar, da bi imel (še) več kot ima. Če to poteka na račun (dela) drugega, je to pač problem tega »drugega«, ker se ni sam sposoben povzpeti nad nekoga.

Seveda pa odgon tudi ni tako enopomenski pojem, kot se morda zdi danes. Kaj je pravzaprav slabega v tem, da vsakdo poskrbi zase in da to pričakuje tudi od drugega? Ali nekdo lahko upravičeno pričakuje pomoč od drugega in do kakšne mere? Družba vendar pričakuje, da bo vsak odgovorno, po najboljših močeh poskrbel zase, da ne bo v breme drugim, po drugi strani pa načelo solidarnosti vsem zagotavlja vsaj minimalno preživetje. Človek ob branju starih spisov dobi občutek, da so ljudje včasih bolj neposredno izgovarjali svoje misli, tudi oblast. Danes pa bi na deklarativni ravni vsi vsem pomagali, od misic vseh vrst, prek tako ali drugače javno znanih ljudi, do politikov, ki so se vedno pripravljali »zavzemati se za«, »storiti vse, kar je v njihovi moči«, več kot gasilnih dejanj pa niso zmožni. Sistemsko želijo ostati pomembni in premožni. Če smo nekoliko aktualni, se to najlepše kaže v sedanjih prizadevanjih po ureditvi sistema javnih plač, ko riba vedno znova začne smrdeti pri glavi, ko dosedanjim privilegirancem niti na misel ne pride, da bi se plačne (družbene) razlike kaj zmanjšale »na njihov račun«.

Človeku vsaj zaenkrat še ni do kakšne enakosti z vsemi drugimi buteljni, ampak to so že razmišljanja, ki jih bomo odgnali v njihovo domovno občino – filozofijo. Za odgon kot dejstvo, ki ima domovanje v zgodovini, pa lahko sklenemo, da se je pojavil že zgodaj v človeški družbi, se s potrebnimi moderne države vedno bolj institucionaliziral, za naše kraje dobil končno klasično obliko v ustavni dobi Avstro-Ogrske, danes pa je najbolj očiten na mejah razvitega in nerazvitega sveta.

Saj res, vas morda zanima, kako je končala Marija Koželj?

V poglavju o kranjski odgonski občini smo jo zapustili v letu 1881. V letu 1882 je morala občina pošiljati okrajnemu glavarstvu ubožna spričevala zanj, ¹⁴⁷ prav tako tudi v letih 1883¹⁴⁸ in 1884.¹⁴⁹ Za ta leta so ohranjeni delovodniki mestne občine Kranj, prav tako je ohranjen delovodnik za leto 1885, vendar v njem nisem našel nobene zahteve po potrdilu o siromašnosti Marije Koželj, tako da sem že pomislil, da je nekje v tem času sklenila svojo žalostno življenjsko pot. Vendar pa je bilo Mariji naklonjenih še kar nekaj let. Avgusta 1888 je bila družina Koželjevih deležna zapuščine po oporoki Marije Prek.¹⁵⁰ In sicer je bilo že omenjeni teti Ceciliji namenjenih 500 gld (po odbitju dedovanjskih pristojbin in stroškov je dobila izplačanih 467 gld), Mariji 100 gld (po odbitku 92 gld) in njenemu pet let mlajšemu bratu Petru¹⁵¹ prav tako 100 gld (po odbitku 94 gld). Za koliko časa je zaleglo teh 92 gld lahko le ugibamo, vsekakor pa ne za dlje kot do leta 1893, ko je pri delitvi miloščine za prvi kvartal 1893 Marija dobila dva goldinarja.¹⁵² Od leta 1906 dalje, do njene smrti, Marijo lahko zasledimo na seznamu stroškov mestne ubožnice. Tuintam so bili mestni reveži deležni tudi kakšnega volila za reveže ali prispevka bogatih. Leta 1907 je tako npr. gospod Ivan Majdič ubožnici daroval 300 kron. Marija je od tega dobila tri krone, pri njenem imenu pa je pripis s svinčnikom (kot tudi še pri treh drugih ženskah) – »šnopsarca«. Temu navkljub, in njenemu celemu bednemu življenju, pa je Marija »potegnila« do triinšestdesetega leta – umrla je 5. 3. 1916 v mestni ubožnici.¹⁵³

¹⁴⁷ ZAL, KRA-2, t. e. 232, a. e. 3923 (22. 2., 21. 9., 23. 10. 1882).

¹⁴⁸ ZAL, KRA-2, t. e. 232, a. e. 3924 (28. 4., 1. 6., 27. 7., 15. 9., 8. 10., 19. 10. 1883).

¹⁴⁹ ZAL, KRA-2, t. e. 232, a. e. 3925 (28. 1., 8. 2., 16. 10. 1884).

¹⁵⁰ ZAL, KRA-2, t. e. 250, a. e. 4021 (11. 8. 1888).

¹⁵¹ ZAL, KRA-2, t. e. 54, a. e. 864.

¹⁵² ZAL, KRA-2, t. e. 250, a. e. 4021 (24. 2. 1893).

¹⁵³ Prav tam, seznam stroškov ubožnice za leto 1916.

Viri

Deželni zakonik in vladni list za kranjsko kronovino = Landes-Gesetz- und Regierungs-Blatt für das Kronland Krain, 1866, II/2; 1872, IV/13; 1873, VII/19.

Novice, 21. 5. 1851.

Reichsgesetzblatt für die im Reichrathe vertretenen Königreiche und Länder, 1849, št. 170; 1859, XIV/58; 1862, IX/18; 1862, XXXIX/87; 1863, XLIII/105; 1873, XXXVIII/108.

Stenografski zapiski zasedanj kranjskega deželnega zbora z dne 9. 4. 1864 in 11. 4. 1864.

Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 74, 1929.

Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 95/1921.

Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, št. 48/1945.

Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, št. 107/1947, 11/51, 13/51, 46/51, 2/59.

Uradni list Ljudske republike Slovenije, št. 16/49.

Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije, št. 26/65.

Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 7/73.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko Kranj (ZAL), fond: *Mestna občina Kranj (KRA-2)*, t. e. 48, a. e. 760; t. e. 51, a. e. 815; t. e. 52, a. e. 839; t. e. 54, a. e. 853, 860, 863, 864, 865; t. e. 55, a. e. 876; t. e. 56, a. e. 885, 886; t. e. 57, a. e. 907, 909, 910; t. e. 59, a. e. 934, 935; t. e. 60, a. e. 955, 957, 959; t. e. 65, a. e. 1017; t. e. 69, a. e. 1063; t. e. 97, a. e. 1201; t. e. 230, a. e. 3911, 3913, 3914; t. e. 231, a. e. 3916, 3917; t. e. 255, a. e. 4112; t. e. 67, a. e. 1037; t. e. 169, a. e. 2119; t. e. 232, a. e. 3923, 3924, 3925; t. e. 250, a. e. 4021; t. e. 254, a. e. 4106.

ZAL, fond: Okrajni sodnik za prekrške Kranj (KRA-59), t. e. 29, a. e. 51; t. e. 30, a. e. 52; t. e. 31, a. e. 56.

ZAL, fond: Okrajno sodišče Kranj (KRA-150), t. e. 661, a. e. 868.

ZAL, fond: Občinski sodnik za prekrške Kranj (KRA-186), t. e. 186, a. e. 8011.

Literatura

- Metod Dolenc**, »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, v: Kronika slovenskih mest, IV, 1937.
- Enciklopedija Slovenije**, 2: Ce–Ed, 1988.
- Dr. Ernst Baron Exterde**, Ueber das Heimatrecht, v: Oesterreichische Zeitschrift für Verwaltung, Gradec, 1868, I. letnik, str. 2–3, 5–7, 9–10, 13–14, 17–18.
- Bronislaw Geremek**, Usmiljenje in vislice; zgodovina revščine in milosrčnosti, Studia humanitatis, Ljubljana, 1996.
- Robert Hughes**, The Fatal shore, A History of the Transportation of Convicts to Australia 1787–1868, Pan Books, 1988, London.
- Jiří Klabouch**, Die Gemeindegeldverwaltung in Österreich 1848–1918, R. Oldenburg München–Wien, 1968.
- Oesterreichisches Staatswörterbuch**. Handbuch gesammten österreichischen öffentlichen Rechtes herausgegeben unter Mitwirkung zahlreicher hervorragender Fachmänner von Dr. Mischler, Ernst, Ulbrich, dr. Josef, Dunaj 1895.
- Dr. Fran Ogrin**, Beračenje, potepanje in ciganstvo v socialni in pravni obleki, v: Samouprava, Glasilo županske zveze v Ljubljani, leto IV., Ljubljana, 1936, str. 93–97.
- Janko Pleterski**, Politika naroda v krizi družbe, države in idej, v: Slovenska trideseta leta; simpozij 1995, Slovenska matica, 1997, Ljubljana.
- Slobodan Rakočević**, Obravnavanje pravnega stanja glede določanja prekrškov in družbenopolitičnih ter ostalih temeljev za zadevno pravno stanje, v: Problematika upravno kaznivih dejanj, Inštitut za javno upravo in delovna razmerja pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Ljubljana, 1965/1966.
- Slovenski biografski leksikon**, Ljubljana, 1933, peti zvezek.
- Gorazd Stariha**, Novoizvoljeni župani in njihove težave ob začetku občinske samouprave, v: Melikov zbornik, ZRC SAZU, 2001.
- Vlado Valenčič**, O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma, v: S. V., Izgon iz občine, v: Samouprava, Glasilo županske zveze v Ljubljani, leto I., Ljubljana, 1933.
- Sergij Vilfan**, Uvod v pravno zgodovino, Uradni list RS, Ljubljana 1998.

Peter Vodopivec, Trideseta leta, v: Slovenska trideseta leta; simpozij 1995, Slovenska matica, 1997, Ljubljana.

Josip Žontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine, v: ZČ, 1956–1957.

Zusammenfassung

„SIE BESCHÄFTIGEN SICH MIT KEINER ARBEIT, NUR MIT VERLOGENER BETTELEI!“

Die Abschiebung als Maßnahme zur Abwehr gegen unerwünschte Personen

Menschen verspürten schon früh das Bedürfnis nach Vorherrschaft über andere und nach Unterscheidung insbesondere in materieller Hinsicht. Mit dem Anwachsen der Bevölkerung wuchs auch die Zahl der Vermögenden, noch viel stärker aber die Zahl der Armen. Es entstand das Problem der Kontrolle der armen Massen, das nicht mehr allein mit Almosen gelöst werden konnte. Dabei ging es auch um das Problem der Migration von Armen, die ihr Überleben außerhalb des Heimatortes suchten, jedoch von anderen Orten vertrieben wurden, da die Meinung vorherrschte, man solle in ihrem Heimatort für sie sorgen.

Einen Armen kann man unterstützen oder man kann ihn aus den Augen schaffen. Almosen oder Abschiebung? Soll man einen Armen ernähren oder vertreiben? Als Antwort auf diese Fragen kam es bereits sehr früh zur Unterteilung in vermeintlich echte und vermeintlich eingebildete Arme – also jene, die der Hilfe angeblich wirklich bedurften, und jene, die sich angeblich freiwillig ein Leben in Armut und Bettelei ausgesucht hatten, als einfachere Art des Überlebens. Hinzu kam die Unterscheidung in heimische und fremde Arme, Bettler und Vagabunden. Es galt als Pflicht einer jeden christlichen Gemeinschaft, für ihre Armen zu sorgen, und dies schlug sich auch immer stärker in der weltlichen Gesetzgebung nieder. Demgegenüber sollten fremde Bettler und Herumtreiber in ihre Heimatorte geschickt werden. Mit

der Abschiebung in den Heimatort unmittelbar verbunden ist der Begriff des Heimatrechtes, das heißt die Frage nach der endgültigen Station eines Vertriebenen, wo ihn die Gemeinschaft – die Gemeindebehörden – auf irgendeine Art und Weise versorgen musste und ihn nicht mehr fortschicken durfte. Für die vermeintlich echten Armen sollte also im Heimatort gesorgt werden, für jene, die sich ihren Lebensunterhalt angeblich nicht mit ehrlicher Arbeit verdienen wollten, obwohl sie es konnten, wurde die Zwangsarbeit eingeführt und in weiterer Folge wurden Arbeitshäuser eingerichtet – seit der Zeit des Absolutismus die Furcht eines jeden Herumtreibers.

Mit der Entwicklung des Absolutismus und der Rechtsstaatlichkeit entwickelte sich auch das System der Festlegung der heimatlichen (örtlichen) Zugehörigkeit eines Individuums, was die Grundlage für jedes System der Sanktionierung von „Herumtreiberei“ aller Art war. In der Zeit des rechtsstaatlichen Absolutismus entstanden immer mehr Gesetze, die diese Problematik im Detail regelten. Mit der Entwicklung des Verfassungsstaates wurde die Gesetzgebung im Bereich der Abschiebung schließlich vereinheitlicht und es wurde ein System von Abschiebegemeinden und Abschiebestationen eingerichtet – der Höhepunkt des Abschiebungssystems. Wie dies in der Praxis funktionierte, zeigt der Beitrag am Beispiel der Stadtgemeinde Kranj. Hier kann man feststellen, dass die häufigste Ursache für die Abschiebung das Vagabundieren war. Es folgten jene, die zur Zwangsarbeit geschickt wurden, sowie aus der Zwangsarbeit und aus Gefängnissen entlassene Personen, die besonders beaufsichtigt wurden. Recht groß war auch die Zahl der abgeschobenen „Zigeuner“, denen die Behörden sowie die Bevölkerung sehr negativ begegneten. Eine eigene Kategorie waren Arme, die den Weg in die Heimatgemeinde nicht selber schafften – meist waren dies völlig verarmte Kranke, die von den Gemeinden auf Abschiebungskosten in die Heimatgemeinde gebracht wurden. Bei den „ländlichen“ Prostituierten, die in den Städten aufgegriffen wurden, wurde am liebsten vermerkt, sie seien ohne Mittel oder ohne Ausweis; den Vermerk „Hure“ findet man sehr selten. Die Abschiebung war natürlich mit Kosten verbunden, gegen die sich alle wehrten. Rund 80 % der Abschiebungskosten bekam die abschiebende Gemeinde aus einem Landesfonds

zurückerstattet. Daher lag es im Interesse des Landesausschusses, diese Kosten möglichst gering zu halten und in diesem Sinne wurde auch Druck auf die abschiebenden Gemeinden ausgeübt.

Die österreichisch-ungarische Gesetzgebung betreffend die Abschiebungen galt auch noch im ersten Jugoslawien. Mit der Entstehung des neuen Jugoslawien nach dem Zweiten Weltkrieg und der Veränderung der Gesellschaftsordnung veränderten sich auch die Regelungen im Bereich der Abschiebungen und der Zwangsarbeitsanstalten. Im Jahr 1951 wurden alle Formen von Zwangsarbeit sowie von Abschiebung (sowohl die Abschiebung in den Heimatort als auch die zwangsweise Unterbringung in einem anderen Ort) abgeschafft.

Und wie ist heutzutage, wo Toleranz auf der politischen Bühne einen hohen Stellenwert einnimmt, die Einstellung gegenüber marginalen Gruppen? Heute können sich zumindest die nach Ämtern strebenden Politiker keinen so unmittelbaren Wortschatz gegenüber unerwünschten Mitbürgern erlauben, wie man ihn im 19. Jahrhundert finden konnte. Die direkte Abschiebung ist zu einer internationalen, globalisierten Angelegenheit geworden. Wenn früher die Armut von einer Gemeinde in die andere geschickt wurde, so passiert das heute von einem Staat in den anderen, denn jede Politik kümmert sich um die eigenen Wähler und nicht um andere. Auch wir Menschen haben uns nicht wirklich verändert – die, die ärmer sind als wir, betrachten wir als faul oder unfähig, die, die reicher sind, allesamt als Gauner, die auf unsere Kosten leben. Das Ziel des wirtschaftlichen Fortschritts ist nun mal nicht die Abschaffung gesellschaftlicher Ungleichheiten, sondern die Folge des Wunsches eines jeden, (noch) mehr zu haben als man hat – und wenn dies auf Kosten (der Arbeit) eines anderen geschieht, ist es eben das Problem des anderen, wenn er nicht fähig ist, selbst aufzusteigen. Der Mensch ist heutzutage noch nicht an einer Gleichheit mit allen anderen Dummköpfen interessiert – aber dies sind schon Überlegungen, die wir in ihre Heimatgemeinde, die Philosophie, abschieben wollen. Über die Abschiebung als in der Geschichte verankerte Tatsache bleibt abschließend festzustellen, dass es sie bereits früh in der menschlichen Gesellschaft gab, sie mit den Bedürfnissen des modernen Staates immer stärker institutionalisiert wurde, in den slowenischen Ge-

bieten in der Verfassungsperiode Österreich-Ungarns ihre klassische Form fand und heutzutage an den Grenzen zwischen der entwickelten und der weniger entwickelten Welt am offensichtlichsten ist.

Schlagwörter: Armut, Bettelei, Vagabunden, Abschiebung

Damir Globočnik

»Novovaška dogodba na Štajerskem«¹

Ilustracije Gustava Jaroslava Schulza v Pavlihi

GLOBOČNIK Damir, dr., muzejski svetovalec za umetnostno zgodovino, Gorenjski muzej v Kranju, Tomšičeva 44, SI – 4000 Kranj

323.1(497.4)“18”

»NOVOVAŠKA DOGODBA NA ŠTAJERSKEM«

Ilustracije Gustava Jaroslava Schulza v Pavlihi

Češki ilustrator in karikaturist Jaroslav Schulz (1846–1903) je za sedem številčk satiričnega lista Pavliha, ki ga je 1870 izdal Fran Levstik (1831–1887), narisal karikature in satirične ilustracije, ki so bile objavljene na notranjih straneh in na zadnji strani.

Levstik je s Schulzevo ilustracijo opremil pesem »Novovaška dogodba«, ki se nanaša na nemškutarski napad na slovenska kandidata za poslanca mariborskega odvetnika dr. Janka Serneca (1834–1909) in notarja dr. Franca Radeja (1830–1903). Napad se je zgodil junija 1870 med volilnim shodom v zasebni hiši v Novi vasi pri Slovenski Bistrici. Ranjeni so bili trije Slovenci. Levstik se je pri pesmi oprl na poročilo, ki so ga objavili Slovenski gospodar, Slovenski narod in Novice. O izgredu so pisali tudi nemški časniki (npr. Marburger Zeitung). Sodna obravnava proti 16 delavcem tovarnarja Sternbergerja iz Zgornje Bistrice je potekala od 3. do 5. januarja 1872 na okrožnem sodišču v Celju. Slovenski narod je objavil del stenoografskega zapisa sodne obravnave, ki ga je na željo pravnika in gospodarstvenika dr. Frana Rapoca (1842–1888) pripravil Ivan Tanšek. Obtoženci so prejeli zaporne kazni od 14 dni do 3 mesecev.

Ključne besede: Pavliha (1870), Fran Levstik, Jaroslav Schulz (1846–1903), karikatura, volitve, Nova vas pri Slovenski Bistrici, politični izgredi

GLOBOČNIK Damir, Ph.D., Museum Advisor for Art History, Museum of Gorenjska in Kranj, Tomšičeva 44, SI – 4000 Kranj

323.1(497.4)“18”

“A NOVA-VAS EVENT IN STYRIA”

The illustrations of Gustav Jaroslav Schulz in the Pavliha magazine

The Czech illustrator and caricaturist Jaroslav Schulz (1846–1903) drew a series of caricatures and illustrations for seven editions of the satirical paper Pavliha published in 1870 by Fran Levstik (1831–1887). These illustrations graced the inside and the back page of the paper.

Levstik chose Schulz's work to illustrate the poem “Novovaška dogodba” (“A Nova vas Event”) which discusses the attack carried out by pro-German supporters against the Slovenian parliamentary candidate, dr. Janko Sernec (1834–1909) – a lawyer from Maribor, and the notary public dr. Franc Radej (1830–1903). The attack, during which three people were wounded, took place in June of 1870 during an election assembly held in a private house in Nova vas by Slovenska Bistrica. In his poem, Levstik drew on the report on the incident published in the *Slovenski gospodar*, *Slovenski narod* and *Novice* papers. Reports of the violent incident also appeared in the German papers (such as the *Marburger Zeitung*). The trial of the 16 workers in the employ of the factory owner Sternberger from Zgornja Bistrica took place from January 3 to 5, 1872 at the Regional Court of Celje. The *Slovenski narod* published a part of the court stenographer's notes on the proceedings, which were prepared by Ivan Tanšek at the request of the lawyer and entrepreneur dr. Fran Rapoc (1842–1888). The accused received prison sentences ranging from 14 days to 3 months.

Key words: Pavliha (1870), Fran Levstik, Jaroslav Schulz (1846–1903), caricature, elections, Nova vas by Slovenska Bistrica, political riots

¹ Fran Levstik, *Sovan in Pavliha*, Pavliha, 1870/6.

Sedem velikih portretnih karikatur, ki jih je za naslovnice *Pavlihe* od aprila do julija 1870 narisal češki ilustrator, karikaturist, slikar in tiskarski izumitelj Karel Klíč (1841–1926), ni predstavljalo vse likovne opreme Levstikovega satiričnega lista. Na notranjih straneh in na zadnji strani *Pavlihe* so bile objavljene satirične ilustracije na nivoju karikatur v satiričnih listih *Brencelj* (1869–1875, 1877–1886) in *Juri s pušo* (1869/1870). Njihov avtor je bil češki ilustrator in karikaturist Gustav Jaroslav Schulz (1846–1903). »Ves minoli teden sem letal za Šulcem v Prater k cesarskim mlinom in za Klíčem v Dornbach. Še le včeraj sem prvič utegnil za 'Pavliho' začeti pisati,« je urednik, izdajatelj in pisec *Pavlihe* Fran Levstik (1831–1887) maja 1870 sporočil Josipu Stritarju (1836–1923).²

V Levstikovi korespondenci, ki jo hrani Rokopisni odderek Narodne in univerzitetne knjižnice, se je ohranilo dvojce pisem Gustava Jaroslava Schulza in eno pismo njegove soproge Caroline.³

Gustav Jaroslav Schulz je bil rojen 11. decembra 1846 v kraju Svobodných Hamrech pri Crudimu. Dokončal je realko in tehnično šolo v Pragi. Leta 1869 se je zaposlil pri donavski paroplovni družbi, pri kateri je napredoval do položaja inšpektorja. Schulz je bil likovni samouk. Njegovo nadarjenost za risanje so odkrili v osnovni šoli in na realki. Prosti čas je posvečal likovnemu izpopolnjevanju. Z ilustracijami in karikaturami je sodeloval pri čeških in nemških listih (npr. *Květech*, *Svetozor*, *Ruch*, *Paleček*, *Leipziger Illustrierte Zeitung*, *Bazar*, *Illustrierte Welt*, *Fliegende Blätter*, *Gartenlaube*, *Klíč's Humoristische Blätter*).⁴ Kasneje se je posvečal akvarelnemu, oljnemu in pastelnemu slikarstvu. Umrl je 24. avgusta 1903 na Dunaju.⁵

Jaroslav Schulz je po Levstikovih navodilih izdelal ilustracije, ki so spremljale redne rubrike v

Jaroslav Schulz, »Gregor Potrebnik«

Pavlihi (Gregor Potrebnik, Pavliha, Svetčeva omivalnica, podprvak Poklukar), dve satirični ilustraciji, senčno sliko (ilustracija Jenkove pesmi Naš maček) in lik Pavliha za naslovno vinjeto. Nekatere karikature oziroma ilustracije je podpisal z začetnico svojega priimka.

V stalni rubriki *Gregor Potrebnik* je Levstik z besedami »predstavnik ljudstva« (v velikolaškem narečju) šaljivo obravnaval aktualne dogodke.⁶ Na začetku rubrike je bila ilustracija »feljtonista« Gregorja Potrebnika, ki ga je Schulz narisal v narodnih oblačilih, z dežnikom in palico v levi roki.

Levstik je Schulzovo risbo komentiral z naslednjimi besedami, položenimi v usta junaka rubrike Gregorja Potrebnika: »Verjemi ali ne verjemi, preljubeznivi moj 'Pavliha'! ampak res je vendar, da si me ljudem lepo 'nakontrafiral' [op. fotografiral oziroma upodobil]. Veš, moja baba je skoraj vznak pala, ko sem ji pokazal 'kontrafeht', [op. upodobitev], lej! Pa je d'jala: 'Bog bodi varuh in svete Barbore türen! Če tudi mene postavijo na ta 'plajteljček' papirja, še k maši bi potlej ne šla notri od kresa pa do sv. Petra in Pavla, tako bi me biló sram!' Jest sem pa

² Po: Levstikovo pismo Josipu Stritarju z dne 23. maja 1870, Levstikova pisma (uredil Avgust Pirjevec), Slavia, Ljubljana 1931, str. 300.

³ Levstikova korespondenca, ms. 491, Rokopisni odderek NUK v Ljubljani.

⁴ Po: Adolf Hoffmeister, Karel Václav Klíč / O zapomínaném umělci, který se stal vynálezcem, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1955, str. 40.

⁵ Biografski podatki po: Michal Navrátil, Schulz Gustav Jaroslav, Ottův slovník naučný / Illustrovaná encyklopædie obecných vědomostí, XXIII. del, Schlossar – Starowolski, Praha 1905, str. 66.

⁶ Po: Velemir Gjurin, Socialnozvrstna zaznamovanost besedil v Levstikovem Pavlihi, Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1982, str. 401.

Jaroslav Schulz, »Pavliha«

Jaroslav Schulz, »Svetčeva omivalnica«

odgovoril: 'Kaj boš tisto, ki ne veš, kaj praviš! Mene zdaj povsod poznajo, koder so me poprej. V jibljanskem mestu se mi je bila taka pripétila, da bi v oplajdi bil kmalu sam sebe kupil namesto tabaka. Pa še ti bodi tako imenitna, če moreš, baba neumna!'»⁷

Pavlihov poverjenik v Trstu, trgovec Matija Žvanut (†1881), je pisal Levstiku, da se Potrebniku ali Ribničanu obeta postati nova »stoječa figura«.⁸ Tovrstne stalne figure (nem. stehende Figuren) oziroma stalni junaki so bili v satiričnih listih priljubljeni.

Svojo rubriko je imel tudi Pavliha, ki se je zapletal v pogovore z visokimi državniki in politiki ali pripovedoval, kaj je doživel v Ljubljani in drugje. Jaroslav Schulz je narisal Pavliha v dokolskem izrezu s pipo v roki.

Pavliha je predstavljen tudi v časopisni glavi, v naslovni vinjeti satiričnega lista. Lik nasmejane- ga Pavlihe s klobukom na glavi in pipo v roki se nagiba skozi trebuh velike začetnice P.

Pravniku, pisatelju in državnozborskemu poslancu Luki Svetcu (1826–1921), domnevemu tvorcu izmišljenega očitka, da je satirični list *Pavliha* podkupila vlada, je bila namenjena stalna rubri-

ka *Svetčeva omivalnica*. »In dokler bo Ključ sodelavec Pavlihov, bo menda Pavliha proti narodnim možem zmeren, in šibal bode nemškutarje, k večem bo Svetec nekoliko trpel. Kakor stvari zdaj stoje, menda 'Pavliha' ne bo napačen,« je dunajski študent in občasni sobesednik pri Stritarjevem in Levstikovem gostilniškem omizju Davorin Bole (1833–190?) aprila 1870 sporočil odgovornemu uredniku *Novic* Ivanu Murniku (1839–1913).⁹

Levstik je dal Svetcu v *Pavlihi* na razpolago »mizo omivalnico« (nem. »Dementir- und Abwaschtisch«), v kateri se je Svetec »omival in pravičil« pred slovensko javnostjo.¹⁰ Ljubljanski nemški časnik *Laibacher Tagblatt* (1868–1880) je v oceni prve številke *Pavlihe* omenjal, da je bil Svetec neutrujen pri popravljanju zmotnih poročil, ki so jih o njem širili slovenski listi.¹¹

V »Svetčevi omivalnici« je Levstik parodiral dolge Svetčeve članke in demantije v *Novicah* in *Slovenskem narodu*. Z njimi je Svetec zagovarjal ravnanje slovenskih poslancev na Dunaju, ki ga je

⁷ Fran Levstik, *Potrebnik 'Pavlihi', Pavliha*, 1870/3.

⁸ Po: Nekaj literarne korespondence (objavil dr. Gregor Čremošnik), *Ljubljanski zvon*, 1916, str. 377.

⁹ Pismo Davorina Boleta Ivanu Murniku z dne 8. aprila 1870, po: Fran Levstik, *Zbrano delo*, 2. knjiga, *Lirika / epika / pesmi za mladino / prigodnice / satire / dodatek*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1952, str. 316–317.

¹⁰ Po: Fran Levstik, *Svetčeva miza omivalnica, Pavliha*, 1870/1.

¹¹ Po: Die soeben in Wien erschienene erste Nummer des slowenischen Witzblattes 'Pavliha' ..., *Laibacher Tagblatt*, 1870/99.

Levstik kritiziral v *Slovenskem narodu*. Svetčevo rubriko v *Pavlihi* je spremljala podoba Luke Svetca med pisanjem demantijev.

Sveteč, ki je bil liberalnih nazorov ter odločen zagovornik federalizma in Zedinjene Slovenije, je leta 1867 glasoval za adresu ministrskega predsednika Beusta, ki jo je poprej v parlamentarni debati podobno kot dr. Lovro Toman zavračal, in nato tudi za decembrsko ustavo. Razloga za Svetčevo odločitev sta bila najmanj dva: strah, da bo Beust razpusil kranjski deželni zbor (ob ponovnih volitvah pa bi Slovenci v njem izgubili večino), in prepričanje, da je ustava potrebna in da je za Slovence možna samo zmerna politika. Najbrž je pričakoval, da se bo Beust oddolžil Slovencem za njihovo glasovanje za dualizem in da bo 19. paragraf *Temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov* (eden izmed sedmih zakonov v sklopu decembrske ustave), ki naj bi zagotavljal enakopravnost vseh narodov, dovolj močan porok slovenskih političnih in kulturnih pravic.¹² Odločitev je javno pojasnil v *Novicah*, prav tako je zavrnil sum, da je ravnal iz osebne koristi.

Sveteč, ki je bil za kranjske prvake »kristalizovana slovenska pamet«,¹³ pri opravičevanju glasovanja 1867 in delovanju v poslanskem klubu 1869 pa se je izkazal za »ugibčnega očeta sofistike«,¹⁴ se je za Levstikovo kritiko (*Vademecum poslancu L. Svetcu, Slovenski narod*, 1868, št. 4–6) maščeval z intrigami pri slovarkem odboru, ki je Levstika odslovil konec leta 1868, in naslednje leto z lažjo o dispozicijskem fondu,¹⁵ iz katerega naj bi sredstva prejemal Levstikov satirični list.¹⁶

Levstik je Svetca izbral za tarčo Pavlihove satire, saj je izvedel, da so ga prvaki očrnil pri ško-

fu Vidmarju zaradi počasnosti pri pripravljanju slovenskega dela t. i. Wolfovega slovarja. – »Mene je vedno dr. Bleiweis in Sveteč najbolj izpodkopaval javno in skrivaj pri Jarneji Vidmarji: Sveteč čujem, da še celó pri škofovej sestri Urški,« je konec leta 1869 Levstik pisal Stritarju.¹⁷ In aprila 1870 časnikarju Albinu Arku (1845–1893) glede očitka o podpori iz dispozicijskega fonda: »Vse to se je izmislil Sveteč, ki je uže na Dunaji to blédel.«¹⁸

Ljubljanskega odvetniškega koncipienta dr. Josipa Poklukarja (1837–1891) je Schulz narisal »z lestvo, po kateri je poprej lezel na pravaško polico«. ¹⁹ Podobno kot pri Klíčevih karikaturah na naslovnica je Levstik za Poklukarjevo rubriko pripravil komentar v prvi osebi: »Zlezel sem po Vašej volitvi z doprvaške police iz narodne škatle, kakor metulj iz mešička. V tej škatli se vali in greje zaléga tistih mladih mož, ki so dr. Bleiweisu po srci. A da sem jaz po njegovem srci – in to je moja edina zasluga, če tudi nij narodna – vidite s tega, ker zdaj s police po léstvi tako ponosno stopam, kakor sem nanjo ponižno lezel, ko sem bil za doprvaka izvoljen. Škatla je za menoj ostala na pol odprta, ker v njej tičé še drugi, ki skoraj iz njé prileté k prvakom, mej katerimi potlej izgubé peruti, kakor mravlja, kedar se oženi. Ko bodo ti zunaj, škatlo spet zapremo z devet ključi in zapečatimo sè sedem pečati do prihodnjih volitev, če ne še dalje, ker ne kaže, da bi tako hitro kje dobili vrednega človeka, kateri bi se v njej preobračal iz doprvaške gosenice v prvaškega metulja.«²⁰

Dr. Josip Poklukar se je pridružil prvakom in še sam postal »doprvak«. Dr. Josip Vošnjak (1834–1911) je zapisal, da naj bi se Poklukar »slepo pokoril« dr. Bleiweisu in dr. Costi.²¹ Z »doprvaki« oziroma »podprvaki« je Levstik označeval mlade posvetne izobražence (Poklukarja, Ivana Murnika idr.), ki so se iz sebičnih razlogov rajši zbirali okrog konservativnih staroslovencev, namesto da bi se pridružili mladoslovenski opoziciji.²² »Doprvak«

¹² Po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, *Zbrano delo*, 3. knjiga, *Satire II / Ježa na Parnas* (2. redakcija) / *Ljudski glas / Kraljedvorski rokopis / dodatek*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1953, str. 297.

¹³ Po: Josip Vošnjak, *Knjižica 'Slovenci, kaj čemo?'*, Spomini, Slovenska matica, Ljubljana 1982, str. 186.

¹⁴ Po: Fran Levstik, *Dobrodejno olje* (rokopisni satirični list), *Zbrano delo*, 4. knjiga, *Pripovedni in satirični spisi / mladinski spisi / prevodi / dodatek*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1954, str. 131.

¹⁵ Vladni dispozicijski fond za plačevanje uslužnih in kupljivih časnikarjev (nem. der Reptilienfond: skrivni fond, fond za tajno razpolaganje).

¹⁶ Po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, *Zbrano delo*, 3. knjiga, str. 298.

¹⁷ Iz Levstikovega pisma Josipu Stritarju z dne 28. decembra 1869, *Levstikova pisma*, Ljubljana 1931, str. 288–289.

¹⁸ Levstikovo pismo Albinu Arku z dne 16. aprila 1870, *Levstikova pisma*, Ljubljana 1931, str. 3.

¹⁹ Po: Fran Levstik, *V Šmidovi kavarni, Pavliha*, 1870/2.

²⁰ Fran Levstik, Dr. Poklukar, *Pavliha*, 1870/6.

²¹ Po: Josip Vošnjak, *Volitve na Kranjskem in v drugih slovenskih pokrajinah*, Spomini, Ljubljana 1982, str. 337.

²² Po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, *Zbrano delo*, 3. knjiga, str. 295.

Jaroslav Schulz, »Dr. Josip Poklukar«

Poklukar naj bi deloval tudi kot poslušen glasnik raznih laži o Levstiku in njegovem listu.²³

Za prvaki »četa mladih lic / s prihuljenim hrbtòm postopa, / ker ve, da jed 'z prvaških žlic / nekdaj ne bode skopa« je zapisal Levstik v pesmi *Blisk*, ki je nastala med pripravami na istoimenski satirični list.²⁴ V rokopisnem lističu *Dobrodejno olje* iz leta 1869 je Levstik »doprvačom« med drugim namenil naslednje misli: »Hvalno je torej, da vas imajo prvaki okolo sebe na policah razpostavljenne kakor lekárnik 'aso foetido' [asa foetida: posušen mleček iz korenike azijske rastline *Ferula foetida* z močnim vonjem po češnu, v medicini se uporablja pri kolikah] poleg *salmiaka* [brezbarvna, v vodi topljiva sol za čiščenje, izdelavo barv] in drugih dišav.

²³ Prav tam, str. 297.

²⁴ Fran Levstik, *Blisk*, uvodnica v prvotno nameravani satirični list *Blisk*, po: Fran Levstik, *Zbrano delo*, 3. knjiga, str. 7–8.

Tako se o prvem pogledu spozna, kdo je doprvak že na polici, kdo šele zdaj na polico leze, kakor zelena žabica na lojtrce, in kdo še pod klopjo čepi kakor sirotka pod koritom.«²⁵

Karikatura prikazuje Poklukarja na lestvi, po kateri se vzpenja na »prvaško polico«, t. j. na polico, na kateri naj bi prvak dr. Bleiweis hranil »doprvačke«. ²⁶ Levstik je na začetek prispevka o Poklukarju zapisal verze: »Prva dva koraka / novega prvaka / z národne police«.

Konkreten razlog za vsebinsko zasnovano karikature je naslednji: ko so se ob volitvah za deželni zbor v ljubljanskem in vrhniškem okraju julija 1869 na seji odbora političnega društva »Slovenija« odločili priporočiti Franca Kotnika, posestnika iz Verda pri Vrhniki, na mesto dotedanjega poslanca Fidelisa Terpinca (1799–1875), ki se je zaradi starosti umaknil iz političnega življenja, je *Slovenski narod* poudaril: »G. dr. Poklukar, kterega ima 'Slovenija', kakor čujemo, že dolgo na polici pripravljene, torej zopet ni mogel na vrsto priti.«²⁷

Jaroslav Schulz je ilustracijo Jenkove pesmi *Naš maček* (Pesmi, 1865) v zadnji številki *Pavlihe* narisal v načinu takrat zelo priljubljenih senčnih podob, senčnih obrisov, senčnih risb oziroma silhuet (silhouette, Schattenriß). Schulz je pogosto posegal po tej tehniki, takih je npr. osem senčnih risb za knjižico *ljudskih pesmi* (*Žert i pravda / Černé obrázky k národním písniám*), ki je leta 1877 izšla v Pragi.

Jenkova elegična satira o mačku, ki je »ljub'co imel« in si po smrti svoje drage vzel življenje, v *Pavlihi* ni bila objavljena po naključju. Z njo je Levstik namigoval na ljubezenska čustva urednika *Slovenskega naroda* Antona Tomšiča (1842–1871) do mlade žene mariborskega rodoljuba in advokata Ferdinanda Dominkuša (1829–1901). Tomšičevi rojstni hiši v Dednem dolu se je namreč po domače reklo »pri Mačkovih«. ²⁸

²⁵ Fran Levstik, *Dobrodejno olje* (rokopisni satirični list), *Zbrano delo*, 4. knjiga, str. 134.

²⁶ Po: Fran Levstik, V Šmidovi kavarni, *Pavliha*, 1870/2.

²⁷ Po: Iz Ljubljane, 14. julij (Izv. dopis), *Slovenski narod*, 1869/83.

²⁸ Po: Matjaž Kmecl, *Slovenska postna premissljevjanja*, Ljubljana 1987, str. 129.

Jaroslav Schulz, »Naš maček«, Pavliha, 1870, št. 7.

Jaroslav Schulz, »Novovaška dogodba«, Pavliha, 1870, št. 5.

Schulzevo risbo policaja, ki je zasačil tatu, v 3. številki je Levstik opremil s komentarjem, položenim v usta personifikacije Avstrije: »Kako o pravem času je tatú prijel ta policaj. Ali bi ga ne bilo dobro poklicati namesto Potočkega ali Beusta, katerima očitajo, da stvari nikoli o pravem času ne primeta?«²⁹

V 5. številki objavljena Levstikova pesem *Novovaška dogodba*,³⁰ ki naj bi se zapela po melodiji *En ulanar od koprolov*,³¹ se nanaša na nemškutarski napad na slovenska kandidata za poslanca 19. junija 1870 v Novi vasi pri Slovenski Bistrici.

Levstik je pesem opremil s Schulzevo satirično ilustracijo. Schulz je predstavil nemškutarske napadalce, ki so podrli na tla dva Slovenca in nanju divje planili s koli, kladi in kamenjem. »Vstane

hudo pretepánje, / S koli, s kládivi mahánje; / Nemci so Slovence bili, / Vse na tla jih pogazili. // Komisár noge raztégnil, / Ter junaški je pobégnil; / Mirno sta žandarja stala / In pretèp ogledovála.«³²

Levstik se je pri pesmi o javnem izgredu v Novi vasi oprl na poročilo, ki so ga objavili *Slovenski gospodar* (*Nemškutarska kultura in svoboda*?, 1870, št. 25), *Slovenski narod* (1870, št. 71)³³ in *Ljubljanske Novice* (*Nemška kultura in svoboda*, 1870, št. 26).

Eden najpomembnejših štajerskih narodnih buditeljev, soustanovitelj in prvi predsednik mariborske čitalnice, mariborski odvetnik dr. Janko Sernec (1834–1909)³⁴ in tamkajšnji notar dr. Franc Radej (1830–1903), ki sta pri deželnozborskih volitvah kandidirala v mariborski kmečki kuriji, sta 19. junija 1870 ob 16. uri popoldne sklicala volilni shod v Novi vasi pri Slovenski Bistrici. Nanj sta volivce vabila z osebnimi vabili. Slovenska kandidata sta v Slovenski Bistrici izvedela, da se pripravlja napad na njun shod oziroma volilni zbor, zato sta od komisarja mariborskega okrajnega glavarstva Blaža Korberja, ki je bil slučajno v Slovenski Bistrici, zahtevala, naj poskrbi za javni red in mir. Korber (kot komična oseba nastopa v Vošnjakovem romanu *Pobratimi* iz leta 1889, op. p.) se je sprva obotavljal in se naposled odločil v spremstvu dveh žandarjev podati s kandidatom v Novo vas.

Nemškutarski agitatorji so naščuvali delavce (kotlarje) v bakrarni v Zgornji Bistrici in jih z dovoljenjem nemškega lastnika tovarne Vincenca Sternbergerja pognali v Novo vas. Njihov komandant je bil neki zadolženi posestnik France Soršak (Sorschag, Sorschak, po domače Miglič), župan iz Črešnjevca, ki je slovel kot nemškutarski agitator.³⁵ Prišlo naj bi okrog 50 do 60 delavcev, »med katerimi je bilo nekaj nemških, drugi pa so bili nezavedni, za pijačo k vsakemu izgredu pripravljeni domačini«.

³² Fran Levstik, *Novovaška dogodba*, Pavliha, 1870/5.

³³ Na povezavo med Levstikovo pesmijo *Novovaška dogodba* in poročilom v *Slovenskem narodu* je prvi opozoril Anton Slodnjak (A. Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, *Zbrano delo*, 3. knjiga, *Satire II / Ježa na Parnas* (2. redakcija) / *Ljudski glas / Kraljedvorski rokopis / Dodatek*, Ljubljana 1953, str. 304.

³⁴ Janko Sernec je v celovškem Slovencu nasprotoval plačane-mu delu tajnika Slovenske matice, to prepričanje je zagovarjal tudi na ustanovnem občnem zboru in tako pospešil odstop prvega tajnika Frana Levstika.

³⁵ Po: Dopisi, *Slovenski narod*, 1876/42.

²⁹ Grof Friedrich Ferdinand von Beust je bil avstrijski ministrski predsednik leta 1867, državni kancler in zunanji minister od 1866 do 1871. Poljski grof Alfred Potocki je bil avstrijski ministrski predsednik od aprila 1870 do februarja 1871.

³⁰ *Dogodba: dogodek, dogodivščina, zgodba.*

³¹ Tudi *Ulanjnar od Koprolu*, *Koprol od ulajnarjev*: češka humoristična pesem, ki jo je 1864 priredil Josip Noll (1841–1902), tajnik dramatičnega društva, operni pevec, igralec in publicist.

ki so čakali na kandidata. Delavci so se razdelili v tri skupine. »Prvi razdelek, ki so se po obleki kot delavci iz okolice kazali, so prišedše pozdravili, drugi in tretji razdelek bolj od zad med drevesi in na griču stoječi pa so odurno gledali.« Soršak je vprašal komisarja, ali je shod javen, ta pa mu je odgovoril, da ni, nakar sta kandidata odšla k hiši, v kateri naj bi bil shod. Ko sta se kandidata na hišnem pragu pogovarjala s slovenskimi volivci iz kmečke kurije, se je hiši približal Soršak na čelu 60 delavcev. Mnogi med njimi so bili oboroženi z debelimi palicami oziroma gorjačami. Komisar je pojasnil Soršaku, da se kandidata želita pogovoriti z volivci in zagovarjati svoj program. Kmalu je prišel tudi lastnik tovarne Sternberger, ki je komisarja osorno vprašal, ali smejo vsi brez razločka v hišo k shodu. Komisar mu je odgovoril, da samo volivci, kar je Sternbergerja razjezilo in je zakričal: »Wenn wir alle nicht hindürfen, so will ich nichts davon hören etc.« Nenadoma je kmeta, ki je začel miriti delavce, eden izmed njih udaril po glavi, pretepati so ga začeli tudi drugi, da je obležal nezavesten. Neki delavec je s kolom udaril po glavi dr. Serneca, ki je stal pri vratih, drugi ga je pahnili s praga, da je padel na tla, tretji pa so mahali po njem. Napadeni so bili še trije Slovenci. S težavo so se prebili v vežo, slovenski volivci so zapahnili vrata. Žandarja, ki sta stala zraven, nista posredovala, komisar je pobegnil. »Zdajci so reprezentanti nemške kulture, nemškega pijonirstva, t. j. Sternbergerjevi delavci, kakor kanibali v Ameriki, zaprte z divjim krikom oblegali, šipe pri oknih podrobili in z debelimi hlodi vežna vrata šurmali. Divja nemškutarska druhal bi bila po polurnem divjanju vrata razsula in vsi bi bili mrtvi, ko bi se ne bil glas raznesel, da huzarji iz Bistrice pridejo. Na ta glas divjad zbeži.«

Dr. Vošnjak je menil, da bo »zverski napad nahujskane in pijane druhal« v večno sramoto Nemcem in njihovim zaslepljenim privržencem. Dr. Sernec je pozneje povedal Vošnjaku, da je pograbil sekiro, ki jo je videl v kuhinji, in se postavil k vratom, če bi slučajno prebili vrata, bi z njo mahal po napadalcih, tudi če bi pri tem koga ubil.³⁶

O izgredu so pisali tudi nemški časniki (*Grazer Zeitung*, *Laibacher Tagblatt*, *Marburger Zeitung*, *Politik*, *Prager Abendblatt*, češki *Pokrok*),

³⁶ Po: Štajarsko / Nemška kultura in svoboda, Novice, 1870/26, in Josip Vošnjak, *Napad v Novi vasi*. Dr. Franc Radej, Spomini, Ljubljana 1982, str. 331–335.

ki naj bi v svojih *Telegramih* in *Dopisih* nesramno zavajali javnost in popačili dogodek.³⁷ Nemški časniki so poudarjali, da je shod v Novi vasi pripravilo katoliško društvo,³⁸ kar pa naj bi bila – sodeč po zatrjevanju *Slovenskega naroda* – izmišljotina časnika *Marburger Zeitung* (1862–1945).³⁹

Slovenski narod je menil, da so bile vzrok »surovemu napadu« laži in zavajanja Seidlove in Brandstetterjeve nemško-liberalne in ustavoverne stranke. »Laži in obrekovanja brezvestnih nemško-valcev so krive, da je mogoče, da more Slovenec na zemlji svojih očetov krvavo krivico trpeti!«⁴⁰

Marburger Zeitung, ki je 19. junija na prvi strani pisal o programu slovenskih »narodno-klerikalnih« kandidatov Radeja in Serneca,⁴¹ je dan po napadu poudaril, da sta kandidata razpisala volilni shod v »katoliško-politično-konzervativnem« društvu. Kot vedno je tudi tokrat kandidata spremljala zla sreča. Pred nadaljnjimi žalitvami in sramotanjem je kandidata in več kaplanov rešila intervencija prisotnih meščanov. Množice 300 ljudi skorajda ni bilo mogoče pomiriti. Gospoda sta pobegnila skozi okno in se pod žandarskim nadzorom napotila proti Zgornji Polskavi (*Ober-Pulsgau*).⁴²

Marburger Zeitung je 21. junija objavil povsem drugačno, vendar nič manj podrobno poročilo o aferi kot slovenski časniki. Njegov avtor Wagner iz Slovenske Bistrice (*Windisch-Feistritz*) omenja, da ga je pri nekoliko težavni nalogi vodila misel po objektivni predstavitvi. Z njo naj bi postavil na temelje resničnih dejstev zmotne govorice in namerne dezinformacije, ki da se bodo brez dvoma pojavile v slovenskih listih. Wagner omenja, da so se okrog 14. ure začeli v Novi vasi (*Unterneudorf*) zbirati ljudje iz bližnje okolice, ki so se želeli udeležiti volilnega shoda. Do prihoda kandidatov je bilo okrog hiše približno 200 oseb. Prihoda obeh kandidatov na čelu z duhovnikom – kdo iz tega ne prepozna liberalnosti nacionalcev? – ni bilo mo-

³⁷ Po: Kako se nemškutari pri nas, *Slovenski narod*, 1870/72.

³⁸ Po: O napadu pri Bistrici pravi češki 'Pokrok' ..., *Slovenski narod*, 1870/72.

³⁹ Po: O surovem napadu na narodna mariborska kandidata, *Slovenski narod*, 1870/73.

⁴⁰ Po: Kako se nemškutari pri nas, *Slovenski narod*, 1870/72.

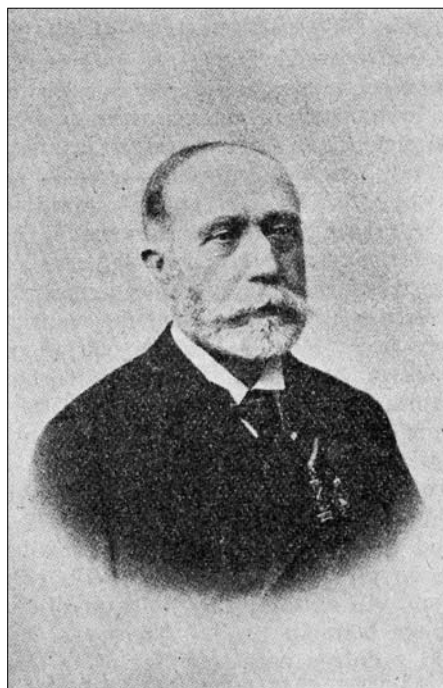
⁴¹ Po: Der Wahlaufuf der National-Klerikalen, *Marburger Zeitung*, 1870/73.

⁴² Po: Windisch-Feistritz. 20. Juni, *Marburger Zeitung*, 1870/74.

goče imenovati za sijajnega. Kandidata, ki se ju je polastila zla slutnja, sta se z okrog 20 privrženci podala v hišo in pred vhodom glasno naznanila: »Vstopijo lahko samo 'naši'!« Nejevolja zbranih ljudi je prišla do izraza v besedah: »Nimata poštenih namenov z ljudmi, če mislita dobro, pridita ven in odkrito govorita z nami; sovražimo vsako skrivnostnost!« Vmes so se slišali grozeči klici: »Nočemo postati Kranjci! – Farška hlapca sta, ne skrbita za interese ljudstva, temveč imata vedno pred očmi lastne interese! – Kaj hočeta tukaj? Volilni možje so tako in tako že izvoljeni, ti pa bodo izbrali Konrada Seidla in Friedricha Brandstetterja! ...« Eden izmed kmetov se je povzpел po štirih stopnicah do vhoda, da bi si izboril vstop na volišče. Komaj je prišel do vhoda, ga je dr. Sernec (*Sernetz*) odrinil navzdol. Podobno se je zgodilo nekemu drugemu kmetu, ki ga je kaplan Slatinšek (*Slatinschek*) sunil z dežnikom. Nepremišljeni dejanji sta bili signal za splošen napad. Vsi so hitro pograbili kamenje in palice ter napadli hišo, njeni stanovalci so se umaknili v notranje prostore in zabarikadirali. Dr. Serneca so vrgli na tla, kaplan Slatinšek je prejel nekaj udarcev. Slabše se je godilo kaplanu Bohu (*Woch*, Voh), ki je prispel kasneje in so ga samo urne noge rešile pred nasiljem. Taktu žandarmerije, ki se je pasivno zadrževala, kot tudi pomirjevalnim intervencijam meščanov iz Slovenske Bistrice, ki so preprečili, da bi se izgrede razplamteli, velja zahvala, da eksces ni imel škodljivih posledic. Wagner je za začetnika dogodka označil kaplana Slatinška in Boha iz Slovenske Bistrice, saj da je njuno agitiranje, razpihovanje in ščuvanje pri dobrodušnih podeželanah moralo vzbuditi ogorčenje.⁴³

Wagner je v *Marburger Zeitungu* zanikal nekatere trditve, objavljene v 71. št. *Slovenskega naroda*. Omenja priče, ki lahko potrdijo, da Sternberger in Soršak nista ščuvala množice. Soršak je rešil Serneca pred nadaljnjim nasiljem, kar bi tudi zanj skorajda imelo škodljive posledice. Mizar, ki je bil poškodovan, jo je skupil namesto kaplana Slatinška. Nezaželen zaključek volilnega razgovora bi lahko bolj ali manj pripisali slovenskima kandidata in njunim privržencem. Dr. Sernec in kaplan Slatinšek sta namreč ravnala nespametno, ko sta pred očmi razburjene množice pahnila enega izmed nasprotnikov s stopnic. Wagner poroča, da se

⁴³ Po: Wagner, Bericht über die Affaire in Windisch-Feistritz /Wind. Feistritz 20. Juni 1870, *Marburger Zeitung*, 1870/priloga k št. 74.

Dr. Franc Radej
(iz J. Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 333).

je 22. junija 1870 v Novo vas podala sodna komisija, ki je ugotovila škodo v višini manj kot 10 fl., kar ni ravno dokaz za opustošenje.⁴⁴

Dr. Radej in dr. Sernec sta prejela številne telegrame, v katerih so jima slovenski rodoljubi izrekli sožalje zaradi nemškutarskega napada.⁴⁵ Nju-na kandidatura ni bila uspešna. Izvoljena sta bila nemška kandidata, upokojena oficirja Friedrich Brandstetter in Konrad Seidl. V celjskem volilnem okraju sta bila z veliko večino izvoljena slovenska kandidata dr. Ferdinand Dominkuš in dr. Josip Vošnjak.⁴⁶ Sernec je postal deželnozborski poslanec leta 1871 v ormoško-ljutomerskem okraju. Radej je bil izvoljen za deželnozborskega poslanca na nadomestnih volitvah leta 1876 namesto Brandstetterja,⁴⁷ ki je moral odstopiti s poslanskega mesta zaradi goljufije s ponarejenimi menicami.⁴⁸

⁴⁴ Po: Wagner, Wind. Feistritz, 22. Juni 1870, *Marburger Zeitung*, 1870/76.

⁴⁵ Po: Štajarsko / Nemška kultura in svoboda, *Novice*, 1870/26.

⁴⁶ Po: Iz Celja 25. junija (Izv. dop.), *Slovenski narod*, 1870/74.

⁴⁷ Po: Telegram 'Slovenskemu Narodu', *Slovenski narod*, 1876/47.

⁴⁸ Po: Janez Cvirn, Trdnjavski trikotnik, *Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Obzorja, Maribor 1997, str. 356.

Levstik je v 6. št. *Pavlihe* objavil fiktivni dialog med mariborskim političnim komisarjem Blažem Korberjem in kočevskim okrajnim glavarjem A. v. Fladungom.

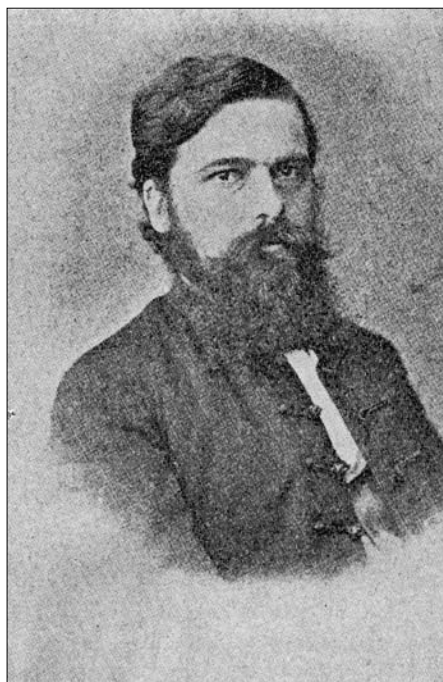
Korber: »Jaz imam večje zasluge od tebe, ker sem bežal, ko je v Novi vasi na Štajerskem nemška drhál pred volitvenimi pogovori napadla Srnca in Radaja, a ti si samo prepozno prišel, ko so Kočevjarji na Svetca prirjovéli.«

Fladung: »Jaz imam večje zasluge, in tožil te bodem, ko tega ne pritegneš, ker bi bilo krivično, ako bi tebe zaradi tega doletela kaka boljša korist nego mene.«

Korber: »Brate, reciva, da imava oba enake zasluge! Jaz sem izginil od tam, kjer me je bilo treba, a tebe ni bilo o pravem času tja, kjer ti je bilo tudi treba, in tako je v Kočevju ter v Novi vasi drhál dobila 'politiko proste roke' (Politik der freien Hand), katere se v zadnji vojni drži tudi sam kanclér Beust.«⁴⁹

Novice so v isti številki kot opis incidenta v Novi vasi objavile poročilo o demonstracijah zoper Luka Svetca v Kočevju, kjer sta Svetec in Peter Kozlar zmagala na volitvah. Svetec je 26. junija s sodnikom Koširjem in še nekaterimi prijatelji večerjal v Lojevi gostilnici v Kočevju. Okrog 9. ure zvečer se je okrog gostilne zbralo več ljudi, ki so »s strašnim hrupom in vpitjem« priredili »mačjo muziko«.⁵⁰ Po skoraj enournem razsajanju so začeli siliti v hišo in vpiti: »Svetec mora ven.« Razgrajajući so prišli do prednje sobe v gostilni, zato so hišna gospodinja in prijatelj prosili Svetca, naj se uma-kne. Svetec je moral skrivaj oditi v prvo nadstropje in se tam zakleniti. Svetčev protikandidat, mestni župan Braune, je prišel v gostilno in dejal, da ne more krotiti ljudi in da nima na razpolago žandarjev. Sodnik Košir je odšel iskat žandarje v kasarno, a je bila zaprta. Po enournem razsajanju sta prišla žandarja in za njima kočevski okrajni glavar A. v. Fladung. Šele potem so se ljudje razšli. Svetec je vložil pritožbo.⁵¹

Natančno leto dni po incidentu v Novi vasi sta nemška poslanca Friderik Brandstetter in Konrad Seidl prejela nezaupnico slovenskega katoli-

Dr. Janko Sernec

(iz J. Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 103).

škega političnega društva iz Nove vasi, v kateri je omenjeno, da je bil med razlogi za njuno izvolitev tudi incident v Novi vasi, ki so ga povzročili njuni privrženci. »Le v Mariborskem okraju ste Vi zmagali. Veste pa tudi zakaj? Zato, ker je nekaj volilcev zarad silovitega tepeža v Novi vasi se zbal, v Maribor k volitvi priti, in tudi zato, ker se v Mariboru z volilci tako dela, kakor na železnici z ljubo živino, ktere tudi ne vprašajo, ali hoče v hlev na vozu ali ne.«⁵²

Sodni epilog »novoveške afere«⁵³ je bil zaradi nasilnega napada na slovenska poslanska kandidata neizbežen. Bistričani, zlasti bivši adjunkt Balok, so si prizadevali »nemčurski napad in njega načelnike olepšati in iz hudodelstva navadni tepež napraviti«. Baloku naj bi pomagal preiskovalni sodnik vitez pl. Laschan, ki je bil poslan iz Celja, saj je zahteval, naj o incidentu razsoja sodišče v Slovenski Bistrici in ne okrožno sodišče v Celju. Slovenci so se pritožili. Najvišje sodišče na Dunaju je odločilo, da gre za hudodelstvo, ki sodi pred okrožno sodišče.⁵⁴

⁴⁹ Fran Levstik, Korber in Fladung, Pavliha, 1870/6.

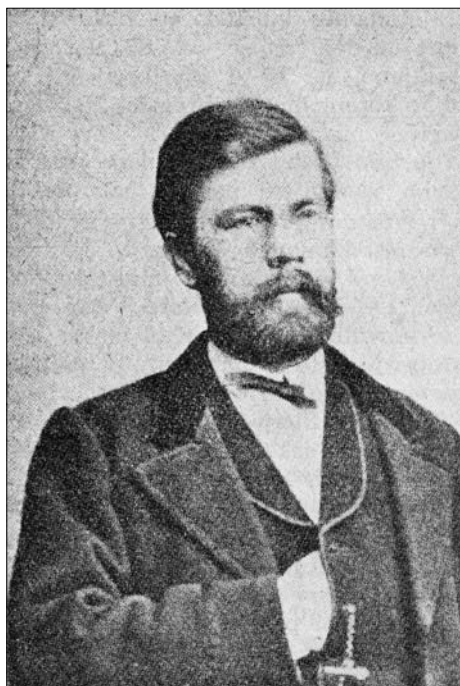
⁵⁰ Mačja muzika, godba: razgrajanje, razglašeno, škripajoče, cvileče igranje (nem. Katzenmusik, fr. Charivari).

⁵¹ Po: Iz Kočevja 27. (Kočevarsk škandal), Novice, 1870/26.

⁵² Nezaupnica, ktero je odbor kat.-političnega društva 19. junija t. l. sklenil in državnima poslancema gg. Brandstetterju in Seidl-nu poslal ..., Slovenski gospodar, 1871/26.

⁵³ Fran Rapoc, Poslano, Novice, 1872/8.

⁵⁴ Po: Iz Celja, Slovenski gospodar, 1872/3.

Dr. Fran Rapoc
(iz J. Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 369).

Po poldrugo leto trajajoči preiskavi⁵⁵ je prišlo do zaključne sodne obravnave (kazenske obravnave, kazenske razprave) proti 16 delavcem tovarnarja – in »liberalca«⁵⁶ – Vincenca Sternbergerja, ki so bili obtoženi »zarad zločina javne posilnosti po §. 98 in 100. k. z. kakor zarad prestopka po §. 411 in 431 k. z.«. Sodna obravnava je potekala od 3. do 5. januarja 1872 na okrožnem sodišču v Celju. Obravnavo je vodil predsednik celjskega okrožnega sodišča pl. Vest, votanta sta bila sodna svetovalec Frass (Frass) in Levičnik. Zapisnikar je bil avskultant Schneidtz. Privatni tožitelji in oškodovani so bili dr. Janko Serbec (Srbec), dr. Radej (Radaj), dr. Fran (Franc) Rapoc (Rapot), A. Slatinšek, Jernej Boh (Voh), Štefan Pliberšek. Tožilec je bil substitut (namestnik) državnega pravdnika Moriz pl. Schwarzenberg. Obdolženci so si za zagovornika izbrali dr. Holzingerja iz Gradca. Dvorano je napolnilo radovedno občinstvo.⁵⁷

Slovenski narod je objavil del stenografskega zapisa sodne obravnave, ki ga je na željo pravnika in gospodarstvenika dr. Frana Rapoca (1842–1888), soustanovitelja in solastnika *Slovenskega*

naroda in Narodne tiskarne, ki je bil od leta 1868 koncipient v odvetniški pisarni mariborskega advokata dr. Ferdinanda Dominkuša, pripravil Ivan Tanšek iz Brežic.⁵⁸

Ob začetku obravnave 3. januarja 1872 ob 9. uri je predsednik celjskega okrožnega sodišča pl. Vest oznanil predmet obravnave in poklical vse obdolžence. Obdolženci Gašper Kalin, France Kalin, France Köstenbauer, Jožef Tomažič, Anton Stopar, Franc Stopar, Vincenc Gregorič, France Vrhovšek, Lor. Uranek, Peter Uranek, Jože Kohne, Fr. Ogorelec, Pavel Tramšak, Martin Ozimič in France Ačko so sedeli na levi strani, njim nasproti pa tožitelji. Povabljenih je bilo okrog 40 prič, prišla nista samo Franc Kupec (njegovo bivališče namreč ni bilo znano) in Franc Mihelj, ki je imel zdravniško potrdilo.

Generalije obdolžencev so bile naslednje:

»1) Franc Kalin, 36 let star, v Plačuti pri Gorici rojen, zdaj delavec na koroškem kolodvoru v Mariboru, prej kurjač pri fabrikantu V. Sternbergerju v Gornji Bistrici, ne zna ni pisati ni brati, nema premoženja, pač pa 5 otrok, je bil že kaznovan, pa ne ve prav kje in kedaj; 2) Gašper Kalin 37 let star, rojen v Ajdovščini, brat prejšnjega, oženjen, v službi pri Sternbergerju od leta 1857, tudi bil že trikrat kaznovan; 3) Fr. Köstenbauer, rojen pri Eibiswaldu, 52 let star, oče 8 otrok, delavec pri Sternbergerju; 4) Jož. Tomažič, delavec v fabriki, 31 let star, že kaznovan; 5) Anton Stopar, 26 let star, delavec v Sternbergovi fabriki, že kaznovan; 6) Fran Stopar, tudi delavec v fabriki; 7) France Vrhovšek iz gornje Bistrice 27 let star, delavec v fabriki St., že kaznovan. In tako dalje, večina obtoženih je delavcev pri fabrikantu Sternbergerju in so bili že kaznovani.«

Predsednik Vest: »Obtožni sklep tega sodišča se naslanja na naredbo c. k. više deželne sodnije v Gradci od 21. junija 1871 in najvišjega sodišča na Dunaji od 12. septembra 1871. Naredba više deželne sodnije pravi, da so ti imenovani zločini javne posilnosti XII. slučaja §. 98, ki se kaznuje po §. 100 k. z., storili, toraj se imajo v obtožni stan postaviti in v sobo pustiti. Zraven tega imela bi se obtožba zarad

⁵⁸ Po: Iz Celja. 3. jan. (Izv. dop.), Slovenski narod, 1872/priloga k št. 2.

Ivan Tanšek je stenografiral tudi prvo izmed treh obravnav glede tiskovne pravde Slovenskega naroda pred porotnim sodiščem v Celju decembra 1869 (po: Tiskovna pravda 'Sl. Nar.' pred porotno sodnijo celjsko 13. decem. 1869, Slovenski narod, 1870/1).

⁵⁵ Po: Iz Celja, Novice, 1872/3.

⁵⁶ Po: O napadu pri Bistrici pravi češki 'Pokrok' ..., Slovenski narod, 1870/72.

⁵⁷ Po: Izpred sodnije, Slovenski narod, 1872/3.

Antona Stoparja raztegniti tudi na prestopke zoper telesno varnost po §. 411 k. z. Dogodki pri shodu volilcev 19. junija 1870 se imajo v svoji skupnosti razumeti, namen je, po okoliščinah soditi, naravnost izrečen. Prihod v velikem številu, ako ravno niso bili povabljeni, razjasnilo okrajnega komisarja Blaža Korberja, izreki Janžurja, Babiča, Tomažiča in tovarišev, mnogi glasovi, kateri so za vse vstop tirjali, siljenje k hiši, to so dokazi, da namen ni bil drugi, ko vstop braniti. Tu je namen posiljevanja. Razumljenje višje deželne sodnije se ozira na razloge od 6. decembra 1870. V ti naredbi je tudi potrjeno, da znakov zločina po §. 85. lit. b. k. z. manjka, pa znaki zločina javne posilnosti se razločno kažejo. Ako je že to, kar se je zgodilo pred poskušanim vrinjenjem v hišo hudobno, mora se ono poskušeno vrinjenje samo, in storjeno poškodovanje kot tak znak razumeti. Šlo je za volilen pogovor, za privaten mnogoštevilčen shod, pri katerem je bil samo povabljenim vstop dovoljen; že prihod torej brez dobljenega povabila, kaže določno namen. To kažejo tudi žugajoči klici med množico in dolgo naskakovanje hiše, ko je Anton Stopar že osvoboden bil, ker se je hotelo ono prisiliti, kar ni bilo dovoljeno. Pod istim pogojem more žuganje, naj se zgodi posredno ali neposredno, pismeno ali ustmeno ali na kak drug način, postati tako, da napravi utrjene skrbi, brez razločka, ali je imelo žuganje vspanje ali ne. V danih razmerah bilo je žuganje na vsak način tako, da je v hiši zaprtim in zašancanim opravičen strah uzročiti moglo pred silo, kateri bi bili, hišo odprevši, izpostavljeni. Viša sodnija je s poprejš omenjeno naredbo priziv odbila.«

Državni pravdnik pl. Schwarzenberg je postal obnovo dogodka: poslanska kandidata dr. Sernec in dr. Radej sta sklicala zbor volivcev in drugih zaupnih mož stranke, Peter Limavšek je skupaj z obema mestnima kaplanoma J. Bohom in A. Slatinškom poskrbel za razdelitev vabilnih listov, iz shoda sta bila izključena Fromacher in Sternberger. Ko sta kandidata v spremstvu Frana Rapoca ter očeta in sina Franca Divjaka prišla v Slovensko Bistrico, sta od kaplana Slatinška izvedela, da več Sternbergerjevih delavcev grozi z nasiljem, zato so naprosili okrajnega komisarja Korberja, naj žandarmerija poskrbi za vzdrževanje reda. Korber je prošnji takoj ustregel, nato so se napotili v Novo vas mimo krčme kovača Fridricha, pri kateri se je hitro zbralo 200 do 300 ljudi. Župan Črešnjevec France Soršak je vprašal okrajnega komisarja Korberja, ali so lahko pri zboru vsi navzoči, prejel je odgovor,

da imajo pravico vstopiti samo povabljeni. V tem trenutku sta prispela kandidata s spremstvom in se podala v Zafostnikovo (Zafošnikovo)⁵⁹ hišo oziroma gostilno,⁶⁰ kjer ju je kaplan Slatinšek predstavil gospodinji. Hiša jima je bila prepuščena v naprošen namen. Kandidata sta se želela malce ohladiti, zato sta stopila pred hišo, kjer je več mož zahtevalo, da bi lahko bili vsi prisotni pri zboru. Prišlo je do vpitja; kaplan Slatinšek je sunil nekoga, ki je stopil na večno stopnico. Jeza zaradi kaplanovega dejanja je narasla še zlasti, ko se je stolar Štefan Pliberšek začel prepirati z delavcem Francem Kalinom in mu dejal, da nima tu kaj iskati. Štefana Pliberška so suvali, vrgli na tla in lažje poškodovali. Slatinšek se je medtem namreč umaknil v Zafostnikovo hišo; več oseb mu je hotelo slediti, eno izmed njih so pahnili nazaj. To naj bi bilo po pripovedovanju Korberja, Jožefa Starkla in Soršaka znamenje, da so planili na dr. Serneca in ga lažje ranili. Ko je bil dr. Sernec po pripovedovanju prič Druškoviča, Starkla idr. s pomočjo žandarmerije, Sternbergerja in Soršaka rešen, so zaprli in zapahnili vrata. V hiši so bili oba Divjaka, Lovro Stepišnik, Babič in Rapoc, ki je bil že prej lažje ranjen. Dr. Radej in Limovšek sta bila prisiljena pobegniti. Pred hišo so bili Korber, Hebenstreit, Janžur, Formacher idr., ki so videli več fantov (po Korberjevem pripovedovanju okrog 20), ki so nasilno poskušali priti v hišo, s koli in s 5 do 6° dolgo in 1½ cole⁶¹ debelo žrdjo so udrihali in suvali v vrata tudi potem, ko je bila osvobojena priprta noga Antona Stoparja. Ker so bila prednja vrata zapahnjena in so jih branili žandarji, so poskusili vdreti pri zadnjih vratih, kar pa so jim prav tako preprečili žandarji. Metali so tudi kamenje; po pripovedi žandarja Šimonka je eden izmed kamnov tehtal 5 funtov (približno 2,25 kg). Vmešalo se je več bistriških meščanov, ki so množico pomirili in pregovorili k odhodu. Pri tej priložnosti so naleteli na kaplana Boha, ki ga je neki delavec sunil z dežnikom in obmetaval s kamenjem, vendar kaplan ni bil ranjen. Pri sodnem pregledu je bila škoda ocenjena na 9 goldinarjev 89 krajcarjev, pred hišo je bilo najdenih 15 kolov in

⁵⁹ Gregor Zafošnik je bil odbornik katoliškega političnega društva iz Nove vasi, ki je podprlo poslanska kandidata dr. Radeja in dr. Sernca (po: *Od Novevsi, Slovenski gospodar*, 1872/23).

⁶⁰ Po: Janko Orožen, *Okrepljen nemško-nacionalni vladni in javni pritisk ter narodni odpor, Zgodovina Celja in okolice, II. del (1849–1941)*, Kulturna skupnost, Celje, 1974, str. 265.

⁶¹ Cola: dolžinska mera / avstrijska cola = 2,63 cm.

več kamnov. »To je dejanstvo obtožbe. Ozir jemljem na to, da se obtožni sklep v tem potrdil, da je v tem počenjanji ležec zločin javnega posilstva XII. slučaja.« Državni pravdnik Schwarzenberg je poudaril, da je potrebno obravnavati več prestopkov: napad na Štefana Pliberška, Serneca, Rapoca in naposled prestopok Franca Kalina, ki je 11. septembra 1871 zabodel z nožem soobtoženca Antona Stoparja (ta prestopok se je po nasvetu državnega pravdnika obravnaval posebej). Obtožba temelji na pripovedovanju prič (Peter Offenbacher, Tomasini, Tomaž Štupar, Trelec, Sternberger idr.). Dr. Radej je dolžil Franca Soršaka za napad na dr. Serneca in zanikal, da bi Soršak branil napadenega Serneca. Vendar te obtožbe ni mogoče šteti za pravno, je menil državni pravdnik, ker ni jasno, ali je Soršak povzročil »vidno oškodovanje, zahtevanja po §. 496 k. z. pa ni tukaj«. Zadevo da je potrebno prepustiti pričujoči obravnavi v primeru, da bo ta prestopok razviden iz napada na dr. Serneca. Franc Kalin je bil zaradi napada na kaplana Boha pravno obtožen. Oškodovanje Frana Rapoca je Schwarzenberg ocenil kot prestopok po 411. paragrafu kazenskega zakona, ki zadeva tudi Gašperja Kalina. Državni pravdnik je sicer govoril v nemškem jeziku, nato pa je razložil obtožbo tudi v slovenščini.⁶² Obtoženi delavci so se izgovarjali, da bodisi ničesar ne vedo bodisi da so bili pijani. Vsi razen dveh pa so bili že prej kaznovani zaradi tepeža ali tatvine. »Sicer pa je vidno, kako so ti revčki čudna in revna podpora nemškutarske kulture.«⁶³ Obtoženci, ki so imeli večinoma slovenske priimke, so se zagovarjali v »silno slabi nemščini«, s čimer naj bi potrdili, da so bili »povsod le orodje svojih nemčurskih gospodarjev«.⁶⁴

Predsednik: »Gašpar Kalin! Vi ste 19. junija 1870 v Novo vas šli?«

Kalin: »Da!«

Predsednik: »Kaj vas je tje napotilo?«

Kalin: »Popolnem lahko! Nedeljo popoldan je bilo in mislil sem si, pojdimo gledat, kaj bode in tako smo se po jedi pri Mihelu zbrali. Potem smo šli iz Bistrice v Novo vas in pri Kovači smo ½ ure čakali, predno so gospodje vkup prišli. Gospodje so šli naprej in mi za njimi.«

Predsednik: »Jih je bilo več?«

Kalin: »Da, bilo je več gospodov iz Bistrice, ki so čakali, da se pridiga začne. Ko so gospodje prišli, smo jih pozdravili in za njimi šli. Mislili smo si, ako bode kaj prida, naj tudi čujemo in sicer po nemško. Na to se začne mizar Pliberšek prepirati in tako se je pričelo, da so naenkrat bili navskriž.«

Predsednik: »Veste, zakaj je bil Pliberšek udarjen?«

Kalin: »Tega ne vem, ker sem 24 korakov proč na voglu hiše stal in tam sem slišal, da je duhovnik na stopnicah sunil.«

Predsednik: »Zakaj pa?«

Kalin: »Ja, jaz nisem bil gori. Šlo je več ljudi proti vratom in duhovni gospod je šel v lopo in vrata so se potem zaprla. Pred sem pa že videl, kako je gosp. dr. Srnec padel in udarjen bil in ko je zopet ustal, rekel sem mu: 'Glejte, da v sobo pridete, če ne, bode še bolj nesrečni.' Potlej sem ga peljal na stopnice, kjer je šel v hišo, vrata pa so se zaprla. Ali tu je bilo okolo 300 ljudi, ki so vsi noter hoteli, ker je Anton Stopar imel nogo med vrati priprto in množica ga je hotela rešiti.«

Predsednik: »Tedad so ga hoteli rešiti?«

Kalin: »Pri velikih hišnih vratih.«

Predsednik: »Bili so pa tudi pri vratih za hišo ljudje?«

Kalin: »Da, tudi tam jih je bilo več.«

Predsednik: »Zakaj pa?«

Kalin: »Tega ne vem, zakaj. So pač kamenje metali in tedaj mi reče gosp. Sternberger, glej da ljudi proč spraviš. Potem sem moji družini rekel, ljudje bodite pametni in pustite jih pri miru.«

Predsednik: »Ena prič pravi, da ste hoteli noter in kamenje metali.«

Kalin: »Tega ne vem nič. Rekel sem samo, ako bode denes kdo bôdel, bode sam nesrečen, kajti vsakdo bode temu nasprotoval.«

Predsednik: »Kaj vas je tje napotilo? Shod je bil povabljen od kandidatov za deželni zbor za njuno volilce.«

Kalin: »Bil sem pač radoveden, kaj bode.«

Predsednik: »Pa niste volilec.«

Kalin: »Tega poprej nismo vedeli. Rekli so samo, da bode zopet čitavnica – kaj je čitavnica, sam ne vem – kakor je že pred bilo pri Manhartu, tako tudi denes pri Zafostniku v Novi vesi, in tedaj pač gremo tje, da slišimo, kaj bode.«

Predsednik: »Okrajni komisar Korber je pa neki rekel, ko ste k hiši prišli, da samo povabljeni noter smejo.«

⁶² Po: Izpred sodnije, Slovenski narod, 1872/3.

⁶³ Po: Iz Celja. 3. jan. (Izv. dop.), Slovenski narod, 1872/priloga k št. 2.

⁶⁴ Po: Iz Celja, Slovenski gospodar, 1872/3.

Kalin: »Tega nisem slišal, kajti on bil je spodaj na cesti, jaz pa zgoraj na oglu. Še le pozneje, ko je razburjenost večja postala bila in se je tirjalo, da vsak čuje, se nam je odgovorilo, da samo tisti imajo vstop, ki imajo karte.«

Predsednik: »Nemirnost je tedaj vedno večja postala. Zakaj so pa nepovabljeni zahtevali, naj se očitno obravnuje?«

Kalin: »Kaj sem vedel, kaj bode.«

Predsednik: »Pa gosp. Korber potrjuje, da vam je rekel.«

Kalin: »Seveda, pa rekalo se je: samo nemško, samo nemško, nič slovensko.«

Predsednik: »Zakaj ste pa pozneje vendar odšli?«

Kalin: »Ja, ker sem si mislil, kaj bode, ko je komisar list pisal.«

Predsednik: »Kaj je bilo na njem?«

Kalin: »Naj konjiški stotnik eno kompanijo vojakov, namreč husarjev pošlje in tedaj sem mislil, da se utegne še večja nesreča zgoditi in sem list raztrgal.«

Predsednik: »Kedaj je komisar list pisal? Ko so ljudje odšli?«

Kalin: »Prej!«

Predsednik: »Je ves naskok dolgo trpel?«

Kalin: »Ne.«

Predsednik: »Kedaj ste odšli?«

Kalin: »Ja, ko se je rekalo, da husarji gredo, bilo je že vse mirno.«

Predsednik: »Koliko jih je iz gornje Bistrice šlo?«

Kalin: »Ko smo od zgoraj šli, nas je bilo 6-8. Potem smo pri Fricu vkup 1 vedro piva spili na vkupen račun.«

Predsednik: »Kdo je pivo plačal?«

Kalin: »Vsak od nas je 20 kr. plačal.«

Predsednik: »Priče so povedale, da so vsi ti 20 rož na klobuku imeli.«

Kalin: »To je bilo iz neumnosti. Smo si pač pri Mihelu cvetlice ali kar koli je kateri dobil, nateknili.«

Predsednik: »To neki pomenja, da se gre na tepež.«

Kalin: »Večkrat smo si nateknili za kratek čas in neumnost.«

Predsednik: »Ko ste vkupno popivali, potem ste šli pred hišo in kljub razjasnilu, da je samo povabljenim gostom vstop dovoljen, ste si po sili vstop prisiliti hoteli. Pri tem se je več poškodovanj zgodilo in med temi ste vi kot prvi imenovani, da ste kame-nje metali in s Štefanom Pliberškom slabo ravnali.«

Kalin (obrnjen proti Pliberšku): »On me bode vendar poznal.«

Predsednik: »Govorite k meni, dokler da vam na kako drugo stran pokažem.«

Kalin: »Jaz nisem nič storil.«

Predsednik: »France Kalin, slišali ste obtožno pismo in izreki prič so tudi tukaj.«

Kalin: »Ni nič res.« Na nadaljnja vprašanja je Kalin odgovarjal samo: »Sam več ne vem, to mi že predolgo trpi, take neumnosti nimam več v glavi, kar sem govoril sem govoril, saj je tudi zapisano.«

Predsednik: »Pa že poprej se je govorilo, da bodo delavci tje šli, ker je žandarmerija že prej bila opozorovana?«

Kalin: »Morebiti, da smo kako neumnost storili.«

Predsednik: »Pripoveduje se, da bi imeli vsled nekega pisma v Novo ves iti.«

Kalin: »To mi že predolgo trpi.«

Predsednik: »Ste naskočili?«

Kalin: »Ni nič res!«

Predsednik: »Dalje ste obdolženi, da ste tedaj, ko ste odhajali, na kaplana Voha kamenje metali?«

Kalin: »Prisegam pri Bogu, ako sem kamen v roki imel. Naj pride oni sem, ki more to reči.«

Predsednik: »Da, vsi bodo sem prišli. Zakaj ste šli v Novo ves?«

Kalin: »Menda smo vsi skupaj, ne vem nič več!«

Predsednik: »Poprej enkrat ste se bolj spominjali. Kdo je naredil, da mora vsak 20 kr. za pivo dati?«

Kalin: »Ne vem nič več! Kaj takega si nezapomnem, jaz sem že večkrat 20 kr. zapil.«⁶⁵

France Köstenbauer je izjavil, da je nedolžen. Ni videl, da bi nekdo imel priprto nogo. Na predsednikovo vprašanje, ali je slišal klice »Slovinci ven!«, je odgovoril: »Bil je šum, pa se ne vem spomniti.« Tudi Jože Tomažič se ni ničesar spominjal. Državni pravdnik je prosil predsednika, naj vsakomur reče, da pove, kaj se je zgodilo. Predsednik je prepustil spraševanje državnemu pravdniku.

Državni pravdnik je začel pri Gašperju Kalinu, ki naj bi šel v Novo vas zaradi »pridige«, kaj drugega zanesljivega pa se ni spominjal, saj ni bil popolnoma trezen. France Kalin ni vedel nič, »ker mu reč že predolgo trpi«. Köstenbauer je tako kot nekateri drugi dejal, da so hišo napadli zato, ker je

⁶⁵ Po: Izpred sodnije. (Dalje), Slovenski narod, 1872/4.

kaplan Slatinšek nekoga sunil, mir pa je nastal, ko je dobil Stopar nogo izpod vrat. Tomažiča ni bilo zraven, saj je bil pri Kovaču. Vincenc Gregorič je povedal, da je šel v Novo vas, ker je hotel slišati kaj novega.

Predsednik: »Ste hoteli se vrniti v hišo.«

Gregorič: »Še zraven nisem bil.«

Predsednik: »Zakaj niste šli blizu, če ste hoteli, kaj novega čuti?«

Gregorič je molčal. Jožef Kohne ni tajil, da je metal kamenje, a se je izgovarjal s pijanostjo. Sternbergerjev kočijaž France Ačko je videl, da je kaplan Slatinšek nekoga udaril. France Ačko je zatrdil, da je bil Stopar pri vratih, Sternberger pa mu je dejal, naj poskusi ljudi spraviti stran, zato jih je šel mirit. Martin Ozimič je zatrdil, da je stal okrog 15 do 20 seznjev od hiše.

Dr. Sernec (k predsedniku): »Ali naj govorim slovensko ali nemško?«

Predsednik: »Kakor hočete.«

Dr. Sernec: »Tedaj bodem slovensko govoril.«

Predsednik: »Je bilo že več ljudi tam, ko ste vi v Novo ves prišli?«

Dr. Sernec: »Ljudje so bili še pred Novo vesjo pri eni hiši zbrani; ko smo mimo šli, so prišli za nami.«

Dr. Holzinger: »Kot osebno prijaznost bi štel, ko bi gospod doktor imeli dobrotljivost, nemško govoriti.«

Dr. Sernec: »Pripravljen sem to storiti. Ko smo gori prišli, bila je tam že razburjena množica, ki je upila in gospod komisar Korber si je komaj pripravi posluš, da je vstop v hišo samo volilcem in posebno povabljenim dopuščen. Pa od tistih, kateri so namen imeli, nas razgnati, ni nikdo odšel; samo drugi, tudi volilci, ktere sem v Mariboru pri volitvi videl, ki so z mirnim namenom prišli, so se odpravili. Ko je ena tropa upiti začela, našla je nasprotnico v drugi, v kateri je tudi Pliberšek stal. Brž so ga zgrabili in vrgli, tropa je nad njega šla, vsak ga je udaril, ki je kak kol od vrtovega plota v roke dobil. Komaj je Pliberšek vstal, poskusili so resno, se v hišo vsiliti. V tem trenutku sem stal jaz na levi, gospod kaplan Slatinšek na desni strani vrat. Tale stari mož Ozimič pokazal je Francetu Kalinu s prstom na vrata; jaz tega nisem precej razumel, pa naenkrat hoče France Kalin med menoj in Slatinškom v hišo uiti. Ko ga vidim leteti, stopim en korak na desno in rečem: Tu

noter ne smete iti. Pa bil je že pri meni, zgrabil me z obema rokama za prsi in me vrgel na lice, ker se nisem zanesel.«

Predsednik: »Ste Vi koga udarili?«

Dr. Sernec: »Nikogar nisem udaril. Ako bi koga udariti hotel, bil bi še toliko močen, da bi se bil tako postavil, da bi me ne bil mogel vreči. Ista tropa je potem šla nad mene in vsi so me topli. Spomnem se, da sem tedaj ko sem ustal, obdržal palico s svinčeno kroglo v roki, ktero so mi pa izdrli. Od Sternbergerja sem čul besedo: 'Zdržite!' Soršak mi je pa ustati pomagal. Ko sem si kri izmil, slišim naenkrat hruš pri vratih in vidim, da je bilo pol noge noter, ktero sta pa dva kmeta odmikala, ker je bila pri zapirani vrata na poti. Zadnjič so bila vrata zaprta, tedaj se je pa tudi že naskok – sme se po pravici ta beseda rabiti – začel, mah na mah je šel po vratih, kamenje so v zid in skoz podboje noter metali. Vrata so se tako tresla, da smo en hlod vzeli in ga v nasprotni zid uprli, da so bila tako vrata varna. Tedaj pa gre en del ljudi nad zadnja, slabejša vrata. Poklical sem kmeta Stepinška in Rabiča, ta sta vrata samo z eno desko za silo držala. Bili so s sekirami po njih, vrata bi se bila v treske razpokala, ko bi bilo napadanje samo še minuto trpelo, tedaj se moramo umakniti in smo zgubljeni.

Ko bi bili ljudi v hišo prišli, ne bi bil dal groša za nas vse, vsaj pretrpeli bi bili najtežje telesno oškodovanje, če bi ne bili prišli ob življenje. Klical sem spredaj žandarjem, ki so se trudili, ljudi odvrniti, naj gredo brž za hišo, tam se ne moremo več braniti. Žandarji so šli nazaj in ubranili dalje tolčenje, potem se je množica razletela. Naskok se je nehal, prišel je moj oče in šel sem z njim v Bistrice.«

Na predsednikovo vprašanje je dr. Sernec potrdil, da je skupaj z dr. Radejem sklical shod, da je Limovšek dobil okrog 30 do 40 kart s prošnjo, naj jih razdeli, tako da so bili (poleg volilnih mož) povabljeni tudi prvotni volilci, in da se je komisar Korber trudil s povzdignjenim glasom pomiriti ljudi. Dr. Sernec je za klobuk terjal 2 goldinarja, kot »plačo za bolest« pa 10 goldinarjev, ki naj jih prejme ubožna ustanova v Novi vasi, ter prosil, naj se obdolženci milo kaznujejo.

Dr. Holzinger se je trudil z različnimi vprašanji zmanjšati pomenljivost Sernečevega govora.⁶⁶

Predsednik: »Kdo vas je zgrabil?«

Dr. Sernec: »France Kalin! Kalin!«

⁶⁶ Po: Izpred sodnije. (Dalje), Slovenski narod, 1872/5.

Kalin: »To je laž!«

Dr. Sernec: »Lice je ostro izraženo, ne morem se motiti.«

Kalin: »Najti nas hočete, kdo ima brado; s politiko nas hočete ujeti.«

Predsednik: »Ako ni res, bode že kdo drugi povedal.«

Kalin: »Ne smete misliti, da smo tako neumni!«

Dr. Radej je v slovenskem jeziku opisal dogodek podobno kot dr. Sernec. Radeju se ni zgodilo nič, ker ni stal v bližini. Videl je Franca Kalina, ki je napadel dr. Serneca, prav tako Soršaka, ki je tepel njegovega sokandidata. Kalin je vse tajil. Dr. Holzinger je obžaloval, ker dr. Radeja ni razumel. Dr. Radej mu je odgovoril, da se je sam počutil enako pri protokolarnem zapisovanju, ko je nemška stranka slovenskima kandidatom preprečila shod volivcev. Dr. Radej je bil prepričan, da so obdolženci in njihovi tedanji družabniki, ki niso obtoženi, samo orodje moralnih začetnikov napada. Najprej ni bilo videti nobene palice, naenkrat pa jih je bilo mnogo. Tudi dr. Radej ni vedel povedati, kdo je kričal: »Slovence ven! Imeti jih moramo!«

Štefan Pliberšek: »Šel sem z bratom k svaku polič vina pit in slišal, da ljudje na travniku ukajo. Potem sva šla h Kovaču, kjer je bilo vse polno; ko so pa doktorji iz Maribora prišli, je vse šlo. Ko je komisar Korber ljudem slovensko nekaj razlagal, so upili: 'Samo nemško!' na kar sem odgovoril: bodimo Slovenci in Nemci dobri med seboj, ko poprej; jaz sem pač Slovenec, ker me je slovenska mati rodila in ne morem Nemec biti. Na to me Martin Ozimič udari, oba Kalina me na tla vržeta in tepeta s palicami, da sem bil ves krvav in omočen.«

Predsednik je zaključil sejo. Vincenc Sternberger, ki je želel pred zaslišanjem preučiti obravnavo, se je lahko odpravil iz dvorane. Štefan Pliberšek je zatrdil, da kaplan ni imel dežnika, torej ni mogel nikogar suniti z njim. Ozimiča je prvič videl tistega dne pri maši. Pliberšek je terjal 100 goldinarjev za bolezen in 20 goldinarjev 20 krajcarjev odškodnine. Kaplan Slatinšek je dogodek opisal podobno kot Radej in Sernec in povedal, da je Soršak šel z enim, Sternberger pa z drugim tropom. Soršak je vprašal Korberja, ali sme vsakdo v hišo, ta pa mu je odgovoril, da samo volivci, nakar se je Soršak smeje vrnil k svojim in rekel:

»Dobro da vem!« Tudi Sternberger je vprašal, kdo sme v hišo, in dobil enak odgovor. Korber je razložil ljudem, za kaj gre, ti pa so zavpili, da bodo volili Seidla in Brandstetterja. Stepinšek je nato opisal, kaj se je dogajalo z dr. Sernecem, dr. Rapocem in Stepinšnikom.⁶⁷

Predsednik Vest je slovensko govorečim pričam postavljajl nemška vprašanja. Dr. Fran Rapoc je dogodek obnovil v slovenskem jeziku, čeprav je dr. Holzinger prosil za nemško razlago. Velik smeh je nastal med publiko, ko je dr. Holzinger začel poškodovanega Rapoca spraševati v nemščini, ta pa mu je odgovarjal v slovenščini. »Dr. Holzinger je napravil kar dolg obraz, ker nič ni razumel. Tiho se vsede po nepričakovanem slovenskem odgovoru osupnen.«⁶⁸

Rapoc in priče Divjak st. in Divjak ml., Babič, Boh, Ignac Tomažič, Kobale, Žohar (Šohar), Limovšek, Brumec, Rahlej, Gašper Fajs, Tomasi Terlec so dokazovali, da so oba Kalina, Ozimič, Anton Stopar, Vincenc Gregorič in France Ačko bili najhujši udeleženci napada, nasprotne priče Korber, Šimonek, Offenbacher, Bilej, Godec, Dünnebie, Soršak in Sternberger pa se niso spominjale skoraj ničesar in so ves dogodek preobračale tako, »da se dobro opazi, da so te priče in obtoženci vsak svojo nalogo dobili in jo bolj ali menj v glavi obdržali.«

»Občudovati je bilo, da je predsednik od dne do dne osorneji postajal proti poškodovanim in njihovim pričam, kar posebno kaže predsednikov odgovor Vohu, ki je trdil z drugimi pričami vred, da preiskovalni sodniki niso vsega, in tudi, kar so, ne tako narekovali, kakor se je njim povedalo – da je on rekel: 'Sodniji je za to, da se informira,' na kar mu preiskovalni sodnik reče: 'spisi bodo prišli k višji sodniji in ne bi bilo lepo za Vas, ako bi kot duhoven se ovaduha pokazali' – pl. Vest pa se odreže: 'Sicer ne morem preveč krivice najti v njegovem izreku.' Specijalna prašanja poškodovanih je preds. pretrgoval z besedami: 'To spraševanje je tako zastonj!«

O »oliki« dr. Holzingerja naj bi po zatrjevanju Slovenskega naroda pričal njegov napad na kaplana Slatinška, kateremu se je zdelo smešno, da bi udaril svojega prijatelja Štefana Pliberška. Dr. Hol-

⁶⁷ Po: Izpred sodnije. (Dalje), Slovenski narod, 1872/6.

⁶⁸ Po: Iz Celja. 3. jan. (Izv. dop.), Slovenski narod, 1872/priloga k št. 2.

zinger je dejal: »Meni se stvar ne zdi tako smešna; 6 prič je tu! Vino je za pitje zraslo; duhovni gospod ste utegnili 21. junija 1870 nekoliko pregloboko v kozarec pogledati in se morebiti za to ne spomnite, da ste koga udarili.«

Slatinšek: »Gospod predsednik, prosim da me varujete takih napadov!«

Predsednik (»namuzneno«): »Meni se prašanje ne zdi primerno!«⁶⁹

Komisar mariborskega okrajnega glavarstva Blaž Korber je dejal, da je bil zaradi volitev volilnih mož v Slovenski Bistrici, ko so mu dr. Sernec, dr. Radej, dr. Rapoc, Divjak in Slatinšek sporočili, da nameravajo opraviti pogovor z volivci v Novi vasi, in ga obvestili o govorici, da pride tudi nekaj delavcev in fantov, zato da se je bati nemirov. Prosili so ga, naj kot predstavnik okrajne oblasti pošlje tja žandarje, ki bodo vzdrževali red in mir. Korber je to storil. Ker je mislil, da bo morda prišlo do shoda pod milim nebom po 4. paragrafu društvene postave,⁷⁰ je šel tudi sam v Novo vas. Kandidata in spremstvo so pri gostilni pri Kovaču naleteli na precej ljudi, ki so vpili: »Mi smo Štajerci, ne potrebujemo Slovencev!« Pri Zafostnikovih hiši je bilo mnogo ljudi, ki jim je najprej v slovenščini in nato v nemščini razložil, za kaj gre. Nemir je naraščal, končal se je z naskokom na hišo. Korber je v strahu pred podobnimi dogodki svetoval dr. Radeju, naj preloži pogovor z volivci. Korber je v nadaljevanju popisal, kaj se je dogodilo dr. Sernecu. Kot so mu povedali, naj bi hišo napadli, ker je kaplan Slatinšek nekoga sunil, česar pa sam ni videl. Korber je zatrdil, da sta Sternberger in Soršak množico mirila, in »po naročilu, ktere ga je dobil«, pripovedoval tudi o Stoparjevi nogi med vrati.

Gašper Kalin je za shod izvedel od različnih ljudi. Tudi od Sternbergerja so slišali, da pojde v Novo vas, kjer da bo neka neumnost, podobna čitalnici pri Formacherju.

Dr. Holzinger je poskušal s stranskimi vprašanji nekoliko omiliti neugodna pričevanja.

Brumec je dejal, da obdolženci niso bili tako pijani, kakor trdijo, »temveč, da je pri tepeži vse iz njih teklo«.

Rahlejevo pričevanje je bilo posebno neugodno, zato so priče dokazovale, da ga še zraven ni bilo. Pri tem naj bi imel posebno »žalostno nalogo« žandar Schimanek (Šimonek). »Pravi, da slovensko ne ume in vendar pravi, da je v slovenskem pogovoru z Rahlejem izvedel, da je ta sicer bil povabljen, pa je prepozno prišel, dasiravno druge priče trde, da je četrti gori bil. Offenbacher je rekel Rahleju – ko ga je po ovinku domu iti videl – da bode prišel prepozno, južina je že preč; mislil je, da še le tedaj k shodu gre.« Tudi Soršak in Korber sta trdila, da Rahlej ni bil prisoten. Soršak je tedaj rekel dr. Sernecu: »Rahleja že tako imate v krempljih, nam pa lahko pridigate 14 dni, pa bomo vendar Brandstetterja in Seidla volili.«

Dr. Holzinger je zlasti želel zamotiti pričo Ignaca Tomažiča, ki je kljub temu trdil, da preiskovalni sodnik ni dal zapisati vsega, kar se je izreklo, in je pustil vnevar marsikaj, česar se priče niso takoj spomnile.

Gašper Fajs je pripovedoval, da je dobil 40 kr., ko je šel prvič pred preiskovalnega sodnika. Toženec Kohne je dejal, da mu jih je dal kaplan, a po dolgem spraševanju se je izkazalo, da so mu denar izplačali na sodišču, ker je delavec in je moral večkrat priti na sodišče. Dokazovalni postopek je bil končan.⁷¹

5. januarja sta sledila govora državnega pravdnika in zagovornika. Državni pravdnik je dokazoval, da je bil prihod nepovabljenih na volilni shod nameren, ne slučajen. Delavci niso prišli iz lastnega nagiba, izsiliti so želeli udeležbo na shodu. Priče so trdile, da je Sternberger dobil neko pismo, ki ga je pokazal delavcu Vollmayerju. V pismu je bil omenjen shod v Novi vasi. Osebe, ki so povzročile prihod nepovabljenih, da so privrženci narodni nasprotni stranke, saj delavci ne kažejo tolikšnega političnega zanimanja, da bi sami šli k volilnemu shodu. Menili so, da je iz pričevanja dr. Serneca razvidno, da tisti, ki so delavce napotili v

⁶⁹ Po: Izpred sodnije. (Dalje), Slovenski narod, 1872/7.

⁷⁰ »§. 4. Shodi volilcev k volitvenim razgovorom potem k razgovorom z izvoljenimi poslanci izvzemajo se določbam tega zakona, ako se godijo o času razpisanih volitev in ne pod milim nebom« (Zakon z dne 15. novembra 1867 št. 135 drž. zak. o shodnem (zbornem) pravu, Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Ljubljana 1889, str. 398).

⁷¹ Po: Izpred sodnije. (Dalje), Slovenski narod, 1872/9.

Novo vas, niso načrtovali nasilja, ki je sledilo. Nekateri so slutili, da sta nasprotna kandidata (Brandstetter in Seidl) uporabila Sternbergerja za onemogočenje shoda narodnih kandidatov. Dr. Rapoc je omenil Soršakovo začudenje, ko je izvedel, da se smejo shoda udeležiti samo povabljeni, kar kaže na namero, da bi shod onemogočili z udeležbo, glasovanjem in »govorjenjem vmes« (medklici). Toženci da so hoteli priti v hišo, vendar se predhodno niso dogovorili, da bodo hišo naskočili. Okoli hiše so našli 15 do 20 krepelc, »kar v smislu postave kaže«, da so bili oboroženi. Obdolženci niso sami od sebe nehali naskakovati hiše. Vedeli so, da ne bo volilnega pogovora, v hišo so želeli priti, da bi slabo ravnali s kandidatom, hoteli so se maščevati. Zafostnica je hišo prepustila dr. Sernecu in dr. Radeju, ki ju je zato šteti za hišna člana. Gre torej za zločin, ki se kaznuje po 83. paragrafu kazenskega zakona.⁷² Obdolženci so se pregrešili tudi glede na prvo točko 98. paragrafa kazenskega zakona, »ki

pravi, da se stori zločina javne posilnosti po izsiljevanji kriv tisti, ki kaki osebi res silo stori, da bi jo prisilil h kakemu delu, h kakemu trpljenju ali opuščenju, ako se ta storitev ne kaže kot hujše prepovedan zločin«. Ta zadnji pristavek naj bi po mnenju državnega pravdnika veljal za pričujoči primer. Šlo naj bi za zločin kaljenja domačega miru po 83. paragrafu in prestopok zoper telesno varnost po 411. paragrafu kazenskega zakona. Ker pa se je poleg tega slabo ravnalo z duhovniki, »imamo ali prestopok proti telesni varnosti ali resnične žalitve česti v delu po §. 496 k. z. ali pa prestopok, ki se kaznuje po naredbi ministrstva od 20. aprila 1854, l. drž. z. št. 96«. Gašper Kalin je raztrgal list, ki ga je Korber pisal vojaškemu poveljstvu v Slovenski Bistrici, kar je prestopok, ki se kaznuje po 314. paragrafu kazenskega zakona. Antona Stoparja je France Kalin 11. septembra 1870 lažje poškodoval z nožem. »Drž. pravdnik še omenja, da je dokaz sestavljen po pričah verjetnih po §. 269. k. z. in da se je spricalo, da ni res, da so hišo zato napadli, ker je noga Antona Stoparja priprta bila.«

⁷² »§. 83. Četrty primerlej. Ako kdo, ne obrnivši se na gosposko, mirno posest zemlje, ali na-njo se nanašajočih pravic koga družega, z zbranimi več ljudmi, po silovitem napadu moti; ali če kdo tudi brez pomagalcev pridere v hišo ali stanovališče družega z orožjem obdan, in ondi na njega osebi, ali na njegovih domačih ljudeh, na blagu in premoženju, silo dela; naj stori le-to, da bi se maščeval, ker misli, da se mu je kaka krivica zgodila, – da bi izpeljal pravico, ki se je lasti, – da bi kako obljubo ali dokazilo izsilil, ali kaki drugi sovražnosti ugodel. /.../

§. 98. Dvanajsti primerlej. Hudodelstva javne posilnosti z izsilovanjem postane kriv, kdor

a) kakemu človeku zares silo dela, da bi ga primoral, kaj storiti, trpeti ali opustiti, ako se ne pokaže, da je to dejanje kako hujše kaznovano hudodelstvo.

Pod istim pogojem doprinese ravno to hudodelstvo, kdor:

b) bodi posrednje ali neposrednje, s pisanjem ali z besedo, ali kako drugači, naznanivši svoje ime ali ne, komu s poškodovanjem na životu, slobodi, poštenju ali lastnini preti, v namenu, od njega izžugati, da bi kaj storil, trpel ali opustil, ako je žuganje takošno, da zamore ta, komur se žuga, glede na razmere in osebne lastnosti njegove, ali na znamenitost zažuganega zlega, po pravici v strahu biti; brez razločka, ali merijo omenjena zla proti temu samemu, komur se zažugujejo, proti njegovi rodovini in žlahti, ali proti drugim pod njegovo brambo postavljenim osebam, in ali je žuganje imelo kak uspeh ali ne.

(Term. opomba: mesto 'žugati' za 'drohen', kaže bolj rabiti izraza: 'pretiti, groziti'. /.../

§. 100. Kazen teh dveh v §§. 98 in 99 zaznamovanih hudodelstev je težka ječa od šest mesecev do enega leta.

Pri obtežavah, zlasti če je bil žaljeni s storjeno silo ali nevarnim žuganjem dalj časa v mučno stanje dejanj; – če se žuga z umorom ali z zažigom; – če zažugana poškodba več kakor tisoč goldinarjev, ali škoda, ki bi izhajala iz izsilovanega opravljenja, trpljenja ali opuščenja, več kakor tri sto goldinarjev znaša; ali če bi pretenje merilo proti celim

občinam ali okrajem, naj se odmerja kazen s težko ječo od enega do petih let.

(Term. opomba: 'Leistung, Duldung oder Unterlassung' – 'opravljenje, trpljenje in opuščenje'; pravilneje se glasi: 'storjenje, pripuščenje ali opuščenje'. /.../

§. 314. Kdor se brez razžalitve v §. 312 v misel vzete kako drugače vtikuje, da bi kaki izmed oseb ravno ondi imenovanih branil, svoj urad ali svojo službo opravljati ali kako gosposkino povelje spolniti, se zakrivi s prestopkom, in se kaznuje z zaporom od enega dneva do enega meseca. /.../

§. 411. Nalaščne telesne poškodbe in pa poškodbe na telesu, katere se zgodijo pri tepežih, je treba takrat, kadar se v njih ne dobi nobeno hujši kazni podvrženo kaznjivo dejanje (§§. 152 in 153), če so pa vendar saj vidne znake in posledice za seboj pustile, kakor prestopke pokoriti. /.../

§. 431. Prestopki, s katerimi se varnost života oškodovati zamore, se sploh ne dajo vsi naštet. Zatorej naj se vsako v §§. 335 do 337 povedanih dejanj ali opuščenj tudi takrat, kadar ni v resnici nobene škode napravilo, kakor prestopke kaznuje v denarjih od pet do petsto goldinarjev, ali pa z zaporom od treh dni do treh mesecev. /.../

§. 496. Kdor s kom na očitnem kraju ali pred več ljudmi grdo dela, ali kdor komu, če tudi ne v pričo njega, grde besede daje, ali na glas in za to, da bi ga slišali, s hudim ravnanjem žuga, je kriv prestopka, če se v tem ne pokaže hujše kaznjivo dejanje, in naj se, ako razžaljeni zahteva, s prostim zaporom od treh dni do enega meseca kaznuje. Prisoditi mu je pa hud zapor celo na tri mesece, če se je razžaljenje primerilo na takem kraju, ki posebno spodobnost tirje, ali če se iz obnašanja kaže, da kdo nalašč cele vrste ali stanove državne družbe, ali pa verske družbe ali narode zaničuje. (Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih, Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Izdalo društvo »Pravnik«, Ljubljana 1889, str. 45–47, 89, 120, 152–153, 158 in 179–180).

Državni pravdnik je predlagal, naj obsodi-jo zaradi zločina izsiljevanja in prestopka zlodela (hudodelstva, zločina): Gašperja Kalina na 5 mesecev težke ječe s postom vsake 14 dni, Franceta Kalina na 6 mesecev težke ječe s postom vsake 14 dni, Jožefa Tomažiča na 4 mesece, Antona Stoparja na 6 mesecev, Franceta Stoparja na 2 meseca, Vincenca Gregoriča na 4 mesece, Franceta Verhovška samo zaradi zločina na 4 mesece, Lovreta Uranjeka na 3 mesece, Petra Uranjeka na 3 mesece, Jožefa Koh-neta na 4 mesece, Franca Ogorevca na 2 meseca s postom vsake 14 dni, Pavleta Tramšaka na 3 mesece, Martina Ozmiča zaradi prestopka na 6 tednov ječe, France Köstenbauer in Vincenc Tramšak naj se osvobodita.

Dr. Sernec je vprašal, če sme govoriti. Njegovi prošnji niso ugodili, saj so sodniki odšli na posvet. Nato so se vsi oškodovanci odrekli besedi.⁷³

Slovenski narod ni objavil zaključnega dela prirejenega Tanškovega stenografskega zapisa za-govornikovega govora in razsodbe, ker je prišlo do prepira med Ivanom Tanškom in dr. Franom Rapocem. Rapoc je prosil Tanška, naj pripravi ste-nografsko poročilo o razpravi. Med objavljanjem stenografskega zapisa v *Slovenskem narodu* pa se je izkazalo, da Tanšek ni zadovoljen s honorarjem oziroma povračilom potnih stroškov.⁷⁴

Državni pravdnik je upošteval naredbi višje-ga deželnega sodišča v Gradcu (*Oberlandesgericht*) z dne 21. junija 1871 in vrhovnega sodišča na Du-naju z dne 12. septembra 1871. Obe sta ugotovili »zločinstvo javne posilnosti«, ki ga je potrebno kaz-novati po 100. paragrafu kazenskega zakona. Ob-dolžence je obremenil z obtožbo »zločinstva javne posilnosti«. Vendar so bili ti kaznovani zaradi pre-stopka, »in sicer: eden na tri mesece, trije na dva meseca, eden na šest tednov, sedmero na tri tedne, trije na štirinajst dni«.⁷⁵

Predsednik celjskega okrožnega sodišča pl. Vest je ob razglasitvi sodb obžaloval, da sta v lepi Štajerski dve nasprotni stranki, klerikalna in libe-

ralna (mišljeni sta slovenska in nemška, pretežno liberalna stranka, op. p.), da delavcev ni mogoče šteti k liberalni stranki, da so bili v krčmi poleg de-lavcev tudi nekateri udeleženci volilnega shoda, da za Slatinška sicer ni dokazano, da je koga udaril, »pa občno mnenje je bilo nasprotno stranki, zato razdražba; z orožjem niso zatoženi tožnikov napadli in napadeni niso bili domači, hišni prebivalci, kakor postava tirja«.⁷⁶ Stroški preiskave in obravnave so presegli 2.000 goldinarjev.⁷⁷

Pripovednik in dramatik Josip Vošnjak, ki je incident v Novi vasi vpletel tudi v roman *Pobratimi*, je zapisal: »Hudodelstvo se ni dalo utajiti, pa čeprav je vsakdo vedel za prave pobudnike, obsojeni so bili le tisti, ki so napadli hišo: puška namesto strelca.«⁷⁸

Reprodukcije

Jaroslav Schulz, *Gregor Potrebnik*

Jaroslav Schulz, *Pavliha*

Jaroslav Schulz, *Svetčeva omivalnica*

Jaroslav Schulz, *Dr. Josip Poklukar*

Jaroslav Schulz, *Naš maček*, Pavliha, 1870, št. 7

Jaroslav Schulz, *Novovaška dogodba*, Pavliha, 1870, št. 5

Dr. Janko Sernec (iz J. Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 103)

Dr. Franc Radej (iz J. Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 333)

Dr. Fran Rapoc (iz J. Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 369)

Seznam literature

Janez Cvirn, Trdnjavski trikotnik, Politična ori-entacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914), Obzorja, Maribor 1997.

Velemir Gjurin, Socialnozvrstna zaznamovanost besedil v Levstikovem Pavlihi, Obdobje re-alizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1982.

Adolf Hoffmeister, Karel Václav Klíč / O zapo-mínaném umělci, který se stal vynálezcem, Státní nakladatelství krásné literatury, hud-by a umění, Praga 1955.

⁷³ Po: *Izpred sodnije*. (Dalje), *Slovenski narod*, 1872/10.

⁷⁴ Po: Ivan Tanšek, *Poslano*, Novice, 1872/6, Fran Rapoc, *Poslano*, Novice, 1872/8, in Ivan Tanšek, *Poslano*, Novice, 1872/9.

⁷⁵ Po: *Obsodba*, *Slovenski gospodar*, 1872/2.

⁷⁶ Po: *Iz Celja*, *Slovenski gospodar*, 1872/3.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Josip Vošnjak, *Pobratimi*, 1889 (ponatis Prešernova družba, Ljubljana 1992), str. 62.

Matjaž Kmecl, Slovenska postna premissljevaja, Ljubljana 1987.

Janko Orožen, Okrepljen nemško-nacionalni vladni in javni pritisk ter narodni odpor, Zgodovina Celja in okolice, II. del (1849–1941), Kulturna skupnost, Celje, 1974.

Fran Levstik, Zbrano delo, 2. knjiga, Lirika / epika / pesmi za mladino / prigodnice / satire / dodatek, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1952.

Fran Levstik, Zbrano delo, 3. knjiga: Satire II / Ježa na Parnas (2. redakcija) / Ljudski glas / Kraljedvorski rokopis / dodatek, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1953.

Fran Levstik, Zbrano delo, 4. knjiga, Pripovedni in satirični spisi / mladinski spisi / prevodi / dodatek, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1954.

Levstikova pisma (uredil Avgust Pirjevec), Slavia, Ljubljana 1931.

Michal Navrátil, Schulz Gustav Jaroslav, Ottův slovník naučný / Illustrovaná encyklopædie obecných vědomostí, XXIII. del, Schlossar – Starowolski, Praga 1905.

Josip Vošnjak, *Pobratimi*, 1889 (ponatis Prešernova družba, Ljubljana 1992).

Josip Vošnjak, Spomini, Slovenska matica, Ljubljana 1982.

Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Izdalo društvo »Pravnik«, Ljubljana 1889.

Časopisni viri

Marburger Zeitung

Novice

Pavliha

Slovenski narod

Slovenski gospodar

Zusammenfassung

„EINE BEGEBENHEIT IN NOVA VAS IN DER STEIERMARK“

Die Illustrationen von Gustav Jaroslav Schulz im Blatt Pavliha

Der tschechische Illustrator und Karikaturist Gustav Jaroslav Schulz (1846–1903) zeichnete für sieben Nummern des satirischen Blattes Pavliha [Der Schelm] Karikaturen und satirische Illustrationen, die im Innenteil sowie auf der letzten Seite veröffentlicht wurden. Das Blatt Pavliha wurde von April bis Juli 1870 in Wien von Fran Levstik (1831–1887) herausgegeben. Jaroslav Schulz fertigte folgende Illustrationen nach Levstiks Anweisungen: Illustrationen, die ständige Rubriken begleiteten (Gregor „der Bedürftige“ Potrebnik, Pavliha, „das Spülfass“ von Svetec, „der Vizemeister“ Poklukar), zwei satirische Illustrationen, ein Schattenbild als Illustration zum Gedicht Naš maček („Unser Kater“) von Jenko sowie die Figur Pavliha für die Titelvignette.

Levstik stattete das Gedicht „Novovaška dogodba“ („Eine Begebenheit in Nova vas“) mit einer Illustration von Schulz aus. Das Gedicht bezog sich auf eine deutschtümelerische Attacke auf slowenische Kandidaten für das Abgeordnetenmandat in Nova vas bei Slovenska Bistrica. Levstik stützte sich beim Verfassen des Gedichtes auf einen Bericht, der in den Zeitungen Slovenski gospodar, Slovenski narod und Novice veröffentlicht worden war.

Der Marburger Rechtsanwalt Dr. Janko Sernec (1834–1909) – einer der bedeutendsten steirischen nationalen „Erwecker“, Mitbegründer und erster Vorsitzender des slowenischen Lesevereines in Maribor – und der örtliche Notar Dr. Franc Radej (1830–1903) riefen am 19. Juni 1870 zu einer Wahlversammlung nach Nova vas. Beide kandidierten bei den Landtagswahlen in der Marburger Kurie der Landgemeinden. Die Wähler wurden mit persönlichen Einladungen zur Versammlung geladen. In Slovenska Bistrica erfuhren die slowenischen Kandidaten, dass ein Angriff auf ihre Wahlversammlung geplant war, daher verlangten sie vom Kommissar der Marburger Bezirk-

shauptmannschaft, er solle für die öffentliche Ruhe und Ordnung sorgen. Die deutschtümplerischen Agitatoren hetzten die Arbeiter der Kupferfabrik in Zgornja Bistrica auf und trieben sie mit Erlaubnis des deutschen Fabrikbesitzers nach Nova vas. Die Arbeiter griffen das Haus an, in dem die Wahlversammlung stattfinden sollte. Die slowenischen Wähler verbarrikadierten sich im Haus, die Gendarmerie griff nicht ein. Einige Bürger versuchten die Angreifer zu beschwichtigen, doch diese wurden nach halbstündigem Wüten erst durch die Nachricht von der Ankunft der Husaren aus Slovenska Bistrica gestoppt. Über die Ausschreitungen berichteten auch deutsche Zeitungen (zum Beispiel die Marburger Zeitung).

Nach einer Untersuchung, die eineinhalb Jahre dauerte, kam es zur abschließenden Gerichtsverhandlung gegen 16 Arbeiter des Fabrikbesitzers Sternberger. Die Gerichtsverhandlung fand vom 3. bis zum 5. Januar 1872 am Bezirksgericht in Celje statt. Die Zeitung Slovenski narod veröffentlichte einen Teil der stenografischen Mitschrift der Verhandlung, die auf Wunsch des Juristen und Wirtschaftstreibenden Dr. Fran Rapoc (1842–1888) – eines der drei verletzten Slowenen – von Ivan Tanšek aus Brežice vorbereitet wurde. Der Staatsanwalt forderte die Verurteilung der Angeklagten, die Anklage lautete auf Begehen eines Verbrechens. Die Angeklagten wurden jedoch für Begehen eines Vergehens mit Freiheitsstrafen von 14 Tagen bis zu drei Monaten bestraft.

Schlagwörter: Pavliha (1870), Fran Levstik, Jaroslav Schulz (1846-1903), Karikaturen, Landtagswahlen, Nova vas bei Slovenska Bistrica, politische Ausschreitungen

László Vörös

Slovaki: »najboljši Ogrri« ali »svobodni narod«?

Podoba Slovakov v madžarskem tisku v letih 1914–1918

VÖRÖS László, dipl. zgodovinar in arheolog, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Klemensová 19, SK - 81364 Bratislava

323.1(=162.4:511.141)"1914/1918"

SLOVAKI: »NAJBOLJŠI OGRI« ALI »SVOBODNI NAROD«?

Podoba Slovakov v madžarskem tisku v letih 1914–1918

V svoji študiji avtor analizira načine in spremembe reprezentacij slovaško govoreče populacije severozahodnega dela Ogrske tekom Velike vojne. Ta doba je bila prežeta s prevladujočo ideologijo ogrskega političnega naroda, ki je Ogre – vse prebivalce Transilvanije vključno z nemadžarskimi narodnostmi – predstavljala kot edini narod v mejah Ogrske. Članek temelji na analizah petih madžarskih regionalnih časopisov, v katerih avtor raziskuje rabo različnih kategorij in stereotipov, ki so jih uporabljali za reprezentacije Slovakov. Avtor trdi, da predstavljene podobe Slovakov pred in med Veliko vojno niso bile nespremenljive niti nenamerne, kot jih pogosto predstavljajo zgodovinarji, ampak spremenljive in odvisne od prevladujoče ogrske nacionalistične ideologije kot tudi od razvoja posameznih političnih dogodkov doma in po svetu.

Ključne besede: Slovaška, Slovaki, Avstro-Ogrska, 1. svetovna vojna, časopisje, mednacionalni odnosi

VÖRÖS László, BA Hist., Archaeol., Institute of History of the Slovak Academy of Science, Klemensová 19, SK - 81364 Bratislava

323.1(=162.4:511.141)"1914/1918"

THE SLOVAKS: "THE BEST HUNGARIANS" OR "A FREE NATION"?

The Slovaks as portrayed in the Hungarian press from 1914–1918

In his study, the author analyses the changing ways in which the Slovak speaking population of the north-western part of the Hungarian Kingdom was represented during the years of the Great War. This period was permeated by the predominant ideology of the Magyar political nation, which presented all the inhabitants of Transilvania, including those of non-Magyar ethnicity as Magyars and as the sole nation within the borders of the Hungarian Kingdom. The non-Hungarian population of the Kingdom was subsequently presented to the world in ways that would fit this idea of a unitary Hungarian nation. The present article is based on the analysis of five Magyar regional newspapers in which the author explores the usage of various categories and stereotypes featured in representations of the Slovaks. The author argues that the images of the Slovaks presented to the public before and during the Great War were neither unvarying nor inadvertently distorted (as is usually assumed by historians), but that, on the contrary, they were diverse and contingent upon the prevailing Hungarian nationalist ideology as well as upon developments in the domestic and foreign political arenas.

Key words: Slovakia, Slovaks, Austria-Hungary, WWI, newspapers, international relations

Eden od temeljnih znakov delovanja *nacionalizma* je simbolni jezik, preko katerega se nacionalizem tudi izraža. Gre predvsem za jezik, ki razvršča in kategorizira ljudi glede na »narodnost« ali »etničnost« oziroma »narodno pripadnost«. V pričujočem članku bom analiziral načine, s kakršnimi se je v času prve svetovne vojne pisalo o Slovaki v regionalnem madžarskem tisku, ki je izhajal v severozahodnih župah Ogrske (tj. približno ozemlje današnje zahodne Slovaške republike). Hkrati se bom posvečal tudi temu, kako se je ob tvorbi podobe slovaško govorečega prebivalstva manipuliralo s kategorijami »ljudstvo«, »narodnost«, »narod«, kakšni stereotipi so se uporabljali v zvezi z njimi ter kako so se ti stereotipi spreminjali v teku obravnavanega obdobja. Pri analizi petih izbranih tednikov nameravam uporabljati koncept »reprezentacije« (»mentalne reprezentacije«), izraz, ki sem si ga sposodil od sociologov in katerega poleg drugih uporabljajo tudi socialni zgodovinarji, zlasti začetniki omenjene metode, kot sta Louis Martin in Roger Chartier.¹ Moje razumevanje kategorije *reprezentacije* je za potrebo te študije do določene mere poenostavljeno in znatno zoženo. Pod pojmom *reprezentacija* bom v pričujočem članku razumel proces diskurzivne tvorbe socialne realnosti, kar pomeni tvorbo karakteristične podobe določene skupine ljudi, ki je predstavljena (to je *reprezentirana*) kot realna. Z drugimi besedami, »vsebina reprezentacije« – ki je neizogibno postavljena na socialnih kategorijah in stereotipih – meri na neko *družbeno kategorijo* (npr. slovaško ljudstvo), katero predstavlja (to je *reprezentira*) kot resnično, realno obstoječo entiteto, ki se označuje s pripisanimi (to je *reprezentiranimi*) kvaliteta. Na primer, Slovaki so bili in so v medijih včasih repre-

zentirani kot »narod z golobjo naravo«, Romi kot »neprilagojena etnija«, Slovenci kot »hlapčevski narod«. V tej študiji se bom ukvarjal izključno z reprezentacijami socialnih kategorij in v celotnem tekstu uporabljal pojem *reprezentacija* izključno v tem smislu.²

Še preden se spustim v analizo izbranih periodik, bi zaradi boljšega razumevanja na kratko očrtal »nacionalizacijski kontekst« na Ogrskem v drugi polovici 19. stoletja, v katerem so se tvorile »narodne«, »narodnostne« in druge kategorizacije. Podobno bi na kratko predstavil tudi to, kako so bili Slovaki reprezentirani v ogrskem/madžarskem diskurzu v drugi polovici 19. stoletja in do kako

² Moja definicija reprezentacije je resnično znatno zožena. V strokovni literaturi (zlasti v kognitivni psihologiji) razlikujejo med različnimi stopnjami reprezentacije. Pod reprezentacijami na kognitivni ravni – tj. mentalnimi reprezentacijami – stroka razume dajanje smisla opazovani realnosti s pomočjo simbolov, ki se spajajo v obsežne konceptualne mape in tako dajejo pomen opazovanemu dogajanju. Ta raven reprezentacije je vezana na diskurzivni sistem reprezentacije, ki je rezultat medsebojnega spajanja (mentalnih) konceptualnih map na verbalne znake, ki so organizirani v jezik, preko katerega se izražajo, torej reprezentirajo, omenjene konceptualne mape (torej se izražajo pomeni). Z drugimi besedami, reprezentacija je proces ustvarjanja odnosov med (1) opazovanimi stvarmi oziroma pojavi, (2) koncepti (oziroma konceptualnimi mapami), preko katerih jim dajemo pomen in smisel in (3) znaki (tj. jezikom), preko katerih te pomen priobčujemo (tj. reprezentiramo). Glej Hall, S.: n. d.; Plichtová, Jana: *Metódy sociálnej psychológie zblízka: Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava 2002; Findor, Andrej: *Reprezentácia „začiatkov národných dejín“ v slovenských učebniciach dejepisu (1918–1938)*. Dizertačná práca. Bratislava 2005, str. 28–39. Za historiografijo je seveda zanimiva zgoraj omenjena druga raven – diskurzivni sistem reprezentacij. R. Chartier opozarja, da je treba pri preučevanju (kulturnih, socialnih) reprezentacij v zgodovinskih kontekstih nujno posvečati pozornost tudi praksi socialne klasifikacije in kategorizacije (kot praksi, ki tvori jedro vsake reprezentacije) konteksta (tj. socialnega miljeja), pogojem za njihov nastanek ter načinom njihove uveljavitve kot socialne realnosti. Pri slednjem gre predvsem za preučevanje socialne moči avtorjev in promotorjev dominantnih reprezentacij socialne realnosti in nenazadnje tudi za medije, preko katerih so se posamezne reprezentacije širile oz. uveljavljale kot dominantne. Glej Chartier, n. d. Sam se tu zaradi prevelikega obsega ne bom mogel posvečati vsem omenjenim dimenzijam reprezentacij. Kot sem že omenil, se omejujem le na prakso socialne klasifikacije in kategorizacije v zvezi z reprezentacijami kategorij »ogrškega naroda«, »slovaške narodnosti« in »slovaškega ljudstva«, z njimi povezanimi kategorijami (kot npr. »panslavist«, »panslavizem«) ter stereotipizacijo v ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu obravnavanega obdobja.

¹ Marin, Louis: *Portrait of the King*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1988; Chartier, Roger: *Cultural History: Between Practices and Representations*. Ithaca, Cornell University Press 1988. Chartier, Roger: *The World as Representation*. V: Revel, Jacques – Hunt, Lynn (Ur.): *Historical. French Constructions of the Past*. New York, New York University Press 1995, str. 544–558; Chartier, Roger: *The Powers and Limits of Representation*. V: Chartier, Roger: *On the Edge of the Cliff. History, Language, and Practices*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press 1997, str. 90–103. Glej tudi: Hall, Stuart: *The Work Of Representation*. V: Hall, Stuart (ed.): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London, Sage 1997, str. 13–74; Bourdieu, Pierre: *Identity and Representation. Elements for a Critical Reflection on the Idea of Region*. V: Bourdieu, Pierre: *Language & Symbolic Power*. Cambridge, Polity Press 1991, str. 220–228.

komaj opaznih sprememb in premikov je prišlo v podobi Slovakov v tem obdobju.³

³ V pričujočem tekstu nekaterih ključnih kategorij, povezanih z nacionalistično prakso 19. stoletja, ne uporabljam kot pojme analize, zato da bi se na ta način izognil dozdevanju, da ti termini s svojimi pomeni odražajo socialno realnost obdobja, v katerem so bili uporabljeni. Pojmi kot »narodnost« (npr. »slovaška narodnost«), »narod« (»ogrski narod«, »ogrski politični narod«), »ljudstvo« (»slovaško ljudstvo«, »madžarsko ljudstvo«) ali »panslavist(i)« so bili v tedanjem diskurzu uporabljeni in razumljeni kot kategorije, ki so poimenovala (odražale) socialno realnost, torej – »narodnost« oziroma »narod« sta realni substancialni entiteti, ki se označujeta z določenimi kvaliteta, preko katerih ju je možno poimenoovati in opisati kot resnične. Takšno razumevanje teh socialnih kategorij v veliki meri traja še dandanes. To so razlogi, zakaj omenjene termine v celotnem tekstu navajam v narekovajih. Na ta način sem želel poudariti, da jih ne uporabljam kot pojme analize (tj. da se preko njih ne sklicujem na »socialno realnost« 19. stoletja), ampak le na referenco za dani termin, kakor so ga razumeli v obravnavanem obdobju. Nasprotno pa kot kategorijo analize uporabljam pojem nacionalizem. Brez kakršnekoli negativne konotacije – izhajajoč iz del Johna Breuillyja – uporabljam termin »nacionalizem« v prvi vrsti kot referenco za politično gibanje, ki trdi, da: 1. določena skupina ljudi tvori »narod« in ta je njegov resnični predstavnik; 2. interesi »naroda« stojijo nad kakršnimikoli drugimi interesi in sam »narod« se razume kot najvišja možna vrednota; 3. končni cilj nacionalističnega gibanja je pridobiti za »narod« tako visoko stopnjo neodvisnosti (v obliki politične suverenosti), kakršna je možna. (Glej Breuilly, John: *Nationalism and the State*. 2nd ed. Manchester, Manchester University Press 1993, str. 2–3 in naslednje strani).

V slovaškem zgodovinopisju še vedno ostaja nerazrešeno, kako se pri delu z madžarskojezičnimi viri spoprijeti z dihotomijo pojmov »ogrski« : »madžarski«, glede na dejstvo, da madžarščina ne razlikuje med državnim in etničnim okvirjem in za oba uporablja izraz »magyar«. Zdi se, da tega problema ni možno rešiti z definitivno veljavnostjo. V tej študiji bom uporabljal najbrž malce netradicionalno obliko, in sicer »ogrski/madžarski«, ko bom govoril o nacionalističnem gibanju, ki je sledilo doktrini »ogrskega naroda« – tj. nacionalizmu, ki so ga pretežno – a v nobenem primeru ne izključno (!) – izvajali etnični Madžari. Menim, da v danem primeru niti termin »ogrski« niti »madžarski«, če bi bil naveden samostojno, ne bi bil primeren, ampak prej zavajajoč. Domnevam, da bi se moglo razlikovati med »ogrskim/madžarskim nacionalizmom« pred propadom Ogrskega kraljestva in »madžarskim nacionalizmom« v obdobju po letih 1918/1920. Pojem »ogrski/madžarski nacionalizem« primerneje označuje mešani karakter dominantnega nacionalističnega gibanja na Ogrskem – na eni strani močno etatistični (ogrski), na drugi strani nesporno prepleten z »etno-nacionalističnimi« sentimentami (madžarskimi). Naslednji argument v korist uporabe te kategorije je dejstvo, da so pravzaprav ravno tvorci mnenja med predstavniki ogrskega/madžarskega nacionalizma od 80. let 19. stoletja močno težili k temu (konkretno v zvezi s slovaškim jezikom), da bi presegli dihotomijo pojmov »ogrski«-»madžarski« in dosegli

Ferenc Deák (1803–1876)

Madžarski politik in advokat. Svojo politično pot je začel leta 1833 kot predstavnik ogrskega stanovskega zbora v Pressburgu (Pozsony, danes Bratislava). Vztrajal je, da se odnosi med Avstrijo in Ogrsko rešijo na legalen način in je zavračal revolucionarne tendence Lájosa Kossutha. V času marčne revolucije leta 1848 je postal pravosodni minister v samostojni madžarski vladi. Po zadušitvi madžarske vstaje je bil postavljen pred vojno sodišče, a pomiloščen. Ko je dunajska vlada po porazu pri Sadovi leta 1866 iskala skupni jezik z Madžari, je sodeloval v pogajanjih. Po uvedbi dualizma je močno izgubil na priljubljenosti, očitalo se mu je, da je bil do Dunaja preveč popustljiv. Leta 1868 je igral vidno vlogo pri sklepanju hrvaško-ogrske pogodbe, želel je, da se Hrvatoma prizna finančno avtonomijo. Zavzemal se je za ukinitve telesne in smrtne kazni ter zahteval korenite reforme v sodstvu na vseh stopnjah. Značilno zanj je, da je odklanjal vse pomembne položaje in odlikovanja, znan je bil tudi kot »modrec naroda«.

Ogrski/madžarski nacionalizem je skozi 19. stoletje prešel več faz in bil v različnih obdobjih različno definiran, zaradi česar niti predstava naroda, ki so jo v posameznih časovnih obdobjih uporabljale nacionalistične elite, ni bila popolnoma enaka.⁴ Temeljno ideološko izhodišče nacionalizma pa je bilo v vseh primerih enotno in odločilno; to je bila doktrina »enotnega ogrskega političnega naroda«, ki je bila tudi zakonsko določena (v preambuli t. i. narodnostnega zakona: »Zak. čl.

izključno uporabo pojma »ogrski« (in njegovih izpeljank) v vseh možnih kontekstih. V zvezi s tem glej opombo št. 6.

⁴ Kot primer zanimive analize ogrskega/madžarskega nacionalizma v 19. stoletju glej Kiss, Endre: *A typology of nineteenth century concepts of nationhood*. V: *East European Quarterly* 30, 1996, 1 (Spring), str. 47–62. Glej tudi literaturo navedeno v opombi št. 5.

József Eötvös, baron (1813–1871)

Madžarski državnik in književnik. Bil je deležen odlične izobrazbe. Več let je preživel v Zahodni Evropi, kjer se je navzel novih idej tako v politiki kot v literaturi. Leta 1848 je postal minister za prosveto, po septembrski revoluciji je emigriral v München, od koder se je vrnil in ponovno vključil v politiko šele leta 1861. Po avstro-ogrski pogodbi je kot minister za šolstvo postavil temelje modernega šolstva na Ogrskem. Bil je tesen sodelavec in zagovornik Ferenc Deáka. Njegova idejna misel je bila z močnim pečatom sodobne politične stvarnosti vezana na liberalizem in na željo po reformiranju madžarske družbe. Zavzemal se je tudi za emancipacijo Judov.

XLIV/1868 o enakopravnosti narodnosti«). Ideja »ogrskega političnega naroda« kot nacionalistične koncepcije, ki je bila usmerjena v jezikovno/kulturno homogenizacijo države, ni bila v Evropi 19. stoletja nič neobičajnega. Podobno integracijsko (homogenizacijsko) nacionalizirajočo (asimilacijsko) politiko so prakticirale tako francoske nacionalistične elite v Franciji kot tudi angleške v Veliki Britaniji oziroma nemške v združeni Nemčiji (zlasti na območjih, poseljenih s Poljaki). Težnje po jezikovni in kulturni homogenizaciji prebivalstva neke države so v 19. stoletju ustvarile univerzalni politični model, ki ga niso uporabile samo nacionalistične elite držav zahodne in srednje Evrope; podobno homogenizacijsko (asimilacijsko) politiko najdemo tudi v Rusiji, Romuniji, Srbiji in ostalih državah vzhodne in jugovzhodne Evrope ter celo izven Evrope.

Tudi sama doktrina »ogrskega političnega naroda« ni bila statična in je bila v teku 19. stoletja deležna določenih razvojnih sprememb. Klasična liberalna koncepcija »ogrskega naroda« oziroma »ogrskega političnega naroda« (določen v pream-

buli »narodnostnega zakona« iz leta 1868) se je glasila, da »vsi državljani Ogrske po temeljnih principih ustave tvorijo v političnem smislu en narod, nedeljiv in enoten ogrski narod, katerega enakopraven član je vsak pripadnik domovine, ne glede na narodnost, kateri pripada /.../«. Ta koncepcija – ki so jo zagovarjali zlasti liberalci tipa Józsefa Eötvösa in Ferenc Deáka – je predpostavljala, da lojalnost do »ogrskega naroda« (v primeru Nemadžarov) ni nujno v konfliktu z lojalnostjo do lastne »narodnosti«. Narodnostni zakon je *de facto* poskušal najti ravnotežje med dvema oblikama lojalnosti, katerih obstoj je predpostavljal, obenem pa je poskušal definirati, kaj še ni in kaj že je grožnja integriteti »ogrskega političnega naroda« oz. ogrske države. Ta liberalna koncepcija se je uveljavila le delno in samo za kratek čas. V drugi polovici 70. in v 80. letih 19. stoletja je prišlo do premika v umevanju omenjene koncepcije: lojalnost do lastne »narodnosti« začela biti razumljena kot nezdržljiva z lojalnostjo do »ogrskega političnega naroda«. Zato se je homogenizacijska politika ogrskih/madžarskih nacionalističnih elit poleg »politične asimilacije« osredotočila na marginalizacijo nemadžarskih jezikov in kultur v političnem in javnem življenju, zlasti pa na eliminacijo nemadžarskih nacionalističnih gibanj, ki so bila razumljena kot permanentna grožnja integriteti države. Premik v razumevanju idej »ogrskega političnega naroda« je s seboj prinesel tudi premik v »nacionalistični retoriki« ter v načinu reprezentacije tako »ogrskega naroda« kot »Nemadžarov«. ⁵ Od 80. let, zlasti pa od začetka 90. let in od preloma stoletja dalje, je možno v tisku, uradni korespondenci pa tudi v učbenikih za ne-

⁵ O vprašanju koncepcije »ogrskega političnega naroda« glej Katus, László: József Eötvös and Ferenc Deák: Laws on Nationalities. V: Romsics, Ignác – Király, Béla. (Ur.): *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848-1998*. Budapest 1998, str. 133–160; Péter, László: Law XLIV of 1868 on the Equality of Nationality Rights and Language of Local Administration. V: Glatz, Ferenc (ed.): *Modern Age, Modern Historian In Memoriam György Ránki (1930-1988)*. Budapest 1990, str. 211–218; Gogolák, Ludwig: *Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates*. V: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. III/2. Die Völker des Reiches*. Wien 1980, str. 1207–1303; Islamov, Tofik M.: *From Natio Hungarica to Hungarian Nation*. V: Rudolph, Richard L.–Good, David F. (Ur.): *Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and the Soviet Union*. New York, St. Martin's Press 1992, str. 159–183.

madžarske šole⁶ opaziti izrazito spremembo načina izražanja o »nemadžarskih narodnostih«. Za razliko od predhodnega obdobja se je vedno manj govorilo o »narodnostih« (»nemzetiségek«), toliko bolj pa se je v odnosu do nemadžarskega prebivalstva začela uporabljati besedna zveza: »ljudstvo/prebivalstvo/državlani nemadžarskega jezika« oziroma konkretno »ljudstvo slovaškega jezika« ali zgolj »slovaško ljudstvo«. Seveda beseda »narodnost« ni izginila in se je tudi nadalje uporabljala, vendar v opazno manjši meri in skoraj nikoli v zvezi z »ogrskim političnim narodom«. Podobno se je skoraj popolnoma izgubila tudi slednja označba in bila nadgrajena z bolj etastičnim izrazom »ogrška državna ideja« (»magyar állameszme«). Omenjene spremembe v izraznih sredstvih so odražale in so bile hkrati posledice sprememb v dojemanju koncepcije »(političnega) naroda« na Ogrskem.

Naslednji izredno pomemben moment, ki v strokovni historični literaturi še ni reflektiran, je striktno razločevanje med slovaško govorečo populacijo, ki je bila do slovaškega nacionalističnega gibanja indiferentna (tj. »slovaško ljudstvo«), in slovaško nacionalistično elito (tj. »panslavisti«) v ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu 19. stoletja. Takšno razločevanje se je logično ujemale z asimilacijskim (integracijskim) karakterjem ogrskega/madžarskega nacionalizma. »Slovaško ljudstvo« je bilo najpogosteje reprezentirano – to velja za celotno obdobje druge polovice 19. stoletja – kot miroljubno, delavno, pobožno, poslušno in predvsem kot patriotsko.⁷ Predstavniki slova-

škega nacionalističnega gibanja so bili razumljeni in reprezentirani kot kontrast glede na »lojalno ljudstvo«, kot samozvanci, ki da niso zastopniki »slovaškega ljudstva/narodnosti« in ne zastopajo njegovih interesov, kot to o sebi izjavljajo. Prototip takšnih »domovini neprijateljskih puntarjev« so bili ljudje, ki so se javno izrekli za slovaški nacionalizem in ki so jih povezovali s *Slovaško narodno stranko* (dalje SNS). Predstavnike SNS so imeli za »panslaviste«, katerih resnični cilj je dezintegracija Ogrske. Glede na prevladujoče stereotipne podobe so bili za »veleizdajalsko dejavnost« motivirani predvsem zaradi lastnih koristoljubnih ciljev. Po eni strani naj bi »panslavističnim puntarjem« šlo za denar, ki naj bi ga preko svojih denarnih ustanov izmamili od »naivnega ljudstva«, na drugi strani pa naj bi bili »panslavisti« agenti, plačani iz Petersburga, Prage ali Dunaja. Oznaka »panslavist« je bila skrajno negativna in je imela za posledico socialno degradacijo. Celo predstavniki SNS so vseskozi imeli potrebo, da se od takšnega označevanja za vsako ceno distancirajo. Kategorija »panslavizma« je bila neizmerno široka. Pomen samega pojma »panslavizem« ni bil enostavno definiran in do velike mere je bilo odvisno od konteksta (!) in idejne orientacije posameznika, kaj si je pod pojmom predstavljal. Z določeno mero posploševanja bi se dalo identificirati tri skupine pomenov. Iz besedil v tisku jasno izhaja, da je bil temeljni pomen, ki ga je imela beseda »panslavizem«, imperialistična doktrina ruskega carja, katere cilj da je obvladati ozemlja, poseljena s slovaškim prebivalstvom, oziroma težnja slovanskega prebivalstva, da bi prišlo pod vrhovno oblast ruskega carja.⁸ Pogosteje so za »panslavizem« oziroma njegov izraz imeli že kakršnokoli demonstracijo »slovanske vzajemnosti«, pa naj si bodi v sferi politike, ekonomskega sodelovanja ali kulture. Tretje razumevanje »panslavizma«, ki je bilo razširjeno v radikalnejših krogih – konkretno v zvezi s slovaškim prebivalstvom – je vključevalo vsakršen izraz »slovaškosti« oziroma »slovanskosti«. Poslednje navedeno »totalno« ra-

⁶ Učbeniki so posebej dobri indikatorji sprememb, ki nas zanimajo. Od polovice 80. let 19. stoletja dalje se je začela temeljita revizija šolskih učbenikov – madžarskih kot tudi nemadžarskih. Pri tem so poleg pedagoških stališč upoštevali tudi politična in narodna stališča. V primeru slovaških učbenikov so na primer posvečali pozornost zlasti odstranitvi dihotomije pojmov »ogrski«–»madžarski«. Vsi prevodi madžarskih učbenikov v slovaščino iz 70. let, v katerih se je razločevalo med »madžarskim« in »ogrskim«, so bili podvrženi reviziji in beseda »madžarski« (ter jasno tudi izpeljanke) so bile povsem opuščene; vedno in v vsakem kontekstu se je uporabljal izključno pojem »ogrski«. Na prelomu stoletja se beseda »madžarski« v učbenikih sploh ne pojavlja več. Glede vprašanja šolstva in nacionalizma na Ogrskem (skupaj z obsežno analizo sodobnih učbenikov zgodovine) glej Puttkamer, Joachim von: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1914*. München, R. Oldenbourg Verlag 2003.

⁷ Glej študije: Nagy, Mariann: *Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities*. V: Kontler,

László (Ur.): *Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*. Budapest, CEU 1995, zlasti str. 37–39 (29–51); Kiliánová, Gabriela – Popelková, Katarína – Vrzgulová, Monika – Zajonc, Juraj: *Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom“*. V: *Slovenský národopis* 49, 2001, 1, str. 5–31.

⁸ Takšno definicijo najdemo tudi v reprezentativnem Révaijevem leksikonu. Révai nagy lexikona, zv. 15. Budapest, brez datuma.

István Tisza, grof (1861–1918)

Madžarski državnik. Svojo akademsko izobrazbo je izpopolnjeval na Oxfordu. Leta 1910 je prevzel vodstvo reakcionarne Narodne stranke dela (Nemzeti Munkárpárt), ki jo je podedoval od svojega očeta Kálmána, prav tako enega vidnejših madžarskih politikov. Na funkciji ministrskega predsednika je bil dvakrat, in sicer v letih 1903–1905 in 1913–1917, vmes pa je bil siva eminenca v madžarski politiki. Nasprotoval je avstro-ogrski vojni napovedi Srbiji. Dne 31. oktobra 1918 je končal kot žrtev atentata trume vojakov, najverjetneje zaradi vedno večje nepopularnosti, ki se ga je prijemala v medvojnih letih. Obstaja sum, da je bil v njegov umor vpleten vrh madžarske politike. Zavzemal se je za ekonomske reforme in je bil nasprotnik antisemitizma. V enciklopedičnih geslih je pogosto označen kot pristaš brezkompromisne madžarizacije in kot vodja z močnim nagnjenjem k despotizmu, vendar novejša študije to črno-belo sliko postavljajo pod vprašaj.

zumevanje »panslavizma« se je praviloma pojavljalo le ob določenih kriznih situacijah, na primer v času volitev v parlament ali v municipalni zbor. To je seveda analitično razločevanje pomenov kategorije »panslavizma«. V resnici so bili pomeni besede »panslavizem« prosto drsljivi in so spreminjali svoje odtenke glede na kontekst, v katerem se je s to kategorijo manipuliralo.

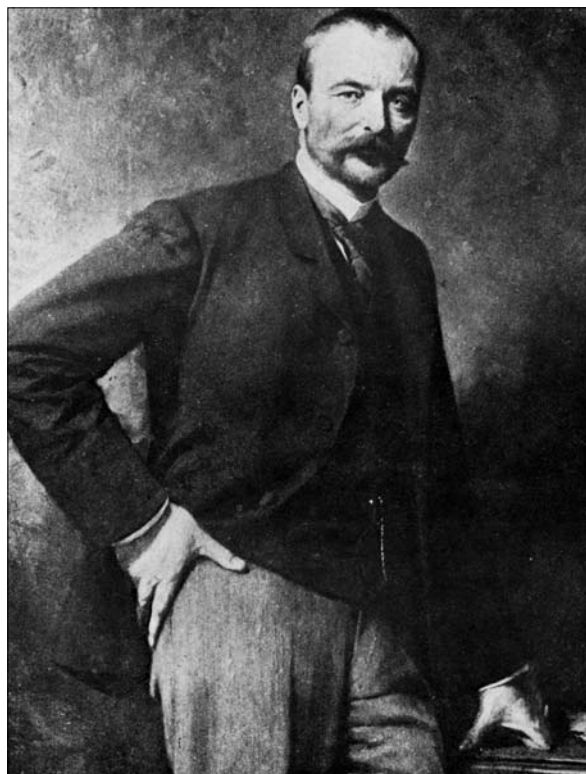
Razumevanje te dihotomije v reprezentacijah Slovakov v ogrskem diskurzu 19. stoletja

je izjemnega pomena. Ni potrebno na dolgo pojasnjevati, zakaj so bili predstavniki slovaškega nacionalizma oddeljeni od »lojalnega slovaškega ljudstva« in kategorizirani do skrajno negativne kategorije »panslavistov«. Reprezentacije slovaških nacionalistov kot »panslavistov«, ki zasledujejo le svoje koristi oziroma interese tujih, Ogrski sovražnih sil, v nobenem primeru pa ne interesov »slovaškega ljudstva«, prej nasprotno, so imele v prvi vrsti delegitimacijsko funkcijo. V primeru reprezentacije »slovaškega ljudstva« se je namreč ogrski/madžarski nacionalizem ob koncu 19. stoletja znašel v protislovni situaciji. Na eni strani je obstajala vztrajna težnja reprezentirati gornjeogrsko slovaško prebivalstvo kot popolnoma lojalno »ogrskega narodu«, kot takšno, ki se čuti biti del »madžarskega naroda« in ne »slovaške narodnosti«. Na drugi strani pa je že sama reprezentacija takšnega ali drugačnega »slovaškega ljudstva/narodnosti« v okviru aktualnega diskurza obdarovana z lastno »kolektivno individualnostjo«. »Slovaško ljudstvo/narodnost« je bilo tako hote ali ne hote reprezentirano kot samostojna *substancialna entiteta*. Omenjeno protislovje tudi pojasnjuje, zakaj se od 70. in 80. let 19. stoletja, ko postaja v okviru ogrskega/madžarskega nacionalizma dominantna *etnično homogenizacijska* različica, opušča uporaba besede »narodnost« in se namesto nje uporablja »ljudstvo«. »Narodnost« so po tedanjem razumevanju imeli za določeno kolektivno entiteto, podobno kot je bil za kolektivno (politično) entiteto razumljen tudi »narod«.⁹ Poudarjam, da te spremembe

⁹ Obseg te študije mi ne dovoljuje, da bi se poglobil v pojasnjevanje razlik med »narodom« in »narodnostjo«, kot so ta dva pojma razumeli na Ogrskem v 19. stoletju. To je problematika, ki bi zahtevala samostojno študijo. Za potrebe tega prispevka naj zadoščata dve ugotovitvi: 1. v prvih treh tretjinah 19. stoletja je bil pojem »narodnost« v madžarščini (kot tudi v slovaščini) pogosto sinonim pojma »narod«; 2. v poslednji tretjini 19. stoletja tudi pod vplivom že opisanih sprememb v ogrskem/madžarskem nacionalizmu prihaja do jasne delitve teh dveh pojmov. Pod pojmom »narodnost« se je razumela jezikovno-kulturna skupina brez politične strukture (nekaj podobnega, kar danes običajno označuje beseda »etnijska«). »Narod« pa je bil razumljen povsem etastično, kot tudi celotno prebivalstvo določene države, ki je seveda jezikovno in kulturno homogeno. Poenostavljeno bi se lahko reklo, da je bil po tedanjem razumevanju »narod« tista »narodnost«, ki je posedovala državo. Če bi se torej ta logika izvajala dosledno, je bila »narodnost« perspektivni »narod«, zadoščalo je že, da si zase »pridobi« deželo. V zrcalu takšnega razumevanja postaja mnogo bolj jasno, zakaj se v poslednji četrtini 19. stoletja na Ogrskem naenkrat začena bistveno pogostejše govoriti o »nemadžarskem

v besedišču v obdobju od 80. let 19. stoletja dalje niso bile absolutne. Oba termina – »ljudstvo« in »narodnost« – sta se vzporedno uporabljala pri reprezentaciji Slovkov (oziroma Nemadžarov na Ogrskem), le da je prvi v omenjenem obdobju bistveno prevladoval nad drugim. Ta trend je trajal do ponovnega vstopa grofa Istvána Tisze v politiko na čelu *Narodne stranke dela* (1910).

István Tisza je s pozicije enega najvplivnejših politikov Ogrske svoje dobe začel uveljavljati novi kurz v politiki ogrskih vlad do nemadžarskih nacionalističnih gibanj (zlasti do romunskega), katerega cilj je bil doseči nekakšen končni *modus vivendi*. Postopno je začel več pogajanj – najprej le preko posrednikov, kasneje tudi osebno – s predstavniki ogrske *Romunske narodne stranke* (dalje RNS), na katerih je bil postopoma pripravljen odstopiti od nekaterih občutljivih aspektov ogrske asimilacijske politike (npr. na področju javne uprave in šolstva).¹⁰ Okoli Tiszovega novega kurza je v letih 1912–1914 nastala ostra polemika, tako na ravni parlamentarnih debat kot tudi na ravni lokalne politike v župah, tako v državnem kot v regionalnem tisku. Tiszova politika »appeasementa« (ki je zaradi izbruha vojne ostala le na ravni namigov) je nesporno imela mnogo nasprotnikov, čeprav si je uspela pridobiti tudi skupino pristašev, predvsem na ravni žup. Nas na tem mestu zanima, kako se je Tiszova politika sodelovanja z nemadžarskimi gibanji odražala v reprezentacijah »narodnosti«. Predvsem v liberalnem tisku, orientiranem na Tiszo in njegovo *Narodno stranko dela*, je opaziti spremembe. V primerjavi s predhodnim obdobjem je opazna tendenca, da se posveča manj pozornosti načinu uporabljanja pojmov »ljudstvo« in »narodnost«. Nekaj let pred izbruhom vojne se v člankih poleg »slovaškega ljudstva« spet začel pojavljati tudi »slovaška narodnost«, včasih celo v okviru ene same povedi. Takšna odjuga je bila nesporno povezana z določeno sprostitevjo goreče nacionalistične atmosfere, ki je obvladovala javno (pa tudi

István Tisza

privatno) življenje na Ogrskem vse od konca 19. stoletja. V Tiszovih javnih govorih je med leti 1910 in 1914 opaziti markanten premik (ki je še bolj izrazit v primerjavi z njegovo dikcijo pred letom 1905) v načinu, s kakršnim je govoril o »narodnostnih puntarjih« in njihovih političnih strankah. Julija 1910 je na svojih prvih pogajanjih s sedmograškim romunskim politikom Ioanom Mihujem zahteval ukinitve RNS (ki je bila *de iure* leta 1894 prepovedana, *de facto* pa je še vedno delovala kot organizacijska baza romunskega nacionalističnega gibanja na Ogrskem). Februarja 1914 pa je – spet v zvezi s pogajanjimi s predstavniki RNS – v ogrskem parlamentu že izjavil: »Samo po sebi se razume, da državljani dežele, kjer govorijo romunski jezik, s stališča njihovih političnih pravic uživajo skupaj z ostalimi državljani polno enakopravnost, svobodno se morejo udeleževati političnega življenja na državnem nivoju v okviru veljavnih zakonov, morejo osnovati samostojno romunsko stranko /.../ Svobodnim državljanom svobodne države ni mogoče odvzeti pravice, da bi osnovali politično stranko tudi na narodnostnem temelju /.../«. Mesec dni kasneje je na zasedanju parlamenta dodal: »Program Romunske narodne stranke je zelo napačen /.../, a vendar ta program ne teži h razkosanju ogrske države /.../«. Glede na Tiszovo izjavo obstoj RNS torej ni

ljudstvu« in se preneha uporabljati pojem »nemadžarske narodnosti«.

¹⁰ O Istvánu Tiszi, njegovi politični karieri, kot tudi konkretno o njegovi politiki pogajanj z nemadžarskimi politiki nacionalistične orientacije glej Hitchins, Keith: *The Nationality Problem in Hungary: István Tisza and the Rumanian National Party, 1910-1914*. V: *The Journal of Modern History* 53, 1981, št. 4, str. 619–651; Pölöskei, F.: *István Tisza. Ein ungarischer Staatsmann in Krisenzeiten*. Budapest 1994; Vermes, Gábor: *István Tisza*. New York 1985.

bil v nasprotju z ogrskimi zakoni. V svojih izjavah vedno izredno pedantni Tisza je že leta 1914 govoril o pravici do ustanovitve političnih strank na *narodnostnem temelju* oziroma o *Romunski narodni stranki*, čeprav jo je prej vedno omenjal zgolj kot *narodnostno* stranko (oziroma je še pogosteje govoril o »romunskih nacionalistih« ali »romunskih ekstremistih«). Ti dozdevno banalni premiki v izražanju so bili pravzaprav velikega pomena. Bili so izraz novega kurza v »narodnostni politiki«, hkrati pa so odražali spremembe v reprezentacijah »narodnosti« in »narodnostnih politikov« (v danem primeru zlasti Romunov) v ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu.¹¹

Očrtani kratki opis sprememb v reprezentacijah Slovakov v ogrskem/madžarskem diskurzu poslednje četrtine 19. stoletja in prve dekade 20. stoletja je pomemben zaradi razumevanja sprememb, do katerih je prišlo v predstavi Slovakov v času Velike vojne. V sledečem besedilu se bom skozi prizmo petih lokalnih tednikov posvetil spremembam, katerim je bil podvržen način reprezentacije Slovakov, »slovaškega ljudstva« in (slovaških) »panslavistov« v času prve svetovne vojne.

Svojo raziskavo gornjeogrškega lokalnega tiska v madžarskem jeziku sem usmeril na periodiko, ki je izhajala v Bratislavski, Nitranski, Liptovski in Trenčinski župi. V obravnavanem obdobju je v navedenih župah najverjetneje izhajalo 16 madžarskih politično-družbenih tednikov (od tega le polovica v času trajanja vojne). Čeprav je na moj izbor časopisov za analizo v veliki meri vplivala dostopnost posamezne periodike oziroma popolnost letnikov, sem se trudil izbrati tiste, ki so bili na nivoju žup najbolj relevantni (pomeni tiste, ki so izhajali v sedežu župe in ki so bili bolj ali manj znani tudi v sosednjih župah), in one, ki so izhajali celotno vojno obdobje (izjemo pri teh kriterijih tvori le tednik *Nagyszombat és Vidéke*). Nenazadnje sem pri izboru tednikov upošteval tudi njihovo politič-

no orientacijo; trudil sem se, da bi bil med njimi zastopan vsak od dominantnih političnih tokov, torej časopisi, ki so simpatizirali z *Narodno stranko dela* Istvána Tisze, s frakcijami *Ogrske stranke neodvisnosti* in s *Katoliško ljudsko stranko*.¹²

Analizo sem izvedel na naslednjih tednikih: *Nagyszombat és Vidéke*¹³ iz Bratislavske župe, *Nyitrávámegye* in *Nyitrámegyei Szemle*¹⁴ iz Nitranske župe, *Liptó*¹⁵ iz Liptovske župe in *Vágvölgyi Lap*¹⁶ iz Trenčinske župe. Žal se mi ni posrečilo natančneje

¹² Med analiziranim tiskom manjka socialistično orientirano časopisje. Ogrska socialna demokracija ni dajala velikega poudarka na izdajanje regionalnega tiska. Čeprav je v predvojnih letih obstajalo nekaj (nemških in madžarskih) tednikov, namenjenih delavcem, v času vojne v župah Gornje Ogrske ni izhajal niti en madžarski socialistično orientiran časopis. Glej: Potemra, Michal: *Bibliografija inorečevých novín na Slovensku do roku 1918*. Martin 1963, str. 203–216.

¹³ Izhajal je enkrat tedensko v Trnavi do leta 1916. Tednik je bil organ Ogrske stranke neodvisnosti, po letu 1914 pa je bil lojalen vladi Istvána Tisze. Njegov urednik je bil Árpád Ujházy, podpredsednik trnavske organizacije Ogrske stranke neodvisnosti. Potemra: n. d., str. 250, 550. Tu sem se moral omejiti le na številke letnika 1914; poslednja dva letnika nista bila dostopna.

¹⁴ Nyitrávámegye je izhajal enkrat na teden v Nitri; do leta 1918. Bil je naklonjen liberalni Narodni stranki dela Istvána Tisze. Odgovorni urednik je bil pravnik dr. Fülöp Faith, pomožni urednik pa János Zsirkay, ki je bil najprej uslužbenec ogrske pošte in je šele leta 1914 vstopil v novinarski poklic. Potemra: n. d., str. 247–249, 586–587. Nyitrámegyei Szemle je prav tako enkrat tedensko izhajal v Nitri do konca vojne. Pred vojno je bil izrazito opozicijski in je podpiral Katoliško ljudsko stranko, v času vojne pa je zavzel pozicijo lokalne opozicije. Tednik so povečini urejali katoliški duhovniki, ki so se opirali na katoliško duhovščino nitranske dieceze. Glavni urednik je bil tudi duhovnik, dr. Lajos Franciscy. Potemra: n. d., str. 235–237, 242–244, 585–586.

¹⁵ Izhajal je enkrat tedensko v Liptovskem Sv. Mikulášu; do leta 1918. Pred vojno in med njo je bil lojalen vladi Istvána Tisze in bil sovražno razporejen do Katoliške ljudske stranke. Odgovorni urednik je bil József László Tholt, ki je deloval tudi kot župni arhivar Liptovske župe. Izrazitejša osebnost uredništva Liptó je bil njegov izvršni urednik Lajos Steier, sin ustanovitelja časopisa, liptovskomikulaškega tiskarja Izidorja Steierja. Potemra: n. d., str. 270–274, 524–525. Lajos Steier se je poleg novinarstva posvečal tudi zgodovini. Ukvarjal se je z zgodovino Slovakov in »slovaškim narodnostnim gibanjem« ter v svojih delih posvečal precejšnjo pozornost razvoju češko-slovaških odnosov od 18. stoletja do sočasnosti. Njegova knjiga »A tót kérdés I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története.« [Slovaško vprašanje. I. Zgodovina razvoja slovaškega narodnostnega gibanja.] (Liptószentmiklós 1912) je sodila med priznana zgodovinska dela svoje dobe.

¹⁶ Vágvölgyi Lap je izhajal enkrat tedensko v Trenčinu; do leta 1918. Po letu 1910 je omenjeni tednik sledil programu Tiszove Narodne stranke dela, katere član (trenčinske organi-

¹¹ Citiram po Kemény, G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. Zv. VI (1913–1914). Budapest 1985, str. 97 in str. 127. (Podčrtane dele besedila v kurzivi označil L. V.). O politiki Istvána Tisze v obdobju njegove prve vlade glej Szász, Zoltán: *A román kérdés Tisza István első kormányának politikájában (1904)*. V: *Történelmi Szemle* 1968, št. 3, str. 254–293.

ugotoviti, v kolikšni nakladi so omenjeni tedniki izhajali, najverjetneje pa se je število izvodov gibalo med tisoč in 6 tisoč. Glavni uredniki izbranih časopisov, ki so bili avtorji pretežne večine člankov, so v vseh primerih spadali k lokalni inteligenci (v širšem pomenu besede – pravnik, katoliški duhovnik, župni arhivar, zgodovinar) z različno politično orientacijo in v vseh primerih je seveda šlo za protagoniste ogrskega/mađarskega nacionalizma. Vseh pet analiziranih tednikov je izhajalo v etnično mešanem ali pretežno slovaškem okolju in čeprav so bili različno politično oziroma ideološko ustaljeni, so si vsi brez izjeme postavili za enega od svojih ciljev, boriti se proti dezintegracijskim težnjam »panslavizma« in uveljavljati »ogrsko državno idejo«. Zato je bilo relativno enostavno slediti načinom reprezentacije Slovakov, saj se je tako v predvojnem času kot v času vojne na straneh omenjenih časopisov precej prostora namenjalo raznim člankom o »panslavizmu«, »slovaških narodnih puntarjih«, »slovaškem ljudstvu« oziroma »slovaški narodnosti«.¹⁷

Prvi dogodek v obravnavanem obdobju, v zvezi s katerim se je v omenjenih tednikih obsežneje pisalo o Slovaki, je bila razglasitev mobilizacije pred napovedano vojno Srbiji (prvi dan mobilizacije je bil 28. julij). Dejstvo, da je mobilizacija potekala brez problemov tudi v župah, kjer so bivali Slovaki, je navkljub ustaljenim stereotipom o lojalnosti »slovaškega ljudstva« delovalo do določene mere presenetljivo. Tednik *Liptó* pohvalno piše, da je »slovaško ljudstvo pokazalo svojo ljubezen do domovine in vojno pozdravilo z navdušenjem /.../ Slovaki, to povemo z radostjo v srcu, ne verjamejo v nič drugega kot v neizogibnost enotnosti Ogrske in v bratsko celovitost narodnosti naše monarhije /.../ niti bi ne mogli verjeti v nič drugega, saj če bi se oglašil en sam glas, ki bi ne videl izhodišča iz današnje situacije v naši zgodovinski povezanosti, bi proti temu ne nastopila samo državna oblast, ampak bi se proti njemu spontano obrnilo tudi slovaško ljudstvo,

zacije stranke) je postal tudi njegov glavni urednik Ferencz Sándor. *Potemra*: n. d., str. 253–254, 679.

¹⁷ To je tudi razlog, zakaj sem si za raziskavo izbral regionalno časopisje in ne vsedravnih političnih dnevnikov, ki so izhajali v Budimpešti, kot na primer *Budapesti Hírlap*, *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Alkotmány*, *Az Ujság*, *A Nap* ali *Esti Ujság*. Že pri površnem prelistavanju teh časopisov je bilo očitno, da ne bi omogočili dovolj materiala za smiselno analizo.

Odhod ogrskih polkov na fronto.

ki bi mu ukazalo, da med sabo ne trpi nikogar, ki bi želel škodovati naši bratski enotnosti /.../.¹⁸

Vágvölgyi Lap v članku *A mi katonáink* [Naši vojaki] prav tako zelo pozitivno vrednoti navdušenje Slovakov v prvih dneh vojne: »/.../ s posebno veliko radostjo in ponosom gledamo na naše sijajno in zvesto trencínsko slovaško prebivalstvo, ki z nepričakovano prizadevnostjo hitijo ugoditi pozivajočemu glasu domovine /.../.¹⁹ »Slovaško ljudstvo« je bilo tu reprezentirano točno v skladu z ustaljeno pozitivno podobo iz predhodnega obdobja. Podobno so bili tudi predstavniki SNS pri tej

¹⁸ Članek se nadaljuje: »Tam doli na jugu pred Beogradom donijo naši kanoni /.../ V naši vojski so tudi sinovi našega slovaškega ljudstva. Cela slovaška narodnost brez izjeme z ljubeznijo zre proti našim enotam, ki se bojujejo na jugu. Slava, ki jo bodo s svojimi junaškimi dejanji širili naši smeli vojaki, bo slava celega ogrskega naroda in bo torej tudi slava našega, tronu zvestega slovaškega ljudstva.« *A kormány kiáltványa*. [Vladni razglas.] *Liptó*, let. 22, št. 33, 2. avgust 1914.

¹⁹ Vágvölgyi Lap, let. 41, št. 33, 15. avgust 1914. Podobno tudi *Nyitramegyei Szemle* v članku »Sereglés a trón köré.« [Zbiranje okoli prestola] ocenjuje, da je »ljubezen do domovine s svojim svetim navdušenjem pritegnila v enote vsakega posameznega sina naše domovine.« *Nyitramegyei Szemle*, let. 22, št. 32, 9. avgust 1914.

Matúš Dula (1846–1926)

Advokat, politik in publicist. Že kot študent se je udeleževal slovaškega narodno-kulturnega gibanja in se vklopil v politiko. Bil je dolgoletni voditelj Slovaške narodne stranke, prizadeval pa si je za samostojnost slovaškega naroda in za slovansko vzajemnost, zlasti za tesno sodelovanje s Čehi. Bil je ključna figura pri oblikovanju t. i. Deklaracije slovaškega naroda, v kateri so se izrekli za odcepitev od Ogrske in za združitev v skupno češko državo. Poleg politike se je posvečal tudi socialnim in gospodarskim vprašanjem ter se izkazal kot kulturni delavec. S politikom se je aktivno ukvarjal do svoje smrti.

priložnosti v obravnavanih časnikih reprezentirani skladno z običajno podobo »veleizdajalskih panslavistov«. V začetku avgusta 1914 je po izbruhu prve svetovne vojne predsedstvo SNS izdalo manifest, v katerem je izrazilo svojo lojalnost vladarju in ogrski domovini ter izjavilo, da za čas vojne prekinja delovanje stranke.²⁰ Tednik *Nagyszombat és Vidéke*, ki je izhajal v Trnavi, je ostro napadel predsednika SNS Matúša Dulo, kot tudi samo stranko. Dula je označil za »veleizdajalskega panslavista«, ki paktira z Rusijo, manifest pa naj bi bil neiskren, izdan pod pritiskom, da bi se izognil »pravičnemu posegu uradov«.²¹ *Vágvölgyi Lap* je nasprotno pozdravil manifest, vendar je vseeno podvomil

o njegovi iskrenosti.²² Kljub temu da je SNS tako nedvoumno izjavila svojo lojalnost oblastem, je bil njen razglas sprejet z nezaupanjem. Kategorija »veleizdajalskega panslavista«, v katero je avtomatično spadal vsakdo, ki so ga povezovali z SNS, je bila povsem enoznačno definirana in ni dovolila »objektivnega« vrednotenja in presojanja. Članki v *Nagyszombat és Vidéke* so tipičen primer za to. Šestega avgusta 1914 je omenjeni časopis objavil dva članka, v katerih je avtor pozval prebivalstvo k previdnosti pred »subverzivnimi individuumi«, pri čemer je jasno nakazoval na predstavnike SNS.²³

Pomemben del pozitivne reprezentacije »slovaškega ljudstva« kot domovini lojalnega elementa so bile redno pojavljajoče se novice o uspehih enot, v katerih so služili tudi slovaški vojaki oziroma novice o junaštvu slovaških vojakov. Članki o hrabrosti slovaških vojakov na bojnem polju so samo potrjevali in ponavljali stereotip domoljubnosti »slovaškega ljudstva«. V primeru petih obravnavanih regionalnih tednikov je veljalo pravilo, da so posvečali pozornost predvsem usodi tistih polkov, v katerih so se borili tudi možje iz žup, v katerih so izhajali ti časopisi. Čeprav so vsi omenjeni časopisi sledili usodi svojih polkov do konca vojne, niso vsi enako reprezentirali slovaških vojakov. *Nagyszombat és Vidéke* je septembra 1914 v enem od svojih člankov odločno ugovarjal, ker da se v budimpeštanskem tisku²⁴ povzdiguje predvsem junaštvo 72. bratislavskega pehotnega polka v bitki pri Krasniku, »v katerem se poleg Ogrov [Madžarov] bojujejo tudi Slovaki /.../, ki so tudi na ta način ustvarili sve-

²² *Vágvölgyi Lap*, let. 41, št. 33, 15. avgust 1914.

²³ »A belső ellenségek ellen. Felhívás a közönséghez.« [Proti notranjemu neprijatelju. Poziv javnosti.] in »A spiönök aratási ideje.« [Čas žetve špijonov.] *Nagyszombat és Vidéke*, let. 8, št. 32, 6. avgust 1914. Matúš Dula se je med drugim pritožil na omenjena dva članka (kot tudi na internacijo več predstavnikov SNS v prvih dneh vojne) 25. avgusta 1914 v pismu, ki ga je osebno oddal ministrskemu predsedniku Istvánu Tiszi (omenjeno Dulovo pismo se nahaja v SNA, Fond M. Dula, kart. 9, 206). Tisza je reagiral naglo in takoj naslednjega dne poslal okrožnico vsem gornjeogrskim vladnim komisarjem, od katerih je zahteval strogo nadziranje madžarskega krajevnega tiska, da bi ne pisal v sumničavem in provokativnem duhu proti Slovakom. (Pismo Istvána Tisze gornjeogrskim vladnim komisarjem Viktorju Molnáru, baronu Lajosú Kürthyju, Istvánu Szinyei-Mersemu, Aurélu Bartalu, Gyulí Szalavszkemu in Istvánu Crauszu z dne 26. avgusta 1914. V: Tisza István összes munkái [Zbrano delo Istvána Tisze], zv. II., Budapest 1924, str. 92).

²⁴ Z največjo verjetnostjo gre za reakcijo na kratki članek dnevnika *Az Újság*, let. 12, št. 211, 31. avgust 1914.

²⁰ »Pomembno nam je, da bi se naša domovina in naša monarhija obdržala kot celota, da bi v prihajajoči vojni ne utrpela nobene izgube in da bi iz nje izšla zmagovalna. Za to žrtvujemo tudi naša grla in imetje.« »O predsedstvu slovaške narodne stranke.«, *Národné noviny*, let. 45, št. 91, 6. avgust 1914.

²¹ »A tótok manifestuma.« [Manifest Slovakov.] *Nagyszombat és Vidéke*, let. 8, št. 34, 20. avgust 1914. Avtor v istem članku pozitivno vrednoti patriotizem slovaških vojakov, ki jih postavlja v ostro nasprotje z »domnevnim Dulovim panslavističnim polkom«.

Pripadniki 71. (trenčinskega) pešpolka so doživeli svoj ognjeni krst pri Haliču že konec avgusta 1914.

tel primer požrtvovalnosti in zvestobe do domovine in vladarske hiše«. Urednik Nagyszombat és Vidéke v svojem članku trdi, da je brez pomena povzdigovati zvestobo Slovakov na bojišču, saj »slovaško ljudstvo ni nikoli dalo razloga za to, da bi se dvomilo o njegovi zvestobi do ogrske domovine in ogrskega kralja. Slovaško ljudstvo je prav takšen zvest sin domovine kot ogrski [madžarski] in samo nekakšni panslavski puntarji brez duše in vesti ga varajo in zavajajo. A sedaj je tudi ljudstvo spoznalo, da so ga zavedli na napačno sled /.../ in doživeli bomo, da jih bo doletel bes ljudstva /.../«. ²⁵

Nasprotno pa sta Liptó in Vágvölgyi Lap v prvih mesecih vojne, ko so se »slovaški polki« odlikovali proti Rusom v bitkah pri Krasniku, Rudniku, Polichni in Lublinu, opozarjala zlasti na junaško vedenje slovaških vojakov na bojišču. Liptó piše: »Daleč na severu, na ruskem Poljskem, se junaško bijejo naši vojaki iz 67. polka, med katerimi je tudi mnogo liptovskih fantov. Vojno ministrstvo /.../ je pred kratkim objavilo najnovejši seznam odlikovanih vojakov iz tega polka. Pri branju imen s seznama nas je napolnjeval ponos /.../ velik narodni ponos, ki se je v nas še jačal ob pogledu na neupogljivo zvestobo naših slovaških bratov do ogrskega naroda in monarhije /.../ Sinovi slovaškega naroda so jasen dokaz za to, da njihovih duš ni skazila desetle-

tja strašča iluzija panslavizma.« ²⁶ Vágvölgyi Lap: »Naši Slovaki pa, kot vedno doslej, tudi sedaj na bojišču izpolnjujejo svojo dolžnost in tako sami spodbijajo trditve o nagnitosti monarhije, kakršne širijo njihovi lažnivi apostoli /.../« ali »Glede na novice, ki prihajajo iz glavnega poveljniškega tabora, se vojaki slovaške narodnosti 72. pehotnega polka bojujejo proti Rusom z bravuroznim junaštvom /.../«. ²⁷ Uredniki analiziranih tednikov so podobno visoko cenili »domovinsko stališče in požrtvovalnost« slovaškega prebivalstva v zaledju. Ugotavljali so, da so po izbruhu vojne izginili vsi nesporazumi in napetosti, ki so jih sprožali »narodnostni agitatorji in panslavisti« in »celotno prebivalstvo dežele se je ne glede na narodnost spojilo v nepremagljivo falango proti izdajalskemu sovragu /.../«. ²⁸ Maja 1915 Liptó obvešča o proslavi, ki se je zgodila v Liptovskem Sv. Mikulášu ob priložnosti uspešne ofenzive av-

²⁶ »A hős 67-esek.« [Junaški sedeminšestdesetniki.], Liptó, let. 23, št. 3, januar 1915. V drugi »reportaži« Liptó opisuje zgodbo treh liptovskih slovaških fantov, ki so nastopili vojaško službo kot »nevarni panslavisti«, na bojišču pa so se spremenili v vzorne ogrske patriote, ki se za ogrsko domovino niso obotavljali žrtvovati svojih življenj. »A hazai rög.« [Domača gruda.], Liptó, let. 23, št. 5, 31. januar 1915.

²⁷ »Háboru.« [Vojna.], Vágvölgyi Lap, let. 41, št. 34, 23. avgust 1914 ter »A 72-ik pozsonyi gyalogezred dicsérete.« [Zahvala 72. bratislavskemu polku.], Vágvölgyi Lap, let. 41, št. 36, 6. september 1914.

²⁸ »A mi katonáink.« [Naši vojaki.], Vágvölgyi Lap, let. 41, št. 33, 15. avgust 1914.

²⁵ Nagyszombat és Vidéke, let. 8, št. 36, 3. september 1914.

stro-ogrske in nemške armade pri Gorlicah. Glede na članek se je proslave ob glasbeni spremljavi in z baklami udeležilo šest tisoč ljudi, pretežno Slovakov iz okoliških vasi.²⁹

Ko si pobliže pogledamo način, s katerim so posamezni uredniki časopisov pisali o slovaških vojaki, ugotovimo, da je temeljna podoba enaka; »slovaško ljudstvo« (upoštevajmo, da se je v tednikih *Liptó* in *Vágvölgyi Lap* pogosto pisalo o »slovaški narodnosti«, medtem ko se je npr. *Nagyszombat és Vidéke* striktno držal pojma »slovaško ljudstvo«) je domoljubno, zvesto in požrtvovalno. A v reprezentaciji slovaških vojakov, ki so samoumevno razumljeni kot »sinovi slovaškega ljudstva/narodnosti«, je že mogoče opaziti razlike. Medtem ko *Liptó* in *Vágvölgyi Lap* poudarjata in povzdigujeta zlasti hrabrost Slovakov v ogrskih polkih kot najjasnejši dokaz patriotizma »slovaškega ljudstva« oziroma »narodnosti«, *Nagyszombat és Vidéke* zavzema drugačno stališče. Uredniku tega tednika se je zdelo odveč, celo obsojanja vredno, posebej izpostavljati junaštvo slovaških vojakov v ogrskih enotah, saj ga je razumel kot nekaj samoumevnega. »Slovaško ljudstvo« je pač v enaki meri kot madžarsko zvest sin domovine, kar pomeni, da je prav tako kot »madžarsko ljudstvo« enak integralni del »ogrskega naroda«. Z izpostavljanjem junaštva Slovakov – kot posebne entitete – naj bi se vzbujaali dvomi v enotnost »naroda«.

Odličen primer notranjih protislovij (ali lepše povedano: kontekstualne pogojenosti) kategorije »ogrski/madžarski« in koncepcije »ogrskega naroda« (ter s tem v zvezi tudi reprezentacij Slovakov) je članek v *Nyitravármegye* iz začetka decembra 1914. Avtor članka z naslovom »Nitranski Slovaki« v uvodu ugotavlja, da so se strahovi glede vedènja Slovakov po izbruhu vojne pokazali za neutemeljene, saj ».../ od vseh narodnosti so ogrskemu [madžarskemu] srcu najbližji prav Slovaki. Bližu so nam do te mere, da se jih od nas najbrž sploh ne da več ločiti. Čutimo, kako naša srca bijejo skupaj .../ imamo skupne tegobe, imamo skupne radosti. Slovaki so se zlili v pojem ogrskega naroda in po mo-

jem mnenju je njihova ločitev zdaj že najverjetneje nemogoča. Resničnost svojih besed lahko najbolje dokažem, če pokažem na naše Slovake v Nitranski župi. Dokazali so, da znajo biti Ogri ter da želijo Ogri tudi ostati in to ne samo v miru, temveč tudi v vojni. Ponujajo nam svojo pomoč, žrtvujejo svoja življenja, svojo kri v boju proti skupnemu sovražniku .../, vzajemno se podpiramo .../, saj tvorimo eno celoto, saj smo Ogri. Kajti tudi Slovak je Oger. Stoletja živi tu skupaj z nami, stoletja je naš kruh, živi na naši zemlji, stoletja pod našo zaščito .../«.³⁰ Pisec članka reprezentira Slovake kot del ogrskega naroda (torej so prav takšni Ogri, kakršen je avtor članka), obenem pa s to podobo neizogibno prihaja v protislovje, saj iz lastne perspektive govori o Slovaki kot o »njih«. Slovaki so – z avtorjeve perspektive – »nam« najbližji, ponujajo »nam« svojo pomoč, Slovaki stoletja jedo »naš« kruh, živijo na »naši« zemlji ipd. Jasno je, da avtor želi videti Slovake kot del »ogrskega naroda« (»mi« Ogri kot državljani Ogrske) in jih tako tudi reprezentira, hkrati pa izdaja, da ima v njegovem mentalnem svetu pojem »ogrskega naroda« ožji pomen, torej, da so »mi Ogri« etnični Madžari, katerega del Slovaki niso. Etatistično in etnično razumevanje »ogrskega naroda« se je prosto prelivalo, eno je prevladovalo nad drugim odvisno od situacije in konteksta, v katerem se je ta pojem uporabljal. To pa gotovo ne pomeni, da bi bili ogrski/madžarski nacionalisti notranje razdvojeni s takšnimi protislovnimi dojemanji koncepcije »ogrskega naroda«. Iz poslednjega citata, kot tudi iz večine ostalih, ki se pojavljajo v tej študiji, je jasno, da sta bili obe razumevanji – torej etatistično in etnično – »ogrskega naroda« na podzavestni ravni komplementarni do te mere, da sta se mogli pojaviti v enem stavku in na tedanjega bralca delovati povsem logično ali vsaj nemoteče. Za nas zgodovinarje je pomembno dojeti to dihotomijo v razumevanju koncepcije »ogrskega naroda«, ki se v celotnem ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu vleče vsaj od 40. let 19. stoletja. Pri interpretaciji zgodovinskih pojavov moramo posvečati večjo pozornost kontekstu, v katerem pojav odzvanja, in imeti vedno

²⁹ »A nyugatgaliciái győzelem híre Liptószentmiklóson.« [Novica o zmagi v zahodni Galiciji v Liptovskem Sv. Mikulašu.], *Liptó*, let. 23, št. 19, 9. maj 1915. Novice o podobnih proslavah junija 1915 po ponovni osvojitvi Lvova in avgusta 1915 po osvojitvi Varšave in Ivangoroda je objavil *Liptó* v št. 26, 27. junija 1915 ter v št. 33, 15. avgusta 1915. Proslav se je udeležilo le nekaj sto ljudi.

³⁰ Avtor v nadaljevanju članka izraža prepričanje, da se Slovaki ne pustijo več zapeljevati »panslavističnim agitatorjem«, ker da je panslavizem samo prazen pojem. V resnici tem »puntarjem« ne gre za dobro slovaškega ljudstva. Gre jim samo za to, da bi ga nalagali in izvabili iz njega denar, da bi ga »najprej spravili ob razum, potlej pa še ob srce in dušo«. Nyékhegyi István: »Nyitravármegyei tótok.« [Nitranski Slovaki.], *Nyitravármegye*, let. 5, št. 48, 4. december 1914.

v mislih pogojenost raznih kategorij in njihovih pomenov.

V zvezi s podobo Slovakov, ki so jo reprezentirali v analiziranih tednikih, je v prvih mesecih vojne možno opaziti dve novi potezi, ki sta povezani s specifično vojno situacijo; prva je predstava, da je ravno vojna končala »unifikacijsko« delo prejšnjih generacij in ustvarila iz »ogrškega naroda« trdno realnost, druga pa je reprezentacija »slovaškega ljudstva« kot aktivne entitete pri zavračanju »panslavizma«.

Čeprav se je »ogrski narod« v predvojnem ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu predstavljal kot realno obstoječa entiteta in je bila lojalnost njegovih članov (med njimi tudi »slovaškega ljudstva«) vseskozi povzdigovana, je v prvih mesecih vojne v madžarskem tisku kot tudi med ogrsko/madžarsko elito možno opaziti presenečenje nad tem, kako hitro je potekala mobilizacija na »narodnostnih področjih« in kako so enote, v katerih so tudi nemadžarski vojaki, zanesljive in pogumne. Razširilo se je stališče, da se je šele tedaj, zaradi vojne, dokončno ustvaril »ogrski narod«, da se je šele tedaj prebivalstvo »*spojilo v nepremagljivo falango*« in pokazalo, da tvori »*en nedeljiv narod*«. Novice o junaškem ravnanju slovaških vojakov v bojih proti ruski armadi (podobne novice so prihajale tudi o polkih, v katerih so služili romunski vojaki) so takšno predstavo še okrepile.

Drugi novi moment v podobi »slovaškega ljudstva/narodnosti«, ki se je pojavljal v začetnih mesecih svetovne vojne, je reprezentacija Slovakov kot *aktivne entitete*. V predvojnem obdobju se je »slovaško ljudstvo« v zvezi s »panslavistično agitacijo« predstavljalo kot pasivna žrtev, ki je izpostavljena zapeljevanju »panslavistov«, čeprav se jim upira. Z izbruhom vojne je v člankih analiziranih tednikov v tem oziru opaziti spremembo. »Slovaško ljudstvo/narodnost« prenehajo reprezentirati kot pasivni element, iz njega nastaja aktivna entiteta, ki že sama kljubuje »panslavistom« in zavrača »panslavizem«. Iz pasivno patriotskega »slovaškega ljudstva« je tako nastalo aktivno patriotsko, kar je le potrjevalo reprezentacijo Slovakov kot samostojne »narodnostne« entitete.

Ne preseneča, da so po izbruhu vojne začeli o Slovaki pisati pogosteje. Izhajajoč iz zakoreninje-

nih podob in stereotipov, se je v tisku kontinuirano nadaljevala dihotomna reprezentacija slovaško govorečega prebivalstva kot lojalnega »slovaškega ljudstva« (čeprav se je pogosto govorilo tudi o »slovaški narodnosti«) in reprezentacija predstavnikov slovaškega nacionalističnega gibanja kot veleizdajalskih »panslavistov«. Čeprav so temeljne oblike reprezentacije v obeh primerih ostale nespremenjene, je možno opaziti majhne spremembe, ki kot da bi bile naznanilo kasnejših pomembnejših sprememb. Slovaki začenjajo biti jasneje reprezentirani kot »narodnost«, ki aktivno deluje, nastopa proti »panslavistom« in se bojuje za ogrsko domovino.

Takšna podoba Slovakov se je v analiziranih časopisih obdržala praktično do konca vojne. Približno od maja 1917 pa se je pojavljalo spreminjeno mišljenje o predstavnikih slovaškega nacionalizma, povezano z razvojem situacije za mejami Ogrske. V začetku 1917 so antantne sile objavile svoje vojne cilje, med katerimi je bila tudi »*osvoboditev Čehoslovakov izpod tuje nadvlade*«. Pozornost naših tednikov pa je vzbudila šele deklaracija čeških poslancev 30. maja 1917 na državnem zboru na Dunaju. Ti so v deklaraciji zahtevali politično združitev Čehov in Slovakov v okviru federalistične avstro-ogrške monarhije. *Liptó* z majhno zamudo 1. julija 1917 objavlja obsežen članek o češki državnopравни deklaraciji in Slovaki. V članku ugotavlja, da se je »*slovaška politika v poslednjih letih vedno bolj prepletala s češko, vendar le politika, slovaško ljudstvo pa ne*«. Pisec članka spet povzdičuje domoljubnost Slovakov: »*Med domačimi narodnostmi je bratsko slovaško ljudstvo Ogrski najmočnejše predano in najbolj samozavestno, v njem je tudi najmočnejša ogrska državna zavest. Mnogokrat je o tem s svojim vedenjem dalo potrdilo in prav zato bi bilo /.../ zelo aktualno, če bi vodstvo slovaške narodnosti proti češki deklaraciji protestiralo s slovaško deklaracijo /.../, slovaška narodnost potrebuje takšno deklaracijo, da bi razgnala vse nesporazume in dvome, da bi zopet jasno dokazala, da obsoja češki iredentizem /.../ Ogrska bi z radostjo sprejela takšno dejanje voditeljev slovaške narodnosti, s katerim bi protestirali proti češki deklaraciji, in celo pričakuje, da bi tako storili /.../«*. Članek ostro kritizira »voditelje slovaške narodnosti« (povsem jasno je, da je avtor članka imel v mislih predstavnike SNS (!)), opozarja jih namreč, da s svojim molkom škodijo

Posadka težkega mitraljeza na položaju 71. pešpolka.

v prvi vrsti sebi, kajti »/.../ namera Čehov je uničenje in asimilacija slovaške narodnosti /.../. Politika madžarstva, ki se osredotoča na ohranitev državne enotnosti, ne zasleduje takšnih sebičnih in koristoljubnih ciljev. Kulturo slovaške narodnosti ohranja v svoji edinstvenosti in originalnosti in četudi so bili na notranjepolitičnem prizorišču kakšni nesporazumi, ti še ne morejo biti razlog za to, da bi slovaška narodnost izvajala samomorilsko politiko.« Članek se stopnjuje do obsojanja neodgovorne pročeške politike »slovaških političnih voditeljev« in poziva k aktivnosti tiste slovaške moči, ki so zaradi svojega dela, izobrazbe in lastnine že vnaprej določeni za vodenje »slovaške narodnostne politike«. Poziva jih, naj prevzamejo iniciativo v lastne roke in začnejo »popolnoma novo, trezno politiko, temelječo na razumevanju in bratskem sodelovanju z ogrskim [madžarskim] narodom.«³¹ Podoben članek, ki je slovaškim politikom očital molčečnost, se je pojavil tudi v *Vágvölgyi Lap*. Tu je urednik celo podvomil, ali so Slovaki še vedno zvesti sinovi domovine, če

pa sploh ne protestirajo proti češkim zahtevam, in prišel do zaključka, da res »en del slovaškega ljudstva simpatizira s Čehi in njihovimi plani«.³²

V citiranih pasusih je očitno že na prvi pogled, da so Slovaki odslej že jasno reprezentirani kot izvirna in edinstvena »narodnost«, ki pa jo ogrožajo asimilacijske sile čeških politikov, predstavniki SNS pa kot zastopniki, »voditelji slovaške nacionalnosti«. V podobnem smislu prav tako ni presenetljivo, da se je namesto o »slovaškem ljudstvu« začelo jasno pisati o samobitni »slovaški narodnosti« in da se je popolnoma prenehalo govoriti o Slovakah kot o delu »ogrskega naroda«. Bolj presenetljiv je nagel in odločen preskok v reprezentaciji predstavnikov SNS: prej »panslavisti« so zdaj »voditelji slovaške narodnosti« (čeprav nekompetentni in taki, da bi jih bilo bolje nadomestiti z bolj kvalificiranimi osebami, so vendarle »voditelji«). Razloge za te nagle spremembe je potrebno iskati v zunanjepolitičnem kontekstu.

³¹ »A cseh deklaráció.« [Češka deklaracija], *Liptó*, let. 25, št. 26, 1. julij 1917.

³² »A Slovanská Národná Strana.«, *Vágvölgyi Lap*, let. 44, št. 33, 1. julij 1917.

V letih 1915/16 so se češki in slovaški politiki v izgnanstvu uspeli povezati do te mere (pariški Češkoslovaški narodni svet, *Československá národní rada*; odslej ČSNR), da so bili iz vojnih ujetnikov sposobni organizirati in rekrutirati češkoslovaško legijo, ki so jo poslali v boj na vzhodni fronti. V Franciji, Veliki Britaniji, Rusiji in deloma tudi v ZDA so razvijali učinkovito politično dejavnost, da bi tako izpolnili svoje cilje na vladni ravni. Uspešna propagandistična dejavnost v omenjenih državah se je zrcalila v tem, da je bila med vojne cilje antantnih sil v začetku leta 1917 vključena tudi »osvoboditev Čehoslovakov izpod tuje nadvlade«. Nič manj bistvenega pomena ni bilo dejstvo, da so češko-slovaški predstavniki v izgnanstvu v svojem propagandnem materialu, kot tudi dokumentih, ki jih je izdajal ČSNR, uporabljali pojem »češkoslovaški narod« in kar je še pomembnejše – ta pojem so uspeli uveljaviti tudi v besedišču vrhovnih predstavnikov antantnih sil. To je bil izjemen moment. Poslej se o Slovakah oziroma o »slovaški narodnosti« ali »slovaškem narodu« sploh ni več govorilo, ampak se je razpravljalo izključno o »češkoslovaškem narodu«, katerega ena veja trpi na Ogrskem pod suženjskim jarmom in katere trpljenju je možno narediti konec samo z izdvojitvijo iz Ogrske in z združitvijo s predlitvansko češko vejo. Dejavnost in cilje avstro-ogrskih politikov v izgnanstvu (čeških, slovaških, južnoslovanskih, poljskih) so tako avstro-ogrski kot tudi nemški organi ostro nadzorovali, informacije o tem pa so neizogibno pronicale tudi v javnost. Najprej so bile aktivnosti omenjenih skupin v izgnanstvu reprezentirane zgolj kot sovražna propagandna dejavnost, financirana s strani antantnih sil, in ne kot realna grožnja notranji stabilnosti oziroma integriteti avstro-ogrške monarhije. Situacija pa se je radikalno spremenila z deklaracijo čeških poslancev (in podobnimi deklaracijami Jugoslovanskega kluba in ukrajinskih poslancev, ki so kmalu sledile češki). Predstavitev zahteve po združitvi območja severne Ogrske s Češko kot posebno enoto v okviru federativne monarhije je na najvišjem političnem organu Cislajtanijskega vprašanja dezintegracije Ogrske dodala poteze uradnega in legitimnega političnega programa (ki ga je predlitvanska vlada sprejemala). Seveda je ogrska vlada deklaracijo čeških poslancev ostro obsodila. Ministrski predsednik István Tisza je z energičnim nastopom v ogrskem parlamentu zagrozil vsakomur, ki bi hotel poseči v integriteto Ogrske in ogroziti njen enakopravni položaj v

V jarkih avstroogrške pehote pri Haliču.

okviru dualistične ureditve.³³ Težnjam po spodkopavanju integritete države, kot jo je vsebovala češka deklaracija, pa se ogrski vladni krogi v sledečih mesecih (do leta 1918) v javnosti niso posvečali.

Bistveno večje vznemirjenje je med lokalnimi ogrsko/madžarskimi nacionalističnimi elitami na območju Gornje Ogrske izzvalo majsko dejanje čeških poslancev. Kot smo lahko opazili, se v člankih obravnavanih tednikov poleg zavračanja kakršnegakoli poseganja v integriteto Ogrske pojavlja težnja, da bi pridobili podporo tudi od »lojalnega slovaškega ljudstva/narodnosti«. V nameri, da bi zavrnili trditve, češ da so gornjeogrške župe poseljene s »Čehoslovaki«, so slovaško govoreče prebivalstvo zdaj reprezentirali že kot povsem neodvisno »narodnostno entiteto«, ki je v svoji individualnosti izvirno in edinstveno. Problematično pa je vendarle bilo dejstvo, da ni obstajala nobena organizirana proogrška slovaška politična sila, ki bi izdala prepričljivo deklaracijo za ohranitev integritete Ogrske. Edina alternativa je bila, da za razglasitev lojalnosti prepričajo predstavnike SNS.³⁴

³³ Vermes, G.: n. d., str. 442.

³⁴ Vseeno ideja sprejemanja SNS oziroma t. i. martinske skupine SNS kot legitimne politične sile ni bila nova. V letih 1913–14 je Tiszova politika navezave stikov s predstavniki nemadžarskih strank dobila podporo tudi v nekaterih lokalnih gornjeogrskih nacionalističnih krogih. V tem oziru je bil zelo iniciativen npr. Lajos Steier, urednik tednika Liptó, ki je uveljavljal politiko podpore konzervativnega krila SNS v in-

Posledica tega je bil že omenjeni radikalni premik: od prejšnjega zavračanja politikov SNS kot »veleizdajalskih panslavistov« do njihovega priznavanja in reprezentiranja kot »voditeljev slovaške narodnosti«. V drugi polovici leta 1917 in še bolj opazno v letu 1918 tako prihaja do paradoksalne situacije, ko uredniki omenjenih tednikov – potem ko je bila nepripravljenost predstavnikov SNS, da bi v deklaraciji zavrnil česke zahteve po severni Ogrski, več kot očitna – opozarjajo »slovaške voditelje«, da jim grozi češka asimilacija, in poudarjajo, da so Slovaki samostojna »narodnost«, ki ni ne del »češkega/češkoslovaškega« niti »ogrskega naroda« (čeprav se slednje ni eksplicitno reprezentiralo).

V člankih iz jeseni 1917 uredniki obravnavanih tednikov še nadalje poudarjajo lojalnost »slovaškega ljudstva/narodnosti« in zavračajo češke težnje po odcepitvi gornjeogrskih žup.³⁵ Slovaškim politikom poleg dejstva, da se ne distancirajo od dezintegracijskih zahtev Čehov, očitajo zlasti to, da sploh ne protestirajo, ko češki politiki govorijo o »češkoslovaškem narodu«. Slovaški politiki da s svojim molkom kažejo, da jim je vseeno, če si Čehi prilaščajo pravico govoriti tudi v imenu Slovakov. Ta očitek je pridobil na pomenu po 16. decembru 1917, ko je tedanji francoski predsednik Raymond Poincaré s posebnim dekretom odobril ustanovitev avtonomne češkoslovaške armade v Franciji, ki bi bila podrejena Češkoslovaškemu narodnemu svetu v Parizu.³⁶ Liptó to komentira na sledeči način: »/.../ Čehi želijo na tak način za vsako ceno kompromitirati Slovake, da bi tako dokazali resničnost laži, po kateri Čehi in Slovaki tvorijo en narod«. V istem članku pa avtor opozarja: »/.../ takšna prezentacija Slovakov pa ima lahko [za Slovake] zelo neprijetne

posledice, če se njihovi voditelji kar najodločneje ne oddaljijo od takšne taktike čeških izdajalcev.«³⁷

V podobnem duhu so se nadaljevali članki tudi leta 1918, čeprav na deklaracijo čeških poslancev s 6. januarja 1918 omenjeni tedniki niso reagirali tako intenzivno kot na majsko državno-pravno deklaracijo iz predhodnega leta. Daljši članek na to temo je z nekoliko zamude priobčil samo tednik *Nyitrvármegye*. V članku na naslovni strani je objavljeno besedilo protestnega razglasa, ki ga je konec januarja 1918 v odobritev zastopništvom vseh vasi myjavskega okresa predložil glavni okrajni uradnik dr. Gyula Filberger. V razglasu, ki naj bi ga z navdušenjem podprlo tudi slovaško prebivalstvo, so protestirali proti češkim priključitvenim težnjam in proti temu, da o armadi, ki je bila sestavljena iz »čeških izdajalcev«, govorijo kot o »češkoslovaški armadi«. Po Filbergerju so myjavski Slovaki, ki so od »davne minulosti« spadali med najagilnejše podpornike »slovaške narodnostne agitacije«, pokazali, da odločno zavračajo »češke roparske namene«, saj je »hrabra duša slovaškega ljudstva, slovaškega ljudstva, ki je na bojišču izkazalo najlepši dokaz za to, da ne zavrača zvestobe domovini in da pri njem češki načrti na najdejo opore, izkoristila edino ponujeno priložnost, da bi s posredovanjem /.../ vaških zastopništev zavrnila roparske težnje Čehov in mednarodne laži o zatiranju narodnosti/.../«. ³⁸ Ta članek je zanimiv tudi

teresu nevtralizacije čedalje močnejše radikalne »čehoslovakistično« orientirane generacije mladih slovaških nacionalistov. Del omenjene politike naj bi bili tudi koraki naproti minimalnim zahtevam SNS na področju šolstva in kulture. Zato sploh ne preseneča, da je med analiziranimi tedniki ravno Liptó višal ton v pisanju proti »čehoslovakizmu« in v poudarjanju ogroženosti »slovaške narodnosti« s »češkim imperializmom«.

³⁵ »Megjegyzések. A cseh követelések.« [Komentarji. Češke zahteve.], Liptó, let. 25, št. 40, 7. oktober 1917; »A tót meggyék.« [Slovaške župe], Nyitrvármegye, let. 8, št. 38, 21. september 1917; »A cseh támadások.« [Češki napadi.], Nyitramegyei Szemle, let. 25, št. 46, 18. november 1917.

³⁶ Šedivý, Ivan: Češi, české země a velká válka 1914–1918. Praha, NLN 2001, str. 335–336.

³⁷ »Megjegyzések. A cseh-tót brigád.« [Komentarji. Češko-slovaška brigada.], Liptó, let. 25, št. 52, 30. december 1917. V naslednji številki se Liptó spet vrača k temu vprašanju v zvezi s knjigo Eduarda Beneša »Bohemie's case for independence«, ki je leta 1917 izšla v Londonu. Beneš med drugim navaja, da je iz avstro-ogrske armade dezertiralo več kot 350 tisoč Čehoslovakov. Liptó proti takim trditvam protestira, saj so se »Slovaki vedno zvesto bojevali za kralja in domovino«. Dalje ugotavlja, da Čehi s takim načinom skušajo manipulirati Slovake, saj v tem »prevarantskem Češko-slovaškem narodnem zboru komaj sploh so Slovaki«. »Megjegyzések. Benesch dr. könyve.« [Komentarji. Knjiga dr. Beneša.], Liptó, let. 26, št. 1, 6. januar 1918.

³⁸ Vredno je citirati tudi del teksta protestne izjave, ki so jo sprejela zastopstva myjavskih vasi: »Prebivalstvo slovaškega jezika naše vasi protestira /.../ proti poimenovanju armade, ki so jo rekrutirali naši sovražniki iz čeških veleizdajalcev, kot češko-slovaško armado, in izjavlja, da z gnusom obsoja veleizdajalce in jih prezira. V zamejstvu so baje takšni Slovaki, ki so po dolgi dobi odsotnosti daleč od domovine v tujini zašli, pristali na plačano agitacijo proti Ogrski in se spustili v odvraten greh veleizdaje; takih pač več ne smatra za Slovake in s polno zavestjo ugotavlja, da so vsi naši slovaški narodnostni vojaki, ki se borijo za domovino in kralja, zvesto in zavestno izvrševali in še izvršujejo svojo dolžnost

zato, ker kot eden od redkih dokumentira trditve o patriotizmu »slovaškega ljudstva« s konkretnim dokazom.³⁹

Tema o čeških političnih prizadevanjih in molčanju slovaških politikov se ponovno izraziteje pojavlja od aprila in maja 1918. V teh in sledečih mesecih do konca vojne zlasti *Liptó* prinaša v svojih člankih vprašanja, ki se nanašajo na češko politiko in slovaško politično pasivnost.⁴⁰ *Liptó* še naprej poudarja, da »slovaško ljudstvo/narodnost« ne soglaša s češkimi zahtevami, da se izreka proti odcepitvi gornjeogrskih žup od Ogrske in da z »zaničevanjem gleda na veleizdajske Slovake«, ki simpatizirajo s Čehi. V članke je vseskozi vključen tudi protest proti uporabi pojma »češkoslovaški narod«. Popolnoma se preneha govoriti o pripadnosti Slovakov »ogorskemu narodu«, pač pa se ravno nasprotno poudarja samobitnost, edinstvenost in različnost Slovakov v odnosu do Čehov. Slovaške politike avtorji člankov svarijo pred koketiranjem s Čehi, ki naj bi težili k širitvi na vzhod in okrepitev svojega naroda z asimiliranjem Slovakov. Marca 1918 *Liptó* spet poziva politike SNS, da naj stopijo iz pasivnosti in v interesu samobitnosti Slovakov protestirajo proti češkim zahtevam: »Bilo bi primerno in modro /.../, če bi Slovaška narodnostna stranka opustila pasivnost in zavzela napram Če-

hom takšno stališče, kakršno terja svojska in neodvisna individualnost slovaškega naroda. Samo takšna aktivnost lahko z vidika Slovakov pomeni lepšo in boljšo prihodnost /.../ upajmo, da se med voditelji Slovaške narodnostne stranke najdejo preudarni možje s trezno presojo /.../«, ki bodo sposobni preprečiti češko škodljivost, katerega edini cilj je »prinesti Slovakom pogubo«.⁴¹

Obenem se pojavljajo tudi članki, v katerih je opaziti tendence po nekakšni samorefleksiji in nagnjenost k priznavanju slovaških jezikovno-kulturnih pravic (zlasti na področju šolstva), ki so tvorile temelj programa slovaških nacionalistov. *Vágvölgyi Lap* je v začetku maja 1918 objavil članek, v katerem njegov avtor sicer kritizira predstavnike SNS, ker da ostajajo pasivni in ne zavzemajo nobenih stališč do čeških zahtev, obenem pa priznava, da je delni vzrok za to tudi dotedanja napačna narodnostna politika ogrskih vlad. Pisatelj članka ne vidi nobenega razumnega razloga za to, da bi Slovaki ne mogli imeti svojih šol, ker so ravno Slovaki med narodnostmi Ogrom [Madžarom] najbližji, čeprav jim pravico do lastnih šol preprečuje »narodnostni zakon«. Kot podobno napako pisec članka razume tudi ukinitvev treh slovaških gimnazij in Matice; te se ne bi smele zapreti, ampak bi se moral spremeniti samo način vodenja omenjenih institucij.⁴²

Aprila 1918 je izzvalo burne reakcije tiska manifestno srečanje čeških politikov v Pragi. Glavni cilj tega srečanja je bil protestirati proti ostrim izjavam grofa Ottokarja Czernina, v katerih je napadel češke politike.⁴³ Širši namen praškega sre-

in iz njihovih vrst ni izšel niti en izdajalec. Zaradi tega je torej poimenovanje češko-slovaška brigada nič drugega kot zavajajoča obrekovalska goljufija, ki v imenu vseh zavrača ogrske Slovake /.../« »Tiltakozás.« [Protest.], Nyitravármegye, let. 9, št. 5, 1. februar 1918.

³⁹ Seveda je povsem neverjetno, da bi myjavsko slovaško prebivalstvo podprlo takšno izjavo, saj vaških zastopstev myjavskih vasi ni mogoče imeti za reprezentativne institucije krajevnih skupnosti. Vseeno je bila novica, da je »slovaško myjavsko ljudstvo« podprlo takšno protičeško ogrsko patriotsko izjavo, v skladu s tradicionalno reprezentacijo »slovaškega ljudstva« kot lojalnega elementa, zato tedaj najverjetneje ni delovala kot nezaupanja vredna.

⁴⁰ Zanimivo je, da sta se tako Nyitravármegye kot tudi *Vágvölgyi Lap* glede tega vprašanja popolnoma prenehala izrekati. Bistveno redkeje pišeta o političnih vprašanjih, prav tako redkeje pišeta tudi o dogodkih na frontah. Večina člankov se posveča regionalnim zadevam, težavam z oskrbo, informiranju o grozečih epidemijah in podobno. Žal se je v primeru omenjenih časnikov moja raziskava ustavila pri številkah iz septembra 1918, ker so, kot pretežna večina madžarskih lokalnih tednikov, tudi ti s koncem septembra prenehali obstajati. Nyitravármegyei Szemle je sicer izhajal še do konca leta 1918, vendar mi za študijo ni uspelo najti številke iz jeseni 1918. Slediti izdajam do novembra 1918 je bilo možno le pri tedniku *Liptó*, ki je tudi na splošno nudil največ materiala za analizo.

⁴¹ »Passzivitás vagy aktivitás.« [Pasivnost ali aktivnost.], *Liptó*, let. 26, št. 13, 31. marec 1918.

⁴² Nesrečna posledica ukinitve teh institucij je, se nadaljuje članek, da Slovaki pošiljajo svoje otroke v češke šole, odkoder »dobivamo nazaj z ultračeškim duhom prežete ultraslovake, ki sovražijo Ogre [Madžare]«. »Tót dolgok.« [Slovaške zadeve.] *Vágvölgyi Lap*, let. 45, št. 18, 5. maj 1918. Članki, pisani v podobnem duhu, se pojavljajo tudi v Nyitravármegye, v številki 23, z dne 7. junija 1918 in v številki 24, z dne 14. junija 1918.

⁴³ Šedivý, I.: n. d., str. 330; Srečanje je potekalo 13. aprila 1918; na njem so reagirali na Czerninov govor, ki ga je minister za zunanje zadeve imel 2. aprila na dunajskem mestnem svetu, v katerem je s stališča monarhije ostro kritiziral češke politike. Czernin je v svojem govoru razlikoval med »češkim narodom«, ki »v celoti čuti lojalno avstrijsko« in »ubogim Masarykom« in njemu podobnimi veleizdajalskimi češkimi politikami v monarhiji. Med drugim jim je očital tudi to, da hočejo »odtrgati dele Ogrske države«. Czerninov govor je objavljen v: Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých

Ottokar Czernin, grof (1872–1932)

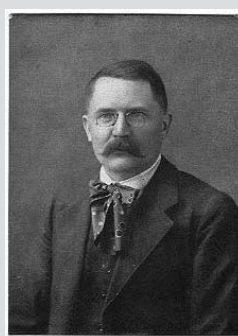
Avstro-ogrski diplomat in državnik. Kot pripadnik visoke plemiške družine na Češkem je bil deležen odlične pravne izobrazbe in nato služboval kot diplomat v Parizu in Haagu. V času balkanskih vojn je bil diplomat v Romuniji, po pristopu Romunije k antantnim silam avgusta 1916 se je vrnil na Dunaj in do aprila 1918, ko je odstopil, deloval kot minister za zunanje zadeve. Bil je politik konzervativnega kova in se je zavzemal za ohranitev Avstro-Ogrske.

čanja pa je zagotovo bila manifestacija proti monarhiji s t. i. narodno prisego čeških politikov, v kateri se je govorilo o »češkoslovaškem narodu«. ⁴⁴ Tega zborovanja se je po tedniku *Liptó* udeležilo tudi nekaj slovaških politikov, ki jih tednik označuje kot izdajalce, ker da ne zastopajo »slovaškega ljudstva«, ter pripominja: »/.../ praško zasedanje, čeravno naperjeno proti Czerninu, je bilo pravzaprav demonstracija v korist češko-slovaške združitve, saj je manifest, izdan na zborovanju, naslovljen na češko-slovaški narod; torej je bilo tudi zasedanje pravzaprav zasedanje Čeho-Slovakov /.../«. ⁴⁵

zemích za 1. světové války 1914-1918. Sv. V. Rok 1918. Praha 1997, dok. št. 38, str. 146–148. V zvezi s Czerninovým govorom je Vágvölgyi Lap ugotavljal, da »to, kar je grof Czernin /.../ povedal o češkem ljudstvu, t.j., da je lojalno in avstrijsko čuteče, lahko v ogrskem kontekstu povemo tudi mi o našem slovaškem ljudstvu /.../, zato je nedopustno, da bi neki puntarji brez duše očrnili [njegovo] dobro ime /.../«. »Tót dolgok.« [Slovaške zadeve.], Vágvölgyi Lap, let. 45, št. 18, 5. maj 1918.

⁴⁴ Šedivý, I.: n. d. str. 330–331; besedilo narodne prisege, ki ga je na srečanju predstavil Alois Jirásek, je objavljen v: Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. Sv. V, n. d., dok. št. 42, str. 151–153.

⁴⁵ »Megjegyzések. Nad Tatram sa bliska.« [Komentarij. Nad Tatrami se bliska.] Liptó, let. 26, št. 16, 21. april 1918.

Vavro Šrobár (1867–1950)

Politik, zdravnik, pedagog, publicist.

Zaradi izkazovanja slovaške narodne zavesti je imel probleme že kot dijak. Ker so ga izključili iz šole zaradi panslavizma, je gimnazijo končal na Češkem. V Pragi se je kot študent medicine seznanil z naprednimi slovaškimi in češkimi osebnostmi in se utrdil v prepričanju, da morajo Čehi in Slovaki sodelovati ne le na gospodarskem in kulturnem, ampak tudi na političnem nivoju. Kot hlasist (pripadnik skupine okrog časopisa Hlas) je kritiziral pasivnost SNS. Bil je osrednja osebnost slovaške politike med prvo svetovno vojno, po vojni pa je bil večkrat minister. Med drugo svetovno vojno je aktivno sodeloval v protifašističnem odporu. Na njegovo mnogostransko osebnost meče senco dejstvo, da je imel antisemitske nazore in je proti Judom kot politik tudi deloval.

Maja 1918 sta burne reakcije izzvala dva dogodka: prvomajska demonstracija v Liptovskem Sv. Mikulášu, na kateri so na iniciativo slovaškega politika čehoslovakistične orientacije Vavra Šrobárja sprejeli t. i. mikulaško resolucijo, ⁴⁶ in proslava 50. obletnice ustanovitve češkega Narodnega gledališča v Pragi, katere se je udeležila tudi slovaška delegacija s pesnikom Pavlom Országhom

⁴⁶ Prvega maja 1918 se je v Liptovskem Sv. Mikulášu, kjer je imelo sedež tudi uredništvo tednika Liptó, zgodilo socialnodemokratsko zborovanje krajevnega delavstva in dela meščanstva, na katerem je bila sprejeta resolucija, v kateri se je med drugim zahtevalo priznanje pravice do samoodločbe »narodov Avstro-ogrske, torej tudi ogrske veje čehoslovaškega plemena«. Šlo je za prvi javni politični nastop predstavnikov nacionalističnega gibanja v času vojne. Glavni iniciator in pisec besedila resolucije je bil Vavro Šrobár, verjetno najaktivnejši slovaški politik v teh mesecih, ki se je zavzemal za kar najožjo orientacijo slovaškega gibanja v tem delu češke politične scene, katere cilj je bila dezintegracija Avstro-Ogrske in ustanovitev Češkoslovaške države.

Hviezdoslavom.⁴⁷ Po maju 1918 je bilo zaradi teh dveh dogodkov že jasno, da en del slovaških politikov nesporno sprejema češke težnje po ustanovitvi Češkoslovaške, drugi del pa čaka, kakšen bo razvoj dogodkov.

V naslednjih mesecih se je tednik *Liptó* omejil samo na nekoliko protestnih člankov, v katerih je neprestano ponavljal, da slovaška politika s težnjo po pripojitvi h Češki ne zastopa interesov »slovaškega ljudstva/narodnosti«. Slovaške politike poziva, naj v imenu »slovaškega ljudstva/narodnosti« slavnostno protestirajo proti češkim napadom, dokler še ni prepozno.⁴⁸ V teh člankih se že čutita brezup in nemoč. Sredi oktobra 1918 *Liptó* ugotavlja, da imajo slovaški politiki na plečih veliko odgovornost, saj se morajo odločiti, v katero smer naj krenejo. Če se priključijo Čehom, potem bodo hitro izgubili svojo narodnost in jezik, kot tudi možnost svobodno trgovati.⁴⁹ Dva tedna kasneje, dan pred razglasitvijo Češkoslovaške, *Liptó* piše o Slovaki kot o »ljudstvu«, ki ima pravico do neodvisne »narodne eksistence« (!): »/.../ zakaj ne zahtevajo [Slovaki] na podlagi Wilsonove pravice do samoodločbe svoje popolne neodvisnosti, zakaj ne izjavijo, da v tem usodnem momentu jasno vidijo svojo situacijo in se ne želijo utopiti niti v enem niti v drugem narodu.« To je po avtorju članka edina prava smer, ki sledi interesom »slovaškega ljudstva«. Slovaki tudi ne bi smeli dopustiti, da bi v njihovem imenu pred celo Evropo in celim svetom govorili in odločali Čehi, ker »/.../ je danes tudi slovaško ljudstvo v taki situaciji, da njegove besede sliši in posluša celi svet. In kot ljudstvo, ki želi uveljaviti svoje lastne narodne interese, bi se ne potreboval bati plebiscita /.../«. Pisec članka poziva Slovake, naj se o svoji usodi svobodno odločijo na plebiscitu kot svoboden »narod«.⁵⁰

⁴⁷ Proslave so se dogajale v dneh od 15. do 17. maja 1918 v Pragi. Teh veličastnih proslav, ki so bile istočasno tudi demonstracija proti monarhiji, so se poleg dvajsetčlanske slovaške delegacije udeležili tudi hrvaški, slovenski, bosanski, poljski in italijanski politiki. Hronský Marián: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1987, str. 247–250.

⁴⁸ »Megjegyzések. A cseh-tót nemzeti tanács.« [Komentarji. Češko-slovaški narodni svet.], *Liptó*, let. 26, št. 31, 28. julij 1918; »Ismét kísért a Liptószentmiklósi népgyűlés.« [Ljudsko zborovanje v Liptovskem Sv. Mikulašu spet straši.], *Liptó*, let. 26, št. 36, 1. september 1918.

⁴⁹ »A béke.« [Mir.], *Liptó*, let. 26, št. 42, 13. oktober 1918.

⁵⁰ Članek se začne z izjavo, da bi moral položaj Gornje Ogrske določiti plebiscit, vendar sta češki in slovaški tisk proti, ker »zatirano ljudstvo ne more odločati v senci bajonetov«.

Analiza omenjenih petih tednikov je prinesla do neke mere presenetljive rezultate.

Postopna sprememba reprezentacije slovaško govorečega prebivalstva se je v prvih vojnih letih še naprej potrjevala. Iz navedenih citatov se da izpeljati nedvoumen zaključek, da se je poleg kategorije »narodnosti« še naprej uporabljala kategorija »ljudstva«, vendar sta ta dva pojma v obravnavanem obdobju že delovala kot polnovredna sinonima (med njima se je izgubila tista pomen-ska razlika, katero so omenjeni termini implicirali v obdobju vsaj od 80. let 19. stoletja pa do konca prve deкаде 20. stoletja).

V zadnjih dveh letih vojne prihaja, pod vplivom političnih dogodkov za mejami Ogrske (dejavnost čeških in slovaških politikov v izgnanstvu, deklaracije čeških politikov v dunajskem državnem zboru) do izrazite spremembe v pogledu na Slovake. Tisk namreč začenja poudarjati izvirnost in edinstvenost slovaške kulture in jezika, ki da sta popolnoma različna od češke. Hkrati opozarja na nevarnost »češkega imperializma«, ki da hoče Slovake pogoltniti in tako uničiti njihovo »narodno eksistenco«.

Takšen preobrat v reprezentacijah je bil nedvomno povezan s potrebo po zavrnitvi »češkoslovaškega naroda«, ki je kot politični program ogrožal integriteto Ogrske. Sočasno z reprezentacijo Slovakov kot »samostojne narodnosti« se v podobi Slovakov ohranja tudi stereotip lojalnosti in patriotizma, obenem pa se iz podobe popolnoma izgublja ideja o Slovaki kot članih »ogrskega naroda«. Lojalnost in patriotizem Slovakov se po maju 1917 vezeta le na državni okvir Ogrske, na okvir »ogrskega naroda« pa ne več. Vzporedno prihaja do radikalne spremembe tudi glede reprezentacije predstavnikov SNS. Naenkrat se jih preneha označevati za »panslaviste« in so predstavljeni kot zastopniki, »voditelji slovaškega ljudstva/narodnosti«. Takšna sprememba je logičen spremljevalni pojav re-

Če bodo Slovaki prišli pod češko vladno, bo v 10 do 15 letih celotna Gornja Ogrska češka, »Slovaki pa bodo navadni dninarji češke ekspanzije«. Zato bi se Slovaki morali zavdati svojih »narodnih interesov« in ne podleči češkim obljubam in prigovarjanjem. »A népszavazás.« [Plebiscit.], *Liptó*, let. 26, št. 44, 27. oktober 1918.

prezentacije slovaško govorečega prebivalstva kot »samostojne narodnosti«, ki naj bi zahtevala svojo neodvisno narodno eksistenco.

Rezultati naše analize torej povsem potrjujejo domnevo, da etnične ali »narodnostne« oz. »narodne« kategorije in na njih temelječe reprezentacije v ogrskem/madžarskem nacionalističnem diskurzu dualističnega obdobja niso bile statične, ampak pogojene in so podlegale spremembam; pri kritični interpretaciji teh kategorij je treba nujno vzeti v pretres omenjeno pogojenost in kontekst, v katerem so se pojavile.

Pet tednikov, ki sem jih v tej študiji analiziral, je možno imeti za reprezentativen vzorec sočasnega ogrskega/madžarskega nacionalističnega diskurza (seveda v zvezi z reprezentacijami Slovakov). Uredniki teh tednikov, ki so bili avtorji pretežne večine člankov v svojih časopisih, so bili aktivni udeleženci sodobnega diskurza in bili hkrati standardni predstavniki ogrskega/madžarskega nacionalizma. Nas so v pričujočem članku zanimale konkretne kategorije, stereotipi in na njih utemeljene reprezentacije slovaško govorečega prebivalstva severozahodnih območij Ogrske. Uredniki petih analiziranih tednikov so jih uporabljali, manipulirali z njimi in sodelovali pri njihovi reprodukciji in spremembah kot ostali udeleženci javne razprave (čeprav moramo biti tu previdni in pozorno upoštevati socialno umestitev akterjev). Primer urednikov časopisov je specifičen le do te mere, da je šlo za institucionalne tvorce diskurza. Novinar je pri pisanju člankov odločal, katere od obstoječih kategorij in stereotipov bo uveljavil in katerih ne. Nesporno je šlo pri tem za podzavestni proces izbire med mentalnimi vzorci in je bilo seveda odvisno od politične orientacije avtorja – ter tudi drugih okoliščin –, kakšno podobo Slovakov je ustvaril in v kakšen okvir je to podobo umestil. Urednik *Nagyszombat és Vidéke* (delno tudi uredniki *Nyitrámegyei Szemle* in *Nyitravármegye*) je pri reprezentaciji slovaško govorečega prebivalstva vztrajno uporabljal kategorijo »ljudstva« in poudarjal patriotizem in lojalnost »slovaškega ljudstva« do »ogrskega naroda« kot njegovega integralnega dela. Uredniki *Liptó* in *Vágvölgyi Lap* pa so nasprotno uporabljali obe omenjeni kategoriji, pri čemer sta le-ti delovali kot sinonima. Podobno so torej ponavljali stereotipe o patriotizmu in lojalnosti, vendar so Slovake reprezentirali že kot

samostojno entiteto in ne kot integralen del »ogrskega naroda«. Tu je nemogoče videti povezavo med politično orientacijo urednikov in njihovim načinom reprezentacije Slovakov. Urednika *Nagyszombat és Vidéke* in *Nyitrámegyei Szemle* sta bila aktivna pristaša opozicijske *Ogrske stranke neodvisnosti* oziroma *Katoliške ljudske stranke*, ki sta, zlasti v primerjavi s Tiszovo novo politiko komunikacije z nemadžarskimi nacionalističnimi gibanji, uveljavljali radikalnejšo etnično homogenizacijsko obliko ogrskega/madžarskega nacionalizma.

Prav uredniki tednika *Liptó* (zlasti Lajos Steier), podobno kot urednik *Vágvölgyi Lap*, so bili pristaši Tiszovega novega kurza. Odpira se vprašanje o karakterju odnosov med uporabljanjem raznih kategorij in stereotipov pri reprezentaciji Slovakov in realno politično situacijo. Videli smo, da se je odločna sprememba v politiki ogrskega establišmenta do nemadžarskih nacionalističnih strank na začetku dobe druge Tiszove vlade odražala v spremembi načina reprezentacije nemadžarskih prebivalcev krajine v krogu pristašev Istvana Tisze. Dogodki na mednarodnem prizorišču so v teku vojne in v specifičnih vojnih razmerah imeli za posledico izrazite spremembe v reprezentacijah Slovakov in predstavnikov slovaškega nacionalističnega gibanja. Premike v prevladujočih mentalnih podobah je torej možno interpretirati kot spremembe, ki so bile hkrati posledice in odsev političnih – ter nedvomno tudi družbenih – sprememb.

Študije in analize kategorij, stereotipov in reprezentacij – »etničnih«, »narodnih« ali »narodnostnih« – nam omogočajo boljše razumevanje enega od pomembnih mehanizmov delovanja fenomena nacionalizma. Obenem pa pomagajo zgodovinarjem, da se vsaj delno izognejo pogosti napaki poistovetenja kategorij, stereotipov in na njih utemeljenih reprezentacij s socialno realnostjo. Pomembno je razumeti, da kategorije in stereotipi ne služijo samo poenostavljenemu opisu pojavov ter poimenovanju realnosti, ampak v veliki meri delujejo na izoblikovanju in reprodukciji virtualne vsebine danega pojava in njegove reprezentacije kot fundamentalne realnosti. Vsekakor bi noben upoštevanja vredni zgodovinar ne smel jemati resno trditve, da je bilo »slovaško ljudstvo« pred letom 1918 vedno goreče patriotsko in ni maralo »panslavistov«. Podobno tudi predstava, da so

bili politiki SNS »fanatični panslavisti«, katerih edini cilj je bila dezintegracija Ogrske, ne prenese konfrontacije z zgodovinskimi dejstvi. Prav tako je potrebno z enako mero kritičnosti pristopati h kategorijam, stereotipom in reprezentacijam, ki se pojavljajo v sočasnem slovaškem nacionalističnem diskurzu. Tu so se za spremembo Slovaki reprezentirali kot trpeč, zatiran narod, ki trpi pod madžarsko nadvlado, ker ne more svobodno razvijati svojega »narodnega življenja« ipd. V teh primerih gre prav tako za reprezentacije realnosti, ki so resničnost bolj ustvarjale, kot pa odražale. Kategorizacije, kategorije, stereotipi in na njih utemeljene reprezentacije nam zmorejo le malo povedati o *kategoriziranih*, saj ne temeljijo na »dejstvih«, toliko več pa nam lahko povejo o *kategorizatorjih*. Kategorije in stereotipi vedno razkrivajo ravno tiste, ki jih uporabljajo in reproducirajo, saj se podobe »drugih« vedno ustvarjajo v odnosu do samopodobe kategorizatorjev. V zvezi s skupinami, ki so objekti kategorizacije, je možno preučevati, kako so se umeščale v na njih nanašajoče se zunanje kategorizacije in reprezentacije (to pomeni take reprezentacije, ki so prišle od »drugih«) ter kako so vplivale na ustvaritev samopodobe in njihove samorepresentacije.

Prevod in biografski zapisi:
Urška Strle

Viri

Liptó

Nagyszombat és Vidéke

Národné noviny

Nyitravármegye

Nyitramegyei Szemle

Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. Sv.

V. Rok 1918. Praha 1997.

SNA, Fond M. Dula, kart. 9, 206.

Tisza István összes munkái, zv. II., Budapest 1924.

Vágvölgyi Lap

Literatura

Bourdieu, Pierre: *Identity and Representation*.

Elements for a Critical Reflection on the Idea of Region. V: Bourdieu, Pierre: *Language & Symbolic Power*. Cambridge, Polity Press 1991.

Breuilly, John: *Nationalism and the State*. 2nd ed. Manchester, Manchester University Press 1993.

Chartier, Roger: *Cultural History: Between Practices and Representations*. Ithaca, Cornell University Press 1988.

Chartier, Roger: *The Powers and Limits of Representation*. V: Chartier, Roger: *On the Edge of the Cliff. History, Language, and Practices*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press 1997.

Chartier, Roger: *The World as Representation*. V: Revel, Jacques – Hunt, Lynn (Ur.): *Histories. French Constructions of the Past*. New York, New York University Press 1995.

Findor, Andrej: *Reprezentácia „začiatkov národných dejín“ v slovenských učebniciach dejepisu (1918-1938)*. Dizertačná práca. Bratislava 2005.

G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867-1918)*. Zv. VI (1913–1914). Budapest 1985.

Gogolák, Ludwig: *Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates*. V: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. III/2. *Die Völker des Reiches*. Wien 1980.

Hall, Stuart: *The Work Of Representation*. V: Hall, Stuart (ed.): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London, Sage 1997.

Hitchins, Keith: *The Nationality Problem in Hungary: István Tisza and the Rumanian National Party, 1910-1914*. V: *The Journal of Modern History* 53, 1981, št. 4.

Hronský Marián: *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava 1987.

Islamov, Tofik M.: *From Natio Hungarica to Hungarian Nation*. V: Rudolph, Richard L.–Good, David F. (Ur.): *Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and the Soviet Union*. New York, St. Martin's Press 1992.

Katus, László: *József Eötvös and Ferenc Deák: Laws on Nationalities*. V: Romsics, Ignác – Király, Béla. (Ur.): *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848-1998*. Budapest 1998.

- Kiliánová, Gabriela – Popelková, Katarína – Vrzgulová, Monika – Zajonc, Juraj:** Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom“. V: Slovenský národopis, 49, 2001, 1.
- Kiss, Endre:** *A typology of nineteenth century concepts of nationhood*. V: East European Quarterly 30, 1996, 1 (Spring).
- Marin, Louis:** *Portrait of the King*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1988.
- Nagy, Mariann:** *Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities*. V: Kontler, László (Ur.): *Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*. Budapest, CEU 1995.
- Péter, László:** *Law XLIV of 1868 on the Equality of Nationality Rights and Language of Local Administration*. V: Glatz, Ferenc (ed.): *Modern Age, Modern Historian In Memoriam György Ránki (1930-1988)*. Budapest 1990.
- Plichtová, Jana:** *Metódy sociálnej psychológie zblízka: Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava 2002.
- Pölöskei, F.:** *István Tisza. Ein ungarischer Staatsmann in Krisenzeiten*. Budapest 1994.
- Potemra, Michal:** *Bibliografia inorečových novín na Slovensku do roku 1918*. Martin 1963.
- Puttkamer, Joachim von:** *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1914*. München, R. Oldenbourg Verlag 2003.
- Révai nagy lexikona**, zv. 15. Budapest, brez datuma.
- Szász, Zoltán:** *A román kérdés Tisza István első kormányának politikájában (1904)*. V: Történelmi Szemle 1968, št. 3.
- Šedivý, Ivan:** *Češi, české země a velká válka 1914-1918*. Praha, NLN 2001.
- Vermes, Gábor:** *István Tisza*. New York 1985.

Zusammenfassung

DIE SLOWAKEN: „DIE BESTEN UNGARN“ ODER „EIN FREIES VOLK“?

Das Bild der Slowaken in der ungarischen Presse in den Jahren 1914–1918

In den mitteleuropäischen nationalen Historiographien, die sich mit dem letzten Jahrhundert des Habsburgischen Reiches beschäftigen, d.h. mit der Epoche der sich etablierenden und aufstrebenden nationalistischen Bewegungen, wurde bisher den sozialen Kategorisierungen und Stereotypisierungen innerhalb der einzelnen nationalistischen (nationalen) Diskurse nur minimale oder gar keine Aufmerksamkeit geschenkt. In der vorliegenden Studie werden fünf ausgewählte regionale ungarischsprachige Wochenzeitungen analysiert, die während des Ersten Weltkriegs in den nordwestungarischen, mehrheitlich von Slowaken bevölkerten Komitaten Pressburg, Neutra, Trentschin und Liptau erschienen. Am Beispiel dieser Periodika werden zeitgenössische soziale Kategorien („Volk“, „Nationalität“, „Nation“) und Stereotype im ungarischen nationalistischen Diskurs und die auf diesen begründeten (mental) Repräsentationen der slowakischsprachigen Bevölkerung in Ungarn analysiert. Beachtet wird die Bedingtheit dieser Repräsentationen durch den Zeitkontext (innen- und außenpolitische Ereignisse) und es wird versucht, deren Entwicklung zu erfassen und zu periodisieren.

Im vorliegenden Beitrag werden die Arten und die Änderungen der Repräsentationen von Slowaken in Ungarn von den 1870er Jahren bis zum Ende des Ersten Weltkriegs verfolgt, wobei der Schwerpunkt auf der Kriegszeit liegt. Die gegenüber der slowakischen nationalistischen Bewegung und der von dieser Bewegung durchgesetzten nationalen Ideologie indifferente slowakischsprachige Bevölkerung (d.h. im zeitgenössischen ungarischen Diskurs: „slowakische(s) Volk/Nationalität“) wurde während des ganzen 19. Jahrhunderts bis zum Ende des Ersten Weltkriegs im ungarischen nationalistischen Diskurs im Wesentlichen als eine dem ungarischen Vaterland treue, sich zur „ungarischen Nation“ loyal bekennende Bevölke-

rung repräsentiert. Im Gegensatz zu diesem Bild wurden slowakische nationalistische Eliten bzw. im weiteren Sinne auch die Sympathisanten der slowakischen Nationalbewegung als „Panslawisten“ und „Verräter des ungarischen Vaterlandes“ repräsentiert, die die Auflösung des Landes zum Ziel haben und auf keinen Fall die Interessen des „slowakischen Volkes“ vertreten, wie sie das von sich selbst behaupten. Im Laufe des Kriegs erfahren beide dieser Bilder Änderungen. Die Slowaken werden sukzessive eindeutig als eine „selbstständige und einzigartige Nationalität“ repräsentiert, die im „brüderlichen Verständnis“ mit der ungarischen Nation ihr nationales Dasein im Rahmen des ungarischen Staates entfalten kann. Die slowakische nationalistische Elite wird nicht mehr als „verräterisch“ und „panslawistisch“ repräsentiert, sondern sie wird zunehmend als legitimer Vertreter der „slowakischen Nationalität“ wahrgenommen. Diese radikale Veränderung in der Repräsentation der Slowaken, die in den letzten zwei Kriegsjahren eintritt, hängt eindeutig mit der damaligen außenpolitischen Situation zusammen. Konkret ist diese Veränderung eine Folge der Aktivität der tschechischen und slowakischen Emigration in Paris (Tschechoslowakischer Nationalrat), der Veröffentlichung der Kriegsziele der Entente (zu denen auch „die Befreiung der Tschechoslowaken von fremder Herrschaft“ gehörte) und nicht zuletzt auch eine Folge der Auftritte von tschechischen Abgeordneten im Wiener Reichsrat im Mai 1917 und Januar 1918 (wo sie den Anschluss der von Slowaken besiedelten Gebiete Nordungarns an die Länder der Böhmischen Krone und die Föderalisierung Österreich-Ungarns forderten).

Mit diesem Beitrag soll zugleich darauf hingewiesen werden, dass das Studium und die Analyse von „ethnischen“, „nationalen“ und „Nationalitäts“-Kategorien, Stereotypen und Repräsentationen eine bessere Einsicht in das Funktionieren eines der wichtigsten Mechanismen des Phänomens Nationalismus ermöglichen und den Historikern dabei helfen können, einen oft begangenen Fehler zu vermeiden – nämlich die Gleichsetzung von Kategorien, Stereotypen und darauf gegründeten Repräsentationen mit der sozialen Wirklichkeit. Es ist wichtig, sich zu vergegenwärtigen, dass Kategorien und Stereotype nicht nur zur einfachen Beschreibung von Phänomenen und zur Benennung der Wirklichkeit dienen, sondern

dass sie in hohem Maße den virtuellen Inhalt eines bestimmten Phänomens und dessen Repräsentationen als tatsächliche, fundamentale Wirklichkeit mitgestalten. Ebenso muss man sich vergegenwärtigen, dass jedes erhaltene historische Dokument, das heutzutage einer kritischen Analyse unterzogen werden kann, ein Teil des zeitgenössischen Diskurses – bzw. verschiedener sich überschneidender Diskurse – war, und als solches den „Regeln“ – der Logik – des gegebenen Diskurses unterlag. Dieser Tatsache müssen wir uns als Historiker bewusst sein. Bei der Interpretation einer historischen Quelle dürfen wir nicht vergessen, dass diese vor allem den Diskurs (und die „diskursiven Praktiken“) ihrer Zeit widerspiegelt, und dass jede Interpretationsweise, die diese Tatsache nicht berücksichtigt, zwangsläufig anachronistisch ist.

Schlagwörter: Slowakei, Slowaken, Habsburgermonarchie, Erster Weltkrieg, Presse, internationale Beziehungen

Senta Jaunig

Dr. Tomaž Furlan versus bela smrt

Zdravnik, ki je pisal s klicaji!

JAUNIG Senta, etnologinja in kulturna antropologinja, Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta, Inštitut za zgodovino medicine, Zaloška 7a, SI - 1000 Ljubljana.

616-002.5(497.4)(091)

DR. TOMAŽ FURLAN VERSUS BELA SMRT

Zdravnik, ki je pisal s klicaji!

O srednji namen tega prispevka je skozi kratek pregled bibliografije dr. Tomaža Furlana, zdravnika ftiziologa, predstaviti njegovo delo in pogled na boj proti tuberkulozi pri nas. S to nevarno boleznijo se je aktivno boril vse do svoje prezgodnje smrti, dobrih trideset let (1928–1961). Delo Tomaža Furlana sovпада s časom, ko so se v zdravljenju tuberkuloze, pa tudi sicer v medicini, dogajali zgodovinski premiki. Odkritje streptomycina je namreč tuberkulozi, na Slovenskem poimenovani tudi jetika ali sušica, zadalo dokončni udarec, saj je tako po večtisočletnih neuspešnih poskusih končno in dokončno postala ozdravljiva. Poprej medicina zanjo ni poznala učinkovitega zdravila, so se pa borili proti njej z raznimi preventivnimi ukrepi: odkrivanjem kužnih bolnikov, ustanavljanjem protituberkuloznih dispanzerjev in lig, ozaveščanjem prebivalstva. Edino upanje, ki so ga imeli jetični v predstreptomycinski dobi, je bilo operativno zdravljenje tuberkuloze. Le-tega so razvijali zlasti v zdravilišču za tuberkulozo na Golniku, kjer je deloval dr. Furlan. Poleg strokovnega dela je pri Furlanu nezanemarljiva tudi njegova drža krščanskega socialista in nenehno zavzemanje za pravice delavca in kmeta.

Ključne besede: zgodovina medicine, tuberkuloza, Golnik, Tomaž Furlan

JAUNIG Senta, Ethnologist and Cultural Anthropologist, University of Ljubljana, Faculty of Medicine, Institute for the History of Medicine, Zaloška 7a, SI - 1000 Ljubljana.

616-002.5(497.4)(091)

DR. TOMAŽ FURLAN VERSUS THE WHITE DEATH

The doctor who wrote with exclamation marks!

The main aim of this article is by means of an overview of the bibliography of Tomaž Furlan, Doctor of Phthisiology, to provide insight into the work of this remarkable man and his views on the fight against tuberculosis in Slovenia. Dr. Furlan also battled this dangerous disease actively for over 30 years (1928–1961) as a medical practitioner up until his untimely death. His efforts coincide with a time in which historical strides were made in the treatment of tuberculosis and in the field of medicine in general. The discovery of streptomycin dealt the final blow to tuberculosis, also known as “jetika” or “sušica” (“consumption” or “phthisis”), finally providing a complete cure for the pernicious disease after several millennia of failed attempts. Although before this time, no medication capable of effecting a complete cure existed, efforts were made to keep it in check with preventive measures such as the early diagnosis of infected patients, the founding of special clinics for the prevention of tuberculosis and anti-tuberculosis leagues to educate the public. The only hope for those who had contracted the White Death in the pre-streptomycin days of medicine lay in surgical means, such as were also developed in the sanatorium for tuberculosis patients at Golnik, where Dr. Furlan operated. In addition to his professional work, Dr. Furlan's standing in the Social Democratic party and his tireless efforts in championing the rights of the workers and farmers are also noteworthy.

Key words: history of medicine, tuberculosis, Golnik, Tomaž Furlan

Bolezen in zdravnik se predstavita

Tuberkuloza, ta (pra)stara infekcijska bolezen, ki jo najdemo že pri izkopaninah okostij pračloveka, jo pa uspešno zdravijo šele od iznajdbe streptomicina v štiridesetih letih minulega stoletja, je vse do takrat pomenila grozo in strah v zavesti ljudi. Dolga leta in stoletja je bila ena najsmrtonosnejših bolezni sploh, saj je bila v večini primerov neozdravljiva, obolenost in smrtnost sta bili veliki, boj zoper njo pa neuspešen. Za povrh so za posledicami te nevarne in mučne bolezni umirali predvsem mladi, največkrat med 20. in 30. letom starosti. Groza, ki jo je pri ljudeh vzbujala jetika, je bila enaka kot danes pri raku, čeprav je bila umrljivost ob njenem višku – v Sloveniji je to bilo ob prelomu 19. v 20. stoletje – neprimerno višja, kot je bila in je še danes umrljivost za rakom. Takrat je namreč umrl vsak tretji ali četrti bolnik s tuberkulozo. Medicina zanj preprosto ni imela trajno učinkovitega orožja. Je pa boj proti njej, sploh po 1. svetovni vojni, postajal vse bolj organiziran in intenziven, kar je dajalo pozitivne rezultate, saj je umrljivost konstantno padala. Dr. Tomaž Furlan (1901–1961), ftiziolog in dolgoletni direktor zveznega inštituta za tuberkulozo na Golniku, je v boju zoper njo na domačih tleh, pa tudi v celotni bivši državi Jugoslaviji, opravil veliko delo in dejansko pripomogel k učinkovitosti zdravljenja. Njegova zdravniška uspešnost in uveljavljenost pa nista bili znani le v strokovnih krogih, proslavil se je tudi med ljudstvom. Pravzaprav je bil eden izmed redkih zdravnikov, katerega ime je bilo znano po vsej Jugoslaviji. Svojih pacientov ni zdravil le operativno, bil je tudi odličen psiholog, saj je z razumevanjem, poslušanjem in sočutjem bolnikom dvigoval moralo ter jim vlival upanje in vero v ozdravitev, kar je glede na siceršnjo neozdravljivost tuberkuloze zagotovo imelo velik pomen. Bolniki, pa ne samo tisti, ki so boleli za jetiko, so ga vzeli za svojega. Zanje je bil rešilna bilka in med njimi se je pogosto slišalo: »Ako ima koga, Furlan će te spasiti!«¹ Imel je karizmo, zdravniško moč in poleg spretnih rok tudi pravi pristop do bolnikov in do ljudi nasploh.

Dr. Tomaž Furlan.

Med obema svetovnima vojnama so se zdravniki na vsesplošna prizadevanja v boju proti tuberkulozi odzivali tudi tako, da so – tako v strokovnih kot tudi poljudnih glasilih in knjigah – objavljali prispevke o tuberkulozi. Veliko število tovrstnih člankov je prišlo prav spod peresa dr. Furlana; izstopajo po svojskosti pripovedovanja, podajanja, argumentiranja, sintetiziranja. V številnih znanstvenih, strokovnih in poljudnozdravstvenih prispevkih je zmeraj izražal svoje mnenje. Bil je oster kritik zdravstva, zlasti dogajanj na področju tuberkuloze in pljučnih bolezni. Njegove članke odlikuje visoka strokovnost z utemeljenimi komentarji in stvarnimi prikazi. Tisto, kar ga še posebej ločuje od ostalih zdravstvenih prosvetljevalcev tistega časa, je dejstvo, da je pisal s klicaji tako v znanstvenih tekstih kakor tudi (in še bolj) v poljudnih. S klicaji pa ni poudarjal in vsiljeval svojega mnenja, temveč le opozarjal na problematična dejstva, ki jih je bilo potrebno dognati in rešiti, ob tem pa marsikdaj brez dlake na jeziku dodal kakšno pikro na račun odgovornih in neodgovornih.

Furlanovo poreklo

Furlanovi so bili kmečka družina z Verda pri Vrhniki. Kmečko okolje in vzgoja v delu, molitvi

¹ Tuberkulozni bolniki, ki so se v času Furlanovega delovanja zdravili na Golniku, so v velikem številu prihajali iz bivših jugoslovanskih republik, zato se je o Furlanu vse do danes obdržala ta srbska fraza.

in učenju so Tomaža Furlana za vse življenje močno zaznamovali in se usidrali vanj. Ta duhovna dediščina se je vedno znova odražala v njegovem ideološkem prepričanju, politični drži in v nenehnem zavzemanju za pravice ter obstoj delavca in kmeta.

Če bi obveljala želja njegove matere, bi postal duhovnik, a se je odločil za zdravniški poklic. S študijem medicine je začel v Ljubljani na takratni nepopolni medicinski fakulteti, ga nadaljeval v Zagrebu in leta 1927 dokončal v Innsbrucku, kjer je bil promoviran za »doktorja celokupne medicine« (*medicum universum*). Njegova prva želja je bila, da bi specializiral kirurgijo, kar pa mu zaradi neuklonljive politične drže krščanskega socialista ni uspelo; isti razlog mu je tudi kasneje zapiral marsikatera vrata. Na Golnik (takrat še sanatorij za jetične), ki ni bil Furlanova izbira, do ftiziologije² pa tudi ni imel posebne afinitete, je bil namreč avgusta 1928 poslan kazensko. Kot pristaš levega krila Koroščke Slovenske ljudske stranke je bil za njeno konservativno desno frakcijo preveč aktiven – med drugim si je upal javno kritizirati škofa Rožmana –, zato so ga odstranili iz središča dogajanja. Odmaknjen Golnik naj bi bil dovolj daleč. A tam ni dolgo zdržal. Že po šestih mesecih se je pojavil na vratih takratnega šefa-zdravnika, dr. Roberta Neubauerja, in mu razložil, da on ni za ta posel, da je politik, ki v tej vlogi tudi želi delati, česar pa na Golniku ne more, zato da se vrača v Ljubljano.³ In je šel z Golnika res nazaj v Ljubljano, a ne za dolgo. Po letu dni se je iz istih razlogov kot prvič ponovno pojavil na vratih golniškega sanatorija. A takrat je ostal in s tem se je dejansko začel tudi Furlanov boj zoper tuberkulozo. Čeprav ga je politika vsekozi zanimala in je bil politično dejaven vse do leta 1941, je njegova glavna preokupacija postala tuberkuloza, boj zoper njo in skrb za boljše zdravstveno stanje ljudi.

Na vseh frontah proti tuberkulozi

Furlanova vključitev v protituberkulozni boj sega v čas, ko je bila propagandna parola »Ne pljuvaj po tleh!« – osnovno higiensko načelo, ki so ga želeli vcepiti v zavest ljudi in s tem poskrbeti za manjšo in nepotrebno izpostavljenost ljudi pred

bacili tuberkuloze –, še zmeraj aktualna. Sredstva, s katerimi se je medicina v tistem času borila proti jetiki, niso bila dovolj učinkovita in usoda jetičnih bolnikov je bila zelo klavrna: le redki so bili, ki so se pozdravili, statistično gledano pa je takrat vsak oboleli za tuberkulozo v 80 % bil predisponiran, da v 5 letih umre. Vzroke za to gre iskati v dejstvu, da so jetični prihajali na zdravljenje že hudo bolni. Dokler se je zdelo, da je bolezen za življenje nevarna, so se bolniki oziroma njihovi svojci težko odločili, da plačajo 3.000 dinarjev mesečno za zdravljenje v sanatoriju⁴ (povprečna plača je takrat znašala komaj 800 din). Šlo je pač za velik denar, ki so ga zmogle le premožne družine.⁵

Ena glavnih potez Furlanovega značaja je bila, da je pri delu vedno dajal prednost kvaliteti pred kvantiteto, saj se je nenehno spraševal, kako delati, da bodo rezultati vidni in učinkoviti. Pri tem je poudarjal, da tudi jalov rezultat je rezultat, boljši in dragocenejši od nobenega.⁶ Tako se je ves čas spraševal, kako izboljšati stanje glede tuberkuloze v Sloveniji, če ni pregleda nad obolelimi, v zdravljenje pa dobivajo skoraj že mrličke. Zato se je vključeval v protituberkulozni boj na vseh frontah, ne le znotraj sanatorija. Osnovel in postal je vodja protituberkuloznega dispanzerja na Jesenicah, ene izmed v verigi nastalih tovrstnih ustanov v slovenskih središčih težke industrije, kjer je bil razmah tuberkuloze največji. Slabi pogoji za življenje, ki so bili obvezni spremljevalci teh industrijskih krajev, so posredno vodili v manjšo odpornost ljudi in zato v večjo obolevnost za tuberkulozo. S protituberkuloznimi dispanzerji pa so se uspehi začeli kaj kmalu kazati. Šefi zdravilišč za tuberkulozne so z

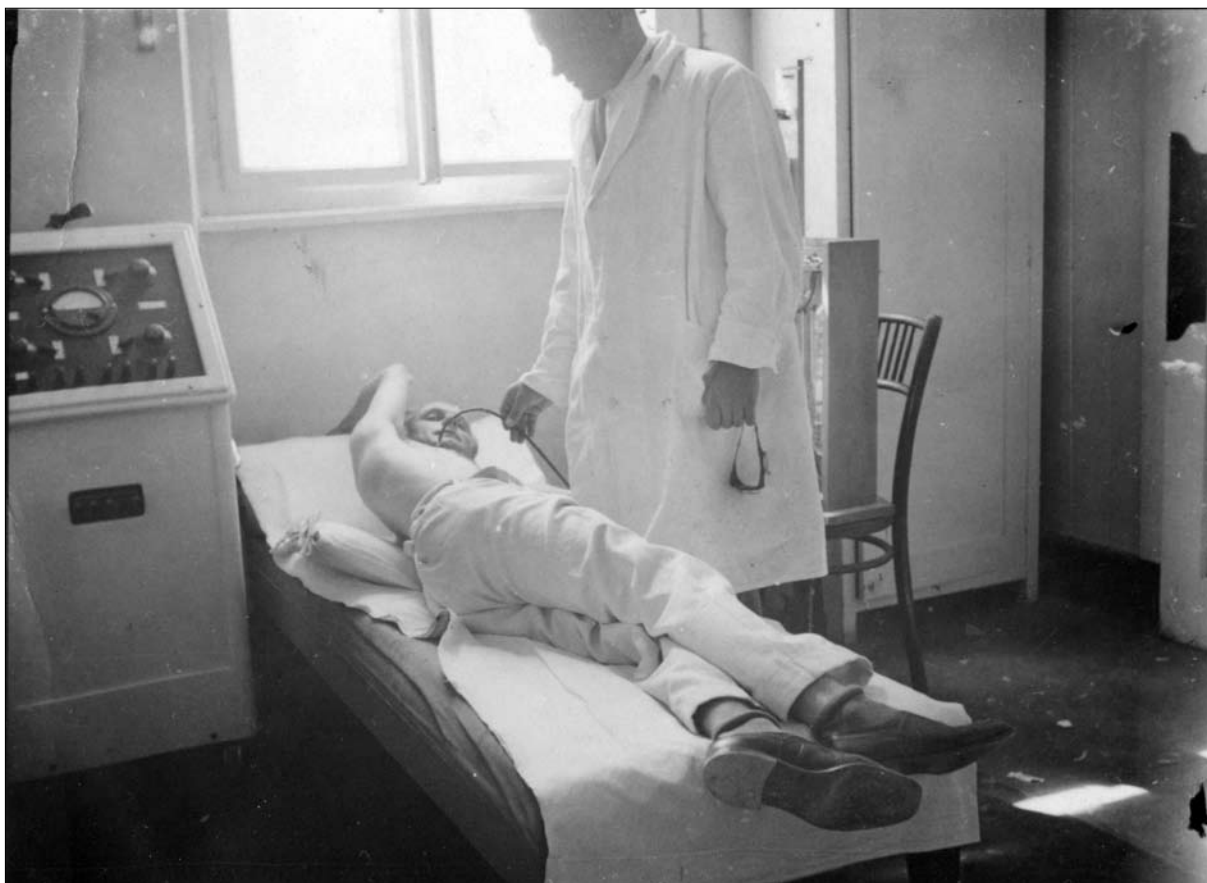
⁴ Zdravljenje tuberkuloze pred 2. svetovno vojno, ko še ni bilo socialnega zavarovanja, je bilo nasploh problematično, zlasti za revnejše sloje prebivalstva, ki so zelo pogosto zbolevali za jetiko. V splošnih bolnišnicah zanje pogosto ni bilo prostora, sanatoriji za tuberkulozo pa so bile samoplačniške zdravstvene ustanove, ki so se jih v veliki meri posluževali le premožnejši. V letih 1930–1941 je bil Golnik izključno samoplačniška institucija. Pravice do brezplačnega zdravljenja in zdravstvene rehabilitacije so bile najprej urejene z zveznim Zakonom o socialnem zavarovanju iz leta 1946, nato pa z zveznim Zakonom o socialnem zavarovanju delavcev in uslužbencev in njihovih družin iz leta 1950.

⁵ Tomaž Furlan, Po 25 letih, Priroda, človek in zdravje, 9/1-2, 1954, str. 4.

⁶ Tomaž Furlan, Zdravnikova služba pri jetičnem človeku, Zdravniški vestnik, 8/8-10, 1936, str. 350.

² Veda o pljučni tuberkulozi in njenem zdravljenju.

³ Robert Neubauer, Tomažu Furlanu – U spomen! Tuberkuloza, 12, 1961, str. 322.

Tomaž Furlan izvaja pnevmotoraks leta 1935 na Golniku.

njihovim delom dobili zgodnjo diagnozo, h kateri so lahko učinkoviteje pristopili.⁷

Tehten in pionirski je Furlanov prispevek k spremljanju epidemiologije tuberkuloze v Sloveniji. Epidemija tuberkuloze se je tudi na naših tleh pojavila kot sopotnik preobrazbe fevdalne družbe v kapitalistično, seveda časovno toliko kasneje, kolikor je začetek industrializacije pri nas zaostajal za razvojem v Zahodni Evropi. Vendar podatke o umrljivosti za tuberkulozo v Sloveniji spremljamo od leta 1908⁸ dalje in šele od takrat lahko proučujemo potek epidemije v našem prostoru.⁹ Na Jesenicah pa je Furlan proučeval tamkajšnji trend

umrljivosti za tuberkulozo že za leta pred prvimi vseslovenskimi podatki: obdeloval je podatke od leta 1846 naprej in z njimi postavil še zdaj veljavno teorijo o epidemičnem valu. S krivuljo (ugotovljene) umrljivosti je pokazal, da je imela tuberkuloza v prvem delu izrazito rastoči potek vse do leta 1900, ko je dosegla vrh, nato pa začela postopoma in konstantno upadati.¹⁰ Ker se je dr. Furlan zavedal pomena in potencialne učinkovitosti, ki ga ima poznavanje stanja in gibanja tuberkuloze, je predlagal metodo, ki omogoča pridobitev objektivnih numeričnih podatkov o njej. To je metoda določitve prekužnega indeksa s pomočjo tuberkulinske reakcije, napravljene po vseh razredih krajevne šole. Ti indeksi so bili v veliko pomoč pri izsleditvi tuberkuloznih bolnikov, z njimi se je zmanjševalo število kliničnih in rentgenskih pregledov in so bili objektivno merilo za krajevni prekužni indeks.¹¹ Torej, če bolezen znamo izslediti, jo znamo tudi zajezi, kar je za Furlana pomenilo prestaro

⁷ Tomaž Furlan, *Ali res moramo opravičevati ustanovitev 21 dispanzerjev, Delo proti tuberkulozi*, 6/2, 1940, str. 25–26.

⁸ Pred tem najdemo opise zdravstvenih razmer, ki vključujejo tudi podatke o tuberkulozi, le za deželo Kranjsko in ne za celotno ozemlje današnje Slovenije. Glej: Jeršič M., *Zdravje na Kranjskem v letih 1881–1890, Zdravstveno stanje prebivalstva SR Slovenije*, Zavod SRS za zdravstveno varstvo, Ljubljana, 1972.

⁹ Bojan Fortič, *Epidemiološka in klinična študija tuberkuloze v Sloveniji, Medicinski razgledi*, 24/supl 4, 1985, str. 109.

¹⁰ Tomaž Furlan, *Problemi iz epidemiologije tuberkuloze v Jugoslaviji*, *Vojnosanitetski glasnik*, 6, 1936, str. 47–60.

¹¹ Tomaž Furlan, *Prekužni indeks za tuberkulozo na Gorenjskem*, *Zdravniški vestnik*, 7/3, 1935, str. 116.

devizo: preprečiti infekcijo. Bil je prvi, ki je tuberkulozo proučeval s socialno-medicinskega stališča, opozarjal pa je tudi, da je za izid bolezni po okužbi s Kochovim bacilom pomemben tudi bolnikov imunski odziv, ki pa je odvisen tudi od genetske konstitucije.¹² Njegova vsestranska aktivnost se je kazala v delovanju tedanjega zdravilišča Golnik na področju bakteriologije tuberkuloznega bacila. Kot bakteriološki samouk je s sodelavci pripravil posebna gojišča za tuberkulozne bacile in na njih poskušal gojiti Kochov bacil iz različnih kužnih materialov.¹³ Leta 1935 je tudi ustanovil in do 1941 urejal poljudnostnanstveni list *Delo proti tuberkulozi*, v katerem je objavljал svoje številne prispevke s tega področja.

Od plašnih internistov do krvavih kirurgov

Furlanovi opisi takratnih zdravstvenih razmer živo prikazujejo neobglenost medicine v boju zoper tuberkulozo. Skozi njegove poljudnostrokovne prispevke razberemo dramo, ki se je odvijala v zdraviliščih za tuberkulozo, in takratno nezavidljivo situacijo tako zdravnikov kot bolnikov. Delo s kužno boleznijo ni bilo lahko. In kako strašna tekočina je kri, ki jo bruha bolnik! Prestraši vsakogar. Edino orožje kavzalne medicine je bil takrat umetni pnevmotoraks – dovajanje zraka v prsni koš, ki naj bi stiskal pljuča. Zaradi zračnega pritiska so pljuča mirovala, se skrčila in z njimi pljučne kaverne, zaradi česar so se sicer maloštevilnim bolnikom rane v pljučih zacelile in so ozdraveli.¹⁴ Kako usoden pa je lahko pnevmotoraks, je Furlan ilustriral s primerom, češ da lahko bolnik ob samo nekoliko napačnem uvajanju zraka v pljučni koš ostane na mizi »negiben za vse večne čase«.

Prvi korak v zdravljenju tuberkuloze je bil, ko so začeli pljuča osvobajati zarastlin in s tem prestopili mejo, ki je ločila internistično zdravljenje od kirurškega. Praktično so se internisti čez noč prelevili v kirurge in se po germanskem vzoru imenovali »auch kirurgi« (nešolani kirurgi).¹⁵ Ki-

rurgija prsnega koša je bila v letih pred 2. svetovno vojno šele v povojih, izvajali pa so jo večinoma le v zvezi s tuberkulozo v različnih zdraviliščih. Z dr. Neubauerjem se je Furlan najprej kot asistent lotil kirurškega zdravljenja pljučne tuberkuloze.¹⁶ Najverjetneje je na ta način vrnil dolg svoji neuresničeni želji po kirurškem poklicu. Tako je ob njegovi asistenci Neubauer aprila 1937 izvedel prvo pnevmolizo¹⁷ na Balkanu. Toda Furlan se je asistence pri operacijah hitro naveličal, želel jih je izvajati samostojno, predvsem zato, ker je v tem videl nujo. Neubauerju je sam predlagal, da bi začel samostojno operirati. Ker druge možnosti ni bilo, sta odhajala v ljubljansko bolnišnico, kjer sta se tega posega učila na kadavrih.

Kirurške posege pri tuberkuloznih so opravljali kirurgi in »auch kirurgi«. Če so želeli pomagati umirajočim, so morali pristopiti k tej operaciji. Ftizilog je takrat moral obvladati kirurgijo prsnega koša in to sta na Golniku razvijala zlasti dr. Neubauer in dr. Furlan, ki se je s to večino najbolj proslavil po 2. svetovni vojni, pa čeprav se je Golnik že pred vojno razvil v po vsej Jugoslaviji priznani pljučno-kirurški tuberkulozni center.

Politik in ideolog

Leta 1938 je Furlan (prvič po vrnitvi) zapustil Golnik in postal šef-zdravnik Zdravilišča za tuberkulozo v Topolšici. Tja je prenesel vse kirurške metode zdravljenja jetike. Vendar mu tamkajšnja klima ni preveč ugajala, zato se je po letu dni vrnil na Golnik. Delno lahko to vrnitev pripisujemo njegovi navezanosti na Golnik, delno pa tudi možnosti večje komunikacije s krščanskimi socialisti. Politično je bil namreč še zmeraj dejaven, čeprav se je popolnoma predal delu zdravnika. Še zmeraj je objavljал filozofsko-politične članke in leta 1940 izdal v marsičem še danes aktualni esej *Poslednje vzmeti zgodovine*. V njem je razlagal družbenozgodovinski razvoj in podal sicer idealistični kontra materialistični teoriji naroda. Le-ta sloni na izhodišču, da so za formiranje in razvoj naroda

¹² Tomaž Furlan, *Zdravnikova služba pri jetičnem človeku*, *Zdravniški vestnik*, 8/8-10, 1936, str. 348–349.

¹³ Branko Štangl, *Dr. Tomaž Furlan in TBC – Čas krvavega kašlja*, *Delo*, 22. 3. 2004, str. 11.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Tomaž Furlan, *Po 25 letih*, *Priroda, človek in zdravje*, 9/3-4, 1954, str. 46.

¹⁶ Torakokavstika, kasneje pnevmoliza in za tem torakoplastika, je takrat veljala za enega najtežjih operativnih posegov v kirurgiji.

¹⁷ S to operacijo se poskuša odluščiti prsno porebrnico od podlage na mestih, kjer so pljuča bolna. Tako se ustvari možnost za selektivno stisnjenje pljuč. Glej: Branko Štangl, *Dr. Tomaž Furlan in TBC – Čas krvavega kašlja*, *Delo*, 22. 3. 2004, str. 11.

Operacija pljuč tuberkuloznega bolnika pred drugo svetovno vojno. Operira dr. Furlan ob nadzoru dr. Roberta Neubauerja.

potrebna produkcijska sredstva. Ta pa za Furlana pomenijo nujno zlo. Pri tem poda primer Severne Amerike, ki zaradi eksplozivnega razvoja produkcijskih sredstev ostaja duhovno jalova, saj je zaradi njihove preobilice strpala večino državljanov v velemesta, kar jim odvzema možnost, da bi se zakoreninili na svoji zemlji. Furlan namreč meni, da je ena izmed bistvenih lastnosti, ki jih narod ima, njegova notranja urejenost v razmerju med vladajočim in vladanim. Najbistvenejša sposobnost naroda pa je sposobnost roditi vladajoči razred in ustvariti hierarhično razmerje med vladajočim in vladanim delom, da je red dan sam po sebi in po razmerju sil, a ne po nasilju.¹⁸

Iz Furlanovih prispevkov – toliko bolj tistih, ki so bili družbeno kritični – gre razbrati, da je bil velik domoljub in vedno na strani delavstva in kmeta. Zavzemal se je za ekonomski, zdravstveni in politični razvoj naroda. Bil je socialno čuteč, velik nasprotnik kapitalizma in pristaš socialne države. S krščanskimi socialisti – delavskim krilom, ki se je leta 1932 ločilo od SLS in postalo nekakšen samostojni politični dejavnik in se je kasneje v povezavi z drugimi demokratičnimi in levimi skupinami

povezalo v Osvobodilno fronto¹⁹ – je sodeloval vse do začetka vojne.

Potem je prišla vojna

Ko so leta 1941 Nemci okupirali Golnik, je dr. Furlan že po kratkem času delovanja pod agresorjem zapustil sanatorij (takrat drugič in tudi zadnjič) in sprejel ponujeno mesto zdravnika v zdravilišču na Iriškem Vencu v severni Vojvodini, kjer je preživel večino vojnega časa. »*Bolje pod Hrvati kot pod Nemci!*«²⁰ Če mu je uspelo ubežati pred nacističnim zaporom na Golniku, pa mu v Vojvodini ni. Ker je oskrbel ranjenega partizana, so ga Nemci za več mesecev zaprli v preiskovalni zapor v Rumi pod Fruško goro. Rešil se je z izgovorom na Hipokratovo prisego. Delo zdravnika je lahko opravljal dalje in tudi tam zdravil tuberkulozne bolnike ter vpeljal kirurško zdravljenje s torakokavstiko in pnevmolizo, v kateri se je še izpopolnil, zlasti pa z drenažo pljučnih kavern in pnevmotoraksi.²¹

¹⁸ Tomaž Furlan, *Poslednje vzmeti zgodovine*, Tiskarna Sava d.d. Kranj, 1940, str. 18–21.

¹⁹ Dostopno na: http://baza.svarog.org/zgodovina/slovenske_politice_stranke.php. Stik: 23. 11. 2006.

²⁰ Robert Neubauer, Tomažu Furlanu – *U spomen! Tuberkuloza*, 12, 1961, str. 322.

²¹ Jana in Jure Furlan, *Spremna beseda. Spomini dr. Tomaža Furlana 1941–1944. Zapiski osamelega emigranta – vprašanja brez odgovorov*. Neobjavljeno. Zasebna zbirka.

Bela halja se je Furlanu med vojno dvakrat hvaležno obrestovala tudi tako, da so mu njegovi pacienti in domačini namignili, kako reagirati in kaj storiti v kritičnih vojnih situacijah ter ga s tem rešili pred nemškimi taborišči.

V tem času je začel pisati *Zapiske osamelega emigranta – vprašanja brez odgovorov*. S pisanjem le-teh si je pomagal v težkih trenutkih; bili so način, da se očisti kopičenja groze, ki jo vojna zanese v ljudi.

Spomladi 1944 je odšel med sremske partizane, kjer je bil do konca leta, potem se je ponovno vrnil na Iriški Venac in prevzel mesto šefa zdravilišča.

V vlogi direktorja

V začetku avgusta 1945 se je dr. Furlan vrnil na Golnik. Malokdo bi bil tedanjemu Golniku bolj potreben kot prav osebnost z njegovimi sposobnostmi. Kot terapevt je bil v prvi vrsti ftiziokirurg. Imel je bogate izkušnje s kirurško terapijo jetike s predvojnega Golnika in iz obdobja svojega dela na Iriškem Vencu. Ker je bil odličen praktik, v odločilnih letih po vojni ni razmišljal o brezplovnih temah ftizilogije, če niso bile v zvezi z učinkovitim zdravljenjem. Bil je človek vsestranskega razmišljanja in iskalec novih poti pri zdravljenju tuberkuloze. Trinajst let njegovega vodenja Golnika sovпада z obdobjem najpomembnejšega razvoja, ki ga je napravila medicinska stroka na področju tuberkuloze.²²

Velik kvalitativni preskok se je za Furlana zgodil že z uvedbo socialnega zavarovanja takoj po 2. svetovni vojni, po katerem so bolniki (delavci, državni uslužbenci in njihove družine) imeli pravico do brezplačnega zdravljenja. Boj proti jetiki je dobil novo parolo: »Noben jetični brez bolniške postelje!« Število postelj se je tako v vseh zdraviliščih za tuberkulozo drastično povečalo; Golnik je v tem času imel čez 800 postelj, pred vojno pa le 200. Ta kvantitativni preskok je Furlanu hkrati vrgel rokavico, da pokaže svojo kvaliteto. In jo je! Tudi tehnični napredek v rentgenskem slikanju je k temu veliko pripomogel. Z njim se je v medicini šele po 2. svetovni vojni razjasnilo, da pri pljučni

jetiki obolevajo tudi bronhiji in da oboleli bronhiji s pomočjo jodovega olja dajejo karakteristične slike, ki si jih prej niso znali tolmačiti. Za diagnostiko tuberkuloze je bil to velik napredek.²³

Največji premik v zdravljenju tuberkuloze pa je bilo odkritje streptomcina. Leta 1947 so na Golnik dobili v uporabo njegove prve vzorce. Od tedaj se je začela v ftizilogiji nova era. Furlanova velika zasluga pri tem je bila, da je znal to čudežno zdravilo pravilno oceniti in njegov kratkotrajni učinek²⁴ izkoristiti za obogatitev uspehov kirurškega zdravljenja tuberkuloze.²⁵ Celo tisti bolniki, pri katerih bi si v predstreptomicinski dobi nihče ne upal položiti niti prsta na njihov prsni koš, so s pomočjo streptomcina bili sposobni za operacijo in tako ozdravljivi. Umirali so le še tisti jetičniki, ki so jih na Golnik pripeljali z diagnozo *moribundus adlatus* (prinešen umirajoč).²⁶ Za Furlana je bil ta uspeh naravnost veličasten! Še več: tehniko pnevmolize je obogatil s svojo originalno metodo, t. i. »postopno pnevmolizo«, ki ga je katapultirala v mednarodni vrh ftiziokirurških krogov. Golnik je v tistem času postal vodilni kirurški center za pljučne bolezni za vso Jugoslavijo: v izvajanju operacij so bili tudi zelo uspešni (že leta 1947 so na Golniku opravili 477 torakalnih operacij, rekordno število operativnih posegov (1047) pa so zabeležili leta 1950²⁷). Prav tako je Golnik postal izobraževalno središče za številne kirurge in ftiziologe, ki so kasneje zasedali vodilna mesta v zdravniških ustanovah po vsej Jugoslaviji. Med leti 1951 in 1960 je bilo tudi zelo uspešno sodelovanje med dr. Božidarjem Lavričem,²⁸ ki je z odlično operativno tehniko na Golniku uveljavljal vrhunsko torakalno kirurgijo,

²³ Tomaž Furlan, *Po 25 letih, Priroda, človek in zdravje*, 9/1, 1954, str. 6.

²⁴ Streptomicin in antibiotiki nasploh kljub svoji začetni učinkovitosti ne dajejo trajnih uspehov. Telo namreč nanje razvije rezistenco.

²⁵ Bojan Fortič, *Ob 25-letnici smrti primarija dr. Tomaža Furlana*, *Golniški vestnik*, 1986, str. 66.

²⁶ Tomaž Furlan, *Po 25 letih, Priroda, človek in zdravje*, 9/3-4, 1954, str. 46.

²⁷ Bojan Fortič, *50 let strokovnega razvoja Golnika*, *Inštitut za pljučne bolezni in tuberkulozo Golnik*, 1978, str. 42.

²⁸ Božidar Lavrič (1899–1961), splošni kirurg, ki je postopoma obvladal vse nove tehnike in veje kirurgije. Z njim je povezan napredek kirurgije na Slovenskem po letu 1945. Največ se je posvečal kirurgiji srca, čeprav se je intenzivno ukvarjal tudi z drugimi področji – plastično in pljučno kirurgijo ter nevrokirurgijo.

²² Bojan Fortič, *50 let strokovnega razvoja Golnika*, *Inštitut za pljučne bolezni in tuberkulozo Golnik*, 1978, str. 40.

in dr. Furlanom, ki je z izkušnostjo ugotavljal indikacije za kirurško terapijo tuberkuloze.²⁹

Kmalu po vojni so na Golniku ponovno vpe-ljali vsakoletne tečaje za zdravnike; ker se je Furlan pri tem zelo angažiral, so ta pomembna srečanja ftiziologov iz vse Jugoslavije neuradno poimeno-vali kar »Furlanovi dnevi«. Zasluga dr. Furlana je bila, da so ti tečaji dobili splošno jugoslovansko ve-ljavo in da so na osnovi konceptov »golniške šole« odločilno vplivali na formiranje enotne ftiziološke doktrine.³⁰

Veliko napora je vložil tudi v uvajanje ce-pljenja proti tuberkulozi. V Sloveniji segajo začet-ki cepljenja proti tuberkulozi (besežiranje) v leto 1948. Ker vsako novost praviloma spremljajo po-misleki in zadržki, se je tudi dr. Furlan srečeval z njimi. Te je prisodil zanemarjanju pozornosti do jetike pri nekaterih zdravnikih in njihovi pretirani konservativnosti. Menil je, da se taki zdravniki pač radi obvarujejo z obrambnim zidom miselnosti, češ da cepljenje ne škoduje, pa tudi ne koristi, zato pa da je to ogromno, a v bistvu nesmiselno delo. Še ostrejši je bil v oceni, da odklanjanje cepljenja v takih primerih gre pripisati njihovem lenobne-mu razmišljanju, češ, jetika se bo pomirila sama po sebi, brez zdravniške pomoči, zato jo pustimo pri miru, pa bo že izginila.³¹

Ko govorimo o Furlanovih presežkih, mo-ramo izpostaviti predvsem njegovo zdravniško in znanstveno delo, medtem ko presežka na njego-vi osebni ravni ne moremo potrditi. Po vojni je, zavedajoč se posledic, odklonil vstop v partijo in tudi sicer se politično ni več udeleževal. Ker pa je bil zaznamovan kot krščanski socialist, je vse-skozi čutil politične pritiske. Na vodilnem mestu bolnišnice je postal nezaželen, a so mu njegova strokovnost, sposobnost in rezultati omogočili, da se je obdržal v stroki in delal zanj. Povojna usoda krščanskih socialistov tudi Furlanu ni prizanesla, vendar je za razliko od nekaterih svojih somišlje-nikov lahko vsaj delal.

Vizija

V petdesetih letih 20. stoletja je tuberku-loza postajala obvladljiva bolezen, porasla pa je smrtnost zaradi drugih pljučnih bolezni. Pojavil se je nov sovražnik civiliziranega človeka: »živčni razkroj in rak kot posledica industrijskega tempa, dima in prahu«.³² Furlan je bil med prvimi, ki je opozarjal na škodljivost kajenja. Še posebej zato, ker je videl, kako malo se takratna zdravniška sre-nja zanima za posledice nikotinizma.³³ Prav tako je znal uvideti možnosti za zdravljenje netuber-kuloznih pljučnih bolezni; nove metode je vpeljal v zdravilišče Golnik in ga začel razvijati v smeri moderne pnevmologije.³⁴ Golnik tudi po Furlano-vi zaslugi kasneje postane bolnišnica za zdravlje-nje pljučnih bolezni. V svojem zadnjem članku že govori o glavni nalogi moderne pnevmologije, ki je boj z bronhialnim rakom, v bližnji prihodnosti pa tudi zatiranje kroničnega bronhitisa. Če bi se omejili samo na ti dve nalogi, je ocenil dr. Furlan, bi bilo dovolj zanimivega znanstvenega dela za cela desetletja!³⁵ In imel je prav.

Delo za ljudi

Praviloma v beli halji in redno na sprehodih po golniških terenih – to je podoba dr. Furlana, ki je ostala v spominu starih Golničanov. Rad je prihajal k domačinom na dom iskat zanimive po-menke. Bil je dober govorec, a še boljši poslušalec. Za Golničane ni bil samo njihov prijatelj, ampak tudi nadvse skrben zdravnik, ki je marsikatero noč žrtvoval za reševanje akutnih bolezenskih prime-rov po vsem golniškem okraju – njegova odziv-nost, ko so ga poklicali na pomoč, je bila skoraj 100 %. Kot direktor bolnišnice je domačine znal spretno povezati z bolnišničnim dogajanjem. Pri tem ni šlo le za možnost zaposlovanja, ampak tudi za razvoj kraja samega in njegovo družbeno-kulturno raven življenja. Nelahko delo, če pomislimo, da so bili posredi kužni bolniki! Mogoče je Furlanu na Golniku uspelo ustvariti to homogeno soodvi-snost med institucijo in lokalnim prebivalstvom, ki

²⁹ Bojan Fortič, 50 let strokovnega razvoja Golnika, Inštitut za pljučne bolezni in tuberkulozo Golnik, 1978, str. 40–43.

³⁰ Ibidem, str. 45–46.

³¹ Tomaž Furlan, Koliko slovenske mladine je okužene z ba-cilom jetike? Priroda, človek in zdravje, 4/1-2, 1949, str. 9–10.

³² Tomaž Furlan, Epidemija pljučnega raka in kajenje, Priro-da, človek in zdravje, 12/3-4, 1957, str. 45–46.

³³ Tomaž Furlan, Borba s tuberkulozo in kajenje. II. Niko-tin največji sovražnik zdravja, Delo proti tuberkulozi, 6/2, 1940, str. 20.

³⁴ Veda o pljučih in pljučnih boleznih.

³⁵ Tomaž Furlan, Ob rojstvu pnevmologije, Pro medico, 2/3, 1962, str. 6.

si jo je predstavljal in želel na ravni celotne države. Politični molk, v katerega se je odel po 2. svetovni vojni, je pretvoril v uresničevanje svojih zatrtih idej na lokalni ravni, kar mu je uspelo s kakovostjo življenja, za katero se je trudil in jo na Golniku dosegal. Golnik je bil v tistem času dejansko vzor uspešnega sodelovanja med bolnišnico in krajevno skupnostjo.

Med jetičnimi ga skorajda ni bilo takega, ki ne bi poznal vsaj njegovega imena. Ker je bil znan po uspešnih operacijah, je dober glas o njem segel po vsej Jugoslaviji. Odkrito je povedal, kar je mislil in bil oster do tistih, ki so z lastnim ravnanjem škodovali svojemu zdravju. Njegova komunikacija z bolniki je bila že terapevtska, ko jim je z vzpodbudnimi pogovori dajal moči za premagovanje bolezni. Znal je preseči mučno prisotnost smrti in se je na vizitah pogosto posluževal humorja. Držal se je svojega prvega načela, ki naj obvlada vse zdravstvo: »humaniteta – ne koristnost, temveč sočutje s človekom«. Zelo močno se je zavedal svojega poslanstva in poudarjal, da zdravnik nikakor ne sme postati suhoparen in brezdušen, zgolj objektivni, racionalistični znanstvenik. Ves čas je širil idejo, da se zdravnik mora osvoboditi materializma in se otresti objema velekapitalističnih koncernov.³⁶

Tako je kritično pisal o sirupih vseh močih tovarn in podjetnih magistrov, ki da preveč udarjajo po žepu bolnika, zdravnikom pa svetoval, naj raje poizkusijo kašelj enostavno prepovedati, preden se odločijo za recepturo opiatov, saj bodo tako imeli več uspeha. Za Furlana je bilo nedopustno in nespametno posluževati se v lažjih bolezenskih stanjih skrivnostne mahinacije z receptiranjem. Njegov argument je bil: »Ta stane pacienta prav brez potrebe 40 Din, medtem ko si ocenil svoje delo s 30 dinarji in tako olajšal bolnika, ki je že itak dvakrat udarjen, za 70 Din, ki jih ne more prištediti s celomesečnim pritriganjem pri jedi in pijači.«³⁷

V primeru hude vročine je predlagal: »Ako smo mnenja, da je vse izgubljeno, potem je eno samo potrebno: bolnika obvarovati pred termometrom!«³⁸ Čeprav gre na prvi pogled za posmehljive kome-

tarje, se v njih vendarle skriva izjemna razumnost, predvsem pa želja, da bi ublažil bolnikovo finančno in zdravstveno situacijo.

Kot velik navdušenec nad medicinskim napredkom je z zanosom razlagal pomembnost posameznih odkritij in načinov zdravljenja ter jih v svojih objavah večkrat podkrepil s primeri iz lastne prakse. Bralcem je npr. na široko opisal neverjetne uspehe s takrat novim zdravilnim sredstvom – antibiotiki. Poročal je o nekem svojem primeru zdravljenja z antibiotikom, ko je spravil na noge 83-letnega starca, ki je bolehal za pljučnico, in poudaril, da se mu kaj takega brez novega zdravila zagotovo ne bi posrečilo. Po vseh superlativih, ki jih je namenil antibiotiku, konča bralcem v poduk: »Cenjene bralce sedaj prav lepo prosim, da ne preklinjajo svojega zdravnika, če bodo oče umrli na pljučnici. Končno enkrat pa le mora vsakdo umreti.«³⁹

Literatura

- Fortič B., 50 let strokovnega razvoja Golnika**, Golnik 1921–1971, Inštitut za pljučne bolezni in tuberkulozo Golnik, 1978, str. 34–49.
- Fortič B., Epidemiološka in klinična študija tuberkuloze v Sloveniji**, Medicinski razgledi, 24/supl 4, 1985, str. 101–169.
- Fortič B., Ob 25-letnici smrti primarija dr. Tomaža Furlana**, Golniški vestnik, 1986, str. 66.
- Furlan T., Prekužni indeks za tuberkulozo na Gorenjskem**, Zdravniški vestnik, 7/3, 1935, str. 115–125.
- Furlan T., Problemi iz epidemiologije tuberkuloze v Jugoslaviji**, Vojnosanitetski glasnik, 6, 1936, str. 47–60.
- Furlan T., Zdravnikova služba pri jetičnem človeku**, Zdravniški vestnik, 8/8–10, 1936, str. 348–354.
- Furlan T., Borba s tuberkulozo in kajenje**, Delo proti tuberkulozi, 6/1, 1940, str. 5–7.
- Furlan T., Borba s tuberkulozo in kajenje. II. Nikotin največji sovražnik zdravja**, Delo proti tuberkulozi, 6/2, 1940, str. 20–25.
- Furlan T., Ali res moramo opravičevati ustanovitve 21 dispanzerjev**, Delo proti tuberkulozi, 6/2, 1940, str. 25–26.
- Furlan T., Velika iznajdba**, Delo proti tuberkulozi, 6/4, 1940, str. 57–60.

³⁶ Tomaž Furlan, *Borba s tuberkulozo in kajenje*, Delo proti tuberkulozi, 6/1, 1940, str. 5.

³⁷ Tomaž Furlan, *Zdravnikova služba pri jetičnem človeku*, Zdravniški vestnik, 8/8–10, 1936, str. 350.

³⁸ *Ibidem*, str. 353.

³⁹ Tomaž Furlan, *Velika iznajdba*, Delo proti tuberkulozi, 6/4, 1940, str. 59–60.

- Furlan T., *Poslednje vzmeti zgodovine***, Tiskarna Sava d.d. Kranj, 1940.
- Furlan T., *Spomini dr. Tomaža Furlana 1941–1944. Zapiski osamelega emigranta – vprašanja brez odgovorov***. Neobjavljeno. Zasebna zbirka.
- Furlan T., *Koliko slovenske mladine je okužene z bacilom jetike?*** Priroda, človek in zdravje, 4/1-2, 1949, str. 7–13.
- Furlan T., *Po 25 letih***, Priroda, človek in zdravje, 9/1-2, 1954, str. 4–8.
- Furlan T., *Po 25 letih***, Priroda, človek in zdravje, 9/3-4, 1954, str. 45–48.
- Furlan T., *Epidemija pljučnega raka in kajenje***, Priroda, človek in zdravje, 12/3-4, 1957, str. 44–52.
- Furlan T., *Ob rojstvu pnevmologije***, Pro medico, 2/3, 1962, str. 4–6.
- Jeršič M., *Zdravje na Kranjskem v letih 1881–1890***, Zdravstveno stanje prebivalstva SR Slovenije, Zavod SRS za zdravstveno varstvo, Ljubljana, 1972.
- Neubauer R., *Tomažu Furlanu – U spomen!*** Tuberkuloza, 12, 1961, str. 321–323.
- Štangl B., *Dr. Tomaž Furlan in TBC – Čas krvavega kašlja***, Delo, 22. 3. 2004, str. 11.
- Zupanc F., *Krain und seine öffentliche Gesundheit vom Jahre 1881 bis inclusive 1890***.
- Internetni vir: http://baza.svarog.org/zgodovina/slovenske_politice_stranke.php. Stik: 23. 11. 2006.

Zusammenfassung

DR. TOMAŽ FURLAN VERSUS DER WEISSE TOD

Der Arzt, der mit Rufzeichen schrieb!

Der Beitrag bietet einen kurzen Überblick über die Bibliografie von Dr. Tomaž Furlan, einem Doktor der Phthisiologie, und stellt seine Arbeit und seine Ansichten im Kampf gegen die Tuberkulose in Slowenien vor. Furlan war gut dreißig Jahre (1928–1961) – bis zu seinem zu frühen Tod – im Kampf gegen diese gefährliche Krankheit federführend. Es war dies eine Periode historischer Umbrüche in der Behandlung von Tuberkulose und auch in der Medizin insgesamt. Die Entdeck-

kung von Streptomycin versetzte der Tuberkulose, die auch als Schwindsucht oder Auszehrung bezeichnet wurde, den Todesstoß, da die Krankheit nun nach jahrtausendelangen erfolglosen Versuchen endlich und endgültig heilbar wurde. Zuvor kannte die Medizin kein wirksames Mittel und gegen die Tuberkulose wurde mit präventiven Maßnahmen gekämpft: die Erkennung infektiöser Erkrankter, die Errichtung von Dispensaires und Ligen gegen die Tuberkulose, die Bewusstseinsbildung unter der Bevölkerung. Die einzige Hoffnung für Schwindsüchtige in der Zeit vor der Entdeckung des Streptomycins war eine operative Behandlung. Diese wurde in Slowenien insbesondere im Tuberkulose-Kurort Golnik entwickelt, wo auch Dr. Furlan tätig war. Neben der fachlichen Tätigkeit ist Furlans christlichsoziale Haltung und sein unermüdliches Engagement für die Rechte der Arbeiter und Bauern erwähnenswert.

Schlagwörter: Medizingeschichte, Tuberkulose, Golnik, Tomaž Furlan

Mateja Erčulj

Podoba ženske v slovenskem celovečernem filmu

ERČULJ Mateja, univ. dipl. novinarka, podiplomska študentka sociologije, Cankarjeva 12, SI-1236 Trzin

791.43-055.2(497.4)

PODOBA ŽENSKE V SLOVENSKEM
CELOVEČERNEM FILMU

Slovenski film ima v primerjavi s produkcijo hollywoodskega filma, pa tudi v primerjavi s produkcijami filmov drugih evropskih držav, samosvojo tradicijo.

Na to, kakšne in katere filme smo pri nas posneli, je vplivalo več dejavnikov, in sicer družbeni in zgodovinski dejavniki (socializem, emancipacija žensk ...), politični dejavniki (tisti, ki financira film, določa, kaj se bo posnelo in na kakšen način), žanrska usmeritev (melodrama, komedija, grozljivka, tragedija), kulturna določenost (pomen literature v slovenski zavesti in vloga gledališča ob začetkih filmske umetnosti) in mitologije slovenske družbe.

Ti dejavniki so glavni »krivci«, da je ženska na slovenskem filmu predstavljena dokaj stereotipno, in da smo lahko določili posamezne tipe žensk na filmskem traku. Ti tipi pa so: šarmantna zapeljivka, ženska kot angel, melodramski tip ženske, partizanska mati, ženska kot neodvisno bitje, nevtralna družinska mati in ženska kot borka, upornica.

Ključne besede: slovenski film, ženske, zgodovina filma

ERČULJ Mateja, BA Journalism, Postgraduate student of Sociology, Cankarjeva 12, SI-1236 Trzin

791.43-055.2(497.4)

WOMEN AS PORTRAYED IN SLOVENIAN
FEATURE FILMS

When comparing Slovenian movies with Hollywood productions and film production in other European countries, we find Slovenian filmmaking has a tradition of its own.

The many factors which had a bearing on the genre and type of films made in Slovenia were of a social and historical nature (socialism, the emancipation of women), political (those financing the film decided what would be filmed and how), the genre popular at the time (melodrama, comedy, horror, tragedy), cultural determinants (the importance of literature in Slovenian culture and the role of the theatre in the early years of the seventh art) and Slovene mythology.

These factors are mainly to blame for the fact that women are portrayed rather stereotypically in Slovene films, to the extent that it is possible to group them into the following categories: charming temptress, angelic woman, the melodramatic type, partisan mother, woman as an independent being, neutral housewife and mother, and woman as fighter/rebel.

Key words: Slovenian film, women, history of filmmaking

Začelo se je davnega leta 1895, natančneje 28. decembra, v Parizu. Brata Lumière sta pariško občinstvo vabila na edinstveno predstavo »živih slik«. Kar je sprva zbujalo strah in grozo (občinstvo se je ob podobi bližajočega vlaka skrivalo za stoli in bežalo iz dvorane) in se je pravzaprav začelo kot nedolžna oblika zabave, je skozi desetletja postalo stroj za obračanje velikih zaslužkov ter predmet številnih raziskav. Film se je zaradi svoje izjemne sugestivne moči znašel v središču zanimanja industrije, trgovine, politike, kulture in znanosti.

Na filmskem platnu so se skozi celotno 20. stoletje bojevali junaki, umirale boginje, se rojevali otroci, se porajale različne podobe moškosti (tipa James Bond) in ženskosti (tipa Marilyn Monroe).

Slovenski celovečerni film je svoje prve korake na svoji zemlji naredil nekaj let kasneje. Kot majhen otrok, ki je komaj shodil, je tudi slovenski film skozi zgodovino doživljal težave, vzpone in padce. Vendar se tokrat ne bomo osredotočili na tiste slavne in manj slavne dni filmskega vsakdana, temveč bomo pogledali, kakšne so bile podobe ženske, ki smo jih lahko skozi zgodovino opazovali na našem filmskem traku. Ugotavljali bomo, ali se je podoba ženske glede na zgodovinski čas, v katerem je bil film posnet, temu času prilagodila in ali se je v stotih letih slovenskega filma kaj spremenila. Da bomo to lahko storili, si moramo najprej ogledati nekatere pomembne značilnosti zgodovine slovenskega filma, ki so močno vplivale na podobo ženske na filmskem traku.

Problemi slovenskega filma

Slovenski film ima v primerjavi s hollywoodsko produkcijo, pa tudi v primerjavi s produkcijami filmov drugih evropskih držav, samo svojo tradicijo. Slovenci kot literarni, politični in kulturni narod zamudnik¹ dolgo sploh nismo prišli v poštev, da bi se mogli udeleževati v tekmi drugih narodov pri oblikovanju filmskega umetniškega izraza.²

Šele po drugi svetovni vojni so se nam odprle možnosti, da umetniški izraz filma aktivno vključimo v svoje kulturno dogajanje.

Kako počasi je stopal film na slovenska tla, pove podatek, da v svetu že dolgo niso več snemali nemih filmov, ko so pri nas šele posneli prvega, in ko so polemike o zvočnem filmu po svetu že dokaj potihnille, je Župančič šele izrekel tiste svoje slavne besede, češ da »/.../ ne bomo uspeli pobiti ton filma.«³

Na slovenski film ni vplivala zgolj časovna zamuda pri snemanju filmov, temveč tudi družbeno-politično stanje in dogodki tistega časa (npr. vpetost Slovenije v Jugoslavijo, socialistična kulturna politika itd.), kot tudi kulturne značilnosti slovenskega naroda (pomen gledališča⁴ in literature). Nezanemarljivo vlogo pri vsem skupaj ima seveda tudi kapital, ki je zagotavljal snemanje filmov tudi pri nas. V nasprotju z versajsko Jugoslavijo (1918–1941), ki ni namenjala denarja za film, se je avnojska Jugoslavija (1945–1991) za film zelo zanimala in ga tudi izdatno podpirala.⁵ A film so takrat podpirali namenoma, saj so bili politiki večinoma

³ Prim. Silvan Furlan, *V kraljestvu filma: fotozgodovina slovenskega filma, filmografija 1905–1945*. Slovenski gledališki in filmski muzej (SGFM), Ljubljana 1988, str. 32.

⁴ Mnogo kritikov in kulturnikov je dolžilo kinematograf, češ da uničuje dolgoletno gledališko kulturo. Tudi slovenski kulturniki so bili po prvi svetovni vojni proti filmu, saj so ga občutili kot sovražnika gledališča. Igralec Milan Skrbinšek je že leta 1917 v reviji *Dom in svet* obupano zapisal: »Slovensko gledališče je pokopano in na njegovi gomili cvete bohotno strupena roža - film.« V najširših krogih, posebno podeželskih, je bilo tudi precej razširjeno mnenje, da film ne prinaša nič dobrega in da se ga je zato treba ogibati. Ta odnos do filma je pri nekaterih Slovencih živel še nekaj časa po drugi svetovni vojni. Prim. Stanko Šimenc, *Panorama slovenskega filma*, DZS, Ljubljana, 1996, str. 50–56.

⁵ V času prvega petletnega načrta razvoja narodnega gospodarstva Federativne ljudske republike Jugoslavije (v letih 1947–1951) je v 17. členu Zakona o petletnem razvoju med drugim pisalo, da mora država zgraditi filmske studije v glavnih mestih republik, poleg določenega števila celovečernih filmov pa je treba posneti še sto dokumentarcev in sto petindvajset filmskih obzornikov letno. Vendar pa so v tem zakonu naloge in načrti za film na jugoslovanskih tleh bili preširoko zastavljeni, saj je primanjkovalo tako »proizvodnih sredstev« kot tudi ljudi, ki bi znali z njimi delati. Ravno zato so kaj kmalu izdali Uredbo o ustanovitvi dvoletne tehnične šole, ki je ponudila izobrazbo za poklic filmski tehnik. Prim. Marta Rau-Selič, *Slovenska filmska dediščina - posvečeno 100-letnici slovenskega filma*, Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, št. 4, 2005, str. 211.

¹ Prim. France Brenk, *Slovenski film: dokumenti in razmišljanja*, Ljubljana 1980, *Partizanska knjiga*, str. 34.

² *Filmi, posneti v tujini, so sicer kaj hitro našli pot do slovenskega občinstva, prve slovenske filmske posnetke pa je „zakrivil“ Karol Groszmann leta 1905.*

prepričani, da je uporabno sredstvo za širjenje komunistične ideologije. Strukturo slovenske zavesti je namreč vrsto let poganjala leninska parola: »*Od vseh umetnosti je za nas najvažnejši film.*«⁶ Filmska umetnost je bila najpomembnejša za proletarsko državo zato, ker je »*film neposredno povezan z revolucijo in ima zato docela določene naloge in cilje, ne le kot ustvarjalna zvrst, temveč tudi kot propaganda, vzgojno sredstvo in pedagoški učbenik.*«⁷

Druga značilnost slovenskega filma je njegova dolgoletna **podrejenost literaturi**. Inkret je že leta 1968 ugotovil, »*da slovenskega filma tako rekoč ni*«, to pa zato, ker »*ostaja pastorek literature oziroma nekaterih ideologij literature, med katerimi je nacionalna prevladujoča*«. ⁸

Ta podrejenost literaturi je vplivala na to, da je, kot pravi Štefančič »... *slovenska zavest slovenskemu filmu predpisala ukvarjanje s slovensko književnostjo, z ekranizacijami slovenskih slovstvenih del – slovenski film je bil le popularizator in ilustrator slovenske literature, le prevajalec književnih vrednot ...*«. ⁹

Mnogi so namreč menili, da je dobra, tradicionalna, po možnosti časovno nekoliko odmaknjena literatura že pogoj za filmsko uspešnost. Prepričanje, ki vlada o slovenski literaturi pa je, da ima le-ta po nekem nenapisanem pravilu izredno izdelane karakterje in precej tradicionalne, a močne fabule, kar naj bi vplivalo tudi na uspešnost slovenskega filma pri občinstvu, gledalcem pa nudilo močan identifikacijski potencial. ¹⁰

Seveda so obstajali tudi drugi, praktični razlogi, da je bil slovenski film tako zelo naslonjen na literaturo. Med njimi bi lahko omenili pomanjkanje izvirnih scenarijev, aktualnost besedil, nji-

hovo pripravnost za prenos, posebno naklonjenost avtorja literarnemu besedilu in seveda tradicijo v svetovnem filmu, posebno evropskem. Vendar pa je literatura storila nekaj, kar slovenskemu filmu občinstvo še danes nenehno očita: odtujevala ga je sodobnosti. Pri slovenskih filmih imamo namreč kot gledalci vedno občutek, da zamujajo, da niso dovolj aktualni, da so prepozni – da torej zamujajo tako za sodobnostjo kot za drugimi kinematografijami. Vedno so videti, kot da so nastali pred desetimi leti. A ne le, da zamujajo sodobnost, še več – zamudili so tudi sodobnost slovenske literature, pri kateri so črpali in ki so jo ilustrirali. ¹¹

Problem slovenskega filma torej ni toliko v tem, da je film na platna skušal prenesti književna dela, ki jim je že bila priznana umetniška vrednost, kar je pravzaprav vsakdanji pojav v filmih povsod po svetu. Problem je predvsem v tem, da je skušal pripovedovati na literarni način in da je premalokrat iskal svoj pristen filmski izraz. Poleg tega so bile teme, ki so jih prikazovali filmi, v družbi že prežvečene (v literaturi, gledališču, slikarstvu ipd.). Navedeni problem kot posebnost slovenskega filma pa postane pomemben, ko začnemo pregledovati podobo ženske na filmskem traku.

Slovenska klasična literatura nam nimalokrat postreže s podobo trpeče, v usodo vdane ženske, ki se iz slabega položaja pogosto ne uspe, ne zna ali pa ne zmore rešiti. Ženska v literaturi je prikazana kot mati, žena ali ljubica. In pričakujemo lahko, da se bo tudi slovenski film, nezmožen najti svoj pristen filmski izraz in naslonjen na klasično literaturo, držal takšnih stereotipnih podob ženske.

Sedaj, ko smo razkrili zgodovinske, družbene, kulturne ter politično pogojene »hibe« slovenskega filma, pa si pogledajmo, kaj se je skozi čas dogajalo z žensko podobo na filmskem platnu.

⁶ Lenin je odločno vztrajal pri tezi, da mora revolucionarna zavest prodreti v delavski razred in postati njegova last. Ker ima film, kakor je dobro znano, zelo velik vpliv na oblikovanje kulture vsake družbe, je tako zelo pomemben.

⁷ Prim. Tone Frelj (ur.), *Film med sanjami in resnico*, Mladinska knjiga, Ljubljana, str. 177.

⁸ Prim. Andrej Inkret; v: Zdenko Vrdlovec, 40 udarcev, *Slovenska filmska publicistika o slovenskem in jugoslovanskem filmu 1949–1988*, SGFM, Ljubljana, 1988, str. 175.

⁹ Prim. Marcel Štefančič, *Na svoji zemlji: zgodovina slovenskega filma*, UMco, d.d., Ljubljana, 2005, str. 254.

¹⁰ Odločanje za ekranizacijo literarnih del hkrati pomeni tudi izrabljanje že preverjenih kvalitet, pri čemer odpade želja po neposredni posodobitvi.

¹¹ Filmov, posnetih po literarnih predlogah, je v slovenskem prostoru mnogo, nastajali pa so po delih Cankarja, Voranca, Kranjca, Kosmača, Bevka, Kersnika, Vandota, Ingoliča, Finžgarja, Tavčarja, Jurčiča, Potrča, Zupana, Jančarja, Parltiča in še koga.

Tabela 1. Prikaz števila posnetih filmov ter vseh ženskih in moških vlog v njih po desetletjih.

Leto	Število posnetih filmov	Vse vloge	Ženske vloge	Delež ženskih vlog v %	Delež moških vlog v %
do leta 1950	3	38	9	23.684	76.316
1951–1960	16	453	115	25.386	74.614
1961–1970	28	652	213	32.668	67.332
1971–1980	29	756	244	32.275	67.725
1981–1990	44	1532	462	30.156	69.844
1991–2000	27	822	259	31.508	68.492
od leta 2001	26	721	237	32.871	67.129
Skupaj	173	4974	1539	30.940	69.060

Podatki v tabeli 1 kažejo, da je bilo od začetka uveljavljanja filmske umetnosti pa do leta 2004 na Slovenskem posnetih 173 celovečernih filmov, v katerih je bilo odigranih 4974 moških in ženskih vlog. Ženske so v teh letih odigrale 1539 glavnih in stranskih vlog, moški pa 3435 glavnih in stranskih vlog. Število ženskih vlog je skozi desetletja postopoma naraščalo in se v sedemdesetih ter osemdesetih letih prejšnjega stoletja ustalilo na 32 % odigranih vlog. Moški, ki so v prvih dvajsetih letih odigrali kar 80 % vseh vlog, pa so skozi desetletja pristali na 68 % vseh odigranih vlog. V povprečju so ženske skozi celotno zgodovino slovenskega filma odigrale 31 % vseh vlog. Ženske so torej odigrale precej manj vlog kot moški, tako glavnih kot tudi stranskih.

Nekoliko presenetljiv se zdi podatek, da je nekje do sredine šestdesetih let delež vlog, ki so jih odigrale ženske, bil le borih 25 %. Najverjetneje lahko tako nizek delež ženskih vlog povežemo s tem, da se šele konec petdesetih in v začetku šestdesetih let slovenski film začne poslavljati od tematike NOB, kjer so glavne in stranske vloge odigrali strumni partizani¹² (npr. *Nevidni bataljon*, *Peta zaseda*, *Sedmina*) in kjer ženske niso imele kaj dosti iskati. V tem času tudi začnejo nastajati filmi s socialno tematiko (npr. *Po isti poti se ne vračaj*) ter črni film, tedaj značilen za jugoslovanski filmski prostor (*Grajski biki*). V teh filmih so ženske že lahko bile bolj prisotne.

Drugi morebitni razlog za nizek delež ženskih vlog je morda v tem, da slovenski filmski režiserji šele sredi šestdesetih let začenjajo snemati prve melodrame, v katerih je ena glavnih sestavin nosilna ženska vloga. Takšen delež v tem obdobju tako lahko pripišemo dejstvu, da filmi, ki so bili posneti, niti tematsko niti žanrsko niso ustrezali večjemu številu ženskih vlog.

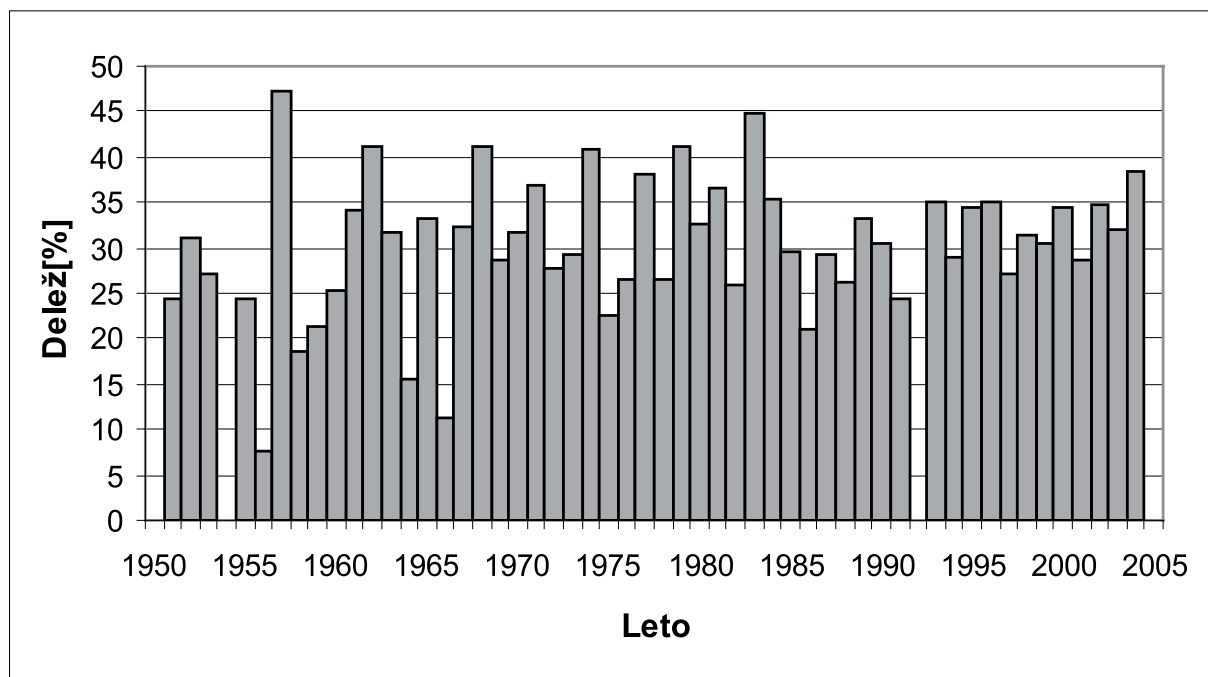
Nizek delež ženskih vlog v prvih desetletjih slovenskega filma bi lahko pripisali tudi družbenim razmeram tedanjega časa. Šele leta 1963 se je FLRJ preimenovala v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ), Slovenija pa v Socialistično republiko Slovenijo, in s tem potrdila, da se je socializem dodobra usidral v slovenski kolektivni zavesti. S širjenjem socializma pa je na Slovenskem močno povezano žensko gibanje, v katerem slovenske realne ženske pridobivajo na enakopravnosti. In če film po eni izmed teorij ameriških feministk¹³ res odslikava dogajanja v družbi, bi lahko večanje deleža ženskih vlog pripisali tudi temu dejstvu.

Navedemo pa lahko še en argument za takšno porazdelitev ženskih vlog. Omenili smo ga že pri problemih slovenskega filma, in to je naslonjenost na literaturo. V literaturi pa v znatno večji meri nastopajo moški.

¹² Ob njih je bilo le skromno število vlog, ki so jih odigrale ženske, pa še te so bile navadno v vlogi partizanske matere.

¹³ Prim. Annette Kuhn; v: Vesna Rojko, *Slovenski film in seksizem*, diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 1997, str. 23–25.

Graf 1. Delež ženskih vlog glede na leta.

Najverjetneje pa so na takšno porazdelitev ženskih in moških vlog vplivali vsi navedeni dejavniki, morda pa še kakšen, na katerega nismo pomislili.

Na grafu 1 je prikazano gibanje deleža ženskih vlog skozi leta. Vidimo lahko, kako je skozi leta padal in naraščal. Za leto 1954 in 1992 histogramskega stolpca sicer ni, saj v teh dveh letih ni bil posnet niti en celovečerni film. V histogramu izstopajo nekatera leta (1962, 1968, 1974, 1979 in 1983), ko se delež ženskih vlog približa 40 %. V teh letih so bili posneti filmi, ki so že zaradi samega scenarija in zgodbe zahtevali več ženskih vlog. Žanrsko bi nekatere od teh filmov lahko opredelili kot melodrame, kjer je po definiciji ženska nosilka filmske zgodbe.

Podoba ženske in ženske vloge

V slovenskih celovečernih filmih lahko opazujemo dokaj pestro paleto ženskih likov, čeprav bi težko rekli, da se v posameznih časovnih obdobjih razvoja slovenskega filma oblikujejo tako značilni tipi, kot so se oblikovali v hollywoodskem filmu (kjer lahko skozi zgodovino občudujemo t. i. vamp ženske, ženske pajke, usodne zapeljivke, navihane in norčave gospodične, naivna dekleta, trapaste

blondinke, seksbombe, ustrežljive soproge, super-ženske in osamljene, ranljive ženske v poznih dvajsetih oziroma zgodnjih tridesetih letih). Pa vendar ima tudi slovenski film nekaj svojih tipičnih žensk, in sicer **šarmantno zapeljivko, žensko kot anđela, melodramski tip ženske, partizansko mater, žensko kot neodvisno bitje, nevtrarno družinsko mater in žensko kot borko, upornico.**

V nadaljevanju si pogledimo te tipe ženske in skušajmo ugotoviti, kakšne so povezave z zgodovinskim obdobjem, v katerem je bil film posnet.

Šarmantna zapeljivka

»Od nekdaj lepe so Ljubljanke slovele, al lepši od Urške bilo ni nobene ...« je ugotavljal že Prešeren v svojem *Povodnem možu*. Slovenski film bi tem verzom lahko samo prikimal, Ljubljančanke pa bi lahko brez sramu zamenjal s Slovenkami.

V slovenskih filmskih zgodbah skozi zgodovino kar mrgoli šarmantnih zapeljivk. Začnimo kar z Vesno (*Vesna* in *Ne čakaj na maj*, 1953, 1957), ki se je slovenskim gledalcem tistih dni vtisnila v spomin, saj je bila prva ženska, ki je odlikavala »današnjost« tistega časa (takisto velja za oba filma). V bližnjih planih omenjenih filmov lahko

opazujemo izredno mil obraz, čistih in pravilnih potez, vitko postavo, sijaj v očeh. Zapeljiva je Špela Rozin v filmu *Nočni izlet* (1961), ki je po mnenju nekaterih filmskih kritikov postala »prva slovenska starleta s petimi čuti«. ¹⁴ Na filmskem platnu je bila zapeljiva tudi Lucija (1965) iz istoimenskega filma (vanjo so zagledani vsi trije bratje Podlogar, ki v filmu nastopajo, še za očeta Podlogarja vaške opravljivke vedo povedati, da je bolj nor nanjo kot njen mož). Zapeljiva je Hedvika, v katero so uprte tako italijanske kot slovenske oči v filmu *Tistega lepega dne* (1962), zapeljiva je še Meri v filmu *To so gadje* (1977), kjer jo oblega cela družina Štebetovih fantov. Zapeljiva je celo Carmen (kljub temu, da je prikazana kot zapita in natabletirana klošarka, sta vanjo zagledana dva glavna lika), zapeljiva je Mojca v filmu *Vojka Anzeljca* iz leta 2001 *Zadnja večerja* (vanjo se zaljubi bebec – glavni junak) ... O šarmantnih zapeljivkah slovenskega filma bi lahko spisali veliko strani, ob tem pa bi težko trdili, da je podoba takšne ženske povezana z zgodovinskim obdobjem, v katerem je film nastal. Podobo ženske na filmskem traku kot šarmantne zapeljivke lahko povezujemo z različnimi miti o ženskah, ki se prepletajo tako v realni družbi kot v medijih.

Ženska kot angel

Ženska, ki je predstavljena kot angel, je slepa Katica v *Povesti o dobrih ljudeh* (1975), Meta v *Cvetju v jeseni* (1973) in Ana v filmu *Strah* (1974). Katica, ki ima »nežen obraz kot nedolžna poljana, lepe, velike oči, kot jezera dobrote, krhko telo«, ¹⁵ in Meta, dekle z angelskim obrazom in dušo, ter angelska Ana, krhko, kmečko dekle, naravno čista in ljubezni vredna odreševalka v mestu strtih in propadlih src, so torej ženske slovenskega filma, reprezentirane kot angeli. Zanimivo je, da se »angelske ženske« pojavljajo le v letih 1973–1975, potem pa ne več in da vsa tri angelska dekleta tragično končajo. Slepa Katica utone v močvirju, ko skuša opozoriti razbojnika Petra, da ga lovijo žandarji, Meta se ob srečni novici, da jo bo doktor Janez poročil, zgrudi in umre, Ana, ki se iz gorjanske domačije odpravi na pot mestnega blišča, pa konča v bordelu, z umorjenim ljubimcem.

¹⁴ Prim. Silvan Furlan (ur.), Marcel Štefančič (ur.) et al., *Slovenske filmske zvezde*, SGFM, Ljubljana, 1993, str. 54.

¹⁵ Prim. Silvan Furlan (ur.), Marcel Štefančič (ur.) et al., *Slovenske filmske zvezde*, SGFM, Ljubljana, 1993, str. 34.

Rdeče klasje

Producent: Viba film

Režiser in scenarist: Živojin Pavlović

Direktor fotografije: Milorad Jakšić

Prešuštna Zefa je namesto bolehnega moža raje izbrala mladega ljubimca.

Neodvisni Zefi ni odveč opravljati moška opravila in skrbeti za celoten grunt.

Melodramski tip

Kot smo že omenjali, ženske v melodrami igrajo nosilno vlogo, v ospredju so ženska čustva. Melodramski karakter razvija čustva iz svoje strukturno dane pozicije, močno zaljubljeni ženski se, na primer, ljubezen kaže kot rešitev z dna socialne lestvice ali iz dolgočasia visokega stanu. »Karakter v melodrami je v osnovi nezadovoljen s svojo usodo, aktivno ali pasivno (tako da je zapeljan), išče pot iz nje, niha med uporom (družbi, družini) in spravo (v zakonu, žrtvovanju), ves čas pa ga preplavljajo intenzivna čustva, dvomi, zaslepljenost, hrepenenje, upanja ...« ¹⁶

Slovenski celovečerni film je žanrsko prepleten z melodramami, kjer se pojavlja tak melodramski tip ženske.

¹⁶ Prim. Darko Štrajn, *Melodrama: žanr sreče in obupa*, Imago, revija Ekran, Ljubljana, 1989, str. 20.

Melodramski tip ženske, ženske kot trpeče žrtve, ki nikamor ne sodi, se pojavi že v začetkih slovenske filmske tradicije. Ančka v *Jari gospodi* (1953) je prva takšna ženska, ki je s poroko z Andrejem postala del življenja, na katerega nima vpliva. Njen zakoniti mož jo je vzel zgolj zato, ker je bila lepotica in ker mu je z doto prinesla nekaj denarja. Preden jo je Andrej omožil, ji je namreč govoril: »Ančka, vi ste kakor življenje /.../ Zdaj sva lepa in mlada. Jutri bom s svojim denarjem in tvojo doto kupil tole graščino ...«. Kasneje mu Ančka očita, češ, čemu da jo je poročil: »Samo postavljáš se z mano, da se lepo oblačim in lepo smejem ... Imel si moj denar, mojo mladost, mene ne.« Ančka je tako torej žrtev svojega moža, njena žrtev pa je podvojena še z zunajzakonsko zvezo z Andrejevim prijateljem Pavlom. Pavle, njen ljubimec, jo je večkrat zatajil – sprva kot žensko (Ančka mu pravi, da jo ima le za zabavo), nato kot mater (imata nezakonskega otroka, ki umre, zanj pa Pavle izve šele na sodišču, ko jo pripeljejo kot obtoženko) in tudi kot ljubico (ko ju Andrej povpraša, ali ga res že leto dni sramotita, Pavle vse zanika, Ančka pa prizna). Ob koncu filma Pavle v vlogi sodnika Ančko obsodi zaradi vlačuganja – ženska kot žrtev dotrpi.

Ženska, ki je imela zunajzakonsko razmerje, je torej kaznovana z obsodbo, da je vlačuga, moški ponos pa pri tem ostaja nedotaknjen. Podvojena žrtev Ančke v filmu ni z ničimer argumentirana, tako lahko sklepamo, da je njena vloga povezana z družbenim in kulturnim ozadjem, v katerem se zgodba dogaja, pa tudi z družbeno naravnostjo do ženske, ki vara, nasploh.

Tovrstne značilnosti melodramske junakinje se zrcalijo tudi v liku Maruše, junakinje filma *Ples v dežju* (1961). Maruša je poleg tega, da je nezadovoljna kot ljubica, nezadovoljna tudi kot igralka (v gledališču jo zaradi stalnega zamujanja odpustijo). Hrepeni po lepši, boljši usodi, kar se ji razkrije v sanjah, v katerih se vrača domov. Maruša kot melodramska junakinja niha med pasivnostjo in aktivnostjo – aktivna je v svojem odnosu do Šepetalca, ki je zaljubljen vanjo in kateremu zmore reči vse, pri njenem dragem pa jo dar govora pušča na cedilu. Maruša se nazadnje odloči za največjo možno žrtev – samomor. Tako je rešena vseh želja, rešena tega, da bi si sploh želela. Film tako ponuja podobo ženske kot pasivne junakinje, ki lahko življenje aktivno vzame v svoje roke le v trenutku

smrti, ne zmore pa se soočiti s svojim ljubimcem in deliti z njim svoja notranja hrepenenja in koprnenja.

Tudi Lucija, ki jo igra Alenka Vipotnik v istoimenskem filmu (1965), je v vlogi podvojene grešnice in podvojene žrtve. Njen prvi greh je otrok, ki je na poti pred poroko, njen drugi greh pa, da ga pričakuje z moškim, ki je v višjem družbenem razredu kot ona. Lucija je pridna, poštena, lepa in delovna kajžarska dekla, vendar to ni dovolj, da bi bila vredna bogatega gruntarskega sina Bolteta Podlogarja. Vprašanje družbenega statusa je posebej močno poudarjeno z odločitvijo njegovih bratov, Gašperja in Mihorja, ki ne želita živeti pod isto streho s kajžarsko deklino. Njuna odločitev je dokončna, saj takoj po poroki Lucija in Bolte odideta v dolino. Lucija je za svoj dvojni greh kaznovana pri porodu, ki je prezgoden in pri katerem oba z otrokom umreta, Podlogarjevi pa se ponovno spravljene in s spoznanjem več zberejo na svoji domačiji.

Tudi v *Lažnivki* (1965) lahko opazujemo glavno junakinjo Branko kot tipično melodramsko junakinjo. Branka je namreč nezadovoljna s svojo usodo, želi si moškega, ki bi jo ljubil. V svoji želji gre celo tako daleč, da si razmerje preprosto izmisli, sodelavkam pa naplete zgodbo o nekem doktorju, s katerim naj bi imela resno zvezo. »Branka je torej 'želeča ženska', ženska, ki ima izdelano matrico željenja in vanjo vpet objekt želje – moškega«. ¹⁷ Ko se v Brankinem življenju pojavi Bata, se vanj zaljubi in začne razmerje, ki pa z njegove strani ni iskreno, saj je njegov edini cilj, da dobi Brankin denar. Branka tega seveda ne ve, ob njem jo preplavljajo intenzivna ljubezenska čustva, zaslepljenost, upanje na poroko. Ob koncu filma, ko izve, da je bila prevarana, s solzami v očeh odide z zabave v objem svojega izmišljenega doktorja. Vseeno pa si Branka na koncu še vedno želi, da bi želela.

Trpeča melodramska junakinja, obravnavana kot žrtev, je še mati Francka iz filma *Na klancu* (1971). Francka trpi v ljubezni, ko jo vara ljubimec, ki ga ljubi, v zakonu, ko mož vso krivdo za bedo naprti njej in nato odide v tujino za boljšim zaslužkom, pri skrbi za otroke, ko jim skuša pridobiti de-

¹⁷ Prim. Zdenko Vrdlovec, 40 udarcev, Slovenska filmska publicistika o slovenskem in jugoslovanskem filmu 1949–1988. SGFM, Ljubljana, 1988, str. 394–401.

nar za šolanje. Njeno trpljenje ji na obrazu zariše globoke gube, njeni gibi delujejo utrujeno, videti je stara. Živeč na klancu siromakov, je odrinjena na rob družbe, v stiski ji pomagajo edino nekateri sosodje. Franckino trpljenje pa ni z ničimer nakazano ali pogojeno. Lahko bi rekli, da trpi zato, ker je ženska in ker je mati. Na to nakazuje tudi podvojena zgodba njene hčere Francke. Francka dotrpi, ko umre.

Film *Ljubezni Blanke Kolak* (1987) je žanrsko spet melodrama, kjer že sam naslov implicira na to, da bomo opazovali ljubezenska razmerja ženske. Čeprav zgodba resnično prikazuje Blankine ljubezni, pa je eno od glavnih sporočil filma nekaj povsem drugega: gledalce skuša ozavestiti, da bi razumeli, kako lahko politika pogubno posega v intimo človeka.¹⁸ Vseeno pa bi bilo zgrešeno v tej protagonistki videti zgolj trpečo ali nesrečno junakinjo. Blankina ljubezenska kalvarija se je začela zaradi politike, njena prva ljubezen je bila tipična povojna ljubezen (upravnik kmetijske zadruge, ki pleza po družbeni lestvici zaradi politike), njena druga pa melodramska (v Lacota se Blanka noro zaljubi in upa na lepše življenje z njim, vendar pa je Laco prekupčevalec in izsiljevalec in ga zaprejo). Blanka sicer skuša svoje duševne bolečine rešiti v svojem poklicnem življenju ter v alkoholu. V stanju opitosti skuša zapeljati prijatelja Lakija, ki pa je homoseksualec. Blanka uspe v svojem fotografskem poklicu, ne uspe pa v ljubezni.

Ta film torej reprezentira žensko, ki je poklicno dokaj emancipirana, samostojna, svobodna in uspešna, ji pa manjka moške ljubezni, saj je leta pogojena s političnimi dejavniki, proti katerim je ženska nemočna. Podoba ženske je torej precej dvoumna: po eni strani je predstavljena kot aktivna (fotografinja), po drugi strani pa pasivna (ljubezensko življenje).

Tu smo našli le nekaj najbolj značilnih slovenskih melodram in melodramskih junakinj.

¹⁸ Namreč Blankine želje oziroma zagate njenih želja ustvarja prav Zgodovinska Nujnost, povezana s političnimi dejavniki (izgradnja socializma). Zaradi Zgodovinske Nujnosti izgubi moža, ki ga požre revolucija kot enega izmed svojih otrok; kot žrtev političnih čistk ga deportirajo na Goli otok. Potem izgubi še ljubimca, ki je sicer navaden lopov, vendar ga odpelje isti policaj, ki je zaprl že njenega moža. In ko Blanka ostane brez moških, ostane sama, prepuščena svoji histeriji.

Gledano skozi oči časa pa se melodrame snemajo še danes. V slovenski družbi se celo kažejo kot najbolj hvaležna »roba«. Melodramska trpeča ženska je najverjetneje »v sorodu« s slovansko trpečo dušo in je zato tako pogosto rabljen tip v slovenskem filmu. Melodramsko podoba ženske lepo dopolnjuje podoba ženske kot trpeče matere, ki je najpogostejši tip ženske v slovenskem filmu (cankarjanska mati), njej nasprotni pa sta neodvisna ženska in ženska kot borka ter upornica.

Neodvisna ženska

Silvan Furlan je menil, da se ženske kot neodvisne ženske pojavljajo na filmskem platnu le poredko. Pri tem moramo povedati, da kot neodvisno žensko prepoznamo tisto, ki je samostojna, svobodna in ki se kaže kot nepodrejena moškemu. Seveda so ženske v filmu večkrat neločljivo povezane z moškimi liki in so lahko v filmih prikazane kot neodvisne zgolj v kratkem kadru. Poleg tega pa je predstava o tem, katera ženska je v filmu reprezentirana kot neodvisna, povezana tudi z osebnimi prepričanji opazovalca/raziskovalca. Kljub tem omejitvam bomo skušali nakazati vsaj nekatere neodvisne ženske like slovenskega filma.

Delno neodvisna je, na primer, Branka v filmu *Lažnivka*, ki si sama služi svoj denar in sodelavke v službi spodbuja k neodvisnosti od moških; tudi Karla v filmu *Iskanja* je izrazito samosvoja in samostojna, emancipirana, drugačna od drugih ženskih likov v tem filmu. Neodvisna je tudi go-

Na klancu

Producent: Vesna film
Režiser in scenarist: Vojko Duletič
Direktor fotografije: Mile de Gleria

Mati Francka je utrujena in zgarana. Tipična podoba cankarjanske trpeče matere, ki je dala pečat podobi ženske v slovenskem celovečernem filmu.

Povest o dobrih ljudeh

Producent: Viba film

Režiser: France Štiglic

Scenarista: France Štiglic in Andrej Hieng

Direktor fotografije: Rudi Vavpotič

Snemalec: Slavo Vajt

Slepa, pa vendar angelska Katica ima nežen obraz kot nedolžna poljana, lepe, velike oči, kot jezera dobrote in krhko telo.

spodična Julija, ki ima sicer v filmu *Jara gospoda* zgolj epizodno vlogo (neodvisnost ji je podeljeval njen meščanski razred). Neodvisni sta zagotovo še Zefa v *Rdečem klasju*, ki brez pomoči bolehnega moža skrbi za grunt, in Radmanca v *Ljubezni na odoru*, ki svojo neodvisnost pokaže s tem, da se odseli od starega Radmana k mlademu ljubimcu. Takšne so tudi Minka v *Pustoti*, ki po smrti očeta župana prevzame vlogo županje, Meri iz filma *To so gadje*, ki svojo neodvisnost kaže s tem, da se odloči za tipično moški poklic, in mlada Jagoda iz filma *Ko zorijo jagode*, ki kljub svoji mladosti življenje živi tako, kot se ji zdi najbolj prav. Od nikogar odvisne so tudi babica Sara B. v filmu *Babica gre na jug*, dekle iz filma *Ekspres, Ekspres*, Magdalena-Mojca v *Zadnji večerji*; zelo samostojna so tudi tri dekleta v filmu *Varuh meje* in pa Špela v *Kajmaku in marmeladi*.

Pogojno neodvisna bi lahko bila tudi Karolina Žasler v filmu *Vdovstvo Karoline Žasler*, kajti Karolina vseeno išče podporo moškega in si želi njegove varnosti, prav tako tudi Eva iz istoimenskega filma, vendar se tudi ona vse preveč naslanja na moškega, ki je prisoten v njenem življenju. Ugotovimo lahko, da so reprezentacije neodvisne, samostojne ženske pogostejše v filmih zadnjega desetletja, čeprav ne smemo pozabiti, da samostojne ženske najdemo tudi v filmih starejšega datuma. Če se spet naslonimo na teorijo, ki pravi, da film

odraža družbena dogajanja in družbeno realnost, lahko rečemo, da je več neodvisnih žensk v sodobnosti na slovenskem filmu mogoče najti zato, ker je tudi realna ženska v slovenski družbi postajala vedno bolj neodvisna in vedno bolj emancipirana.

Ženska kot upornica in borka

Žensko, ki se upira družbi in njenim pravilom, žensko, ki skuša spremeniti svet, prvič zagledamo v filmu *Dih* (1983). V ospredju filma je sicer zgodba o vmešavanju politike v medicino in ne toliko zgodba ženske, vendar pa je to eden redkih filmov, kjer je ženska prikazana kot upornica. Glavna protagonistka Barbara Tratnik, mlada zdravnica, se bori zoper prikrito ekološko zlo, vendar pa je v svojem prizadevanju zaradi vrste okoliščin izigrana, povrh vsega pa postane tudi tragična žrtev (Barbara naredi splav, v svojem boju je popolnoma nemočna). Film nam torej prikaže žensko, ki se sicer neuspešno spopade z »mlini na veter«, a se vendarle bori za etično čistost in boljši jutri.

Nekaj uporniškega duha bomo našli tudi v babici Sari B. iz filma *Babica gre na jug* (1991). Film govori o begu ekscentrične starke iz doma za ostarele, kamor so jo, po njenih besedah, strpali sorodniki, ki so se je želeli znebiti. Film postavlja na glavo nekatere predsodke o ostarih ljudeh, ko govori o njihovem močnem duhu in volji, da bi v življenju še kaj postorili. S starostjo ne želijo biti obremenjeni (Sara reče svojemu mlademu prijatelju Davidu, naj jo neha klicati babica, ker ji je ime Sara). Film izvrstno reprezentira uporniški duh ostarele babice, ki se ne želi sprijazniti s hiranjem v domu za ostarele.

Film *Slepa pega* (2002) je drugi slovenski film, ki ga je režirala ženska in katerega filmski kritiki skupaj s filmom *Varuh meje* postavljajo v okvir neke vrste ženskega filmskega žanra. Film v prvi vrsti govori o prekletstvu narkomanske odvisnosti, o izgubljenosti v svetu in o nerazumevanju. Govori pa tudi o tem, da je ženska tista, ki pogumno skuša najti rešitev za tragično situacijo, medtem ko moški junak, za katerega se izkaže, da je njen brat, lastni izgubljenosti noče ubežati. *Slepa pega* je film z močno in karizmatično žensko junakinjo Lupo. Lupa je močan karakter v boju z mamilarsko odvisnostjo, vendar je način njenega boja pravzaprav preveč šibek za brata. Tudi zato se nazadnje odloči

za smrtonosno dozo, ki mu jo vbrizga kar sama. Pri tem v filmu ni nazorno pokazano, da je odločitev za evtanazijo zanj težka odločitev, zdi se bolj kot odločitev iz ljubezni do brata, ki zanj ne želi več, da trpi. Film nam prikazuje žensko kot borko, ki bo storila vse za tistega, ki ga ima rada, in kot žensko, ki se neizmerno upira bolezni, odvisnosti ipd.

Uporniška je tudi Žana iz filma *Varuh meje* (2002). Žana se s svojo osebnostjo in značajem na vseh ravneh upira moralnim vrednotam slovenske družbe, morda je tudi zato usmerjena v lezbično izkušnjo.

Ženske upornice torej kot osamele planike sredi gora štrlijo iz sivega povprečja trpečih mater. To, da smo v zgodovini slovenskega filma našli le nekaj upornic, zgovorno priča o mitu ženske, ki je vdana, poslušna, neaktivna, kar potrjuje misel, da ta mit vlada tudi v slovenski družbi. Tudi če pogledamo po slovenski zgodovini boja žensk za enakopravnost, najdemo le nekaj pravih bork, kot je na primer Angela Vode.

Nevtralna družinska mati

V slovenskem filmu pa se poleg vseh naštetih reprezentacij pojavlja tudi podoba povsem nevtralne družinske matere, ki skrbi za dom in družino. Ker je s tem tudi popolnoma zadovoljna, ni obremenjena s trpljenjem, krivdo, žrtvovanjem.

Takšne mame se bolj ali manj sicer pojavljajo v stranskih vlogah, na primer v filmih *Kekec* (1951), *Balada o trobenti in oblaku* (1961), *Družinski dnevnik* (1961), *Naš avto* (1962), *Srečno Kekec* (1963), *Lucija* (1965), *Lažnivka* (1965), *Cvetje v jeseni* (1973), *Na papirnatih avionih* (1967), *Povest o dobrih ljudeh* (1975), *Sreča na vrvici* (1977), *Ko zorijo jagode* (1978), *Iskanja* (1979), *Boj na požiralniku* (1982), *Pustota* (1982), *Nobeno sonce* (1984), *Veselo gostivanje* (1984), *Poletje v školjki* (1986), *Moj ata socialistični kulak* (1987), *Carmen* (1995), *Outsider* (1997), *V petek zvečer* (2000), *Nepopisan list* (2000), *Kruh in mleko* (2001), *Sladke sanje* (2001), *Pozabljeni zaklad* (2002), *Na planincih* (2003), *Kajmak in marmelada* (2003), *Pod njenim oknom* (2003) itd., našli pa jih bomo v vsakem zgodovinskem obdobju, v skorajda vsakem filmskem žanru.

Tistega lepega dne

Producent: Viba film
Režiser: France Štiglic
Scenarista: France Štiglic in Andrej Hieng
Direktor fotografije: Ivan Marinček
Snemalec: Ivo Belec

Hedvika je s svojo lepoto očarala italijanske vojake, mnoge vaščane, med njimi pa tudi Štefuca.

Opravljuje gospe se zberejo v gručo in »zaslišujejo« otroke o novicah.

K podobi nevtralne družinske matere sta najpogosteje pripeta označevalca 'predana' in 'skrbna'. Takšne matere sicer nudijo dober identifikacijski potencial zaradi mitskih predstav in kulturne pogojenosti Slovencev. Čeprav nevtralne družinske matere ne nastopajo v glavnih vlogah in niso v ospredju filmske naracije, bi lahko rekli, da na gledalca vseeno vplivajo, vendar bolj na implicitni ravni, ko v njegovo zavedno in nezavedno prihajajo »skozi zadnja vrata«.

Ženska v slovenskem filmu skozi posamezna zgodovinska obdobja torej zaseda nekaj osnovnih reprezentacijskih tipov, a podoba ženske je konstruirana nekoliko širše, kot smo sprva pričakovali. Reprezentacije žensk se sicer v času spreminjajo. Tako smo na primer od petdesetih do sedemdesetih let prejšnjega stoletja lahko opazovali partizanske matere, ki jih danes v filmu ne bomo več našli

(in jih tu tudi nismo posebej omenjali),¹⁹ nekaj malega je angelskih žensk in žensk upornic, mrgoli pa trpečih melodramskih žrtev, trpečih mater in nevtralnih družinskih mater.

Različni teoretiki bodo trdili, da obstaja nekaj takšnega, kot so tipične ženske lastnosti in nekaj takšnega, kot so tipične moške lastnosti. Ne glede na to, ali se s to trditvijo strinjamo ali ne, pa si lahko pogledamo, katere od lastnosti so v slovenskem filmu skoraj vedno pripisane ženski.

Podoba ženskih opravljk

V družbi obstaja prepričanje, ki pravi, da se je Kristus najprej pokazal ženskam zato, ker je vedel, kakšne klepetulje so, in ker se mu je mudilo širiti vest o svojem vstajenju.²⁰ Mediji in film pa to stereotipno podobo žensk ohranjajo in jo nenehno utrjujejo.

V slovenskih filmih so tako ženske skoraj vedno prikazane kot tiste, ki prenašajo novice, so tiste, ki se zbirajo v gručah in opravljajo. V *Tistega lepega dne* (1962) štiri različno stare ženske opravljajo Štefuca, ki se je šel razburjat k župniku, da želi Pečanovo hčer za ženo. Ko jih zasliši eden od vaščanov, jim reče, da je radovednost greh ženske ter da bi Štefuca ena od njih zagotovo pokončala z jezikom.²¹ Opravljajo tudi ženske v filmu *To so gadje* (1977), ki imajo nenehno v zobeh Štebetove fante in samo prežijo, kaj se bo pri Štebetovih zgodilo, da si bodo sploh imele kaj pripovedovati. Opravljiva so tudi dekleta v filmu *Lucija* (1965), ki za Lucijinim hrbtom govorijo, kako dobro si je postlala, ker se bo poročila na Podlog in kako jih zdaj še pogledati noče.

Na opravljanje žensk se sklicuje tudi eden od Podlogarjevih fantov: »*Sem pa rajši za strica, kot da bi me babe po zobeh vlačile*«, pa tudi oče Podlogar Luciji da vedeti, da mora biti poštena, češ, »*ne maram jezikov*«. Tudi v filmu *Vesna* (1953) imajo

glavni moški junaki Kocjanovi sosedo, opravljivo radovednico, ki se boji, da ne bi česa zamudila in ves čas kuka skozi okno, da bi videla, kaj se dogaja pri njih. V *Samorastnikih* (1963) opravljivke pri maši Meto za njenim hrbtom označijo kot pankrtnico in pregrešnico.

Zanimivo je, da v izredno redkih filmih takšne »novice« pripovedujejo moški. Če jih že pripovedujejo, pa niso »pravi« moški. Tako je, na primer, v filmu *Ljubezen nam je vsem v pogubo* (1987) novico o smrti ljubice in nerojenega otroka glavnega junaka v gostilni povedal vaški pijanček. Moški v treznem stanju opravljivih novic, kot kaže slovenski film, ne pripovedujejo, če pa že, so taki moški opravljivci vedno nekakšni posebneži, kar za ženske ne velja. Seveda pa se moški junaki z opravljanjem pogosto tudi ne strinjajo, kar dajo eksplicitno vedeti. Žensko na tak način postavijo v položaj neumne opravljivke, ali kot pravi moški v filmu *Ljubezen nam je vsem v pogubo*: »*Kaj pa opletaš z jezikom kot krava z repom.*«

V filmih novejšega datuma (predvsem od leta 1990 dalje) opravljivk ne najdemo več veliko. To najverjetneje ne pomeni, da se je moč mita o ženskah klepetuljah zmanjšala. Ena izmed možnih razlag za zmanjšanje števila opravljivk na platnu je ta, da se novejši filmi dogajajo večinoma v mestih, kjer opravljanje nima tolikšnega pomena kot v vaških skupnostih, saj je skupnost mestnih ljudi manj koherentna, pa tudi ljudje se manj poznajo med sabo in opravljanje kot tako nima pomena.

Podoba žensk kot prešuštnic

Če govorimo o prešuštvu, je ženska zaradi svojega izvirnega greha že vnaprej sumljiva, njej grehov namreč ni potrebno dokazovati, saj je kriva, še preden ji je krivda dokazana. »*Ženska mora potrditi svojo nedolžnost, kajti ženska je zvijačna*«,²² ali kot pravi srednjeveški izrek, češ, ženska, ki ne vara, ni prava ženska.

Ženske so v slovenskem filmu prikazane kot prešuštnice kar nekajkrat. Tako ima zunajzakonsko razmerje Ančka v *Jari gospodi* (1953), Zefa v *Rdečem klasju* (1970), Dina v *Maškaradi* (1971), Karolina Žašler (1976); ta je prešuštovala že pred

¹⁹ O partizanskem filmu ter s tem tudi o podobi partizanskih žensk, mater, veliko več piše Peter Stankovič v knjigi *Rdeči trakovi* (Fakulteta za družbene vede, knjižna zbirka Kiosk, 2005).

²⁰ Prim. Simone de Beauvoir, *Drugi spol*, Delta, Ljubljana, 1999, str. 152.

²¹ Ena od gospa se celo pridruža: »Kakšen blagoslov, toliko novega na en sam dan!«

²² Prim. Simone de Beauvoir, *Drugi spol*, Delta, Ljubljana, 1999, str. 266.

smrtjo svojega moža, pa tudi potem si je omislila mnoge ljubimce.

Prešuštvuje tudi Radmanca (Afra) v *Ljubezni na odoru* (1973), in sicer z umsko nekoliko omejenim Voruhom, in pa Marta z razbojnikom Petrom v *Povesti o dobrih ljudeh* (1975). Prešuštnica je še Olga v *Belih travah* (1976) ter Tončka, ki vara svojega Martina Kačurja v *Idealistu* (1976). Prešuštvujeta še Maruša v tretji zgodbi filma *Ljubezen nam je vsem v pogubo* (1987), ki svojega moža prisili, da odide v Ameriko za boljšim zaslužkom, ona pa se medtem zabava s svojim ljubimcem, in Lenčka iz druge zgodbe istega filma. Vera v filmu *Zrakoplov* (1993) celo zanosi s poštarjem, prevaran pa je tudi pesnik Miha v *Odi Prešernu* (2000).

Seveda so nekajkrat varali tudi moški, čeprav je filmov s takimi zgodbami manj. Blanko vara mož Pavle v filmu *Ljubezni Blanke Kolak* (1987), tudi Boris v *Pod njenim oknom* (2003) vara svojo ženo, ki je v filmu sicer sploh ne vidimo, Kern v *Odpadniku* (1988) pa ima ljubico Nino (tajnico v svojem podjetju). Svojo ženo Mojco vara Stane Berger v filmu *Decembrski dež* (1990); Maks, tipični ljubljanski umetnik, vara svojo ženo Marjetico, ki finančno oba vzdržuje, v filmu *Stereotip* (1997), pa tudi Gregor v filmu *Ruševine* (2004) ima poleg razpadajočega zakona z Emo še razmerje z mlado igralko Suzano.

Vendar pa je mogoče opaziti razliko v filmski naraciji, kadar prešuštvuje ženska ali kadar je grešnik moški. V večini navedenih filmov je ženska za svoje prešušstvo vedno kaznovana: obsojena je kot vlačuga (Ančka), doživi tragičen konec (Karolina, Lenčka) ali pa je prešušstvo kaznovano s smrtjo ljubimca (Voruh). V nekaterih primerih pa se zgolj nesrečno nadaljuje njeno življenje. Krivda za napačno ljubezensko izbiro je torej običajno pripisana ženski, lahko bi rekli, da je v večini primerov ženska prikazana kot tista, ki je kriva za razpad zakona. Pri moških prešuštnikih pa lahko opazimo, da njihovo varanje ne vpliva tako močno na njihovo zgodbo. Največkrat njihova kazen niti ni nakazana. Izjema sta Maks (*Stereotip*) in pa Stane Berger (*Decembrski dež*), ki umreta pod streli svojih žena, vendar je zgolj Maks ustreljen namenoma, pa še to v afektu. Opazimo lahko tudi, da je žensko prešuštvovanje na filmskem traku prisotno že od samih začetkov slovenskega filma, medtem

ko smo za prikaz moškega prešuštvovanja morali čakati do osemdesetih let.

Mit o ženski prešuštnici pa je tako močan, da v slovenskem celovečernem filmu prešuštvujejo tudi ženske sodobnega časa.

Oblačila kot del ženske

Oblačila delujejo kot znakovni sistem, v gledalca pa se vtisnejo določeni pomeni filmskih likov tudi zaradi oblačil, ki jih nosijo. Splošno znano je, da o emancipiranosti ženske v določenem zgodovinskem obdobju pove precej že to, ali ženska nosi krilo ali hlače.

Dandanes nam sicer to razlikovanje ne pomeni več veliko, saj ženske nosijo obe vrsti oblačil, v preteklosti pa so bila oblačila v tem smislu bolj pomembna. Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da izbiro oblačil za filmske like opravijo kostumografi in da so nekatera oblačila pogojena z zgodbo, scenarijem ipd.

V filmih petdesetih in šestdesetih let so bila oblačila močno povezana z osvajanjem. V filmu *Jara gospoda* (1953) je tako Ančko čakalo popolnoma novo oblačilo za zmenek, ki ji ga je podaril njen spremljevalec, pri tem pa ji je, ko je prišel ponjo, dejal: »Preoblecite se, Ančka, čakam vas«. Torej, za zmenek ne moreš obleči česar koli že, ampak se je potrebno obleči priložnosti primerno.

Babica gre na jug

Producent: Vogue & Kline Production
Režiser in scenarist: Vinci Vogue Anžlovar
Direktor fotografije: Peter K. Bratuša
Snemalca: Peter K. Bratuša, Sven Pepeonik

Uporniška babica Sara si ne želi v dom za ostarele in to tudi jasno pokaže

Carmen

Producent: Vertigo/ Emotion film, TV Slovenija

Režiser in scenarist: Metod Pevec

Direktor fotografije: Tomislav Pinter

Carmen je le ena od melodramskih žensk slovenskega filma, ki pa s svojo lepoto očara kar dva moška lika v filmu.

Tudi v filmu *Ne čakaj na maj* (1957) lahko ugotovimo, kako pomembna so oblačila. Tri dekleta se odločajo za to, katera od njih bo šla na ulico povabit fante na smučanje. Dekleta se domenijo glede na to, kako so oblečena: »Jaz sem v hlačah, Breda v trikoju, samo ti si v krilu.« Na ulico je odšla tista, ki je bila v krilu. Krilo je torej predstavljalo simbol ženske in ženstvenosti. S primerno izbiro oblačil pa ženske tudi osvajajo.

V filmu *Na klancu* (1971) Franckin mož jezno zahteva, da si mora Francka kupiti kakšna nova oblačila, češ: »Ne boš hodila, kakor kakšna dekla.« Tončka v *Idealistu* (1976) pa svojega moža sprašuje: »Ti je všeč moja obleka?« Ko se Tončka lepo obleče, jo mož vpraša: »Za koga se pa tako na-pravljaš?« Odgovori mu: »Zate prav gotovo ne.«

V naštetih filmih so bila oblačila pomemben označevalec ženske, njenega družbenega statusa in njene zapeljevalne vloge. V teh filmih so se o ženskih oblačilih tudi eksplicitno pogovarjali. Sicer lahko do filma *To so gadi* (1977) opazujemo ženske več ali manj v krilih ali oblekah, v tem filmu pa pride do preloma, kjer obleka simbolizira emancipacijo ženske: vse ženske v filmu nosijo krila, razen emancipirane Meri (ona je tista, ki se odloči za značilno moški poklic – šoferko avtobusa), ki nosi hlače, vendar jih tudi ona nosi samo v domačem okolju. Meri se namreč takoj, ko pride k njej snubec, preobleče v krilo. Seveda ne moremo trditi, da so po tem filmu vsi nadaljnji filmi prikazovali ženske, oblečene v hlače. Pravzaprav so se ženske v hlačah v slovenskih filmih bolj množično začele

pojavljati šele od konca osemdesetih let naprej. Emancipirana ženska v slovenski družbi se je torej kaj kmalu pojavila tudi kot emancipirana ženska v slovenskem filmu.

Po pregledu slovenskih celovečernih filmov lahko rečemo, da se je v filmih devetdesetih let spremenila vloga oblačil. Oblačila v prvotnem pomenu niso več »osvajalski« element, temveč postanejo pomemben vir ženske želje. Pravzaprav se zdi, kot da ženska nima drugih želja, kakor da si kaj kupi. Nakupovanje oblek tako postane potešitev ženske želje. Spremembe, ki so se zgodile v slovenski družbi devetdesetih let (tranzicija, kapitalizem, večanje potrošništva), so se tako odrazile tudi na filmskem platnu. Tako Marjetica (*Stereotip*, 1997) sprašuje svojega moža Maksa: »Kdaj bom jaz kaj imela od tega blesavega življenja? Kdaj si bom lahko kaj za obleč kupila?« V filmu *Kajmak in marmelada* (2003) pa Špela rohni na svojega Boža: »Tiho bodi gnida, kdaj sem si nazadnje kaj kupila? Vse dam zate.«

Oblačila so torej skozi različna obdobja slovenskega filma odražala emancipacijo žensk, v zadnjih letih pa so postala pomembna ženska želja.

Zaključek

Pregledali smo celoten opus slovenskih celovečernih filmov v stotih letih (z opombo, da se kontinuirano snemanje celovečernih filmov začne šele leta 1948) in ugotovili, da je mnogo dejavnikov vplivalo na podobo ženske v slovenskem filmu.²³ Vsekakor gre za družbene in zgodovinske dejavnike (socializem, emancipacija žensk ...), politične dejavnike (tisti, ki financira film, določa, kaj se bo posnelo in na kakšen način), žanrsko usmeritev (melodrama, komedija, grozljivka, tragedija – v nekaterih žanrih so ženske vloge in tipi določene), kulturno določenost (pomen literature v slovenski zavesti in vloga gledališča ob začetkih filmske umetnosti) in mite slovenske družbe (ženska je prešuštnica, ženska je opravljivka, ženska je mati).

Ti dejavniki so glavni »krivci«, da je ženska v slovenskem filmu predstavljena dokaj stereotipno in da smo lahko določili posamezne tipe žensk. Ugotovili smo tudi, da so nekatere podobe žensk

²³ Ob tem se moramo strinjati s trditvijo, da se v slovenskem filmu odraža konstruirana realnost slovenske družbe.

iz slovenskega filma skozi čas izginile (na primer partizanska mati) in da se nekatere podobe porajajo le občasno (na primer ženska kot angel, ženska kot upornica, borka).

Viri – filmi

Kekec (Jože Gale, 1951)
Vesna (František Čap, 1953)
Jara gospoda (Bojan Stupica, 1953)
Ne čakaj na maj (František Čap, 1957)
Nočni izlet (Mirko Grobler, 1961)
Ples v dežju (Boštjan Hladnik, 1961)
Balada o trobenti in oblaku (France Štiglic, 1961)
Družinski dnevnik (Jože Gale, 1961)
Tistega lepega dne (France Štiglic, 1962)
Naš avto (František Čap, 1962)
Srečno Kekec (Jože Gale, 1963)
Samorastniki (Igor Pretnar, 1963)
Lucija (France Kosmač, 1965)
Lažnivka (Igor Pretnar, 1965)
Po isti poti se ne vračaj (Jože Babič, 1965)
Grajski biki (Jože Pogačnik, 1967)
Na papirnatih avionih (Matjaž Klopčič, 1967)
Nevidni bataljon (Jane Kavčič, 1967)
Peta zaseda (France Kosmač, 1968)
Sedmina (Matjaž Klopčič, 1969)
Rdeče klasje (Živojin Pavlović, 1970)
Maškarada (Boštjan Hladnik, 1971)
Na klancu (Vojko Duletič, 1971)
Cvetje v jeseni (Matjaž Klopčič, 1973)
Ljubezen na odoru (Vojko Duletič, 1973)
Strah (Matjaž Klopčič, 1974)
Povest o dobrih ljudeh (France Štiglic, 1975)
Bele trave (Boštjan Hladnik, 1976)
Idealist (Igor Pretnar, 1976)
Vdovstvo Karoline Žašler (Matjaž Klopčič, 1976)
Sreča na vrvi (Jane Kavčič, 1977)
To so gadi (Jože Bevc, 1977)
Ko zorijo jagode (Rajko Ranfl, 1978)
Iskanja (Matjaž Klopčič, 1979)
Boj na požiralniku (Janez Drozg, 1982)
Pustota (Jože Gale, 1982)
Dih (Božo Šprajc, 1983)
Eva (Franci Slak, 1983)
Nobeno sonce (Jane Kavčič, 1984)
Veselo gostivanje (France Štiglic, 1984)
Poletje v školjki (Tugo Štiglic, 1986)
Ljubezen nam je vsem v pogubo (Jože Gale, 1987)
Ljubezni Blanke Kolak (Boris Jurjašević, 1987)
Moj ata socialistični kulak (Matjaž Klopčič, 1987)

Odpadnik (Božo Šprajc, 1988)
Decembrski dež (Božo Šprajc, 1990)
Babica gre na jug (Vinci Vogue Anžlovar, 1991)
Zrakoplov (Jure Pervanje, 1993)
Carmen (Metod Pevec, 1995)
Ekspres, Ekspres (Igor Šterk, 1997)
Outsider (Andrej Košak, 1997)
Stereotip (Damjan Kozole, 1997)
V petek zvečer (Danijel Sraka, 2000)
Nepopisan list (Jane Kavčič, 2000)
Kruh in mleko (Jan Cvitkovič, 2001)
Oda Prešernu (Martin Srebotnjak, 2001)
Sladke sanje (Sašo Podgoršek, 2001)
Zadnja večerja (Vojko Anzeljc, 2001)
Pozabljeni zaklad (Tugo Štiglic, 2002)
Slepa pega (Hanna A. W. Slak, 2002)
Varuh meje (Maja Weiss, 2002)
Na planincih (Miha Hočevan, 2003)
Kajmak in marmelada (Branko Đurić, 2003)
Pod njenim oknom (Metod Pevec, 2003)
Ruševine (Janez Burger, 2004)

Literatura

Simone de Beauvoir, Drugi spol. Delta, Ljubljana 1999.
France Brenk, Slovenski film: dokumenti in razmišljanja. Partizanska knjiga, Ljubljana 1980.
Tone Frelj (ur.), Film med sanjami in resnico. Mladinska knjiga, Ljubljana.
Silvan Furlan, V kraljestvu filma: fotogodovina slovenskega filma, filmografija 1905–1945. Slovenski gledališki in filmski muzej (SGFM), Ljubljana 1988.
Silvan Furlan (ur.), Marcel Štefančič (ur.) et al., Slovenske filmske zvezde. SGFM, Ljubljana 1993.
Andrej Inkret, v: Zdenko Vrdlovec, 40 udarcev. Slovenska filmska publicistika o slovenskem in jugoslovanskem filmu 1949–1988. SGFM, Ljubljana 1988.
Annette Kuhn, v: Vesna Rojko, Slovenski film in seksizem. Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 1997.
Marta Rau-Selič, Slovenska filmska dediščina - posvečeno 100-letnici slovenskega filma. Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, št. 4, 2005.
Peter Stankovič, Rdeči trakovi. Fakulteta za družbene vede, knjižna zbirka Kiosk, Ljubljana 2005.

Stanko Šimenc, Panorama slovenskega filma. DZS, Ljubljana 1996.

Marcel Štefančič, Na svoji zemlji: zgodovina slovenskega filma. UMco, d.d., Ljubljana 2005.

Darko Štrajn, Melodrama: žanr sreče in obupa. Imago, revija Ekran, Ljubljana 1989.

http://sl.wikipedia.org/wiki/Seznam_slovenskih_filmov (dostop 25. 4. 2007).

<http://www.film-sklad.si/client.si/index.php?table=articles&ID=14> (dostop 25. 4. 2007).

Zusammenfassung

DAS BILD DER FRAU IM SLOWENISCHEN ABENDFÜLLENDEN SPIELFILM

Es begann im fernen Jahr 1895, genau gesagt am 28. Dezember, in Paris, als die Brüder Lumière das Pariser Publikum zur einzigartigen Vorführung „lebender Bilder“ einluden.

Was zunächst Angst und Schrecken verbreitete – die Zuschauer hatten sich angesichts der Darstellung eines sich nähernden Zuges hinter Stühlen versteckt und waren aus dem Saal geflüchtet – und eigentlich als unschuldige Form des Vergnügens begann, entwickelte sich im Lauf der Jahrzehnte zu einer Geldmaschine und zum Objekt zahlreicher Untersuchungen. Der Film fand sich aufgrund seiner außerordentlichen suggestiven Macht bald im Zentrum des Interesses von Industrie, Handel, Politik, Kultur und Wissenschaft. Auf der Leinwand sah man im Laufe eines guten Jahrhunderts kämpfende Helden und sterbende Göttinnen; Kinder wurden geboren, ebenso verschiedene Bilder von Männlichkeit (des Typs James Bond) und Weiblichkeit (des Typs Marilyn Monroe).

Es war nur eine Frage der Zeit, bis der Film auch slowenischen Boden betrat. Die ersten schüchternen Aufnahmen filmte Karol Grosman mit einer Filmkamera im Jahr 1905 in Ljutomer. Im Jahr 1931 begannen sich auch andere Slowenen mit der „siebenten Kunst“ zu beschäftigen. Auf das kontinuierliche Filmen von abendfüllenden Spielfilmen musste man in Slowenien bis zum Jahr 1948 warten und auch die Suche nach einem

eigenen filmischen Ausdruck dauerte einige Zeit. Verschiedene Faktoren beeinflussten die slowenischen abendfüllenden Spielfilme und gaben ihnen ein eigenes Gepräge. Zunächst kämpfte man mit der verspäteten Einführung der Filmtechnologie, dann mit dem Mangel an entsprechend geschulten Kräften, an Drehbüchern, an Geld.

Ein weiterer wesentlicher Einflussfaktor war die langjährige Unterordnung des Films unter die Literatur. Der slowenische Film hatte eine literarische Erzählweise und fand keinen originären filmischen Ausdruck. Außerdem wurden nach literarischen Vorlagen arrivierter slowenischer Autoren viele Filme gedreht, die jedoch fern von der Gegenwart und damit auch fern vom slowenischen Publikum waren. Hinzu kommt, dass der Film auf slowenischem Gebiet eine wichtige Aufgabe hatte, da er ein brauchbares Mittel zur Verbreitung der kommunistischen Ideologie war. Die Struktur des slowenischen Bewusstseins wurde lange Jahre von Lenins Parole beeinflusst, die lautete: „Von allen Künsten ist für uns der Film der wichtigste.“

All diese Faktoren führten dazu, dass der slowenische Film eine bestimmte Art von Geschichten anbot, in denen wiederum bestimmte Bilder von Weiblichkeit auf Zelluloid gebannt wurden. Im slowenischen Film kann man zwar nicht von historischen Epochen sprechen, die genau festgelegte Frauenbilder anbieten – wie dies zum Beispiel in Hollywood-Filmen der Fall ist –, man kann aber Weiblichkeitsentwürfe finden, die durch die gesamte Geschichte des Filmes entstehen und sie begleiten. So kann man von der Frau als charmante Verführerin oder als Engel sprechen, vom melodramatischen Typus Frau, von der Partisanenmutter, von der Frau als unabhängiges Wesen, als neutrale Familienmutter oder von der Frau als Kämpferin, Rebellin.

Die statistischen Daten zeigen, dass bis zur Mitte der sechziger Jahre Frauen rund 25 % aller Rollen spielten. Langsam erhöhte sich der Anteil an weiblichen Rollen, so dass Schauspielerinnen 31 % aller Rollen in abendfüllenden Filmen spielten. Für die sechziger Jahre gilt, dass der niedrige Anteil an weiblichen Rollen mit den genrespezifischen Beschränkungen des slowenischen Films (es gab mehrheitlich Partisanenfilme und Filme zum Thema Volksbefreiungskampf) sowie mit der

Rolle und der Lage der Frauen in der realen Welt verbunden war. Dies gilt allerdings nicht mehr für die siebziger und achtziger Jahre.

Frauen treten in abendfüllenden Spielfilmen meist im Genre des Melodrams auf. Dies ist einer der Gründe, warum auch im slowenischen Film der melodramatische Typus Frau am häufigsten ist. Es folgt die Darstellung der Frau als Mutter, und zwar sowohl als leidende Mutter – der Mutterfigur beim Schriftsteller Cankar entsprechend –, als auch als neutrale Familienmutter. Recht häufig und durch die ganze Filmgeschichte hindurch tritt die Frau als charmante Verführerin auf. Interessanterweise sind einige Frauentypen in slowenischen Spielfilmen nur selten anzutreffen, etwa die Frau als Rebellin oder die Frau als Engel.

In slowenischen abendfüllenden Filmen werden Frauen anschaulich bestimmte „typische“ weibliche Eigenschaften zugeschrieben. So sind Frauen diejenigen, die klatschsüchtige Figuren darstellen, während die männlichen Figuren nur selten tratschssüchtig sind. Frauen sind diejenigen, die Ehebruch begehen und ihre Männer betrügen, und sie sind diejenigen, die mit Kleidung befasst sind (sei es, dass Kleidung die Quelle ihrer Wünsche ist, sei es, dass Kleidung ein Mittel zum Ziel der Eroberung von Männern ist).

Man kann also festhalten, dass das Bild der Frau im slowenischen abendfüllenden Spielfilm recht stereotyp ist und den Mythen und Vorstellungen entspricht, die in der slowenischen Gesellschaft über Frauen vorherrschen.

Schlagwörter: slowenischer Film, Frauen, Filmgeschichte

Tatjana Rozman

Podoba telesa v luči predstave o smrti v času od 13. do 16. stoletja

Uvod

V naši vsakdanji zavesti je v precejšnji meri prisotna predstava, da je srednjeveška mentaliteta pretežno duhovno usmerjena, s pogledom, večno uprtim v onostranstvo, in v pričakovanju skorajšnje posmrtni sodbe, ki bo dokončno soočila grešnika z njegovimi dejanji in ga bodisi nagradila bodisi kaznovala. Poslednja sodba ga bo preselila v mesto večnega pogubljenja in trpljenja njegove duše, ali pa mu dodelila zveličanje in večno življenje, saj mu je uspelo premagati telesne skušnjave in ostati trden v veri. Obdobje srednjega veka se konča s humanizmom in renesanso, ki se usmerja k tostranstvu, v tuzemsko življenje, ki ga izdatno lepšajo različni užitki. Zgodovinopisje zadnjih dobrih dveh desetletij skuša odkriti zakulisje omenjenih stereotipov. Čas med visokim srednjim vekom in začetki novega veka je predmet raziskav zgodovinarjev, kot sta Jean Delumeau in Alberto Tenenti. Njuno raziskovanje odnosa do podobe smrti znotraj zahodne kulture mi je pomagalo iskati odgovore na vprašanje, kako podoba smrti preko občutja telesnega propada zaznamuje miselnost nekega časa in latentno izraža odnos do posameznika in družbe. V ospredju mojega zanimanja je zlasti prezentacija telesa v vlogi nosilca življenjske minljivosti.

Podoba telesa v luči predstave o smrti v času od 13. do 16. stoletja

Smrt je sopotnica življenja, ki v vsakem obdobju na poseben način zaznamuje posameznika. Zato je sestavni del vsake kulture, še posebej vizualne. Njena podoba se skozi zgodovino spreminja in s svojo prisotnostjo, ki je enkrat bolj, drugič manj očitna, ustvarja svojevrstno pričevanje o družbi, času in ljudeh.

Dandanes se zdi, da njena prisotnost zbuja predvsem nelagodje; podoba smrti je prisposodba bolnišnice, hiralnice ... Če govorimo o času naše vsakdanjosti, smrt najraje preženemo nekam stran, zato njeno podobo največkrat povezujemo z izrednimi razmerami, kot so vojne ali naravne katastrofe in podobno. Svojevrsten paradoks sodobne družbe je, da so mediji polni prizorov nasilja in trpljenja, a po drugi strani skušajo ohranjati občutek, da se vse to dogaja nekje daleč. Običajen odziv na takšno ali drugačno prisotnost smrti zato nastopa kot eksces, škandal ali prvovrsten medijski dogodek, katerega ost hitro zbledi s ponavljajočo se prisotnostjo v dnevnih pregledih dogodkov takšnih in drugačnih medijev.

Različna obdobja so skušala tako ali drugače opraviti z značilnim občutkom tesnobe, ki spremlja človeka od trenutka, ko se zave minljivosti svojega trajanja. Tej tesnobi sledimo na vseh področjih človekovega ustvarjanja, v obliki besede ali podob. Tako je občutje smrti postalo nenazadnje tudi tema raziskovanja zgodovinarjev. Ti so postali pozorni na, lahko bi rekli, pravo obsedenost z umiranjem na začetku vstopa v moderni čas, ki je bil na poseben način zaznamovan s to tematiko. Nika, kor se namreč ne moremo izogniti občutku, da je bila tesnoba bližina smrti na neki način nujnost v zavesti takratnega človeka, saj se močno odraža v ohranjenih besedilih in podobah vizualne kulture, v kateri prevladuje sakralna vsebina. Zdi se, da je zahodni krščanski svet v tem obdobju z vso ihto preplavila »množica« takšnih in drugačnih sporočil ali podob, ki slehernika opominjajo, da je smrt blizu.

Zagotovo to ni slučajen pojav svojega časa, ampak spada v neki širši zgodovinski kontekst, v katerem dobijo vsebine in razširjenost tovrstnih sporočil svoj smisel. Odnos do smrti se skozi zgo-

dovino spreminja, temu primerno tudi njena podoba v zavesti in predstavah ljudi. Ena od skoraj stereotipnih, danes že malce arhaičnih podob, je okostnjak, ki prezentira podobo telesnega propada in njegov konec. Smrt se od poznega srednjega veka pa vse do začetka moderne dobe, verjetno pa še dlje, pojmuje pač predvsem kot telesni razkroj.

Okoli leta 1350 je, kot navaja Tenenti, »*čustvo smrti postajalo središče duhovnega življenja in do tega je prišlo zaradi čedalje večjega telesnega uničenja kot množičnega pojava*«. ¹

Kot je v evropski zgodovini splošno znano, je leta 1347 izbruhnila ena najhujših epidemij v zgodovini človeštva – kuga, črna smrt. V naslednjih nekaj letih je zanjo umrla okoli tretjina, po nekaterih podatkih celo polovica človeštva. Ljudje so množično umirali pred očmi svojcev in prijateljev, bolezen je praznila mesta in vasi, prizanesla ni niti aristokratom niti duhovščini. Telesni propad je v kar najbolj grozljivi podobi postal del vsakdanjosti preživelih, ki so lahko le z grozo čakali na usodo, ki se je odvijala pred njihovimi očmi.

Od leta 1347 se je kuga z obal Črnega morja razširila najprej v Italijo in potem v sosednje dežele, vse do Anglije. Sledila so obdobja prekinitve njenega trajanja in ponovni izbruhi, ki se pojavljajo ritmično, približno na deset let na različnih območjih. ²

Z občasnimi krajšimi ali daljšimi obdobji zatišja, se epidemije kuge redno pojavljajo še vse do 18. stoletja.

Vendar se kasnejši izbruhi le s težavo merijo z razsežnostmi epidemije konec štiridesetih let 14. stoletja, ko je bolezen pokosila kar tretjino prebivalstva. Tako neposredna in brezobzirna prisotnost smrti je zagotovo zaznamovala pogled in mišljenje celih generacij, kar seveda opažajo tudi zgodovinarji.

Čas visokega in poznega srednjega veka je obdobje, v katerem teksti še vedno izhajajo v skriptorijih samostanov. Cerkev je, kot navaja Delumeau, ³ odigrala bistveno vlogo pri razširjanju strahu pred smrtjo, in sicer tako, da je »meditacijo o umiranju« izpostavila kot metodo moralne pedagogike. Delumeau opozarja, da se prezir do tostranstva, dramatizacija smrti in vsiljivo poudarjanje rešitve lastne duše pojavijo sočasno. Tema smrti od 13. stoletja dalje postane dostopnejša tudi laični javnosti: pojavijo se namreč beraški redi, ki se izza samostanskih zidov, civilizaciji namerno odmaknjenih poslopij, preselijo v urbana okolja. Njihovo poslanstvo je tako ali drugače didaktično; gre za oznanjanje prave vere v boju z vse bolj nevarno razširjenimi heretičnimi sektami. Nova oblika dela pa pomeni tudi bolj neposredno soočenje z življenjem, ki ni zavezano duhovni kontemplaciji. Spopadejo se tudi z večjo izpostavljenostjo telesnim skušnjavam, pred katerimi samostanski zidovi morda bolj varujejo. V številnih tekstih tega časa, v mnogih primerih tudi v prepisih starejših tekstov, je izrazito poudarjen odpor do telesnosti. Življenje se istoveti s trajanjem telesa. Delumeau navaja naslednji odlomek: »Človek, razmisli v sebi o različnih obdobjih življenjskega trajanja; najprej ostudno spočetje, nevarna nosečnost, vsa beda človekovega rojstva, otroštvo v premagovanju neštetihi bolezni, mladost, prepredena s tolikimi grehi, zrelost, obremenjena s toliko skrbi, starost, izmučena od bolezni /.../ tako da mislim, da ga ni nikogar, pa čeprav rojenega pod še tako srečno zvezdo, ki bi, če bi mu Bog ponudil, da še enkrat preživi ves ta čas svojega življenja, z vsem upanjem in možnostmi užitka in trpljenja sprejel ponudbo.« ⁴

Smrt je podoba telesnega razkroja in propada. Življenje, pojmovano skozi trajanje telesa, je v telesnosti kot takšni vredno vsega prezira: »Poglej travo in drevesa: ustvarjajo cvetje, listje in plodove, dajejo nam olje, vino in balzam, širijo prijetne vonjave. In ti? Tvoje so gnide, uši in črvi, tvoji produkti so izpljunki, urin in blato, ki širijo odvraten smrad.« ⁵

»Kadar obiskujemo grobove, ob katerih se soočamo z minevanjem, kažemo s prstom na tega in

¹ Alberto Tenenti, *Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi (dalje: Občutje smrti)*, Ljubljana 1987, *Studia humanitatis*, str. 71.

² Jean Delumeau, *Strah na zapadu (od XIV do XVIII veka)*, Novi Sad 2003, *Izdavačka knjižara Zorana Stojadinovića*, str. 146.

³ Jean Delumeau, *Greh i strah*, Književna zajednica Novog Sada 1986; *Dnevnik*; str. 59.

⁴ *Ibidem*, str. 93.

⁵ *Ibidem*, str. 69.

tega; ta je bil kralj, oni vojskovodja, tisti tretji knez, tam je njegov nečak, tam njegova hči, nekoč tako lepa, tu spet mladenič, ki smo ga srečevali tako lepo oblečenega /.../ Vse je minilo /.../ Potem jih pokličemo po imenu: Kam ste odšli bratje? Kje ste sedaj? /.../ Pripovedujte nam, kot ste do nedavnega pripovedovali /.../ Tu so telesa mladeničev in mladenk, ki so vas nekoč zapeljevala, ta prah je ostal za telesom, ki ste ga nekoč nezasitno objemali, to razpadlo je obraz, ki ste ga strastno ljubili dan in noč, ta smrad je telo, ki vas je sililo h grehu. Zato zdaj glejte in verjemite, vi, ki živite brezkoristno življenje! Ne pustite se dolgo slepiti, fantje in dekleta, z lepoto vaše mladosti /.../ Ker tudi mi smo bili nekoč to, kar ste vi danes /.../, preživljali smo dneve ob zabavi in danes smo mrtvi, tu pred vašimi očmi.«⁶

Alberto Tenenti v svojem delu *Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi* izpostavi pomen koncepta celote človekovega življenja. Vključevanje smrti kot ene od opaznih tem vizualne in besedne kulture ima, kot že rečeno, v predmodernem času izrazito didaktični pomen. Telesna smrt ni nekaj, kar pride samo od sebe. Pomembna je zavest, da konec življenja določa njegov smisel; cilj človekovega bivanja je onostranstvo, smrt zato v prvi vrsti spremeni vrednotenje trajanja. Namen prikazovanja smrti je, kot ugotavlja Tenenti: »... obvladati misli in čustva, omejujoč normalni ritem notranjega življenja na nepovezana kratka obdobja, iz katerih bi lahko življenje ustvarilo psihološko katastrofo. Večna modrost je dala sogovorniku jasno vedeti, da je to edina pot za zveličanje /.../ Pravi kristjanov sovražnik je torej ta silno kratek čas, ki o njem vedno upamo, da se ga da podaljšati /.../. Vsak trenutek – ura, dan, nikoli več kot en teden – je treba preživeti tako, kot da je predvečer večnosti in kot da zveličanje nima druge podlage ...«.⁷

Didaktični pomen teme o smrti se kaže tako v besedni kot v slikovni podobi. Stalna prisotnost smrti je v zavesti takratnega človeka pomembna, saj se na ta način zagotavlja nadzor nad posameznikovim življenjem v slehernem trenutku njegovega bivanja. Rojstvo in smrt življenje konstituirata v celoto.

Koncept celote se kasneje, v moderni dobi z razsvetljenstvom, pokaže kot eno ključnih orodij

družbenega nadzora. Doslednost v prizadevanju za popolnost sistema v razsvetljenstvu vodi moderno družbo v srečno prihodnost, doslednost v prizadevanju po obvladovanju slehernega trenutka v življenju posameznika v krščanskem občutenju smrti pa vodi v onostranstvo, v večnost in zveličanje. Človek se mora že v času svojega zemeljskega trajanja pripraviti na smrt, soočiti se mora z vso bedo svojega telesnega propada, saj je bistvo njegovega življenja vstop duše v onostranstvo.

Takšno občutje je bilo navdih za ilustrirano in anonimno nabožno knjižico z naslovom *Ars moriendi*,⁸ ki je bila v drugi polovici 15. stoletja močno razširjena in je bila ponatis starejše rokopisne različice.⁹ Umetnost umiranja torej predstavlja pomemben del življenja posameznika v predmodernem času. Tenenti opozarja na bistven prelom v miselnosti takratnega časa in loči dve fazi: prva traja od polovice 14. stoletja do prvih desetletij 15. stoletja (pozornost je usmerjena k umetnosti smrti), druga faza (začenja se sredi 15. in traja do začetka 16. stoletja) pa že nakaže občutnejšo spremembo v občutenju življenja in smrti. Nastanek knjižice *Ars moriendi* je težko določiti, vendar je, kot navaja Tenenti, iz let pred 1450: »Lahko domnevamo, da je ta knjižica nastala prav zato, da bi se njena vsebina čimbolj razširila in bi tako na najprimernejši način zadovoljila ljudsko vernost. Njena zgradba popolnoma ustreza temu namenu: dejansko gre za likovno upodobitev poglobitnih hudičevih skušnjav in ustreznih božjih posredovanj; tekst na vzporedni strani je iste velikosti kot slika, ki jo prikazuje. Bese-dilo, ki v vsem stoletnem obstoju delca ostaja zmeraj enako, je drugačno od prejšnjih ali kasnejših besedil o umetnosti smrti; prevedeno je bilo v vse evropske jezike. Njegova latinska izdaja je mozaik evangelijskih odlomkov, pobožnih razmišljanj, navedb iz del cerkvenih očetov in učiteljev, iz Avgušтина in Gersona; izdaja se je posrečilo izkristalizirati nasprotujoči si čustvi zaupanja in strahu, ki ju grozni korak zbujata v verniku, ne da bi povedala kaj novega. Posebnost ilustrirane *Ars* je prav odsotnost avtorja in celo vsakršnega posebnega ali zasebnega namena, razen preprostega končnega govora za dušni blagor. Ob spopadu med nebom in zemljo, celo v središču tega trenja, nam šibak in nemočen kristjan pripoveduje o svojih duševnih mukah, *Ars* pa ga poskuša usmeriti k božji milosti. Težko bi se kakšna zvrst dokumenta

⁶ Ibidem, str. 61.

⁷ Tenenti, *Občutje smrti*, str. 62, 63.

⁸ V slovenskem prevodu: *Umetnost umiranja*.

⁹ Ibidem, str. 89.

bolj ujemala s kolektivno senzibilnostjo in bolje izražala njeno posebno obliko. Bolj kot nespremenjeno besedilo presenečajo enaki prizori, njihove razporeditve pa si ne upa porušiti nobena umetniška roka, čeprav jih upodobi drugače, kakor da bi šlo za svete in za večno določene prizore.»¹⁰

Cilj je torej jasen: posameznika je potrebno vedno znova opominjati na končnost njegovega zemeljskega bivanja. Pri tem je zavedanje bližine smrti eden od načinov, kako disciplinirati posameznika, ki ga v tostranstvu preganjajo različne, predvsem telesne skušnjave. Disciplina duha je disciplina telesa, skozi opcijo njegovega propada in razkroja naj bi se človek lažje pravilno usmeril in misel na smrt bi morala postati odrešitev. Toda smrt je lahko rešitev le v primeru, če je človek v trajanju svojega življenja uspel obvladati pravila igre: *»Po Savanarolovem mnenju vsak človek vse življenje igra s hudičem partijo šaha, in ta se seveda zelo zanaša, da bo človeku med agonijo napovedal šah mat, zato je nujno, da pravočasno ukrepamo. Pridigar svetuje verniku, naj si takrat, ko smrt trka na vrata, predstavlja še ne hudo prizadetega bolnika, ki ga bo opominjal, da se stvari lahko kaj hitro poslabšajo, čeprav je nevarnost v tistem trenutku šele grožnja. Ko bo sprva še nevsiljivi okostnjak prestopil prag sobe, bo položaj v trenutku napet, povsod bo polno močno zaposlenih angelov in demonov, ljudi, ki bodo jokali in molili. Tako bo pogovor med bolnikom in spovednikom moten in njegov izid negotov, in to vse do trenutka, ko bo rezilo kose odrezalo niti na votku še enega življenja.»¹¹*

Vsak trenutek življenja postane predmet končnega obračuna s slehernim posameznikom. Pričakovani učinek smrti je opcija popolnega nadzora skozi iluzijo vsevidnega pogleda. Smrt dokončno zapečati celoto človekovega življenja, njeno sleherni trenutek možno udejanjenje postavlja svojstven sistem panoptikona: *»Po Benthamu poglavitno odliko panoptikona predstavlja nadzornikova 'apparent omnipresence', navidezna vseprisotnost, ki se povezuje z 'extreme facility of his real presence', izjemno lahkoto njegove realne prisotnosti. Kar v panoptikonu vzdržuje popolno disciplino, kar zapornike same odvrača od prekrškov, je seveda prav nadzornikova navidezna vseprisotnost ... V panoptikonu smo videni, ne da bi sami videli tistega,*

ki nas vidi; glas slišimo, ne da bi videli tistega, ki govori. Panoptikon torej obvladujeta pogled in glas, ki sta nesubjektivirana, oddvojena od svojega nosilca, se pravi pogled in glas kot objekta. S tem je že storjen prvi korak pri konstituiranju Boga. Pogled in glas, ki sta oddvojena od svojega nosilca, se namreč prav lahko navzameta izjemne moči in tako rekoč sama po sebi konstituirata božje attribute, se pravi svojega nevidnega nosilca povzdigneta v Boga.»¹²

Meditacija o smrti je tako vseskozi nujna, človek ne sme umreti nepripravljen. Toda njegova stalna izpostavljenost grešnim skušnjavam zaradi šibkosti njegovega duha opravi svoje. Začasni izhod v sili je krščanska (bolj natančno: katoliška) spoved, s katero posameznik, ko se pokesa in spokori, dojame svoje aktualne grehe in s tem dokaže lojalnost in pripravljenost na sodelovanje z onostranstvom. Vsak trenutek življenja je umrljivi človek poklican k nujnosti moralne obravnave, kar pa je samo vmesna postaja na poti k velikemu finalu, ki nastopi s smrtjo. Posameznikova vest in zavest morata ves čas trajanja obvladovati svoj položaj, kot ga narekuje aktualna moralna doktrina. Vse to je še posebej veljalo za klerike, saj je bil občutek krivde pri njih še posebej v ospredju. Ne gre pozabiti, da je prav ta sloj družbe predstavljal vrhno plast družbene elite. Delumeau ob tem izpostavlja naslednje meditacije o smrti spod peresa enega od takratnih virov:

» 1. Greh posvečenega/duhovnika je največji od vseh grehov /.../ To je najstrašnejše od vsega, to je najhujša žalost, ki lahko obstaja. Posvečeni je od Boga prejel večjo milost, zato je dolžan več hvaležnosti /.../ Je lahko izdaja sploh hujša, saj ima ta kot duhovnik več znanja, zato se ne more izgovarjati na svojo slabost in nevednost; tako so njegovi grehi čisto kljubovanje ...

2. Posvečeni bi se moral panično bati greha, ker če mu podleže, se bo rešil skrajno težko, saj bo to padec z velike višine.

3. Tretja stvar, ob kateri bi moral vzdrhteti sleherni duhovnik že pri sami misli na greh, je sam božji gnev proti grešnosti duhovščine, ki jo Bog kaznuje toliko bolj strogo.»¹³

Vizualna kultura je v tem času sledila besednim sporočilom. Beseda takratnega časa je bila

¹⁰ Ibidem, str. 103.

¹¹ Ibidem, str. 121.

¹² Miran Božovič, *Telo v novoveški filozofiji*, Ljubljana 2002, Založba ZRC; str. 198, 201.

¹³ Delumeau, *Greh i strah*, str. 492.

namenjena predvsem družbeni eliti, saj pismenost ni preveč razširjena. Še posebej se obrača h klerikom, ki imajo v vsakem primeru posebno mesto in morajo s svojim zgledom usmerjati življenje ostalih članov družbe. Po drugi strani pa so vizualna sporočila neposredno usmerjena k širšim množicam.

Posebno sugestivna podoba tega časa, ki gledalca nedvoumno opozarja na *memento mori*, je mrtvaški ples – pravzaprav kolo, v katerem si izmenično podajajo roko predstavniki vseh družbenih slojev, pri tem pa jih v paru spremlja značilni simbol telesnega propada, okostnjak. Podobe z motivi, ki imajo značilno didaktično sporočilo, so pogoste, njihovi motivi različni in gotovo dopolnjujejo funkcijo prej omenjenih besedil.

Po danes znanih virih so odkrili najmanj osemdeset tako ali drugače ohranjenih podob z omenjeno tematiko iz časa med 15. in 16. stoletjem. Nekaj med njimi je precej uničenih oziroma poškodovanih. Tehnike upodabljanja so različne: od fresk, vitražev, do tapiserij. Delumeau navaja dežele, kjer jih najdemo; tako jih je npr. 22 v Nemčiji, 8 v Švici, 22 v Franciji ... Omenja tudi Istro, kjer sta ohranjena dva. Morda za primerjavo: v Italiji jih omenja osem. Motiv se v vizualni podobi ne pojavi pred letom 1400.¹⁴

Tenenti kot izvor mrtvaškega plesa navaja francosko-germansko ozemlje, medtem ko je Italija ta motiv sprejela kasneje in še to predvsem v svojih severnih deželah.¹⁵ Kakorkoli že, z Istro se posebej ne ukvarja, čeprav tam najdemo kar dvoje mrtvaških plesov. Oba sta nastala v drugi polovici 15. stoletja in sta si tudi prostorsko blizu. Hrastoveljski je delo Janeza iz Kastava, ki se navezuje na beramskega, ki ga je leta 1474 ustvaril Vincenc iz Kastava. Oba naj bi nastala pod vplivom del slikarjev iz Južne Tirolske. Ni moj namen posebej obravnavati brez dvoma zanimiv pojav tega slikarstva na našem območju, poudarila bi le, da hrastoveljski mrtvaški ples verodostojno prezentira ta značilni motiv svojega časa, ne odstopa bistveno po svoji vsebini, je pa zagotovo eden od najlepše ohranjenih v celotnem evropskem prostoru.

Čeprav se mrtvaški ples v vizualni kulturi ne pojavi pred letom 1400, pa je, kot navaja Delumeau, izvor teme v starejših tekstih. Zanimivo je tudi, da se tema mrtvaškega plesa praviloma ne pojavlja v vizualni obliki na Portugalskem in v Španiji, je pa znana v drugačni, to je v besedni obliki, praviloma brez ilustriranih dodatkov. Izvor teme Delumeau pripisuje starejši, v nekaterih elementih celo poganski tradiciji: »Od 16. stoletja do današnjih dni so švicarski in nemški raziskovalci menili, da obstaja povezava med mrtvaškim plesom in verovanjem v duhove z glasbili, ki igrajo, vodijo kolo in vabijo k svojemu plesu žive ...«¹⁶

»Dobro znana je legenda o plesalcih iz nürnberške kronike; neki duhovnik je daroval mašo v času praznovanja božiča /.../ Skupina osemnajstih moških in desetih žensk je mašo spremljala s petjem in plesom na bližnjem pokopališču. Duhovnik je pristopil, da jih opozori. Toda, oni so se mu smejali in nadaljevali s svojim početjem. Duhovnik je pozval nebo, naj jim sodi tako, da bodo plesali dvanajst mesecev. Po preteku tega roka je nadškof razglasil konec pokore; trije udeleženci so umrli, ostali pa so živeli komaj kaj dlje od njih.«¹⁷

Delumeau kot zelo verjetno navaja hipotezo, da je Cerkev prevzela staro tradicijo (tudi poganskih) plesov in jih kristijanizirala. Pojav mrtvaških plesov, njihovo razmeroma pogosto prikazovanje v času od začetka 15. stoletja, je zagotovo svojstvena reakcija na razmere takratnega časa in ne preprosto le nekakšen »trendovski« pojav. Še posebej Tenenti opozarja na prelomnost tega obdobja, in sicer prelom v odnosu do življenja in smrti, ki tako značilno opozarja na začetek renesanse. Prav zaradi značilnih sprememb v takratni družbi tudi interpretacija vloge mrtvaškega plesa ni enovita. Tenenti in Delumeau izpostavljata nekoliko drugačne elemente sporočila mrtvaškega plesa. Delumeau bolj zagovarja didaktični pomen plesa, ki da se usmerja k srednjeveškemu doživljanju življenja in smrti. Mrtvaško kolo ga ne spominja toliko na igro, ampak na prisilo; podoba torej, ki naj opomni slehernika na njegovo neizogibno usodo.¹⁸ Ples je mimohod človeških usod in družbenih vlog. Mrtvaški ples se »bere« od leve proti desni; na njegovem začetku je otrok, ki vstaja iz zibelke, sledi

¹⁴ Ibidem, str. 112.

¹⁵ Tenenti, Občutje smrti, str. 170.

¹⁶ Delumeau, Greh i strah, str. 104.

¹⁷ Ibidem, str. 105.

¹⁸ Ibidem, str. 104.

mu berač in potem zapovrstjo predstavniki vseh družbenih slojev, vključno z najvišjim predstavnikom posvetne in cerkvene oblasti, vedno pa v paru z okostnjaki. Kolo vodi do odprtega groba, kjer se konča usoda vsakega izmed njih. Sporočilo po eni strani jasno prikazuje enotnost položaja sicer po stanu ali starosti različnih ljudi, po drugi strani pa vendarle kaže tudi celotno družbeno heterogenost. S tem je vzpostavljen svojevrsten red, ki se konstituira skozi opcijo onostranstva. Opcija smrti je pogled, ki disciplinira slehernega posameznika; šele skoznjjo se družba konstituira kot celota. Pred Bogom (smrtjo) smo vsi enaki, vendar šele na drugi strani: »Kaj je tisto, kar retrospektivno osvetljuje mrtvaški ples? Obljublja namreč enakost, a šele po smrti. Glede sedanjosti skrbno ohranja obstoječo hierarhijo in skladno z njo razvršča osebe. Mrtvaški ples ne obsoja hierarhije kot takšne, čeprav se zdi, da vseeno skuša smešiti zavezanost bogatih bogastvu in moči. Čeprav ne izpostavlja hudih grehov, sta dva takšna le nekako opazna: oholost in požrešnost ...«¹⁹

K temu bi dodali: toda tisto, kar si predstavljamo kot smrt, so predstave živih; zato je v podobni smrti na neki način zajeto sporočilo o življenju.

V času, ki ga obravnavam, ima smrt tako ali drugače podobo človeškega telesa. Če je še tako stereotipna ali popačena, ne more mimo tistega, kar v določenem obdobju okupira misel posameznika znotraj družbenega konteksta.

Mrtvaška tematika se, kot navaja Tenenti, ne pojavlja pred 13. stoletjem. V tem času dobi svojo prvo tipično vsebino v zgodbi oziroma temi o »treh mrtvih in treh živih«. Zgodba ima več različic, njeno bistvo pa je vedno znova osredotočeno na soočenje treh živih teles oziroma ljudi, ki se srečajo s tremi razpadajočimi mrtvaki v različnih fazah telesnega razkroja.

»Srečanje med živimi in mrtvimi torej odseva novo pozornost do človekovih posmrtnih ostankov; senzibilnost se osredišči na predmet, ki sam na sebi nima nobenega krščanskega pomena. Kako naj bi v tej prvi mrtvaški temi zanikali zanimanje za fizično usodo in veselje do neposrednega upodabljanja tega, kar ostane od telesa? Umetniki 14. stoletja so v razčlembi strohnelega trupla tri mrliča upodobili v raz-

ličnih fazah razkroja. Na podobah v Subiacu, Pisi, Cremoni in drugje je prvi naslikan z napihnjanimi udi v začetni fazi razkroja, drugi objeden od črvov, tretji je pa le še razjeden skelet.«²⁰

Na eni strani se kot pričakovana reakcija javlja odpor in strah pred fizičnim propadom, na drugi pa na ta način v takratno ikonografijo morda prvič vdre transparentnost telesa v tisti formi, ki je edina sprejemljiva znotraj takratnega družbenega konteksta in moralnega kodeksa. Telo je že samo po sebi eksces in kot takšno po takrat veljavnih merilih ne more delovati kot nekaj normalnega. S tega stališča ga z vso zavzetostjo upodobijo v stanju, v katerem vzbuja največji možen odpor in zavračanje. Na vsak način je človeško meso tisto, ki propada hitreje kot na primer okostje ... Meso je hitro pokvarljivo, po smrti postane hrana črvom in širi neznosen smrad: »Ljubila si grofa /.../ in on je ljubil tebe. Kje je on danes? Pojdi in leži v posteljo, kjer počiva, poberi črve z njegovih ostankov, objemi njegovo truplo, poljubi njegovo golo zobovje, ko mu je ustnice razgrizla trohnoba ...«²¹

Telo je po krščanskem pojmovanju vir greha v vseh pogledih, začenši pri izvirnem. Zato njegova usoda ali sama navzočnost v takratni, predvsem elitni kulturi, ne zasluži boljšega mnenja od tistega, ki ga opiše sveti Bernard: »... če prav premislim, izhajam od staršev, ki so iz mene naredili obsojenca, še preden sem se rodil. Grešnika sta spočela grešnika v grehu in ga hranila z grehom. Nesrečnika, ki sta pričakala še enega nesrečnika v bedni luči dneva. Ničesar mi nista dala razen nesrečo, greh in to telo, prepuščeno razkroju. Ko opazujem njun grob, vidim samo prah in črve, smrad in grozo. Tako kot bivam, sem njuna preteklost, kar sta onadva danes, je moja prihodnost. Kdo sem sploh? Človek iz nekakšne tekočine, ki je v trenutku oploditve spočet iz človeškega semena, katerega pena se je zgostila v telo. Po vsem tem sem v joku in krikih vržen v izgnanstvo tega sveta. In že sem tukaj umirajoč, zaznamovan z grehom in gnusom...«²²

Golo človeško telo lahko prezentira ekscesnost, potencialno ali direktno je izvor ali objekt trpljenja. V Pisi, v Museo delle Sinopie, lahko vidimo monumentalne ostanke freske, ki na eni strani

²⁰ Tenenti, *Občutje smrti*, str. 430.

²¹ Delumeau, *Greh i strah*, str. 63.

²² Ibidem, str. 64.

¹⁹ Ibidem, str. 124.

prikazuje pekel, na drugi pa nebesa. V nebesih v hierarhičnem redu togo sedijo predstavniki vladajočih slojev. Njihov status izražajo tipična oblačila in pozicija njihovega sedeža: skratka podoba idealnega sistema, katerega red izražajo tja poklicani predstavniki družbe. Na drugi strani je podoba pekla; tudi vzdušje pekla zaznamuje cela paleta golih teles, ki so vsa po vrsti izpostavljena nečloveškemu trpljenju, ki ga nad njimi izvajajo peklenščki. Tudi tokrat je izpostavljena podoba telesa v svoji goli mesenosti, kar zaradi prikazanega nasilja vzbuja samo še odpor.

Druga oblika ikonografskega zapisa mrtvaške tematike je personifikacija smrti.²³ Personificiranje smrti izraža njeno moč na eni strani in človeško nemoč na drugi. Zagotovo je, kot ugotavljajo avtorji, ki se ukvarjajo s to tematiko, da je na ikonografsko upodabljanje smrti vplivala zlasti epidemija kuge od leta 1348, še posebej v Italiji. Prav v tem času se že pojavlja njena drugačna podoba: *»... očitno to ni več diabolčno ali zelo iznakaženo bitje, apokaliptični jezdec, pa tudi bi se je ne dalo enačiti z bibličnim angelom smrti, ki mu ikonografija tistega časa ni bila naklonjena. To je posebno neopredelljivo bitje, stvaritev senzibilnosti 15. stoletja. Oblika, ki jo ima v Sieni in Pisi, je od vseh znanih najbolj pristno italijanska. Splošna značilnost personificiranih smrti na polotoku je, da se ne dotaknejo tal, da se ne odločajo za posameznike in da švigajo nad njihovimi glavami kot grom ali nevihtni veter. V Italiji so smrt čutili in upodabljali kot silo, ki človeka ne le premaga, ampak gre preko njega, ga potolče, kot bi se ga sploh ne dotaknila, ker je tako hitra, da bi jo vsak dotik zaustavljala. Smrt je strašljivo odkritje nadnaravnega, ki se uveljavlja kot neko temeljno načelo, vsekakor pa kot nekaj neogibnega; kot taka ni nepričakovana, nepričakovan je samo trenutek, ko se pokaže.«*²⁴

Smrt dobiva sočasno s širjenjem kuge svojo avtonomno obliko, ki izraža tako strah in grozo takratnega človeka kot tudi njegovo nemoč v pričo morije, ki jo širi kuga. Njena moč se še zlasti upodablja v obliki nekakšne prikazni, ki jaha na konju in je pogosto opremljena s koso. Ta prikazen počasi izgublja meseno podobo.

Tretja oblika ikonografskega prikaza smrti je mrtvaški ples. V motivu se živi izmenično prepletajo z mrtvimi, pri mrličih spol praviloma ni niti nakazan, medtem ko pri živih prevladujejo ženske. Vzdušje, ki ga izraža, je skorajda dvoumno ali celo večplastno. Na eni strani sta še vedno zajeta prirojen strah in tesnoba ob soočenju s smrtjo kot takšno, po drugi strani pa ples kot element telesnega gibanja postavlja tudi ironična vprašanja. V mrtvaškem plesu se kot utelešenje smrti dokončno uveljavi okostnjak. Njegova oblika je še vedno človeška, toda ob tem ni več tako izrazitega poudarka na telesnem razkroju v najbolj grobi obliki. Okostnjak se kot personifikacija smrti pojavlja sicer že prej, na primer že v začetku 13. stoletja, a kot se zdi, prevlada v času, ko začne mrtvaška senzibilnost drugače gledati na telo, in sicer kot na bivališče svetega duha, kar terja določeno spoštovanje do telesa.²⁵

Vse tri tipične podobe smrti si sledijo v določenem časovnem zaporedju in v nekem obdobju dominirajo.

Renesansa pomeni v pogledu na telo pomemben prelom. Vzpostavijo se takšne družbene okoliščine, znotraj katerih pogled na telo ne postane samo znosen, ampak je lahko tudi predmet občudovanja, saj se na neki način poistoveti z božjim stvarstvom. Motiv, ki ga renesansa kot simbol smrti vnese v svoje sporočilo, je človeška lobanja, verjetno najbolj sofisticiran del srednjeveškega okostnjaka.

Podobe smrti od 13. stoletja dalje so podobe telesnega propada. Njihova naloga je, da v človeški zavesti vzbudijo kesanje, ki naj bi ga sprožil občutek tesnobe in groze pred lastnim telesnim uničenjem. Reakcija na vse to je, kot navaja Tenenti, čezmerno verovanje v vice, prav v času med začetkom 14. in koncem 15. stoletja. V ta sklop sodijo tudi prizori telesnih muk v peklu.²⁶

Prelomno obdobje je renesansa tudi v odnosu do obravnave človeškega telesa. Pogled nanj se radikalno spremeni; na neki način je sprejemljiv celo pogled v samo telo, kot na primer v anatomskem gledališču; telo postaja transparentno. Njegovo meso lahko prikazujejo neodvisno od njegove

²³ Tenenti, *Občutje smrti*, str. 431.

²⁴ *Ibidem*, str. 434.

²⁵ *Ibidem*, str. 445.

²⁶ *Ibidem*, str. 287.

potencialne grešnosti, občutje smrti in minljivosti zemeljskega trajanja dobiva vse bolj simbolično podobo. Če je s telesno podobo potrebno opozoriti na končnost življenja, je zato bolj primerna podoba lobanje kot pa od črvov razjedeno telo.

Odnos do telesa se v tem času spremeni tudi v teološkem smislu. Reformacija zaostri etiko do skrajnih meja. Na prvi pogled se zdi, da sta renesansa in reformacija vsaka na svojem bregu, a njuna usmerjenost v duhovno ima isti izvor. Še zlasti stroga merila v smislu možnosti za zveličanje duše postavi Calvin: »*Intenzivna vera, ki zagotavlja zveličanje, se navezuje na našo pripravljenost, da zapustimo zemeljsko bivališče, ko se to Bogu zahoče; smrt je kristjanova popolna duhovna zrelost: dejstvo, da smo v njej zmeraj na razpolago, je zagotovilo popolnosti. Na tej ravni se mora občutje fizične smrti razbliniti kot senca na svetlobi, kot teža pred živo silo ...*«²⁷ Telo s tem nima nobene didaktične vrednosti več. Njegovo ravnanje je le odraz stanja duše; bodisi je zapisana pogubi bodisi jo Bog kliče v večno življenje.

Zaključek

V času od 13. stoletja pa do začetka renesanse in humanizma je opazna nenavadno pogosta prisotnost in obravnava tematike minljivosti in smrti, in to tako v vizualni kot tudi v besedni kulturi. Teksti in podobe tega časa opozarjajo človeka na njegovo mesto v družbi in svetu, kot ga pač določa vsakokratna vladajoča ideologija. Ta skuša predvsem vedno znova obujati tesnobo in nelagodje, ki postaneta učinkovito sredstvo družbenega nadzora. Sprva prevladuje tematika smrti, ki jo zaznamuje odvrtno, razpadajoče telo po fizični smrti. Skozi 14. stoletje se uveljavi personificirana podoba smrti, ki zmaguje nad živimi. Njena podoba je podoba fantastičnega, a še vedno grozljivega bitja, ki vzbuja grozo in občutek brezizhodnosti. Čas, ko se uveljavi takšna podoba, je čas strahotne epidemije, ki seje smrt na vsakem koraku. Od prve polovice 15. stoletja, v času torej, ko se občutje smrti sooči z novim pogledom na življenje, se pojavi mrtvaški ples. Prisopodoba smrti je okostnjak, tista vrsta telesne substance, ki po smrti več ne zaudarja, saj na njem ni več sledov mesa, ki bi ga razžirali črvi – podobe, s katero se napaja elitna kultura visokega srednjega veka. Podoba okostnjaka ne vihra čez

pokrajino na konju in ne drži kose v rokah, ampak pleše z živimi. Zdi se, kot da bi smrt hotela prevzeti bolj sofisticirano in poduhovljeno podobo. Taka je na primer slika *Ambasador* Hansa Holbeina. Če so humanisti videli mračnost duha srednjega veka, to zagotovo lahko velja predvsem za čas od 13. stoletja naprej. Srednjeveška miselnost daje vse prej kot vtis poduhovljenega pogleda v onostranstvo, nasprotno: s pretvezo odvrčanja od materije se naslaja nad prizori vulgarne mesenosti.

Literatura:

- Tenenti Alberto, *Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi***, Ljubljana 1987, Studia humanitatis.
- Delumeau Jean, *Greh i strah***, 1986 Književna zajednica Novog Sada; Dnevnik.
- Delumeau Jean, *Strah na zapadu (od XIV do XVIII veka)***, 2003 Novi Sad, Izdavačka knjižara Zorana Stojadinovića.
- Božovič Miran, *Telo v novoveški filozofiji***, ZRC SAZU Ljubljana 2002, Založba ZRC.

²⁷ *Ibidem*, str. 311.

Lev Centrih in Jernej Kosi

Med Slovenskim narodnim vprašanjem in Slovensko nacionalno zgodovino – komentarji k Slovenski novejši zgodovini

Pisanje recenzije, ki ne želi biti zgolj slavo-spev vrlinam obravnavanega dela ali zgolj preprost povzetek dognanega, je na tukajšnjih geografskih širinah in dolžinah precej nedobrodošlo početje. Reakcija avtorjev na kritiko je namreč povečini silno burna, pisec kritičnega pretresa pa si s tovrstnim dejanjem navadno nakoplje vsaj osebno zamero, če že ne dednega sovraštva prizadetega zgodovinarskega klana. Zavedajoč se vseh teh problemov sva precej dolgo omahovala, ali naj sploh formulirava in objaviva nekaj pomislov, ki so se nama porodili ob prebiranju *Slovenske novejše zgodovine*.¹ Dvom o smotrnosti takšnega početja se je še poglobil spričo dejstva, da najine pripombe ne zadevajo zgolj same vsebine obravnavanega dela, temveč predvsem poskušajo ovrednotiti spoznavno vrednost določene oblike zgodovinopisnega raziskovanja 19. in 20. stoletja. Vsem pomislekom navkljub je na koncu vendarle prevladalo prepričanje, da bi se bilo ob izidu monumentalnega dela sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino primer-no javno izpostaviti.²

Nekaj osnovnih karakteristik Slovenske novejše zgodovine

Slovenska novejša zgodovina je v dve knjigi razdeljen, s kazalom iz dveh barv slovenske trobojnice ozaljšan, skoraj 1400 strani obsegajoč in na enciklopedičen način oblikovan sintetični prikaz zadnjih 150 let slovenske zgodovine. Pri njenem nastanku je, kot rečeno, sodeloval celoten kolektiv Inštituta za novejšo zgodovino. Po pričevanju glavne urednice so se pri nastajanju »strogo držali načela, da prikažemo celotno slovensko zgodovino od sredine 19. stoletja naprej«, in zato so poleg lastnih dognanj »povzemali tudi ugotovitve celotne dozdajšnje slovenske in tuje zgodovinopisne ustvarjalnosti«. ³ Omeniti velja tudi, da je uredniški odbor »v začetku svojega dela največ razpravjal o pripravi časovne porazdelitve posameznih poglavij, saj naj bi ta predstavljala zaokrožene razvojne enote. Ni bilo toliko odprtih vprašanj glede politične zgodovine, pa toliko več glede gospodarske, socialne in kulturne zgodovine, pri katerih procesi potekajo in se končujejo v daljših časovnih obdobjih.« ⁴ Na koncu se je uredništvo odločilo, da bo ohranilo uveljavljeno periodizacijo. Monografija je tako razčlenjena v štiri velika poglavja (*Avstrijska doba 1848–1918, Doba prve Jugoslavije 1918–1941, Druga svetovna*

¹ Zdenko Čepič idr., *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije* (Ljubljana 2005).

² Avtor razdelkov *Nekaj osnovnih karakteristik Slovenske novejše zgodovine, Stari so vedeli in Kaj je važno? – O naravi družbenega je Jernej Kosi. Avtor razdelka K razvoju slovenskega narodnega vprašanja: vprašanje konceptualizacije je Lev Centrih. Uvod je skupen.*

³ Jasna Fischer, kot v op. 1, nepaginirani uvod *Novi slovenski zgodovinopisni knjigi na pot.*

⁴ Kot v op. 3.

vojna na Slovenskem 1941–1945, Doba druge Jugoslavije 1945–1992).

Po mnenju obeh recenzentov *Slovenske novejšje zgodovine*, dr. Franca Rozmana in dr. Boža Repeta, naj bi bila komparativna prednost pričujoče sinteze pred ostalimi primerljivimi deli v njenem prikazu objektivne slike dogajanja v obravnavanem obdobju. Tozadevno tako dr. Rozman na hrbtni platnici prve knjige potencialne kupce zapeljuje s trditvijo, »da bo ta knjiga za širši krog bralcev prikazala sodobno zgodovino Slovencev v povsem novi luči, mnogo bolj objektivno kot dosedANJI prikazi«, dr. Božo Repe pa k temu na ovitku druge knjige pristavlja, da so vse navedene teme »prikazane objektivno, večplastno, iz različnih zornih kotov, kar velja tudi za socialistično obdobje«.

Do diametralno nasprotnega stališča so se dokopali do sedaj edini znani recenzenti, dr. Tamara Griesser-Pečar, dr. Bernard Nežmah in ddr. Igor Grdina, ki so se pretresa obravnavanega dela lotili nekoliko ambicioznejše.⁵ Zgodovinarka dr. Tamara Griesser-Pečar tako ugotavlja, da je sicer delo »glede na nazorski kot 'svinčenih let' napredek, še zdaleč pa niso vsi prispevki na nivoju že objavljenih raziskav,«⁶ nato pa v nadaljevanju svojega prikaza naniza cel kup pomanjkljivosti. »Knjigi sicer ni očitati eksplicitnega propartijskega pogleda na zgodovino«, priznava v svoji oceni publicist dr. Nežmah, a nato na osnovi štirih prikazanih primerov kljub temu nekoliko ihtavo zaključí, da gre za zgodovinoisje, »ki je na posameznih mestih implicit napisan/o/ propartijsko«.⁷ S čustvi prepojene marginalije, ki jih je predložil ddr. Grdina, pa med drugim prinašajo tudi oceno, da je za *Slovensko novejšjo zgodovino* značilen neuravnotežen prikaz politične zgodovine.⁸

Četudi se mnenja, ki so si jih o *Slovenski novejšji zgodovini* izoblikovali dr. Tamara Griesser-Pečar, dr. Bernard Nežmah in ddr. Igor Grdina pravzaprav popolnoma razlikujejo od opisov obeh recenzentov, je kljub temu očitno, da vseh pet zgoraj prikazanih ocen izhaja iz skupne podmene. Vsi ocenjevalci verjamejo, da je mogoče ustvarjati in pisati objektivno in uravnoteženo zgodovinoisje. Med seboj se razlikujejo le v tem, da prva dva recenziranemu delu pripisujeta zvrhano mero objektivnosti, medtem ko drugi trije na osnovi primerov opozarjajo na pomanjkanje tovrstne kvalitete. Zdi se, da je bila zahteva po zadovoljitvi kriterija objektivnosti tudi osnovno vodilo avtorjev in urednikov *Slovenske novejšje zgodovine*.

A na kaj pravzaprav merimo, kadar govorimo o objektivnosti kot osnovnem vodilu zgodovinoisne prakse? V kakšnem horizontu je sploh mogoče postaviti objektivnost kot postulat zgodovinoisne prakse?

Stari so vedeli

Ideja o mogočnosti objektivnega prikaza preteklega dogajanja je razmeroma stara ideja, saj zgodovinarje spremlja že vsaj od nastanka pozitivističnega zgodovinoisja na začetku 19. stoletja. Za nazaj je mogoče trditi, da je bila ideja o historični objektivnosti povsem iluzorna, a hkrati nujna in funkcionalna ideja, saj se je prav s sklicevanjem na objektivnost lastne prakse zgodovinoisje lahko vzpostavilo kot »moderna« oblika vednosti.

Kot »moderna« oblika vednosti se je namreč zgodovinoisje, tako Wallerstein, oblikovalo v veliki bitki 19. stoletja, bitki med »znanostjo« in »filozofijo«, ki se ga je udeležilo na strani »znanosti«. Odločitev za bojevanje pod prapori »znanosti«, torej na strani zagovornikov uveljavitve nomotetične norme v družboslovnem polju, je imela za posledico, da je zgodovinoisje privzelo postulate naravoslovnih disciplin (poudarek na obstoju realnega sveta, ki je objektivni in ga je mogoče spoznati; poudarek na empirični evidentnosti; poudarek na nevtralnosti znanstvenika), historiki 19. stoletja pa so se, sledeč naravoslovni znanstveni praksi, iz knjižnice (kraj branja) oziroma delovne sobe (kraj razmišljanja) umaknili v svoj »laboratorij«, torej v prostor, za katerega so menili, da omogoča kontrolirano zbiranje, hranjenje in nadziranje raziskova-

⁵ Ob tem prim. tudi precej detajlno recenzijo Zdenka Radelića v *Časopisu za suvremeno povijest*, št. 2, 2006, str. 679–691. Pisec meni, da so avtorji pokazali »kako se mogu složeni povijesni događaji opisati i objasniti objektivno i nepristrano te približiti svakom čitatelju«.

⁶ Tamara Griesser-Pečar, *Slovenska novejšja zgodovina 1848–1992*, v: *Ampak : mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo*, let. 7, št. 2 (februar 2006), str. 42–44.

⁷ Bernard Nežmah, recenzija knjige *Slovenska novejšja zgodovina*, v: *Mladina*, št. 47 (21. november 2005).

⁸ Igor Grdina, *Vedeževalsko napovedovanje preteklosti*, v: *Ampak : mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo*, let. 6, št. 10 (december 2005), str. 35–37.

ne materije – umaknili so se v arhiv. Vendar pa je bila narava zgodovinopisne odvrnitve od filozofije dvojna – sočasno s splošno zavrnitvijo »filozofske« spekulativnosti se je namreč zgodovinopisje odreklo tudi za takratno filozofijo tako značilni nagnjenosti k rabi spekulativnih splošnih shem za pojasnjevanje narave odnosov v svetu. To je pomenilo, da »znanstveni« zgodovinopisci niso bili pripravljeni sprejeti niti za samo družboslovje določujoče oblike raziskovalne prakse, ki je bila na prvi pogled precej podobna filozofskim umovanjem in ki jo Wallerstein opredeljuje kot iskanje znanstvenih »zakonov« družbenega sveta. Tako se je zgodovinopisje, nekoliko paradoksnost, s sodelovanjem v procesu, ki ga je gnala želja po uveljavitvi nomotetičnega ideala oziroma nomotetične norme v nastajajočem družboslovnem polju, konstituiralo kot izrazito antiteoretska in idiografična družboslovna disciplina.⁹

Pozitivistični zgodovinopisci potemtakem črpajo iluzijo o objektivnosti lastnega početja iz »sterilnosti« lastnih metodoloških prijemov. Kotorej historiki razpredajo o objektivnosti, imajo, v dobri pozitivistični maniri, v mislih predvsem vestno upoštevanje obrtniških kriterijev. Skrajna konsekvence tovrstnega preudarka je nikoli izrečena, a hkrati implicitno sprejeta teza, da prav vsakemu historičnemu zapisu o preteklosti podeljuje patino objektivnosti že sam kritičen pretres virov, ki ga v historičnih razpravah vizualno ponazarja opomba pod črto z navedeno dokumentacijo.

Ni se nam treba sklicevati na modre misli začetnikov »šole Analov«, da bi razkrili naivnost in cenenost iluzij zgodovinopisnega pozitivizma, še posebej iluzije o mogočnosti objektivne zgodovinopisne prakse. Povsem bo namreč zadoščalo, če si bomo v naslednjih nekaj vrsticah pogledali nekatere precej stare metodološke premisleke dveh slovenskih zgodovinarjev. V učbeniku *Struktura in tehnika zgodovinske vede*,¹⁰ denimo, ob čigar prebiranju so bile v skrivnosti historičnega raziskovanja uvedene številne generacije slovenskih študentov zgodovine, nam Bogo Grafenauer, sicer kot praktik resda pretežno pozitivistični historik, polaga

na dušo, »da zgodovinska veda nikakor ni samo rezultat preprostega zapisovanja dejstev po ohranjenih virih«, in nato nekaj vrstic niže prosto po Blochu¹¹ še doda, da viri »ne govorijo sami, marveč le takrat, kadar jim zgodovinar zna postavljati vprašanja«. ¹² Tudi Fran Zwitter, nemara največji slovenski zgodovinar vseh časov, je v neki diskusiji o naravi ekonomske zgodovine¹³ že pred več kot petdesetimi leti zapisal naslednje: »Historičnih znanosti 'v ožjem smislu' namreč ne označuje samo to, da 'predvsem' pripravljajo gradivo, ugotavljajo dejstva, kontrolirajo vire; one niso deskriptivne znanosti, kakor čisto deskriptivnih znanosti – kolikor je meni znano – tudi sicer sploh ni. V vsakem delu, ki mu je kjerkoli na svetu priznan značaj historičnega znanstvenega dela, mora biti združena sposobnost iskanja virov, ugotavljanja dejstev in kontroliranja virov s težnjo po sintezi. Kjer te težnje ni, ne govorimo o historiku, ampak o antikvarju ali eruditu, kakršen je bil n. pr. oni Phillipe Tamizey de Larroque, ki ga je opisoval H. Berr. Historiki se strinjajo v tem, da tak človek ni znanstvenik, vsaj zato ne, ker ne zna razlikovati, kaj je 'važno'. Težko si je predstavljati, kaj bi storil človek, ki bi ne imel v sebi nikakih problemov in nikakih teorij ali hipotez, ki jih je seveda znanstvenik ob študiranju virov pripravljen dopolniti ali revidirati, ko bi stal pred obilico gradiva npr. kakega arhiva za novejšo zgodovino; jasno je, da bi tega gradiva ne obvladal, ampak bi gradivo obvladalo njega.«¹⁴ Historične znanosti, tako Zwitter, niso deskriptivne znanosti, saj zgodovinarji organizirajo arhivski material na osnovi že obstoječih teorij ali hipotez. Zgodovinopisna interpretacija, torej vsak zapis o dogajanju v času, pri katerem ne gre zgolj za povsem neorganizirano in nekavzalno tvorjenje kronoloških nizov, potemtakem zmeraj predpostavlja poprejšnjo izbiro konceptualnega oporišča. Vsako oporišče pa vsebuje, banalno rečeno, skupek bolj ali manj sofisticiranih podmen o naravi družbenega in nabor določenih uporabnih »delovnih orodij«. Zgodovinopisje torej ni objektivni prikaz preteklega dogajanja. Prav nasprotno je res: zgodovinopisje je predvsem interpretacija.

⁹ Gl. Immanuel Wallerstein, *Kako odpreti družbene vede: poročilo Gulbenkianove komisije o restrukturiranju družboslovja* (Ljubljana 2000).

¹⁰ Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede: (uvod v študij zgodovine)* (Ljubljana 1960).

¹¹ Gl. Marc Bloch, *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic* (Ljubljana 1996).

¹² Kot v op. 8, str. 19.

¹³ Fran Zwitter, *Gospodarska zgodovina kot znanost*, v: *Zgodovinski časopis* 8, št. 1-4 (Ljubljana 1954), str. 169–173.

¹⁴ Kot v op. 12, str. 170.

Vendar pa verniki v objektivnost lastnega početja dejstva, da pri svojem delovanju izhajajo iz »teorij in hipotez«, ne zaznavajo, saj za pozitivistično zgodovinopisje tako značilen izrazit poudarek na rigoroznosti obrtniških, tj. metodoloških, »pomnožgodovinskih« kriterijev vpliva na njihovo nedovzetnost za epistemološke premisleke o naravi svoje prakse. Zavaljo tega v pozitivističnem zgodovinopisju mesto privzetega oporišča interpretacije nujno zasede skupek apriornih predpostavk in spekulacij, katerih racionalnost korenini v vsakdanjem izkustvu. Namesto zavestno organiziranih konceptualizacij prične predstave o naravi družbenega, kakor tudi izbor nabora uporabnih »delovnih orodij« utemeljevati in racionalizirati zdrav razum. Obenem ima izostanek načrtnega teoretskega premisleka za posledico, da debata o naravi in dosežkih zgodovinopisne prakse zlahka preide v razglabljanje o zgodovinopiščevih npravstvenih hibah. V primerih, ko je zadoščeno obrtniškim merilom zgodovinopisja – in taki primeri v slovenskem zgodovinopisju skoraj povsem prevladujejo –, je namreč vsakokratne historične doneske in spoznanja možno postaviti pod vprašaj zgolj s sklicevanjem na avtorjeve osebne hibe: komunistična preteklost, denimo, ali pa nepoštenost, tendencioznost, »zlizanost« z aktualno vladajočo opcijo ipd.

Poglejmo si sedaj, kaj je pravzaprav tisto, kar pisci *Slovenske novejšje zgodovine* (četudi o tem sami nemara nikoli niso niti razmišljali) razumejo, s Zwitterjevimi besedami, kot važno.

Kaj je važno? – O naravi družbenega

Tisto, kar ob prebiranju *Slovenske novejšje zgodovine* najprej zbode v oči, je hegemonija dogodkovne zgodovine s posebnim poudarkom na politični dogodkovni zgodovini. Filigransko natančen prikaz kronologije političnih bojov, sprememb, uspehov in prekucij zaseda v obravnavanem delu večino prostora. Tako se lahko bralec spričo dejstva, da so ostala družbena področja umerjena po vatlu dogodkovne politične zgodovine, zlahka dokoplje do spoznanja – in to je prva prikrita podmena o naravi družbenega, iz katere so izhajali avtorji –, da je splošno gibalo sprememb v času izključno politično delovanje. Še več, podmeno o političnem delovanju kot dejavniku histo-

ričnih sprememb sugerirata tako razdelitev celotne sinteze na štiri poglavja na način, da »zaokrožene razvojne celote«, ¹⁵ v katerih se nahaja vsa zgodovina določenega časovnega obdobja, razmejujejo prelomi, ki so kot taki razvidni zgolj z gledišča politične dogodkovnosti, kakor tudi začetna in končna časovna točka podanega prikaza. V *Slovenski novejšji zgodovini* obravnavano obdobje je namreč identično tistemu, ki ga proučuje Inštitut za novejšjo zgodovino in ki ga zamejujeta »'pomlad narodov' v letu marčne revolucije 1848, ko so naši predniki oblikovali jasen politični program, ter razpad druge, socialistične Jugoslavije in ustanovitev samostojne mednarodno priznane slovenske države«. ¹⁶ Nadalje, kakor je mogoče razbrati že iz prvega v *Slovenski novejšji zgodovini* predstavljenega zemljevida, ¹⁷ ki po opisu sodeč prikazuje slovenski etnični prostor na začetku 20. stoletja, si je treba slovensko zgodovino – in to je druga prikrita podmena o naravi družbenega, iz katere so izhajali avtorji – zamišljati kot koherenten, neodvisen in samozadosten opis dogajanja, ki zadeva ozemlje, na katerem prebivajo oziroma so prebivali Slovenci.

Tisto dogajanje v času, ki je za pisce *Slovenske novejšje zgodovine* »važno«, je bilo potemtakem izbrano iz prepričanja, da je mogoče zaokroženo množino zgodovinskih dogodkov, ki se nanaša na natančno zamejeno geografsko območje, organizirati v specifično kavzalno sosledje in jo s tem vzpostaviti kot samozadostno celoto. Ta celota naj bi prikazovala nacionalno, v našem primeru slovensko zgodovino.

Težava tovrstne izbire in organizacije »važnega« je v tem, da sta podmeni o naravi družbenega, na katerih temelji, bržčas docela nekonsistentni.

Že v prejšnjem stoletju so številne izjemne zgodovinopisne študije pokazale, da zaslug za spremembe v času ne gre pripisovati zgolj dogodkovnemu političnemu delovanju. ¹⁸ Opazovanja in

¹⁵ Jasna Fischer, kot v op. 3.

¹⁶ Jasna Fischer, kot v op. 3.

¹⁷ Kot v op. 1, str. 16.

¹⁸ Celotne literature seveda ni mogoče navesti, izpostaviti pa bi veljalo naslednja dela: Fernand Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje* (Ljubljana 1988); Id., *Igre menjave. Materialna civilizacija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje* (Ljubljana 1989); Id., *Čas sveta. Mate-*

doneske teh študij je med drugim omogočilo poprejšnje epohalno odkritje, da se hitrosti gibanja časa ne prilega zgolj dogodkovna zgodovina. Prvi zgodovinar, ki ga je lastna raziskovalna praksa privedla do tega, na prvi pogled silno nenavadnega spoznanja, da se namreč čas v zgodovini giblje z različnimi hitrostmi v odvisnosti od gledišča in potemtako od samega opazovanega problema, je bil Fernand Braudel.¹⁹

Z gledišča časovne mnogoterosti je razvidno, da so bili v *Slovenski novejši zgodovini* skoraj popolnoma spregledani problemi, ki jih ni mogoče vpeti v okvir proporcev kratkega časovnega razpona. Denimo: poročne in dedovanjske strategije, spremembe in vztrajanja »kolektivnih mentalitet«, rast deleža opismenjenega prebivalstva, spremembe v odnosu do življenja in smrti itn. Obširna vprašanja, skratka, ki se »pustijo« opazovati zgolj v trajanju, ki presega banalnosti človeškega vsakdana, so tako zaradi osredinjenosti na dogodkovnost odrinjena na stran.

Še več, z gledišča časovne mnogoterosti je povsem nesprejemljiva tudi ena izmed prikritih podmen piscev obravnavanega dela, t. j. podmena o političnem voluntarizmu kot izključnem dejavniku sprememb v času. Slednje namreč niso pogojene z monokavzalnimi prehodi od enega političnega dogodka do drugega, pač pa so posledica kompleksnih interakcij med različnimi procesi, ki potekajo z zelo različnimi hitrostmi. Braudelove temeljne ugotovitve o vplivu in pomembnih determinirajočih tendencah strukturnih in konjunktur-
nih pojavov na potek, hitrost in značaj sprememb v času enostavno ni moč zanemariti, pa četudi so bila njegova umevanja o človeku kot zaporniku, ujetem v usodo, na katero ima sam prav malo vpliva, že pred časom precej razrahljana in kritizirana.²⁰

rialna civilizacija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje (Ljubljana 1991); Perry Anderson, *Prehodi iz antike v fevdalizem* (Ljubljana 1989); Id., *Rodovniki absolutistične države* (Ljubljana 1992); Emmanuel Le Roy Ladurie, *The Peasants of Languedoc* (Illinois 1976).

¹⁹ Gl. Fernand Braudel, *On history* (London 1980); Peter Burke, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju : Analiza 1929–1989* (Ljubljana 1993); id., *History and social theory* (Cambridge, Oxford 1992); Peter Vodopivec, *Fernand Braudel: možnosti in meje »totalne« zgodovine, spremna beseda v: Fernand Braudel, Čas sveta. Materialna civilizacija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje* (Ljubljana 1991).

²⁰ Gl. denimo kritiko v uvodnem poglavju dela Giovannija Levija *Nematerialna dediščina : življenjska pot piemontskega*

Še za odtенок bolj nekonsistentna od prve je druga prikrita podmena. Za njo je značilno, da zamejuje opis in razlago avtorjev na območje slovenskega narodnega oziroma slovenskega etničnega ozemlja in pri tem (implicitno) predpostavlja, da je prikaz zgodovine tega geografskega območja notranje koherenten, neodvisen in samozadosten.

Po mnenju piscev *Slovenske novejšje zgodovine* naj bi slovensko narodno ozemlje določale »meje, znotraj katerih je do sredine 19. stoletja živelo strnjeno slovensko agrarno prebivalstvo«. ²¹ Distinktivna značilnost tega ozemlja glede na sosednje pokrajine je torej v tem, da naj bi ga naseljevali Slovenci.

Sklepati je mogoče, da črpa predstava o obstoju slovenskega etničnega oziroma narodnega ozemlja kot posebnega geografskega območja svojo racionalnost iz verjetja večine slovenskih zgodovinarjev v neprekinjeno naseljitveno kontinuiteto Slovencev na tem ozemlju vse od (zgodnjega) srednjega veka. Po tem verjetju naj bi bili zgodnje-srednjeveški slovanski naseljenci s Karantanci na čelu prvi Slovenci oziroma vsaj najzgodnejši predniki Slovencev, Karantanija prva slovenska država, večstoletno kontinuiteto slovenske avtohtonosti na tem ozemlju pa naj bi še zlasti izkazovala prevlada specifičnega jezika.

Doneski številnih teoretskih razglabljanj in historičnih študij dokazujejo, da je tovrstno verjetje povsem nedokazljivo, še posebej zato, ker v obdobjih pred pojavom modernih narodov živeli posamezniki govornega jezika niso prepoznavali kot dominantnega atributa etničnosti. Do vzpostavitve kompleksne kombinacije materialnih, socialnih in idejnih predpogojev za začetek zamišljanja tistih skupnosti, ki jih označujemo z izrazom narod in za katere je značilno, da so kot osrednjo distinktivno posebnost lastne kolektivnosti pričele poudarjati svoj govor oziroma jezik, je namreč prišlo šele ob koncu 18. stoletja. V to obdobje segajo tudi najzgodnejši začetki zamišljanja skupnosti, ki jo poznamo kot slovenski narod, ²² pri čemer povsem

eksorcista iz XVII. stoletja (Ljubljana 1995).

²¹ Kot v op. 1, str. 17.

²² O zamišljenih skupnostih gl. Benedict Anderson, *Zamišljene skupnosti : o izvoru in širjenju nacionalizma* (Ljubljana 1998). Jezik je kot atribut posebne slovenske etničnosti prvi opredelil Anton Tomaž Linhart v oglašu, ki je v *Laibacher Zeitungu* z dne 17. avgusta 1786 napovedoval izid njegove-

nedvoumno velja, da sta tako proces razvoja slovenskega narodnega gibanja kakor tudi posledična nacionalizacija množic potekala globoko v 19. stoletje. Še več, celo v obdobju formiranja modernih narodov ni mogoče izpričane jezikovne pripadnosti kar preprosto izenačiti z določeno narodno pripadnostjo oziroma iz izbire določenega jezika sklepati na posedovanje za ta jezik predpostavljene zavesti narodnosti. Primeri ohranjenih originalnih naznanilnic popisov prebivalstva namreč dokazujejo, da v anketah naveden občevalni jezik nekaterih posameznikov celo ob koncu 19. stoletja ne pove prav veliko o njihovi narodni pripadnosti.²³

Pa vendar, četudi poskusimo odmisлити to nekoliko paradokсна situacijo, ko je geografsko zamejevanje proučevanja pogojeno s sklicevanjem na kriterij, ki je v obrtniškem smislu anahronističen in po svojem bistvu povsem neznanstven, ostaja odgovor na temeljni problem še zmeraj nedorečen: ali je sploh mogoč koherenten, neodvisen in samozadosten prikaz zgodovine geografskega območja, ki mu slovenski zgodovinarji pravijo slovensko etnično oziroma slovensko narodno ozemlje? Povsem očitno je, da kaj takega ni mogoče, saj je bilo prav vse dogajanje, tako politično, še zlasti pa ekonomsko, socialno in kulturno dogajanje, ki je potekalo na t. i. slovenskem etničnem ozemlju, v tistem obdobju, ki ga obravnava *Slovenska novejša zgodovina*, vpeto v širše regionalne, evropske in svetovne tokove.

Po drugi strani se zdi, da izjemna prevlada politične dogodkovne zgodovine, o kateri je že tekla beseda, nemara sploh ni naključna, saj se na žurnalistični način povzeta kronologija političnih španovij, ki so jih generacije političnih zastopnikov izvajale v imenu narodovega blagra, precej dobro prilega povsem arbitrarni zamejitvi proučevanja na specifično področje t. i. slovenskega etničnega ozemlja. Politiki, katerih delovanje je v *Slovenski*

novejši zgodovini opisano tako detajlno, so namreč zastopali prav populacijo, za katero slovenski zgodovinarji predpostavljajo, da naj bi šlo za slovensko prebivalstvo, živeče na slovenskem etničnem ozemlju.

Skleniti je torej mogoče, da nam avtorji *Slovenske novejše zgodovine* ponujajo kot tisto, kar naj bi bila slovenska novejša zgodovina, podroben, do zadnjega dneva in dogodka podan opis političnih igrice in programov, koncizen prikaz neposrednih in posrednih posledic določenih političnih odločitev ter do milimetra natančno ocenjeno predstavitev političnih uspehov in neuspehov izbranih političnih zastopnikov. V to smer je naravnan tako konceptualni aparat piscev *Slovenske novejše zgodovine*, ki favorizira dogodkovno zgodovino, kakor tudi geografska zamejitev proučevanega področja na območje delovanja slovenskih političnih zastopnikov. Pristop ustvarjalcev *Slovenske novejše zgodovine* potemtakem bolj ali manj eksplicitno sugerira, da je treba slovensko zgodovino zadnjih 150 let razumeti predvsem kot zgodovino slovenske politične elite. Pri tem jim t. i. slovensko etnično ozemlje služi kot priročna bergla, na katero se je vselej moč opreti pri utemeljevanju geografskega zamejevanja lastnega raziskovanja, medtem ko so prikazi ostalih, »nepolitičnih« področij potisnjeni v vlogo nujnega okrasja, ki ga je pač treba tolerirati, saj se je vendar dogodilo na tem istem ozemlju.

K razvoju slovenskega narodnega vprašanja: vprašanje konceptualizacije

Leta 1939 je pod psevdonimom Sperans mladi Edvard Kardelj priobčil knjigo z naslovom *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Delu, zlasti prvi izdaji, je mogoče očitati velike poenostavitve, na primer: »Slovenci so torej ostali samo tlačani, Nemci pa fevdalni gospodje«, ²⁴ historicizem v iskanju vzporednic kmečkih uporov s francosko revolucijo, orientalizem ²⁵ (»strašna šiba Turkov«) ipd. Poleg tega je za delo značilno latentno

ga dela *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*. Prim. Peter Štih, *Nacionalizem kot zgodovinski nesporazum, spremna beseda v: Patrick J. Geary, Mit narodov: Srednjeveški izvori Evrope* (Ljubljana 2005).

²³ Gl. Janez Cvirn & Andrej Studen, *Etnična (nacionalna) struktura spodnještajerskih mest in trgov 1880–1910*, v: Franc Rozman (ur.), *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci* (Ptuj 1998), str. 221–230; Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani, Socialnozgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno* (Ljubljana 1995), str. 109–120.

²⁴ Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (Ljubljana 1939), str. 42.

²⁵ Orientalizem pojmuje po Edwardu W. Saidu, ki ga koncipira kot sistem vednosti o Orientu, kot splošno sprejeto sito, skozi katero se Orient filtrira v zavest Zahoda. Gl. Ed-

malodušje, ki se odraža v pogostem poudarjanju slovenskega zamudništva v areni zgodovine: »[S]kozi tisočletje nismo mogli dohiteti drugih narodov in nadomestiti zamude.«²⁶ Ta resignirajoča navedba implicira verjetje, da Slovenci obstajamo že od nekdaj, z njo pa je mogoče pojasniti narodnobuditeljski ideološki okvir Kardeljevega političnega angažmaja, ki si želi to stanje radikalno prekiniti. Ker ta angažma ni zgolj politično prizadevanje klasičnega narodnobuditeljskega filistra, pač pa hkrati poklicnega revolucionarja-komunista, zahteva kot tak v marksistično-leninistični tradiciji zavračanja spontanih prevratniških podjetij bojni načrt, ki temelji na teoretski analizi. Tovrstna analiza pa ima tri osnovne predpogoje, za katere tvegamo trditev, da so lastni sleherni znanosti in ne zgolj historičnemu materializmu:²⁷ opredelitev problema, izbiro objekta proučevanja in refleksijo obstoječih poskusov razrešitve tega problema, kar seveda zahteva tudi kritiko konceptov, ki so bili v teh poskusih že uporabljeni. Šele na tej osnovi lahko določena teoretska analiza doseže svoj cilj, ki je v pridobitvi nove vednosti o proučevanem objektu.

V Kardeljevem primeru je izhodiščni problem predstavljen v iskanju ustreznega pristopa za razumevanje slovenskega narodnega vprašanja, ki ga zavoljo nerealizirane samoodločbe šteje za nerešenega. Avtor dani problem umesti v kontekst globalnih protislovij aktualne imperialistične epohe in poda naslednjo ugotovitev: »Slovensko vprašanje torej ni samo naše lokalno vprašanje, marveč je člen v verigi nasprotij, ki prepreža ves svet.«²⁸ Ker v tem pogledu razume narodno idejo kot pomemben svetovni politični dejavnik, postavi koncept naroda za svoj raziskovalni objekt in uvede naslednjo tezo: »Pogled v zgodovino nam pokaže, da je narodna ideja zgodovinski pojav, ki je zvezan z določeno stopnjo razvoja človeške družbe.«²⁹ Kardelj nato predstavi nekatere obstoječe konceptualizacije naroda (Gumplowicz, Renan, Krek, Mahnič, Bauer, Tuma), ki jih kritizira z argumentom, da narod definirajo kot skupnost, ki nastane zgolj na podla-

gi dejavnikov, kot so denimo država, duhovnost, vera, kultura ali jezik, ignorirajo pa ključnega, iz katerega bi pravzaprav morali izhajati, namreč »gospodarskega«.³⁰ Da bi svojo tezo o narodu kot zgodovinsko nastali skupnosti dokazal, svoje razprave o razvoju slovenskega narodnega vprašanja ne začne preprosto z letom nič, letom »pomladi narodov 1848«, pač pa nas popelje na potovanje skozi čas, kjer nam pojasnjuje razvoj materialnih pogojev, ki so sredi 19. stoletja narodno idejo vzpostavili kot politično agendo. Ključni moment tega proučevanja je v obravnavanju razkroja fevdalizma in razvoja kapitalizma v deželah Habsburške monarhije z upoštevanjem širšega evropskega prostorskega okvira.

Čeprav lahko brez težav dokažemo, da je na tem potovanju Sperans zagrešil mnogo diletantizmov in zdrsov v narodnjaštvo, ki so z njegovo teoretsko zastavitvijo problematike v protislovju, hkrati trdimo, da ima njegovo delo vsaj v metodološkem izhodišču še vedno veliko težo. Na podlagi te metode Kardelj pokaže, da narod kot dokončna oblika človeške skupnosti ni apriorna ali prirodna kategorija, pač pa nekaj, kar je podvrženo spreminjanju. Ali z drugimi besedami: s tem, ko Kardelj zavrne avtomatično prevzetje koncepta naroda kot naravne, samorazumljive in brez zgodovinske kategorije, odpre možnosti za teoretsko refleksijo ideologij.

Avtorji in avtorice *Slovenske novejšje zgodovine* nam več desetletij kasneje vsaj na videz ponujajo podobno potovanje, saj je neizrečena rdeča nit obeh zvezkov prav slovensko narodno vprašanje, vendar za razliko od Speransa strogo zamejeno s programom Zedinjena Slovenija 1848 in njegovo razrešitvijo, vsaj tako se zdi, z mednarodnim priznanjem Republike Slovenije 1992. Poleg izrazito zamejene periodizacije je očitna tudi prostorska omejenost, ki se od aksioma slovenskega etničnega ozemlja oddalji le v tistih primerih, ko so obravnavani centri politične moči, za katere se predpostavlja, da so usodno vplivali na slovenski življenj. Izjemo v tem pogledu predstavljajo le utrinjki iz usod izseljencev. Potencialni protiugovor, ki bi izhajal iz predpostavke, da gre pri tem delu zgolj za hiter pregled zgodovine nekega partikularnega prostora, ne zdrži kritike, saj ustreznih navedb referenc temeljne literature (npr. Wallerstein, Arri-

ward W. Said, *Orientalizem. Zahodnjaški pogledi na Orient* (Ljubljana 1996), str. 18.

²⁶ Kot v op. 23, str. 136.

²⁷ Za problematiko znanosti zgodovine (historičnega materializma) glej Louis Althusser, *Filozofija in spontana filozofija znanstvenikov* (1967) (Ljubljana 1985); Louis Althusser, *For Marx*. (London–New York 2005).

²⁸ Kot v op. 23, str. 6.

²⁹ Kot v op. 23, str. 11.

³⁰ Kot v op. 23, str. 21–27.

ghi, Hobsbawm), ki bi manko kontekstualizacije poskušale kompenzirati, preprosto ni.

Nadalje ugotavljamo, da v primeru *Slovenske novejšje zgodovine* izhodiščna problematika, iz katere bi kritična teoretska analiza izhajala, sploh ni podana, nikjer ni ključnih vprašanj, denimo podobnih tistim, ki so nekoč mučila Kardelja. Prav tako ni kritike obstoječih študij, ki so se z dano tematiko že ukvarjale. Soočeni smo z objektom, torej slovensko zgodovino 1848–1992, zamejeno s slovenskim etničnim ozemljem. Spremna beseda nas sicer opozarja, da gre zgolj za pregled, torej podajanje neke vednosti o določenem času, kar pomeni, da bo šlo predvsem za opisovanje tega objekta. Ker pa golo opisovanje danega objekta v resnici ni možno, saj bi v tem primeru imeli opravka z nečim podobnim, kot je denimo koledar dogodkov, smo v tem delu priča kratkim interpretacijam (sintezam), ki jih skupaj z opisovanim dogajanjem povezujejo določeni koncepti. Ker dejanske teoretske analize, kot smo jo nakazali na primeru Kardeljevega metodološkega izhodišča, ni, smo priča teoretsko nereflektiranim uporabam teh konceptov (ali zgodovinopisnih strokovnih izrazov, kot je povedano v uvodnem besedilu), ki jih avtorji in avtorice uvažajo na tri načine: a) brez obrazložitve; b) kratka obrazložitev in c) z rabo narekovajev in/ali okrajšave *t. i.*

Verjetno je najboljši primer prve oblike uvažanja konceptov prav besedna zveza slovenski narod, ki kot tak ostaja popolnoma neproblematiziran, na enem mestu v razdelku *Druga svetovna vojna na Slovenskem 1941–1945* pa je celo predstavljen z anatomsko metaforo telesa: »Tako kot nemški okupator tudi madžarski domačemu prebivalstvu v Prekmurju ni priznaval, da je del slovenskega narodovega telesa.«³¹ Sem je mogoče šteti tudi uporabo druge biologistične sintagme: bratomorna vojna,³² čeprav za isti pojav v dotičnem razdelku najdemo še besedno zvezo: ozračje državljanske vojne,³³ ki implicira povsem drugačno razumevanje značaja vojaškega in političnega konflikta, denimo razrednega. Tu velja omeniti še nereflektirano povze-

manje ocene političnega položaja iz časa okupacije med drugo svetovno vojno: »Najhitrejšo smrt je slovenskemu narodu namenil nemški okupator.«³⁴ Prav tako je zgovorno implicitno enačenje narodne identitete Slovencev z državno – republiško tvorbo Slovenijo, na način, da vse druge identitete, ki so živele na tem politično (LRS/SRS) in ideološko (etnično ozemlje) zamejenem teritoriju, nenadoma postanejo nevidne oziroma vsrkanе v dominantno. Pri tem gre za podobno ideološko prakso, kot jo lahko zasledimo v dnevni beletristiki (npr. prispevki o spolnih in prehranjevalnih navadah Slovencev), ali raznovrstnih anketah javnega mnenja, kjer na seznamu identitet potencialno nezaželenih sosedov (npr. Romi, homoseksualci, narkomani, Srbi, muslimani) praviloma nikoli ne moremo izbrati Slovencev. Ta ideološka operacija izenači Slovence z javnostjo, naštete skupine pa marginalizira, saj jih iz nje dejansko izključi: »Od sredine petdesetih let dalje so na življenjski standard Slovencev vplivali tudi industrijski proizvodi iz tujine. V Slovenijo kot najbolj zahodno jugoslovansko republiko, ki je na zahodu in severu mejila na 'zahodni' državi s kapitalistično ureditvijo, so tedaj začeli prodirati predvsem izdelki za široko porabo.«³⁵

Kot značilno nereflektiran koncept se v delu pojavlja tudi izraz ideologija. Avtorji in avtorice jo uporabljajo skoraj izključno v neposredni pejorativni navezi z miselno okostenelostjo, s politično oblastjo in iz nje izhajajočega nasilja, katere nosilci so običajno ideologi, v primeru časa po drugi svetovni vojni iz vrst Komunistične partije (Zveze komunistov).³⁶ Ideologija je po predstavi avtorjev in avtoric nekaj, kar je mogoče preprosto vsiliti (npr. ideologizacija kulture,³⁷ ideologizirano izrazoslovje v zakonodaji³⁸ in deideologizacija umetnosti³⁹), prav tako pa namigujejo na obstoj družbenih sfer, kot sta umetnost in znanost, kjer je ideologiji z ustrezno uporniško taktiko ob ugodnih razmerah mogoče pobegniti. Tu imamo opravka z razume-

³¹ Kot v op. 1, str. 662.

³² Kot v op. 1, str. 704. Avtorji in avtorice za (družbene) boje med drugo svetovno vojno na Slovenskem hkrati uporabljajo tudi druge označevalce, npr. osvobodilna vojna in protirevolucija.

³³ Kor v op. 1, str. 659.

³⁴ Kot v op. 1, str. 586.

³⁵ Kot v op. 1, str. 1015.

³⁶ Kot v op. 1, str. 901. »Ideologi KPS so se tudi pri tem [kulturi] zgledovali po sovjetski praksi, ki je že v tridesetih letih zatrla svobodno misel in obračunavala z drugačemišlečimi. Kidrič, Kardelj in vodilni slovenski komunistični kulturni ideolog Boris Zihel so umetnika in znanstvenika podrejali potrebam revolucije, kulturo pa prilagajali njihovim lastnim ideološko – propagandnim potrebam.«

³⁷ Kot v op. 1, str. 1029.

³⁸ Kot v op. 1, str. 1147.

³⁹ Kot v op. 1, str. 1308.

vanjem ideologije, ki je po svojem bistvu predmarksovska in ustreza mehanicističnim predstavam iz 18. stoletja, kjer je bila ideologija razumljena kot zlobna zarota imaginarija posameznikov, ki naj bi z njim vzdrževali svoje gospodstvo.⁴⁰ Tovrstne predstave primerno ilustrira verz iz pesmi Tomaža Šalamuna *Duma* 1964: »o ideologi s svojimi cipami ideologijami«. V nasprotju s tem Marxov pristop v *Nemški ideologiji* omogoča alternativno razumevanje ideologije, saj iluzije, ki jih širijo ideologi, ne izhajajo iz njihovih osebnih ambicij, pač pa iz njihovih zgodovinsko pogojenih razrednih pozicij. Ideologijo je tako mogoče razumeti kot družbeno vez, zelo pogojno kot iluzijo, a kot je zapisal Marx, nujno iluzijo. Ali rečeno z Althusserjem, ki je Marxovo predstavo o ideologiji kritično razvijal naprej: »Ideologija predstavlja imaginarno razmerje med individuumi in njihovimi realnimi eksistenčnimi razmerami.«⁴¹ Tovrstno razumevanje ideologije omogoča dostop do drugih pomembnih vprašanj, denimo, kaj pravzaprav sta oblast in politika oziroma, kako delujeta in posledično, ali je umetnost pod določenimi pogoji lahko dejansko politično nevtralna sfera kot namigujejo avtorice in avtorji. Slednji kulturo na Slovenskem v desetletjih po drugi svetovni vojni po eni strani prikazujejo kot spopad med togimi partijskimi ideologi, ki izzivov sodobnega sveta ne razumejo, ter starejšo generacijo kulturnikov, po drugi strani pa kot mlajšo generacijo, ki se v težnjah po svobodi in individualizmu spogleduje z zahodnimi tokovi.⁴² Ideologija je seveda rezervirana za prve, drugi pa so iz nje v svojem alternativnem ustvarjanju iz nepojasnjene razloga izvzeti, pri čemer lahko zaznamo nekritično naslanjanje na poročila disidentov o njihovem tedanjem družbenem položaju, kot ga je nekoč v kontekstu delovanja kroga revije *Perspektive* ilustrativno podal Veljko Rus: »[Z]avedali smo se, da nismo od tega sveta.«⁴³

Kot primer drugega načina uvajanja konceptov, kjer so prisotne kratke obrazložitve, bomo navedli totalitarizem. Ob tem opozarjamo, da avtorji in avtorice nikjer posebej in sistematično ne pojasnijo, zakaj se jim zdi prav ta koncept upora-

ben za karakterizacijo povojnih družbenopolitičnih razmer v Sloveniji oziroma Jugoslaviji, in ne kak drugi, denimo diktatura Komunistične partije, administrativni socializem, ki ga najdemo v *Zgodovini Slovencev*⁴⁴ ipd. Tovrstna polemična zastavitev bi bila nujna že zaradi nepreglednega števila študij, ki na tematiko totalitarizma – stalinizma nastajajo zadnja desetletja.⁴⁵ Tem manj je posledično prisotno, ali vsaj s kančkom skepse nakazano, teoretsko vprašanje, ali so obstoječe teoretske konceptualizacije totalitarizma kot take sploh ustrezne za karakterizacijo kakršnihkoli zgodovinskih režimov moderne dobe. Namesto tega se moramo ob uvedbi pojma zadovoljiti z naslednjim poročilom sodobnika, ki ga povzema že naslov razdelka *Posnemanje sovjetske družbene ureditve 1945–1948*: »[T]itov režim vse zvesteje posnema sovjetski totalitarizem.«⁴⁶ Da avtorji in avtorice ne dvomijo, da je v letih 1945–1948 v Jugoslaviji dejansko obstajal totalitarizem, priča naslednja navedba, ki nam neposredno ponuja tudi opis določenih značilnosti tega sistema: »Ena najpomembnejših nalog totalitarnih režimov je propagandna dejavnost, ki jo je pri Komunistični partiji Jugoslavije vodil Milovan Đilas. Nadzorovala je celotno idejno in kulturno sfero, postala je neformalni cenzor in začela sistematično skrbeti za Titov kult osebnosti.«⁴⁷ V dotičnem razdelku so seveda podani še popisi drugih dejavnikov, ki naj bi implicitno potrjevali obstoj totalitarizma, na primer: politična policija, čistke, politični monopol Komunistične partije, zapiranje političnih nasprotnikov v Sloveniji/Jugoslaviji ipd.

Ob tem popisovanju se nam zastavi preprosto in malce naivno vprašanje: kako je mogoče, da je mlademu revolucionarnemu režimu v samem trenutku prevzema oblasti uspelo vzpostaviti tako obliko vladavine, za katero je neki drugi režim po teorijah mnogih teoretikov in teoretičark (npr. Arendt) potreboval več kot desetletje, in tem bolj, kako jo je lahko tako kmalu brez večjih notranjih

⁴⁴ *Zgodovina Slovencev*, (Ljubljana 1979), str. 888–893.

⁴⁵ Poleg klasičnih študij Carla Friedricha, Hannah Arendt in Isaaca Deutscherja pri tej problematiki v zadnjem desetletju ponujajo pomembne metodološke in epistemološke inovacije avtorji in avtorice publikacij, ki nastajajo v okviru knjižne zbirke univerze Yale *Annals of Communism*.

⁴⁶ Kot v op. 1, str. 844. Gre za povzemanje ocene ameriškega veleposlanika Richarda Pettersona v Beogradu oktobra 1946, ki temelji na vseh poročilih ameriškega veleposlanstva od leta 1945 naprej.

⁴⁷ Kot v op. 1, str. 846.

⁴⁰ Louis Althusser, *Izbrani spisi*. Založba /*cf. (Ljubljana 2000) str. 88–89.

⁴¹ Kot v op. 39, str. 87.

⁴² Kot v op. 1, str. 900–906, 945–947, 960–961, 1024–1038, 1066–1069.

⁴³ *Slovensko Perspektivovstvo*, Borec, št. 551–552, Ljubljana, 1996, str. 107–108.

pretresov opustil? Če upoštevamo navedbe avtorjev in avtoric *Slovenske novejšje zgodovine*, ki nam denimo poročajo o obnovi delovanja meščanskih političnih strank v Jugoslaviji leta 1945 in celo njihovem časopisju, pa čeprav v skromnem in omejenem obsegu, kakor tudi javnem izražanju skepse do estetskih vrednosti socialističnega realizma,⁴⁸ ali obstoju verouka v javnih šolah do leta 1952, bi hipotetično rečeno potrditve o obstoju totalitarizma, razen elementov njegovih tendenc, kakršnega po letu 1929 za Sovjetsko zvezo tipizira na primer Hannah Arendt,⁴⁹ ne mogli upravičiti. V primeru, da bi poskušali trditi, da je v Jugoslaviji kljub vsemu obstajala specifična oblika totalitarizma, bi morali to specifičnost ustrezno definirati, za kar je seveda potrebna teoretska operacija, česar pa nam avtorji in avtorice *Slovenske novejšje zgodovine* ne ponudijo.

Tretji način uvajanja konceptov je morda najbolj nenavaden. Ko pojasnjujemo, da je zanj značilna raba narekovajev in/ali okrajšav *t. i.*, s tem ne mislimo na neposredno in standardno citiranje iz zgodovinskih virov (pričevanj, dokumentov, itd.), pač pa na poskuse posploševanja določenih pojavov, kjer so se avtorji in avtorice prisiljeni posredno naslanjati na diskurz določenega obdobja. Na primer: »Nova, *t. i. ljudska demokracija naj bi po mnenju političnega vrha zagotavljala pravice širokih ljudskih množic do upravljanja države. S tem so upravičevali zamenjavo starega 'protiljudskega' državnega aparata z novim*«. ⁵⁰ Okrajšava *t. i.* in raba narekovajev seveda implicirata, da gre za pojma, ki sta bila nekoč v uporabi. Z njima je bilo nekaj poimenovano in ju je mogoče zaslediti v zgodovinskih virih. Predpostavljata tudi obstoj določenega subjekta, ki v svojih govornih praksah ti dve poimenovanji uveljavlja in se hkrati preko njiju vzpostavlja. Ker pa je avtorstvo obeh označevalcev (/t. i./ ljudska demokracija in /»/protiljudski/«/ dr-

žavni aparat) podano že v mnenju subjekta, ki nosi ime politični vrh, se nam zastavlja vprašanje, zakaj skupaj z ločilom in okrajšavo dodatno poudarjati? Čemu tautologija? Vprašanje nam pomaga razrešiti izpeljava kratke primerjave med *t. i.* ljudsko demokracijo in parlamentarno demokracijo, ki jo opazimo v istem stolpcu: »*Poudarjanje enotnosti oblasti je tako pomenilo tudi tesno prepletanje politične in državne oblasti, saj so dobili politični forumi naloge, ki v parlamentarni demokraciji pripadajo izvršilnim in sodnim organom oblasti*«. ⁵¹ Pri tej navedbi je odsoten subjekt iz preteklosti, denimo neka politična garnitura, ki bi nam podobno kot v primeru *t. i.* ljudske demokracije pojasnjevala lastno videnje takratne parlamentarne demokracije. Vidimo tudi, da narekovaja (oziroma okrajšava *t. i.*) za parlamentarno demokracijo nista uporabljena. Namesto prednikov vlogo subjekta, torej tistih, ki so vedeli, v primeru pojma parlamentarne demokracije prevzamejo avtorji in avtorice *Slovenske novejšje zgodovine* sami: oni vedo! Iz tega je mogoče zaključiti, da je funkcija tautologije prvega primera v vzpostavitvi dvojne distance do vednosti prednikov, kar v resnici pomeni skepso do njihovega poročila. Ideološki moment, ki v trenutku onemogoči teoretski pristop, je v vzpostavitvi primerjave s parlamentarno demokracijo, ki ni v ničemer postavljena pod vprašaj. Še več, iz navedbe avtorjev in avtoric ni jasno niti to, ali mislijo na parlamentarno demokracijo iz štiridesetih let 20. stoletja ali pa nemara kar na parlamentarno demokracijo nasploh.

Nakazali smo, da je rdeča nit *Slovenske novejšje zgodovine* pravzaprav slovensko narodno vprašanje. Ta ugotovitev ni banalna, ker avtorji in avtorice tega v obliki raziskovalnih vprašanj ne predstavijo. Ko smo opozorili na ta problem, smo na nekaterih primerih pokazali, da študija, ki ne temelji na kritiki obstoječih obravnav, ni zmožna kritično uporabljati konceptualnega aparata. Odsotnost tovrstne kritike je povezana z doslednim izogibanjem epistemološke utemeljitve začrtanega pristopa. Ker izbira epistemološkega izhodišča pravzaprav ne pomeni nič drugega kot zavzetje stališča o določenem problemu, ki je po definiciji pristransko, ugotavljamo, da se avtorji in avtorice kritični epistemologiji odpovedujejo zaradi neizrečene zaveze k nepristranskosti. Slednje se v prime-

⁴⁸ Kot v op. 1, str. 901.

⁴⁹ Od oktobrske revolucije pa do leta 1929 je v Sovjetski zvezi za Hannah Arendt obdobje enopartijske diktature. Lenin je po njej ustvaril družbeno strukturo, ki prej sploh ni obstajala. Prav tako je toleriral nastanek NEPovskega srednjega sloja, sem sodi še izumljanje novih narodnosti, poglobljanje zgodovinske zavesti tudi pri najbolj primitivnih plemenih. Za totalitarizem je po Hannah Arendt tovrstna diferenciacija moteča. Za stalinizem je značilen proces ukinjanja te diferenciacije in istočasna atomizacija posameznika, ki se izgubi v brezstrukturni množici. Gl. Hannah Arendt, *Izvori totalitarizma* (Ljubljana 2003) str. 401–403.

⁵⁰ Kot v op. 1, str. 834.

⁵¹ Kot v op. 1, str. 834.

ru *Slovenske novejšje zgodovine* najbolj eksplicitno razkriva v uporabi dveh aksiomov, ki sta dozdevno onstran ideologij, in kot taka navidezno ponujata za podane sinteze ugodno (nepristransko) izhodišče: slovensko etnično ozemlje in slovenski narod (Slovenci). Sklepamo, da omenjeni sintagmi nista postavljeni pod vprašaj, saj – vsaj tako se zdi – avtorji in avtorice verjamejo, da je o njiju vedno obstajal konsenz. Ali natančneje: gre za verjetje, da slovensko etnično ozemlje in slovenski narod predstavljata tisto združevalno točko, ki je bila po svojem bistvu zadnjih 150 let bolj ali manj skupna vsem političnim subjektom dane narodne skupnosti. Nekoč liberalcem in klerikalcem, kasneje komunistom in protirevolucionarjem, danes, v času, ki mu neoliberalna misel pravi konec ideologij, in ob pogojih mednarodno priznane države, pa vsem nam. Gre za konsenz, ki naj bi presegal vse partikularne ideologije, njegova artikulacija pa je moderna državna tvorba. Fikcija predstave o nepristranskosti tega izhodišča je v tem, da je ustvarjanje takega konsenza vselej neločljivo povezano z določenim političnim projektom, ki je pristranski že zato, ker se nujno zamejuje oziroma konfrontira z drugimi podobnimi političnimi projekti (*ki niso naši*). *Slovenska novejšja zgodovina*, ki temelji na tej fikciji, posledično ni teoretsko zasnovano delo, pač pa pripoved o slovenskem narodu, ki gradi svojo državnost, pripada zahodnemu svetu, oziroma se vanj od druge polovice petdesetih let 20. stoletja z odporom proti partijskim ideološkim pritiskom v kulturnem smislu vseskozi vrača.

Dve za s sabo

V Celju lahko z zgodovinsko tematiko napolniš avditorij le na dva načina – če govoriš o Celjskih »grofi« ali če govoriš o povojnih pobojih. Medtem ko je druga tema že dosegla in presegla svoj zenit ter se utegne kmalu izpeti, pa bodo Celjski verjetno večni. Za vsakega »pravega« Celjana je namreč marnjanje o slavi in svetli preteklosti našega mesta, pogojeni in združeni z veličastnim imenom Celjskih, osrednji identifikacijski element, neodvisen od starosti, spola, vere, politične opredeljenosti in spolne orientacije zadevnega osebk. Ja, ko so bili še Celjski ...

Zagotovo se je tedaj na gradu dalo vsaj kaj pojediti in popiti (vsaj kak zdrav obrok v temnici), česar za sedanjost žal ne moremo trditi.

Prav na celjski Stari grad in njegove najznamenitejše prebivalce se navezujeta dve skorajda še čisto sveži knjižici, ki sta ju napisala Aleš Stopar in Rolanda Fugger Germadnik, med ljudi pa ju je spravil Pokrajinski muzej Celje, kjer sta avtorja tudi zaposlena.

Ker so zidovi stali že pred omenjenimi znamenitimi prebivalci, bomo začeli z njimi.

Aleš Stopar, *Stari grad Celje*. Zbirka Starožitnosti 02, Pokrajinski muzej, Celje 2006. 32 strani.

Stopar svojo knjižico začne s kratkim pregledom nastajanja gradov na Slovenskem in nato preide na območje med Savinjo, Voglajno in Hudinjo kot prostor intenzivnih prometnih tokov in stikov različnih kultur ter na kratko opiše zgodovino poselitve. Sledi zelo pregleden in shematičen ekskurz v (srednjeveško) zgodovino gradu in naselbine pod njo (trga). Bralec se seznani s pomembnimi lastniki gradu – Breže-Selškimi, Vovbržani ter Žovneško-Celjskimi in časom, v katerem je nastala osnova stavbe (12., 13. st.), prikaz pa zaključi s podobo gradu v legendah (zlasti dražljive so tiste o skritih podzemnih prehodih, polnih zakladov(?)).

Osrednji del predstavitve gradu kot stavbe je vezan na posamezne gradbene faze, ki jih spre-

mljajo učinkovite ilustracije, s pomočjo katerih si lahko že doma, še lažje pa na kraju samem predstavljamo rast mogočne utrdbe. Romansko osnovo (palacij in manjše obzidje s tlorisom peterokotnika, nastalo v 1. fazi) so pred letom 1300 obdali s širšim obzidjem (2. faza), novi lastniki Žovneško-Celjski pa so v 1. polovici 14. stoletja (3. faza) gradu povečali bivalno površino in pred obzidjem pozidali »Friderikov« stolp. V 4. fazi je sledila dozidava gotskega palacija, v tej in naslednjih – 5. in 6. fazi, pa so širili in krepili obzidje z novimi stolpi ter predgradje in grad povezali z dviznim mostom. V 7. fazi po letu 1500 so grad še zadnjič izdatno okrepili in modernizirali, po tistem ko je potres leta 1511 porušil romanski palacij. V letih 1565–79 (8. faza) so z zamenjavo vseh lesenih elementov obzidja (hodnikov) s kamnitimi in zadnjo nadzidavo obzidja končali preobrazbo srednjeveškega gradu v renesančno trdnjavo. Nekako dvesto let po tem posegu se je »uradno« (s prodajo gradu grofu Gaisrucku, ki je z materialom zidal dvorec Novo Celje) začel propad zgradbe, ki so jo v začetku 19. stoletja zlorabljali celo kot kamnolom. Leta 1846 je ruševine kupil grof Wickenburg in jih poklonil deželni stanovom, konec stoletja pa so se začela prizadevanja za ustavitev propada in rekonstrukcijo, ki trajajo še dandanes.

Takšna je na kratko zgodba o celjskem Starem gradu. Ničesar ni preveč in nič ji ne manjka. Resda bi lahko natisnili posamezne faze na folijo in bi jih lahko bralec didaktično učinkovito zlagal drugo na drugo, toda to je že spakovanje in iskanje dlake v jajcu. Pomembna sta kratkost in jedrnatost – Stopar je iz vseh tisočih strani že napisanega o predmetu svojega zanimanja znal izluščiti natančno toliko (in tisto), kolikor je treba. Ni umetnost nekaj povedati na petsto straneh, temveč isto na dvaintridesetih, pri vsem tem pa močno koncentrirana dejstva/podatke vmesiti v svežo, tekočo pripoved.

Zgoraj opisane vrline krasi tudi naslednje delo.

Rolanda Fugger Germadnik, *K zvezdam in nazaj*. Ob 550-letnici smrti poslednjega grofa Celjskega, Zbirka Starožitnosti 1, Pokrajinski muzej, Celje 2006. 32 strani.

Vzponu (in zatonu) slavne rodbine začnemo slediti dvesto let »prej«, ko so se Žovneški svobodnjaki kot rod nikoli docela pojasnjenega (slovanškega?) porekla pojavili v Spodnji Savinjski dolini.

V nemirnem obdobju medsebojnih spopadov slavnejših in mogočnejših (Goriško-Tirolskih in Habsburžanov) so Žovneški s pravo izbiro gospodarja (Habsburžanov) izpričali tudi pomembno politično modrost in sklenili »zaveznitvo«, ki je zdržalo kar sto let (do 1423).

Pod učinkovitim seniorskim dežnikom in z obilico zdrave (pre)drznosti, preračunljivosti ter sreče junaške je Žovneškim uspelo dodobra mešati štrene precej močnejšim sodobnikom. Prvi dar z neba je bila vovbrška dediščina, ki so jo »konzumirali« leta 1333 in se z njo zavihteli kar nekaj klinov višje po družbeni lestvi. Podeželski žlahtniči so postali urbani fevdalci s celjskega gradu, od katerega so si leta 1341 sposodili tudi svoj novi grofovski naziv. Njihova glavna dejavnost – najemništvo, jih je zbližala s pomembnimi ustvarjalci zgodovine – velefevdalci, vojskovodji in kronanimi glavami (Ludvikom Anžujskim), ki so jim obilno plačevali njihovo »zvestobo«. Tudi polet Celjskih v orbito »svetovne« politike je neločljivo povezan z enim izmed mogočnih zaščitnikov – s Sigismundom Luksemburškim, ki so ga navezali nase z mojstrsko izpeljano poročno misijo. Zaslombo z najvišjega mesta so Celjski obilno izrabili: znebili so se nadležnih habsburških gospodarjev, dosegli pokneženje, vmes kalili vodo na Hrvaškem in Ogrskem ter s stegovanjem po Ladislavu Posmrtniku in Štefanovi kroni skušali pogoltniti grižljaj, ki se jim je na koncu zataknil v grlu.

Vse to je v tej knjižici. Rožljanje z orožjem, (ne)pričakovane dediščine, barvitost srednjeveških počastitev, strast prepovedanega razmerja, umor zaradi ljubezni, umor zaradi državnih interesov, krvavo maščevanje, vmes pa zvite poteze, premeteno kupčkanje, trgovanje z ljudmi (tudi lastnimi otroki) in še vse drugo, kar tudi dandanes loči prometeje od povprečnežev. Za konec pa še nekaj o vlogi ženske v srednjem veku in o Celjskih v mitu, kamor so se preselili, ko so bridki meč, preradodarno razsipanje semena v zunanji službi ter posledično pritrgovanje na domači fronti storili konec temu imenitnemu rodu.

Končni izdelek je strnjena, obvladljiva in tekoča pripoved. V knjigi je popolnoma vse, kar zanima povprečnega obiskovalca Starega gradu ali Pokrajinskega muzeja – česar ne najde v njej, si lahko grebator (z več muje) poišče v priporočeni literaturi.

Za pokušino le še dve vprašanji, na kateri je avtorica odgovorila v knjigi:

- Kaj je pisal nekdo iz slavne rodbine, ki se je ukvarjal tudi z literaturo?
- O kom so kronisti zapisali, da je bil »poln nenasitnega mesenega poželenja in smrdljivi sod vseh pregreh«?

Naj bosta ti dve uganki povabilo k nakupu in branju. Obe noviteti sta namreč idealna sopotnika pri odkrivanju celjske preteklosti – pa naj to počnemo v naravi (na licu mesta) ali kakega deževnega popoldneva na domačem kavču. In če kaj vem o »zasvojenosti« Celjanov s »svojimi grofi«, kaže z nakupom pohiteti, da ne ostanete brez in boste tudi v bodoče tovorili na Stari grad samo sendvič in sok.

Aleksander Žižek

Nekaj o žlendranju, plozanju in tračanju

Mojca Ramšak: Žrtvovanje resnice. Opoj zmuzljivih diskretnih nediskretnosti. Litera, Maribor 2006. 291 strani.

Pri Študentski založbi Litera je spomladi izšla izredno zanimiva knjiga avtorice dr. Mojce Ramšak, etnologinje in docentke iz antropologije vsakdanjega življenja na ISH, Fakulteti za diplomski humanistični študij v Ljubljani. Knjiga z naslovom *Žrtvovanje resnice* s pomenljivim podnaslovom *Opoj zmuzljivih diskretnih nediskretnosti* predstavlja izbrane vidike iz kulture sodobnega vsakdanjega življenja v Sloveniji, ki obravnavajo

čas in dobro ime oziroma napade nanju oziroma *rumerologije* (iz angl. besede *rumour* – govorica). Avtorica je navdih za knjigo dobila na podlagi opazovanja in deloma tudi lastnih negativnih izkušenj. Ob prebiranju tuje literature o pojavih opravljanja, prenašanja neresnic, blatenja in drugih oblik verbalnega manipuliranja z ljudmi so jo začeli zanimati vzroki in različne vedenjske oblike, ki opisujejo in soustvarjajo čas in dobro ime ter napade nanju. Knjiga je znanstveno delo, a napisano z željo, da bi kritična analiza vzorčnih primerov imela tudi praktično uporabnost.

Avtorica je raziskala kontekste obrekovanja in opravljanja, kot se dogajajo na osebni ravni, v sorodstvu in družini, v posameznem kraju, v poklicnih in političnih krogih ter deloma estradi. Funkcije opravljanja in obrekovanja so številne, med njimi so najbolj pogoste neformalni družbeni nadzor, medsebojno primerjanje, izmenjava informacij in zabava. Predmet obrekovanja je vsakdanje življenje znanih ljudi, njihova drugačnost, nenavadni dogodki in pikantnosti iz intimnega življenja posameznikov. Najpogostejši motivi, ki so prisotni pri opravljanju, so izražanje negativnih čustev, neizpolnjene želje ali preganjanje dolgega časa. Govorice se najbolj pogosto širijo od ust do ust, v sodobnem odtujenem svetu pa tudi preko časopisov in drugih sodobnih komunikacijskih sredstev. V političnem in gospodarskem svetu igrajo govoriče izredno pomembno vlogo pri konstruiranju zarot in škandalov, zato so številna podjetja v proces odkrivanja in analiziranja zlonamernih informacij prisiljena poklicno vključevati veliko število ljudi.

Preden se je avtorica lotila zbiranja gradiva iz slovenskih primerov, je pregledala tujo literaturo. To, kar so že raziskali ameriški, francoski, nemški, ruski in slovaški kolegi, je podnaslovila z mislijo dr. Ralpa L. Rosnova, ameriškega psihologa: »*Če ljudje ne govorijo drug o drugem, je to znak, da je nekaj narobe – da so odtujeni ali ravnodušni.*« Tako so v Ameriki zaradi govoric, ki so se pojavile v zvezi z drugo svetovno vojno, ustanavljali celo *Centre za kontroliranje govoric* (RCC – Rumor Control Centers) oziroma *Klinike za govorice* (*Rumor Clinics*), preko katerih so javnost obveščali o dezinformacijah. Američani imajo prav tako urejeno dokumentacijo teh govoric in anekdot, ki jih hrani Kongresna knjižnica v Washingtonu. V Evropi so se npr. francoski zgodovinarji začeli zanimati za govorice

v zvezi z izginotjem otrok v Parizu v 18. stoletju, *rumerologija* pa predstavlja sestavni del univerzitetnih predmetnikov študija sociologije in filozofije. V Rusiji se intenzivno posvečajo problemom sporov in obrekovanja v podeželskem in mestnem okolju na Oddelku za etnologijo na Evropski univerzi v Sankt Peterburgu, moskovska zgodovinarica A. A. Kotomina pa je skozi literarno delo poskušala definirati opravljalni način komunikacije v srednjeveški vasi po metodah francoske raziskovalke F. Reumaxove. Za Ruse je bil pomemben tudi nadzor govoric, ki so se nanašale na državne skrivnosti. V ta namen so natisnili številne plakate, s katerimi so opozarjali na vsesplošno prisotnost vohunov.

Posebno poglavje v knjigi je namenjeno opredelitvi virov in metod za raziskovanje sodobne *rumerologije* v etnologiji, medtem ko bi si zgodovinar za starejša obdobja prav gotovo moral izbrati druge vrste informacij in metodičnih pristopov, saj uporaba metod, kot so naključno opazovanje, lastna udeležba in izpolnjevanje vprašalnikov, prav gotovo v večini primerov ni možna. Pač pa bi bila podobno kot v biografiki zanimiva uporaba objavljenih deskriptivnih drobcev različnih raziskav, literarnih in poljudnoznanstvenih beletrističnih spisov in sodnih spisov v arhivih sodišč s prilogami, kar Ramšakova ilustrira v posebnem poglavju na konkretnem primeru iz podeželskega okolja.

V slovenski etnološki, zgodovinski in sociološki literaturi je problematika opravljanja, obrekovanja in govoric skopo proučena, obstajajo le drobci opisov iz različnih delov Slovenije, iz različnih časov, pa tudi o različnih socialnih skupinah in sploh, kar otežuje analizo povezav med temi viri. Kljub temu pa je Ramšakova na konkretnih primerih iz celotnega slovenskega prostora zbrala številne lokalne izraze za širjenje neresnic. Pri tem je zlasti zanimivo stereotipno razmišljanje o ženski domeni opravljanja, medtem ko tradicionalnemu moškemu opravljanju še danes zelo spravljivo pravi *modrovanje*.

Znanstvena pronicljivost in aktualnost sta v knjigi dr. Ramšakove opazni tudi skozi poglavja, ki opisujejo pomen vojnih govoric – tako na primeru iz I. svetovne vojne kot iz zadnjih iraških dogodkov; potem pri analizi vzrokov, ki sprožajo govorice ob naravnih katastrofah, kakršni so bili nedavni cunamiji in hurikani. Z govoricami se lah-

ko vpliva na javno mnenje ob raznih pojavih, kot so epidemije, zgodbe o nadnaravnih bitjih, rasni diskriminaciji in podobno.

Družbene in pravne posledice opravljanja in obrekovanja se kažejo na različne načine. V zadnjem, prav posebej zanimivem poglavju avtorica posebno pozornost posveti še zgodovinskemu pregledu družbenih in kazenskih sankcij za blatenje dobrega imena. Na nekdanja sredstva in načine kaznovanja obrekovanja spominjajo nekateri zanimivi muzejski eksponati (mučilne naprave, opravljalne uzde in maske), ohranjeni žal v muzejih izven Slovenije, arhivsko gradivo in številni stari sodni spisi. Današnja civilizacijska stopnja obračunavanja z opravljalci se zrcali v pravnih predpisih oziroma v kazenskopravni zakonodaji (Kazenski zakonik), ki opredeljuje kaznivo dejanje zoper dobro ime in čast ter formalne kazni.

Sicer zgoščeno pisanje ilustrirajo zanimive fotografije s ponazoritvijo personifikacije časti in dobrega imena, simbolike govoric, obrekovanja, opravljanja in drugih čustev v renesančnih in baročnih upodobitvah.

Splošno prepoved nadlegovanja in vmešavanja v zasebno življenje posameznika in njegovo družino, napad na osebno čast in ugled ter pravico do zakonskega varstva pred takšnim vedenjem vsebuje tudi *Splošna deklaracija človekovih pravic* v svojem 12. členu. Pa vendar se vsak dan še vedno intenzivno opravljamo, obrekujemo, nadlegujemo in izključujemo drug drugega iz igre življenja. Zakaj to počnemo, si preberite v knjigi doc. dr. Mojce Ramšak *Žrtvovanje resnice*.

Tita Porenta

»Osvobojeni« so gradili

Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji. Zbral in uredil dr. Milko Mikola. Založilo in izdalo Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije, Sektor za popravilo krivic in narodno spravo; Ljubljana 2006. 353 strani.

Knjiga Milka Mikole, do pred letom arhivista v Zgodovinskem arhivu Celje, je razdeljena na tri vsebinske sklope – uvod (razlogi za ustanavljanje delovnih taborišč, predstavitev taborišč za prisilno delo, taborišč za poboljševalno delo in taborišč za družbenokoristno delo), objavo dokumentov o naštetih taboriščih ter pričevanja obsojencev in njihovih svojcev.

S tematiko se je avtor spopadel že večkrat – pri arhivskem delu je odkrival posamezne sodne spise, kot član Komisije za izvrševanje zakona o popravilu krivic se je srečal s pretresljivimi pričevanji in končno sodi na njegovem trenutnem delovnem mestu preučevanje tovrstnih tem med njegove delovne naloge.

Sad tega večletnega dela je pričujoča knjiga, ki napoveduje tudi avtorjevo delo v prihodnosti – orisu delovnih taborišč naj bi namreč sledil še prikaz »koncentracijskih« taborišč in taborišč za otroke povojnih obsojencev. Napovedani knjigi naj bi temeljili izključno na pričevanjih, ker o tem (v Sloveniji) ni na voljo arhivskih virov (ti so menda v beograjskih centralnih arhivih).

Obstoj delovnih taborišč v Sloveniji je časovno sovpadal z obdobjem najhujšega terorja komunistične oblasti, ki je trajalo od konca vojne leta 1945 pa do začetka petdesetih let. To je obdobje, ki so ga poleg koncentracijskih in delovnih taborišč zaznamovali še množični pomori, nasilni odvzemi premoženja, politični in montirani sodni procesi, izvajanje kolektivizacije, izgoni prebivalcev iz kraja bivanja itd., če naštejemo samo nekatere najhujše oblike nasilja tedanje totalitarne oblasti.

Prva delovna taborišča so že junija 1945 ustanovili za obsojence, ki so jih sodišča obsodila na odvzem prostosti s prisilnim delom. Najprej so se imenovala kazenska taborišča, od začetka 1946 pa zavodi za prisilno delo. Obsojence so hoteli »prevzgojiti« s fizičnim, kulturno-prosvetnim in učnovzgojnim delom.

Prvo kazensko taborišče v Sloveniji je bilo ustanovljeno v Kočevju, zatem pa so bila takšna taborišča ustanovljena še na Teharjah, v Bresternici pri Mariboru in v Studencih pri Mariboru. Taboriščem za prisilno delo so se leta 1949 pridružila še taborišča za poboljševalno delo in taborišča za

družbenokoristno delo, za katera se je v uradni terminologiji tistega časa uporabljal izraz »delovna skupina«. Tovrstna delovna taborišča so nastajala predvsem ob velikih gradbiščih industrijskih in energetskega objektov, kot so bila npr. Tovarna glinice in aluminija v Strnišču pri Ptuj (sedaj Kidričevo), Litostroji v Ljubljani, hidroelektrarna Medvode, hidroelektrarna Moste-Žirovnica itd. S takšno razporeditvijo teh »zajetij« delovne sile so hoteli obsojence vključiti v trud za doseganje ciljev prve petletke – v izgradnjo energetskega in industrijskega objektov (težke industrije). Poleg navedenih delovnih taborišč, ki so bila ustanovljena za moške, so obstajala tudi taborišča za poboljševalno in družbenokoristno delo za ženske, in sicer v Ferdrenu in Rajndolu na Kočevskem, v Škofji Loki in v Rajhenburgu (sedanja Brestanica).

Ta taborišča, ki so jih poleg rednih sodišč polnili tudi upravni organi (nekakšni predniki sodnikov za prekrške), so varovali knojevci, skrb zanje pa je bila naložena notranjemu in ne pravosodnemu ministrstvu. Že tedanja oblast je ugotavljala, da je z ustanovitvijo teh taborišč in možnostjo izrekanja kazni prisilnega dela, spustila duha iz steklenice, saj so posamezniki (in tudi organi) to kazen izrabljali za maščevanje ali pa so na prisilno delo pošiljali ljudi, katerih »prestopki« za ta ukrep sploh niso bili dovolj hudi. Posebno poglavje je bilo pošiljanje na poboljševalno delo v primerih, ki se nam danes zdijo komaj verjetni, ko so na to kazen obsojali (nedolžne) podpornike narodnoosvobodilnega gibanja (celo partizane), povratnike iz nemških taborišč, invalide, nosečnice in bolnike, nesposobne kakršnegakoli fizičnega dela.

V vseh povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji je kazen prisilnega, poboljševalnega in družbenokoristnega dela prestajalo skupaj več kot 15.000 kaznjencev. Samo v taboriščih za prisilno delo je v letih 1945–1946 to kazen prestajalo več kot 6.500 kaznjencev. V tej številki pa niso zajeti obsojenci na prisilno delo, ki so to kazen od leta 1946 dalje, ko so bila kazenska taborišča ukinjena, prestajali v t. i. kazensko-poboljševalnih domovih (KPD). Na prestajanje kazni poboljševalnega dela so sodišča in upravni organi leta 1949 v delovna taborišča poslali 2.709 moških in 839 žensk, naslednje leto pa še 2.610 moških in 658 žensk, ob tem, da je to kazen konec leta 1948 že prestajalo 964 moških in 241 žensk. Na prestajanje kazni družbenokoristne-

ga dela pa so upravni organi (komisije za prekrške) samo v letu 1949 poslali 1.549 kaznjencev. Tako je poleg 6.500 kaznjencev v taboriščih za prisilno delo bilo še več kot 8.000 kaznjencev v taboriščih za poboljševalno in družbenokoristno delo. Kazen pošiljanja na prisilno delo je odpravil kazenski zakonik leta 1951. Veliko večino obsojencev na prisilno, poboljševalno in družbenokoristno delo so predstavljali politični obsojenci, ki jih je bilo, po prepričanju tedanje oblasti, potrebno v delovnih taboriščih prevzgojiti in jim hkrati »privzgojiti pravilen, to je socialistični način oziroma odnos do dela«. Da so v tem »uspehi«, pričajo podatki o udarništvu kaznjencev, ki so za par stokrat presežali dnevne norme in sivi lasi drugim delavcem, delali na nezavarovanih in nevarnih gradbiščih ter prezebali v človeka nevrednih bivališčih. Še ena rdeča Potemkinova vas, kjer so bili pogradi ob pogradu nastanjeni kmetje (»kulaki« – nasprotniki kolektivizacije in obvezne oddaje pridelkov), uporniki iz vrst inteligence (Angela Vode, Ljuba Prenner), študentje in dijaki, gospodinje, delavci in obrtniki skupaj s črnoborzijanci, kriminalci, klateži in vlačugami.

O vseh teh delovnih taboriščih se je ohranilo kar dosti arhivskih dokumentov, ki so nastali v zvezi z njihovim ustanavljanjem in upravljanjem. V publikaciji je objavljenih 80 faksimilov tovrstnih dokumentov, katerih izvirnike sicer hrani Arhiv Republike Slovenije. Njim je dodano še 30 faksimilov pričevanj nekdanjih obsojencev na prisilno, poboljševalno in družbenokoristno delo, ki se nahajajo v gradivu vladne Komisije za izvrševanje zakona o popravni krivic.

Streznjujoče in žalostno branje za tiste, ki so se ujeli v kolesje tega peklenškega mlina, pa tudi za vse, ki se želijo poučiti o tem, kdaj in kako je slovensko pravosodje izgubilo obraz.

Aleksander Žižek

Navodila za pisce prispevkov v reviji Zgodovina za vse

Dolžina razprav v sklopu *Zgodbe, ki jih piše življenje* je omejena na eno avtorsko polo (30.000 znakov) računalniško napisanega teksta z običajnim (enojnim) razmikom vrstic. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, v naboru znakov Arial ali Times New Roman in v velikosti 12 pik (naslov naj bo poudarjen, v velikosti 18 pik, mednaslovi pa poudarjeni, v velikosti 14 pik).

Prispevki za *Zapise* naj ne bi presegli polovice avtorske pole, recenzije knjig za sklop *S knjižne police* pa ne dveh strani. Recenzijo je potrebno opremiti z naslovom, pod katerim naj bo objavljena.

Teksti morajo biti posredovani v tiskani (ena kopija) in elektronski obliki (disketa, cede). Pisci lahko svoje prispevke posredujejo uredniku tudi po elektronski pošti na naslov: andrej.studen@inz.si.

Pri pisanju razprav je potrebno upoštevati pravila za citiranje. Opombe naj bodo na koncu vsake strani posebej (pod črto).

Literaturo in vire navajajte v naslednji obliki:

- Samostojne publikacije: ime in priimek avtorja, naslov dela, založba in kraj izida, leto izida, stran(i).
 - Periodične publikacije: ime in priimek avtorja, naslov članka, naslov publikacije, letnik in številka (v obliki ulomka), kraj in leto izida, stran(i).
 - Arhivske vire navajajte na naslednji način: arhiv, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta.
- Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Razpravi je treba priložiti krajši povzetek (približno 1 stran), sinopsis (do 15 vrstic), ključne besede ter dodati seznam uporabljenih virov in literature.

Avtorji naj svoj tekst opremijo s slikovnim materialom (fotografijami, fotokopijami in podobnim), ki ga morajo podnasloviti. Slikovne priloge naj bodo v elektronski obliki (skenirane v formatu TIFF ali JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi) na cedeju. Fotokopij, disket, cedejev in rokopisov ne vračamo.

Za predstavitev avtorjev potrebujemo poleg osnovnih podatkov o avtorju (ime in priimek) še podatke o izobrazbi, znanstvenem nazivu, zaposlitvi (statusu) ter naslov (v službi ali doma).

Za znanstveno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji.

Prispevki so recenzirani, recenzije so anonimne. Na podlagi pozitivnega mnenja recenzentov je prispevek uvrščen v objavo. Uredništvo si pridržuje pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo tem navodilom, ne objavi.

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si
Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matić, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Aleksander Žižek
Glavni in odgovorni urednik: Andrej Studen
Tehnični urednik: Aleksander Žižek
Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič
Prevod v angleščino: Eva Žigon
Prevod v nemščino: Tina Bahovec
Prevod iz slovaščine: Urška Strle
Lektor: Anton Šepetavc
Bibliografska obdelava: Srečko Maček
Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Fotografije na naslovnici:
Zbirka plakatov Zgodovinskega arhiva Celje in <http://www.dlib.si/>

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498

Revija je uvrščena v podatkovno bazo ABC-CLIO.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts in America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 15,00 €, za študente 10,00 €.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 8,00 €.